ISTORIA TIMPULUI PREZENT

ISTORIA TIMPULUI PREZENT

ISTORIA TIMPULUI PREZENT

ISTORIA TIMPULUI PREZENT

ISTORIA TIMPULUI PREZENT

DUMITRU POPESCU

Angoasa putrefacției

Cronos

autodevorându-se...

MEMORII

IV

Cartea veche

Dumitru Popescu

Cronos autodevorându-se...

Angoasa putrefacţiei

MEMORII IV

CURTEA VECHE PUBLISHING
2013

ISTORIA
TIMPULUI
PREZENT

Colecţie coordonată de
ADRIAN CIOROIANU

CRONOS AUTODEVORÂNDU-SE…
Angoasa putrefacţiei. Memorii IV
Dumitru Popescu

© CURTEA VECHE PUBLISHING, 2006, 2013
pentru prezenta ediţie

CURTEA VECHE PUBLISHING
str. Aurel Vlaicu, nr. 35, Bucureşti
tel.: (021)260 22 87, (021)222 57 26
redacţie: 0744 55 47 63
fax: (021)223 16 88
distribuţie: (021)222 25 36
e-mail: redacţie@curteaveche.ro
internet: www.curteaveche.ro

ISBN ePUB: 978-606-588-615-5
ISBN PDF: 978-606-588-616-2
ISBN Print: 973-669-292-2

Editor: Grigore Arsene
Coperta: Dan Stancu

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiei, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepseşte penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare

Lectura digitală protejează mediul

Versiune digitală realizată de elefant.ro

Dumitru Popescu (n. 18 aprilie 1928, la Turnu Măgurele). Prozator, poet şi eseist. Licenţiat în ştiinţe economice în anul 1951. Intră în presă în anul 1950, ca redactor la *Contemporanul*. În 1956 urmează şcoala Superioară de Partid „A. Jdanov" de perfecţionare a ziariştilor. Este redactor-şef al cotidianului *Scînteia Tineretului* (1956–1960), director general la Agerpres (1960–1962), adjunct al ministrului Culturii (1962–1965), redactor-şef al ziarului *Scînteia* (1965–1968), preşedinte al Consiliului Culturii şi Educaţiei Socialiste (1971–1976) preşedinte al Consiliului Naţional al Radioteleviziunii (1969–1971; 1976–1981). Din 1981 până la căderea regimului comunist, rector la Academia „Ştefan Gheorghiu".

A ocupat următoarele funcţii politice: membru al Biroului CC al UTM (1956–1960); membru CC al PCR (1965–1989); membru CPEx (1969–1989); secretar CC al PCR (1968–1981); deputat de Banat, Arad, Alba, Mureş şi Iaşi (1965–1989).

Implicat, după 1989, în procesul CPEx, a fost condamnat, achitat şi iarăşi condamnat, beneficiind în cele din urmă de graţierea prezidenţială. În toţi anii ulteriori n-a mai participat sub nicio formă la viaţa politică, dedicându-se în exclusivitate scrisului.

Debutează cu versuri şi proză în *Teleormanul liber*, în 1949.

Înainte de 1989 au apărut:

- volume de publicistică: *Impresii de călător* (1962), *Drumuri europene* (1965);
- eseistică: *Biletul la control!* (1968), *Ieşirea din labirint* (1973);
- poezie: *Pentru cel ales* (1968), *Un om în Agora* (1972), *Gustul sîmburelui* (1974), *Raza de cobalt* (1979), *Insomnia dragonului* (1989);
- romane: trilogia *Pumnul şi palma* (*O dimineaţă înşelătoare* — 1980, *Ochiul ciclonului* – 1981, *Marşul cariatidelor* — 1982), *Muzeul de ceară* (1984), *Vitralii incolore* 1985, *Cenuşa din ornic* (1988).

În intervalul scurs de la căderea regimului comunist publică mai multe cărţi:

- memorialistică: *Timpul lepros — jurnalul unui deţinut politic postdecembrist* (1992, reeditat în 2004 cu sprijinul Ministerului Culturii şi Cultelor), *Am fost şi cioplitor de himere* (1993), *Elefanţii de porţelan* (1996), *Cronos autodevorându-se. Memorii vol. I–VI* (Curtea Veche, 2005–2007);
- eseistică: *Eclipsă în Cetatea Soarelui* (1994), *Spaţiile dintre negru şi alb* (2012), *Diformitatea liniilor în portret* (2012);
- poezie: *Ieslea minotaurului*, conţinând versuri scrise în închisoare (1993);
- romane: *Focul de paie* (1999), *Pasajul* (2002), *Omul zăpezilor* (2003), *Atelierul de vară* (2009), *Cândva după izgonirea din Paradis* (2010), *Artemis sau uzurparea sentimentului* (2013).

Foişorul

Nu-mi mai purtasem paşii pe culoarele Academiei „Ştefan Gheorghiu” de la sfârşitul deceniului al şaselea şi începutul celui de-al şaptelea, când se mutase acolo facultatea de jurnalistică — aparţinând până atunci Universităţii bucureştene — şi eu predasem câţiva ani la catedra de „Teoria şi practica presei”. În timp ce mă trambalam acum la marea fabrică de cadre, cu arme şi bagaje, mi-am adus aminte cu oarecare nostalgie de acel episod al tumultoasei mele cariere gazetăreşti. Îi aveam colegi pe H. Dona, Victor Rusu, Alexandru Ionescu, Valeriu Pop şi câţiva asistenţi tineri, din promoţiile scoase la Universitate, ce abia se străduiau să-şi încropească, paralel, o oarecare experienţă profesională. Începuserăm să scoatem ziarul-şcoală şi studenţii, fascinaţi, roiau în jurul lui cuprinşi de molipsitorul frison al demiurgiei publicistice, în care din nimic se constituia o complexă entitate scripturală în dialog cu lumea, şi în care individualităţi anonime, dintr-o dată publice, se defineau nu în replici pasagere de curs, ci în judecăţi definitive, imortalizate tipografic. Poate la facultăţile de artă să mai fi existat asemenea sinceră şi pasionată emulaţie didactică, o atare trăire a studenţiei ca profesie. La anul meu, cursul de presă — moştenit de la Universitate, unde croitori de meserie îl cususeră după tiparele vechilor manuale sovietice, în dispreţul total al evoluţiei profesionale pe mapamond — avea caracterul unei lecturi facultative. În centrul studiului aşezasem problematica vie a producţiei uzinale, ca să zic aşa, din gazetărie, analiza textului redactat, selectat din presa centrală, din volume eseistice şi de reportaj, ca şi din încercările studenţilor promovate în publicaţia-şcoală. Deveneau atât de captivante orele de seminar, încât întreaga clasă se prefăcea că nu vede orologiul din perete care marca epuizarea timpului şcolar, şi, dacă eram la sfârşitul programului, prelungeam dezbaterile până oboseam cu toţii. A trebuit să mă retrag din această frumoasă îndeletnicire, spre dezamăgirea studenţilor deveniţi aproape revendicativi, când am fost făcut ministru adjunct la cultură, întrerupând nu numai cariera de dascăl, ci şi practicarea profesiei de bază.

Trecuseră, iată, două decenii de atunci şi mă întorceam în această instituţie, în afara oricărei profesii şi a oricărui misionariat, cu perspectiva de a-mi încheia ciclul social activ într-o absurdă irosire de energie intelectuală, pe un făgaş al celei mai penibile deşertăciuni politice. Prin Academia „Ştefan Gheorghiu" trecea, într-o maree vastă, adunându-se dintr-o infinită pletoră a pârâiaşelor civice modeste şi revărsându-se impetuos pe platourile înalte ale societăţii, întregul aparat de partid, în bună măsură şi de stat, chipurile pentru a se instrui, îndoctrina şi cultiva. Diferitele forme de învăţământ universitar şi postuniversitar, ori cu profil specializat de durată scurtă, cuprindeau anual mii şi mii de persoane. Pivotul îl constituia facultatea de patru ani cu rang universitar şi profil sociologic-politologic, plus varianta ei „prin corespondenţă", de cinci ani, pe care o parcurgeau toate cadrele de răspundere existente „pe funcţii". De o poziţie privilegiată se bucura, de asemenea, Institutul de perfecţionare postuniversitară în ştiinţele conducerii (cu frecvenţă şi fără frecvenţă) unde avea acces personalul din economie cu perspective de avansare. Mai funcţiona facultatea de ziaristică, oferind şi ea diplome universitare, şi o facultate de comerţ exterior. În afara acestora exista o puzderie de cursuri de specializare, unele cu caracter economic, ţinute sub egida CEPECA (şi ea parte integrantă a Academiei), altele cu profil utecist, sindical, de femei ş.a.m.d.

La instalare, în cursul scurtei şi expeditivei incursiuni protocolare prin aule, săli de seminarii, birouri, cămine, cantine şi curţi interioare, am avut senzaţia că străbat un iarmaroc fără marfă; cumpărătorii şi vânzătorii tranzacţionau valori invizibile, cu aerul că sunt incomensurabile şi inestimabile dar, printr-un ciudat vid, trădau că doar se prefac, pierzându-şi timpul într-o istovitoare şi zadarnică pantomimă. În final am fost condus la rectorat, printr-o lungă pasarelă cu glasvand, care lega, mai exact separa, micul complex al conducerii de zarva incintei şcolare. Cabinetul rectoratului dispunea de ieşire separată, cu un peron pentru maşină, astfel că persoana împuternicită să dirijeze complexul academic putea circula fără să străbată campusul şi, dacă voia, fără să-l vadă vreodată. Sub raportul construcţiilor şi al concepţiei arhitecturale, „Ştefan Gheorghiu" suferise sub patronajul antecesorului meu, Leonte Răutu, schimbări radicale. El renovase ansamblul din Militari după o viziune proprie, conducând şi supraveghind lucrarea nemijlocit, zi de zi. Îmi aminteam acum că, din când în când, oferea Secretariatului, într-o săliţă de la Comitetul

Central, tot felul de machete şi panouri reprezentând mersul lucrărilor — pe care, personal, nu le luam în seamă — şi care căpătau până la urmă avizul secretarului general. La inaugurarea noilor clădiri — cred că nu cu mult înainte ca Răutu să părăsească acest strategic loc de reculegere, unde vedeam că se simţea în elementul lui — N. Ceauşescu ni s-a adresat câtorva, aflaţi în preajma lui: „Ce-a făcut Leonea aicea, domnule? Şi-a construit un turn de fildeş? Vrea să se retragă în foişor, ca un feudal scârbit de supuşii lui?" Cuvintele aveau iz hazos, dar tonul cu care le rostise era iritat şi aspru şi mai ales încărcat de ciudă că a fost dus de nas. A ridicat chiar chestiunea refacerii spaţiului consacrat voluntarei recluziuni contemplative a rectorului, propunând, mi se pare, să fie mutată acolo biblioteca, dar până la urmă s-a lăsat păgubaş.

Şi mie îmi plăcea — de ce să nu recunosc? — oarecare izolare, dar ruptura lui Răutu de lume era ostentativă, devenindu-mi aproape penibil să beneficiez de ea. Am ieşit pe balcon, să mă situez „în spaţiu". Până la gardul ce despărţea incinta de bulevard erau câţiva zeci de metri pustii. Nu departe se aflau porţile de fier glisante, pe unde intrau maşinile instituţiei şi profesorilor, ca şi ale studenţilor de la fără frecvenţă. Undeva departe, în stânga, se profila silueta clădirilor sociale, având în centru hotelul-cămin. Într-adevăr, nici cea mai mică intenţie de deschidere a rectoratului spre Academie. Dacă ar mai fi răsucit foişorul o idee, l-ar fi întors chiar cu spatele spre instituţie, astfel ca intenţia de ruptură să nu lase loc nici unui echivoc. Am ieşit, apoi, în holul cabinetului şi m-am orientat spre pasarela cu glasvand, acum, ca de regulă, pustie, un fel de culoar de purificare a noxelor venite dinspre fierberea didactică. Sau tunel de uzină atomică experimentală, prin care nu pot trece decât iniţiaţi cu ecuson. La capătul tunelului nu vedeam nimic, Academia ieşindu-mi complet din câmpul vizual. Cel mai straniu mi s-a părut faptul că pentru rector — ca să urce la etajul întâi, unde se afla cabinetul — se construise şi pusese în funcţiune un lift. Cum de nu remarcase Ceauşescu acest amănunt? Poate că Leonea camuflase uşile liftului cu panouri statistice relevând succesele cifrice înregistrate de Academie. M-am întors în cabinet, am închis uşa, m-am aşezat pe un scaun şi mi-am lăsat gândurile să rătăcească. Încet-încet, am descoperit că interiorul rămăsese singurul spaţiu nemodernizat. Canapeaua, fotoliile, scaunele din jurul mesei de şedinţă erau îmbrăcate în huse de doc bejuliu-murdar, ca într-o aerogară provincială siberiană, iar pe pereţi atârnau vetuste imagini realist-socialiste din prima etapă, înfăţişând fabrici în construcţie şi

cazane suspendate cu lanţuri de tavanul halei. Numai aici mai puteam schimba ceva la hardughia ce mi se pusese în cârcă.

Atât de mult ţinuse Răutu să se ascundă, încât uitase şi de nevoia elementară a iluminării naturale a cabinetului. Pe ferestrele mici, orientate spre nord, umbrite de balcon, nu intra nici atâta lucoare cât să citeşti un ziar. Dacă nu aprindeai plafoniera, dincolo de faptul că nu puteai lucra, te simţeai literalmente ca într-un cavou — unul, de altfel, părăsit, pentru că husele te duceau cu gândul la un grăbit refugiu al decedaţilor. Când s-a pus chestiunea unei stofe pentru capitonarea canapelei şi fotoliilor, ne-am văzut nevoiţi să alegem culoarea portocalie (anticipând cea de-a doua „revoluţie" inventată de americani pentru alinierea definitivă a ţărilor Europei răsăritene), singura în măsură să mai învioreze mohorâtul interior. De asemenea, căutând printre achiziţiile de pictură ale Academiei, am putut decora pereţii cu o pânză albastră de Sabin Bălaşa, în care o zeiţă goală călărea unicornul, cu o imensă corolă din „grădinile suspendate" ale lui Alin Gheorghiu, cu o marină vibrantă a lui Pacea, şi cu o splendidă tapiţerie înfăţişând, în culori vii, romantice scene autohtone animate de domnitori şi domniţe. Abia aşa m-am încumetat să pornesc la drum.

După câteva zile, am primit telefonul lui Leonte Răutu. Pasămite, fusese informat de cineva de înscăunarea mea în fosta-i strană (evenimentul fusese anunţat în presă) şi-mi reproşa, cu o supărare tandră, amicală, că a trebuit să afle o asemenea veste de la „străini". Ca şi când „Ştefan Gheorghiu" se constituia într-un arbore genealogic de la care, revendicându-ne acum amândoi, deveneam rude apropiate. (În realitate, era ţinut zilnic la curent cu activitatea mea, fiindcă un timp, pentru continuitate, am fost asistat de fosta lui şefă de cabinet).

Îi părea bine că lăsa „feuda" — n-o numea aşa, dar aşa se înţelegea — pe mâinile unui vechi colaborator. Ar fi fost dezolat să afle că a venit acolo nu ştiu ce nechemat, şi se oferea nu numai să-mi predea ştafeta în mod oficial (el, de o jumătate de an, coborâse la rangul de simplu pensionar, nemaibeneficiind de nici o ştafetă), dar şi să mă sprijine, să mă sfătuiască, ori de câte ori aş fi simţit nevoia (având în vedere ce complicată era misia acolo, şi cât de adânc îi cunoştea el dedesubturile). I-am mulţumit pentru bunele intenţii şi mi-am exprimat convingerea că îndelunga şi laborioasa lui lucrare la edificiul din Militari va face din succesoratul meu o adevărată floare la ureche. A râs flatat şi m-a asigurat încă o dată că-mi stă la dispoziţie.

Fusese cineva la viaţa lui Leonte Răutu: pe de o parte, prestigios activist al Kominternului, responsabil al postului de radio „Vorbeşte Moscova” în limba română în timpul războiului, iar după 23 august, sub Dej, atotputernicul şef al propagandei României comuniste, până târziu, după preluarea frâielor de către Ceauşescu; pe de altă parte, intelectual dedublat la sânge între dogmatismul stalinist, vehement şi intolerant, şi o mlădiere de suprafaţă, o fluiditate înşelătoare a vorbirii, un gust intrinsec pentru artele subtile, pentru ideile întortocheate, dat în vileag în clipe de neatenţie sau de mare efuziune. Petru Dumitriu l-a numit „Malvolio” şi a făcut din el prototipul intrigantului perfid. N-a fost numai atât: omul întruchipa o dramă, din păcate cea mai derizorie posibilă, a celui ce se confundă într-atât cu o îndatorire precară, încât ajunge să uite că nu crede în ea. Abia la „Ştefan Gheorghiu” şi-a permis să se izoleze, să-şi înfunde urechile şi să-şi acopere ochii, construindu-şi în acest scop foişorul de reculegere întors cu spatele la cazanul ideologic lăsat să fiarbă în voia lui. Dar şi aici, ba chiar din depărtare, despovărat de orice obligaţii, a tresărit de orgoliul datoriei şi a ţinut să facă „act de prezenţă”, reamintind că stă mai departe pe buza tranşeii, cu vechea lui flintă de bolşevic devotat în mâinile îmbătrânite.

Instrumentele de suflat şi ştimele lor

M-am întâlnit pe rând cu toate catedrele, mi-a fost prezentat întregul corp profesoral, dar cum să individualizezi în acest gen de contacte peste două sute de persoane? Unele figuri mi se păreau cunoscute, reţinute din rulajul de suprafaţă al activului politic central, altele nu-mi spuneau nimic. Reîntâlnisem doi colegi de liceu şi doi colegi de facultate cu titluri de profesori şi conferenţiari (filozofie, economie politică, ştiinţa conducerii), alţi doi, trei lucraseră cândva cu mine, mai de departe, în colectivele Agerpresului şi *Scânteii*. Cu şefii de catedră începeam să mă întâlnesc mai des, în ceea ce se numea Biroul executiv al Academiei, dar îmi dădeam seama că şi cu aceştia trebuia timp să mă familiarizez. Cerusem cursurile şi manualele tipărite — unii se eschivau să mi le dea sub pretext că sunt în „actualizare" — dar şi operaţia lecturii avea să dureze. Simţeam nevoia să-i observ, măcar pe cei mai proeminenţi, în principala lor formă de manifestare, predarea la catedră, însă mă abţineam să mă instalez în aule ca să-i ascult, fiindcă prezenţa mea ar fi tulburat atmosfera normală a cursurilor, distrăgând atenţia auditoriului şi imprimând magiştrilor un ton fals, alterându-le naturaleţea spontană a demonstraţiei. Am recurs, de aceea, cu toate că îmi venea peste mână, la interfonul, sau ce era, instalat pe măsuţa de lângă birou, şi prin care cabinetul rectorului se conecta la sălile de predare. Din nefericire mai era şi defect şi a trebuit să apelez la meşterii Academiei pentru a-l pune în stare de funcţionare, ceea ce, fireşte, anula din start orice discreţie a demersului. Bănuiam că şi în săli se ştie când sunt deschise receptoarele, presupunându-se că la difuzor rectorul trage cu urechea. Doar că nu mă vedeau în carne şi oase între ei.

Am intrat astfel în atmosfera intimă a Academiei şi, cu un plus de efort imaginativ, am putut vedea chiar scenele, combinând sunetele cu ceea ce-mi putuse oferi până atunci contemplarea vizuală pe viu. Foarte plastică şi animată era, de pildă, panorama prelegerilor profesorului Borgeanu, şeful catedrei de filozofie. Deşi stâlp didactic al marii şcoli de partid din vremuri imemoriale, profesorul îşi păstrase o ciudată tinereţe fizionomică jovială, fiind dintre cei mai puţin

marcaţi de timp şi de stereotipia dogmei scolastice. Încet-încet, mi-am dat seama că aceasta corespundea şi unei lăudabile regenerări profesionale, şi era poate chiar urmarea ei, omul ţinându-se la curent cu înfruntările filozofice internaţionale, cu eforturile dialecticii materialiste occidentale de a se revigora şi desprinde de lest, comunicând ceva din toate acestea, din păcate în doze homeopatice, şi studenţilor. Oricum, prelegerile sale erau mai vii decât cursul, în care nu îndrăznea să opereze inserţii de fond, lăsându-l să se crispeze mai departe în rigurozitatea schemelor de aritmetică logică elementară. Predând, se însufleţea şi se pomenea în afara geometriei asfixiante a preceptelor ideologiei proletariatului. Începeam să-l văd cum îşi dezvăluie dintele de aur într-un zâmbet ironic şi-şi fixează privirile în tavanul aulei de unde se refugia de placiditatea sau, invers, nedumerirea studenţilor, pentru a executa câteva timide figuri de scrimă la adresa „reducţionismului marxist” (singura licenţă critică pe care şi-o permitea faţă de disciplina tutelară), şi apoi pentru a se răfui profesional cu tabăra adversă. Critica filozofică a profesorului Borgeanu era sinuoasă, rafinată, de bună cuviinţă, şi mă întrebam când ar putea ajunge el la o oarecare radicalitate, nu a tonului şi accentului, ci a raţionalităţii libere de poncifele staliniste.

Am avut câteva discuţii de fond cu membrii catedrei de filozofie în care, mărturisesc, n-am mers până la capăt cu interogaţiile sceptice, dar am reclamat cel puţin includerea în curs a reorientării marxiştilor occidentali şi chiar a timidelor ieşiri din canon ale propriului nostru partid în polemica ideologică purtată cu PCUS. Catedra era destul de reţinută, iar profesorul Borgeanu, cu zâmbetul său conciliant, rezervat, promitea câte ceva, dar şi din aceasta nu ducea la bun sfârşit decât o mică parte. Firește, renaşterea marxismului, ca generalizare teoretică a aspiraţiilor socialiste, ar fi trebuit să înceapă chiar printr-o renovare din temelii a filozofiei. Cum puteam noi pretinde că dialectica materialistă este filozofia proletariatului? Acest monopol de clasă al eforturilor gânditorilor pentru explicarea lumii şi anticiparea evoluţiei ei a înghesuit marxismul într-un culoar strâmt, rupându-l de progresul ştiinţei şi transformându-l într-o aşa-zisă „călăuză a practicii” — ea însăşi, călăuza, fiind aproape oarbă.

Marea eroare a ruşilor, stegarii dogmei ideologice a societăţii fără clase, constă în confundarea filozofiei cu politica. Firește, proletariatul, ca orice clasă, are un program (dacă ajunge până la urmă la acest grad al lucidităţii sociale şi al conştiinţei de sine), dar ce concepţie despre om, umanitate şi univers îşi poate elabora el, diferită de a restului

societăţii? Balivernele despre avangardismul clasei, despre poziţia ei constant revoluţionară, obiectivitatea, echitatea şi umanismul muncitoreşti, repetate obsesiv de filozofii înregimentaţi, au închis orizontul de cercetare şi împrospătare al gândirii teoretice. Filozofia marxistă şi-a făcut idol dintr-o categorie socială — fiindcă nici clasa nu ştiu dacă mai este în amalgamul capitalismului speculativ — şi a pierdut din vedere reperele mari ale conştiinţei umanităţii, în ultimă instanţă indivizibilă pe planul experienţei de viaţă şi aspiraţiilor de viitor. Masele muncitoare, neprivilegiate, fără acces la mierea societăţii burgheze, au nevoie de gânditori pragmatici şi combativi, ca să le susţină interesele, să le cristalizeze revendicările în proiecte politice de guvernare (mai ales, ca acum, în cazul nostru, în faţa unui corp electoral drogat de propaganda restaurativă, fanatică, şi de demagogia parvenitistă şi venalitatea acaparatoare a pretinsei social-democraţii).

A-i cere asemenea revizuiri colectivului condus de profesorul Borgeanu era egal cu a-i tăia craca de sub picioare sau a-i răpi obiectul muncii. Insistam doar asupra racordării disciplinei la cuceririle ştiinţelor moderne — având în vedere chimia, fizica, biologia, psihologia, politologia, mai mobile decât filozofia — şi asupra efortului de a răspunde marilor dileme ale secolului al XX-lea, de care marxismul continua să se dezintereseze. Intuiam că unii dintre membrii catedrei, mai culţi, mai atenţi la frământările conştiinţei universale, trăiau o dramă profesională, simţindu-se cantonaţi într-o fundătură. Alţii rămâneau senini, insensibili, îngrijoraţi doar să nu piardă comoditatea schematismului facil care făcea viaţa uşoară. Treptat, n-am mai simţit nevoia să ascult prelegerile profesorului Borgeanu (pe ale celorlalţi, nici atât), realizând că mica polemică ideatică, original caligrafiată cu privirile pe tavanul aulei, nu face decât să coloreze cu un chinoroz diluat obrazul palid şi pergamentos al disciplinei senilizate.

Un interes special îmi trezea audierea cursului „Ştiinţa conducerii”, de factură nouă în disciplinele socialiste, inspirat cel puţin ca titulatură şi arie de preocupări, din sistemul doctrinelor moderne ale capitalismului. Făcând abstracţie de natura orânduirii sociale ce-l concepuse, aici vedeam o posibilă motivaţie de ultimă oră a Academiei — nu numai a institutului postuniversitar — cu o imperioasă extindere de la sfera economicului la ansamblul societăţii, la gestiunea politică a statului, la administrarea vastului mecanism al treburilor publice. Cursul propriu-zis, cu un caracter mai degrabă embrionar (justificat de catedră prin noutatea sa),

avea un conţinut minimal, sistematizând revendicări elementare, previzibile, pentru managementul economic, derivate din practica industrială curentă, nu din teorie, din nevoile organizatorice ale birocraţiei uzinale, nu din conceptul pragmatic modern al supraeficientizării producţiei şi investiţiei. O bună parte din membrii catedrei aparţineau faimoasei CEPECA — segment al Academiei profilat exclusiv pe cercetarea multidisciplinară a ştiinţei conducerii şi învestit cu prerogativa de a instrui cadrele economice în noua disciplină. N-am întârziat să mă deplasez la „microacademia" economică, aflată în afara Bucureştiului, unde cursanţii din ţară puteau fi cazaţi într-o linişte studioasă, cu adevărat de tipul campusurilor occidentale, şi unde diriguitor era profesorul Tomescu, un om descuiat, volubil, glisant, la prima vedere tocmai bun să îndepărteze ştaiful tradiţional al sistemului educaţional pentru adulţi. Mă aşteptam să găsesc, aşa cum mi se spunea că există, cel puţin câteva laboratoare de cercetare în domeniul organizării ştiinţifice a muncii, dacă nu şi nuclee conceptuale mai evoluate. Tovarăşii se cam lăudaseră. La faţa locului nu era decât o săliţă modestă, intitulată pompos „ergonomia muncii", unde ca recuzită reprezentativă de specialitate mi s-a indicat un scaun rotativ de birou (pentru funcţionari) şi o ustensilă de încercare a forţei manuale (pentru lucrători). Directorul abia a ieşit din corzile în care se băgase singur, făcând uz de tot depozitul glumelor sale olteneşti şi de spontaneitatea neconvenţională ce reprezenta virtutea-i de bază. Am făcut şi eu glume, pe loc, şi multă vreme după aceea, în Biroul Executiv şi în adunările generale ale corpului profesoral, pe seama nivelului de cercetare şi a dotării tehnice a laboratorului CEPECA, dar m-am edificat că, sub raportul activităţii practice, disciplina cel puţin se găsea la pământ. Specialiştii de la CEPECA se repliau pe aliniamentul teoretic, convenind că nu practica e punctul tare al cursului, ci motivaţia teoretică modernă a actului economic. Iată de ce a trebuit să pun în funcţiune cutia de rezonanţă de pe birou, dornic să pătrund în alambicul gândirii slujitorilor celei mai noi discipline sociale a Academiei.

Îmi amintesc de prelegerile unora din specialiştii de bază: profesorii Dumitrescu, Tomescu, Marinescu. Cursul părea, într-adevăr, bine intenţionat şi se bucura de toată râvna celor ce i se consacraseră, dar, în afara unei riguroase clasificări a atribuţiilor departamentale din întreprinderi şi a numeroaselor organigrame pe care conferenţiarii le manipulau cu aplomb, conţinutul nu se ridica mult deasupra nivelului direcţiilor de organizare şi control din ministere. Se

propunea revizuirea schemelor industriale într-o viziune mai coerentă, simplă şi logică, se recomandau relaţii suple între compartimente şi ramuri şi se cultiva criteriul economicităţii într-un mod destul de general. Fiecare vorbitor reuşea să creeze un mod particular de comunicare, dar mesajul rămânea acelaşi. Profesorul Tomescu miza pe umorul sec, uneori pe langajul „miştocar" uzitat de tehnocraţii industriali siguri pe competenţa lor, recurgând la trimiteri spre practici compromise, uşor de veştejit. Recolta oarecare simpatie chiar de la auditoriul familiarizat cu problemele. Profesorul Dumitrescu excela prin dinamismul rezolut al expunerii, situându-şi ascultătorii între două tendinţe şi sugerându-le, vorba dramaturgului, că din această dilemă nu se poate ieşi (demonstraţia încheindu-se prin presupusul „Am zis"). Era bine informat, citea din lucrări occidentale procurate prin firmele capitaliste cu care CEPECA avea relaţii, intuia complexitatea disciplinei, dar se afla încă departe de maniera integratoare a ideilor şi mai ales de curajoasele ei sinteze. În sfârşit, profesorul Marinescu punea accentul pe rigoarea matematică a schemelor din care credea că, într-un final, aveau să se degaje înţelesuri şi efecte superioare, acestea părând a conţine în sine misterioase forţe radioactive de ordin conceptual.

Am început să mă interesez prin „vecini", la omologii mei socialişti, despre posibile alte profiluri ale cursului de ştiinţa conducerii, eventual mai avansate, mai pretenţioase. Dar, dezolat, a trebuit să mă resemnez cu ideea că, aşa rudimentari cum eram, ne aflam deasupra academiilor surori. Mărturisit sau nu, ne pomeneam chiar invidiaţi. Aceasta spunea destul despre suficienţa gândirii din interiorul sistemului, handicapat de dezinteresul faţă de competitivitate. De altfel nu existau criterii de evaluare a eficienţei predării, prin prisma rezultatelor concrete, în cazul nostru a pregătirii tipului de specialist fasonat să se descurce la standardul cel mai înalt al epocii. Adevărul e că nu funcţionau, în general, pârghii în baza cărora să se poată valida rodnicia instituţiilor, a proceselor de instruire şi calificare, societatea nefiind în măsură să se pronunţe dacă un mecanism dă rezultate maxime de ordin calitativ, sau trăieşte în virtutea inerţiei.

Acesta a fost unul din marile izvoare ale formalismului, reprezentativităţii de paradă, muncii în gol. Expresia formei fără fond — reclamată încă din secolul al XIX-lea în societatea românească. Ea a determinat o catastrofală hemoragie de energie intelectuală, făcându-ne să batem pasul pe loc, sub o aparenţă de marş în cadenţa civilizaţiei avansate. (Nu sunt semne că am ieşi din această zodie rea

nici astăzi, ceea ce îi face pe sceptici să creadă că trăim o fatalitate naţională, cu atât mai paradoxală cu cât suntem un popor vioi, dotat cu simţul observaţiei, în stare să se autoaprecieze lucid. O fi aceasta o manie masochistă de a ne pune singuri piedici, ca să avem de ce râde şi pe cine să batjocorim neîncetat?)

Interesându-mă îndeaproape, am aflat că în Occident disciplina se bazează, în mare măsură, pe aşa-numitul „studiu de caz", un mod de rezolvare *in vitro* a situaţiilor complicate ivite în gestiunea managerială capitalistă, pândită permanent de necunoscutele primejdii ale pieţei glisante, de surprizele neîndurătoarei concurenţe. Din păcate, nu aveam mostre ale modului de a concepe respectivele ecuaţii în şcolile de profil apusene. Şi profesorii noştri adoptaseră studiul de caz, dar de o manieră formală (tot un fel de formă fără fond), imaginând dificultăţi de conducere uşor rezolvabile, chiar de factură curentă, cu care studenţii sau cursanţii se delectau zâmbind superior. Am cerut catedrei să ridice ştacheta exigenţei, să complice ecuaţiile, dar la prima vedere economia socialistă planificată nu oferea sugestii destul de radicale. Diversitatea tipologiei era restrânsă, situaţiile se repetau plicticos, astfel că şi numericeşte patrimoniul de teme era restrâns. Până la urmă am reuşit să ajung în Elveţia, la Lausanne, unde funcţiona cea mai prestigioasă şcoală internaţională de management capitalist, acolo fiind întâmpinat, spre surprinderea mea, cu toată solicitudinea, de marii exponenţi ai disciplinei. Am putut examina în amănunţime programa şcolară, am primit explicaţii edificatoare despre metodologia instituţiei, am intrat în posesia unui impresionant bagaj de studii de caz. La Lausanne concernele mondiale îşi trimiteau candidaţii la posturile de „PDG" pe cheltuială proprie, pentru a intra în toate ipoteticele complicaţii ale *bussines*-ului cel mai îndrăzneţ şi a-şi elasticiza mintea în fantasticul loc speculativ modern al capitalului.

M-am convins definitiv că Academia „Ştefan Gheorghiu", ce-şi schimbase şi titulatura (N. Ceauşescu fusese de acord să o numim „Academia de studii social-politice", părându-i-se şi lui că vechiul nume continuă să o lege de epoca revolută, compromiţătoare, a dogmatismului stalinist), aşadar că vechea fabrică, de îndoctrinare abstractă şi sterilă a aparatului politic şi statal trebuie să devină o şcoală de ştiinţa conducerii, şi nimic altceva. La ce folosea faptul că directorii de întreprinderi, primarii, secretarii de partid teritoriali, şefii de instituţii, reţineau teze ideologice prăfuite, aproape fără aplicabilitate, îşi îmbâcseau mintea cu tot felul de generalităţi aride şi răsuflate, recapitulau considerentele de largă

circulaţie ale partidului comunist în calitatea sa de responsabil al guvernării? De ce erau trimişi anual la Academie mii de oameni, cu perspectiva de a fi promovaţi în *establishment*-ul socialist sau ocupând deja funcţii de răspundere, pe cheltuiala partidului, unii scoşi din producţie cel puţin un an de zile, ca la Lausanne? Ca să reţină papagaliceşte noţiuni mai mult sau mai puţin ştiinţifice despre lupta de clasă, revoluţie, primatul forţelor de producţie asupra relaţiilor sociale, omogenizarea în perspectivă a societăţii şi aşa mai departe? Capitaliştii nu-şi îndoctrinau cadrele de bază cu teoria exploatării, a tamponării valului revendicativ muncitoresc, neocolonizării lumii a treia sau solidarităţii burgheziei mondiale împotriva socialismului. Toate acestea veneau de la sine, în practica partizanatului inerent al sistemului. Ei creaseră o şcoală — chiar cu caracter supranaţional — pentru a-şi instrui factorii de decizie în tainele luptei concurenţiale, ale navigaţiei pe valurile crizelor de tot felul, ale ştiinţei de a face bani, de a specula conjuncturile, de a câştiga mai mult cu eforturi mici, de a prevedea, devansa şi chiar provoca nevoile societăţii, cu un cuvânt de a supravieţui prosper în tenebrele lumii moderne.

Am întocmit un raport către secretariatul CC în care, după o expunere a situaţiei Academiei, a măsurilor întreprinse de la încredinţarea mandatului de rector, am avansat, cu grija de rigoare, propunerea reprofilării ferme a întregului program de învăţământ în direcţia formării managerilor de tip socialist. Am motivat ideea, am arătat modalităţile de atingere a ţelului şi, în final, efectele indubitabil benefice asupra calităţii gestiunii politice şi social-economice a ţării.

Raportul a trecut prin Secretariat „ca gâsca prin apă”, rămânând şi el neatins, şi apa netulburată. Fusese probabil răsfoit. Ceauşescu sesizase desigur direcţia, dar nu ţinuse să se pronunţe explicit, să-i dea gir expres, lăsând documentul şi ideile sale să alunece pe cursul neobsevat al vieţii şi să ajungă unde va putea. Ceilalţi şi-au închipuit că au de-a face cu prezentarea de rutină a unui domeniu specios, în care întotdeauna cei aflaţi în cauză se pricep mai bine.

Am dat spre studiu, în Academie, documentaţia de la Lausanne, cerând nu numai colectivului de la „ştiinţa conducerii”, ci tuturor catedrelor să-şi reevalueze prestaţia, luând în considerare reorientarea generală şi fermă spre management. Departe de a fi o operaţie simplă, această reprofilare, cu deviere de 180 de grade de la tradiţie, presupunea regândirea din străfunduri a fiecărei discipline, renunţarea la vastul şi împovărătorul balast acumulat în timp,

trecerea întregului material didactic prin sita deasă, inflexibilă, a cerinţelor complicatei arte a conducerii, într-o societate aflată în faţa de neevitatului salt calitativ — sub presiunea sistemului social-economic opus, hotărât să-i speculeze orice eşec şi orice tergiversare a mediocrităţii manageriale. Anevoios, fără prea mult entuziasm, găsind impedimente la fiecare pas, catedrele au început să se mişte, să reflecteze şi să se apropie de idee. În 1989 eram, cred, în pragul cristalizării impuse de ţinta respectivă.

Aş fi bucuros să ştiu că şcoala de politologie înfiinţată după evenimentele din decembrie a beneficiat de efectele fierberii produse în Academie în această direcţie, valorificând dacă nu embrioanele de discipline regândite, măcar atmosfera de interes şi emulaţie pentru elevantul concept didactic de management — indiferent de coloratura lui politică sau sistemică. Cu atât mai mult cu cât, din cele aflate, în fruntea pomenitei instituţii de învăţământ se află persoane implicate direct în laborioasa noastră zbatere, cu rol de pionierat în România. Succesul depinde, fireşte, de aptitudinea ancorării în cea mai profundă actualitate. Profesorii de la Lausanne nu făceau uz de istovita inventivitate de catedră, introduceau cursanţii în fantastica documentaţie secretă a capitalului, descifrând complicate procese comerciale, dosarele marilor falimente, ca şi istoria neromanţată a celebrelor „lovituri” rămase enigmatice pentru public. Din păcate, la noi, originea ostentativelor averi postdecembriste rămâne inavuabilă, ca şi modalitatea posesorilor iliciţi de a scăpa de rigorile legii. De altfel, această cronică tenebroasă, dezvăluită, ar servi mai degrabă actualizării studiilor de caz la institutul de ştiinţe juridice, sau la o reciclare a magistraţilor, decât la dezvoltarea disciplinei moderne a managementului.

Mi-a făcut multă plăcere să reaud în difuzorul aparatului vocea calmă, odihnitoare, fără retorică şi patetism, parcă depănată într-un dialog intim, de cafenea, a fostului meu coleg de facultate, aflat la aceeaşi literă în catalogul anului, Marin Popescu, acum şeful catedrei de Economie Politică. Trecuseră mai bine de trei decenii de când absolviserăm împreună Institutul de ştiinţe economice bucureştean, dar M. Popescu rămăsese acelaşi om cumpătat şi blajin, acelaşi coleg îndatoritor şi serviabil; în firea lui, viaţa trepidantă a epocii nu reuşise să opereze schimbări majore, mai ales să-şi impună nota autoritară şi intransingentă. Reîntâlnindu-l la „Ştefan Gheorghiu”, am avut senzaţia că, totuşi, această instituţie hibridă, străină ca mentalitate, cu un prestigiu

politic dubios, dacă nu de-a dreptul sinistru, îmi oferă ceva familiar. Ascultându-i lecţiile de economie capitalistă, în care prefera să se etaleze, găseam rezonanţa neuitatelor prelegeri ale bătrânului dascăl Mladenatz, ce ne descifra nouă, studenţilor, în marea aulă din Piaţa Romană, sensurile adânci ale *Capitalului* lui Karl Marx, nepolitizate de Lenin şi neînghesuite în perimetrul, strâmt sub raport ştiinţific, al „stadiului cel mai înalt — imperialismul". Deşi, pentru noi, important, stringent chiar, ar fi fost să ducem acum analiza lui Marx, depăşită de viaţă, tocmai la acest stadiu ultim, pe care ori îl expediam „leninist" în câteva caracterizări sentenţioase şi neacoperitorii, ori îl ignoram, lăsând impresia că mecanismul de bază al exploatării şi îmbogăţirii a rămas în esenţă acelaşi. Lecţiile cinstite, competente sub raport didactic, ale profesorului Marin Popescu, îmi dădeau dimensiunea lacunelor noastre de investigaţie şi completare la chiar disciplina fundamentală a doctrinei comuniste, cea care legitima răsturnarea lumii vechi, a marilor nedreptăţi sociale, şi înlocuirea proprietăţii capitaliste, vinovată de exploatarea şi sărăcia endemică de masă, cu etatismul economic şi relaţiile neantagoniste ale claselor.

Nu era simplu (ca să mă feresc de afirmaţia răspicată că era imposibil) pentru dascălii noştri să cerceteze în intimitate mecanismul schimbat, perfecţionat, adaptat şi diversificat, al marelui capital modern. Pentru aceasta, o minte sagace, disociativă şi sintetizatoare, ca a lui Marx, ori câteva, de dimensiuni mai modeste dar cu înaltă competenţă, ar fi trebuit să se instaleze din nou într-o bibliotecă occidentală, (mai degrabă în arhivele burduşite cu dosare ale concernelor) pentru ani şi ani, ca să extragă din statistici, fişe documentare şi calcule proprii, noi şi incontestabile concluzii ştiinţifice cu privire la legităţile imperialismului monopolist şi la răul inestimabil provocat de acesta societăţii umane. Pe bună dreptate, cercetătorii se apleacă asupra ororilor comise de nazism, ca şi asupra sceleratei cruzimi cu care bolşevicii şi-au răpus rivalii de clasă când aceştia nu mai prezentau pericole reale pentru revoluţie, dar tabloul sumbru al secolului al XX-lea nu poate fi încheiat în toată amploarea lui copleşitoare fără dezvăluirea obiectivă, documentată a crimelor săvârşite de capitalismul modern. Două războaie mondiale şi o puzderie de războaie locale, cu cel puţin o sută de milioane de victime omeneşti şi alte sute de milioane de invalizi, amputaţi şi zdruncinaţi psihic irecuperabil; o politică economică internaţională cu miliarde de dezmoşteniţi flămânzi, analfabeţi, pradă epidemiilor; înăbuşirea în sânge a luptei de emancipare din sânul popoarelor dominate;

schimbarea la bunul plac a hărţii teritoriale a statelor; degradarea morală a înseşi metropolelor sub invazia marilor vicii; intoxicarea planetei şi periclitarea biosferei; dezabuzarea şi debusolarea noilor generaţii — ce sunt toate acestea decât consecinţele dominaţiei banului, câştigat prin exploatare, speculă şi rapt, ale înspăimântătoarei puteri dobândite de stăpânii capitalului?

Economia socialistă o preda alt coleg al meu de facultate, conferenţiarul Ion Tudoran, cu care împărţisem un an de zile aceeaşi cameră de cămin, şi, cum am arătat la timpul său, nu mă prea înţelesesem la prima noastră reîntâlnire (tot într-o şcoală de partid, la Jdanov) rămânând în relaţii reci, ca doi oameni aflaţi pe baricade diferite, dacă nu opuse. Fireşte, nu-i revenea lui vina că lecţiile de la „Ştefan Gheorghiu" aveau ţinută neştiinţifică, el nu putea decât să reproducă, oricât de dotat şi inspirat ar fi fost, formalismul definiţiilor şi clasificărilor unei discipline ce nu beneficiase de liniştea şi obiectivitatea decantărilor şi cristalizărilor de laborator. Economia socialistă, înjghebată în lupta propagandistică a sovietelor pentru susţinerea superiorităţii mecanismului noii proprietăţi instaurate după revoluţie, nu evoluase prea mult nici după război, când ţările de democraţie populară, reeditând aceleaşi etape istorice, beneficiau de o „generalizare teoretică" de-a gata. Sigur, ne aflam acum în alt stadiu al industrializării şi organizării producţiei agricole şi economia socialistă — într-o dinamică impresionantă, beneficiind de tehnică occidentală — ar fi avut nevoie de o analiză obiectivă, la rece, de natură să pună în evidenţă atât forţele propulsoare, cât şi pe cele frenatorii, impulsurile, dar şi reculurile, şi să sugereze un mod stimulativ de conducere şi organizare, pornind de la elucidarea însuşi conceptului de proprietate etatistă şi de grup. Asumarea de către partidul comunist a rolului conducător în economie şi menţinerea domeniului în sfera propagandei partizane împiedicau ştiinţa să evalueze lucid realitatea şi să pronunţe concluzii critice obiective, să avanseze variante optime pentru categorii fundamentale ca: planificarea ritmurilor şi ramurilor, cointeresarea materială a producătorilor, definirea managementului şi altor pârghii de eficienţă, clasificarea sistemului de răspunderi, control şi raportări către societatea civilă a gestiunii avuţiei naţionale fără patroni privaţi.

În discuţiile cu catedra de economie am găsit mai multă înţelegere decât la alţii pentru ideea valorificării teoretice a materialului contemporan inedit, a lucrărilor de specialitate din Occident (din păcate nu de factura cerută într-o continuare a analizei critice marxiste) şi pentru observarea

directă a fenomenului economic la noi şi în întregul sistem socialist. Ne-am propus să cercetăm listele cu lucrări de profil ale editurilor economice vestice şi, paralel, să ne infiltrăm în ministerele economice şi organismele de conducere colectivă ale întreprinderilor şi centralelor. Am obţinut chiar aprobarea Secretariatului ca dascălii de la „Ştefan Gheorghiu" să fie cooptaţi în aşa numitele comitete ale oamenilor muncii şi să participe fără restricţii la adunările generale ale salariaţilor, căpătând, bineînţeles, acces la arhive şi scripte. Dobândirea unei perspective suficient de largi, ca să permită topirea materialului adunat în concepte ştiinţifice de curs, reclama timp, dar, pe loc, pretindeam corpului profesoral să exploateze materialul viu, plin de semnificaţii, „în studii de caz" menite să adâncească şi să completeze enunţurile teoretice anemice, eliptice, uneori doar aluzive, din lecţii.

O impresie bună făcea maniera de predare a şefului catedrei de sociologie, profesorul Ovidiu Trăsnea, cu o minte bine mobilată, glisantă, beneficiind de temeinică documentare în specialitate, incluzând şi preocupările occidentalilor de a spori rolul disciplinei în studiul fenomenelor subtile. În faza motivaţiei teoretice a ştiinţei respective, profesorul făcea incursiuni şi tururi de orizont cuceritoare, dilatând preambulul disciplinei până la dimensiunile unui curs în sine. Nu se mai îndura să părăsească acest teritoriu generos, epuizându-şi în exploatarea lui aproape toată verva. Şi nu întâmplător, pentru că ce urma nu era de natură să însufleţească nici auditoriul, nici pe conferenţiar. Dacă enumerarea domeniilor de investigaţie sociologică prezenta interes, operarea cu armele sociologiei în spaţiul nostru sistemic se dovedea profund dezamăgitoare. Nu numai că nu ni se înfăţişau rezultate palpabile ale explorării sociologice, dar nu se punea la îndemâna studentului o metodologie de cercetare a metamorfozelor unei societăţi în întregime şantier experimental.

Am implicat catedra în orientarea şi supravegherea practicii de teren a studenţilor, în constituirea de mici nuclee „gustiene" angajate în anchetă sociologică, pentru dezvoltarea spiritului de observaţie, deprinderea manierei de clasificare şi interpretare a faptelor şi materializarea recoltei în lucrări de control, teze de diplomă, articole publicabile. În ce priveşte însă cursul de sociologie scris, el continua să-şi amplifice preambulul teoretic, cel ce definea obiectul disciplinei în lumina unor noi cuceriri universale, în

detrimentul exercitării propriu-zise a acestuia. Înţelegeam că de la o zi la alta nu se poate dezvolta o metodologie cu specific didactic şi nici o expunere a fenomenologiei sociologice de tip socialist, şi îmi impuneam răbdare. L-am invitat pe profesorul Trăsnea să mă însoţească într-o vizită în străinătate, pentru a comenta mai pe îndelete destinul manualului. Constatam că aveam în persoana şefului catedrei un intelectual deschis, jovial, înzestrat cu umor. Nu mă descuraja în intenţiile mele, dar nici nu mă seconda cu cine ştie ce elan. Îi înţelegeam rezervele neexprimate, eu însumi eram pe deplin conştient de faptul că sociologia face parte din mănunchiul disciplinelor critice explozive care, puse în funcţiune, ar fi dus direct (şi zgomotos) la relevarea defectelor noii organizări sociale, dar mă gândeam că odată trebuie trecut şi acest Rubicon. N-am apucat să-l trecem, alţii mai iuţi de picior şi mai vajnici ne-au dat în lături, cu manualul şi bunele noastre intenţii, cu tot.

Lecţiile ce-mi dădeau adevărate frisoane, ţinute de profesorul Marin Voiculescu şi de alţii, aparţineau aşa numitului curs de „socialism ştiinţific”, larg răspândit pe atunci în învăţământul mediu şi superior, ca formă de iniţiere în teoria revoluţiei şi construcţiei socialiste. Ce să spun, probabil că o asemenea sistematizare a experienţei revoluţiei ruse şi schimbării modului de producţie pe o treime a globului pământesc era necesară, dar cele câteva decenii de istorie comunistă reprezentau prea puţin pentru pretenţia formulării unor legităţi obiective înlănţuite într-un ansamblu ştiinţific. Cea mai mare gafă teoretică era compartimentarea istoriei universale în tipuri rigide, imuabile, de orânduiri şi proclamarea legii succesiunii lor inevitabile în baza progresului forţelor de producţie, procesul oprindu-se însă, deodată, la comunism, declarat corolar etern al evoluţiei societăţii umane.

Teza fatalităţii succesiunii orânduirilor — în virtutea căreia inevitabilitatea comunismului apărea ca ceva de natură divină — completată cu cea a eternităţii aşa-zisei societăţi fără clase, a fost o invenţie stupidă, profund dăunătoare în primul rând comunismului însuşi, autodefinit ca staţie terminus a parcursului istoric universal. Oricât de surprinzător ar părea, ea reuşea să convingă o omenire sătulă de atâtea răsturnări şi zigzaguri — o am în vedere pe cea din perimetrul sistemului —, dornică de stabilitate, de certitudinea prezentului şi viitorului. Dar o societate care nu se mai teme de surprize neplăcute, asigurată la Dacia, cum s-ar spune, îşi pierde neliniştea şi curiozitatea scrutării viitorului, interesul

autoexaminării critice, comparării sincere cu adversarul, motivaţia imperioasă a autoperfecţionării reale, se blazează şi se abrutizează. Aşa s-a întâmplat şi în cazul comunismului, al politicienilor, gânditorilor şi dascălilor lui; au îmbrăţişat dezinteresul şi pentru prezent şi pentru viitor, fiindcă din ele nu mai putea ţâşni nici o răsucire spectaculoasă a realului.

Din aceste teze false se desprindea toată suita de „supoziţii categorice" ale cursului de „socialism ştiinţific", transformând conceptul de comunism şi corespondentul său practic într-o adevărată demonstraţie de tactică şi strategie militară (se consemnau victorii peste victorii, ducând toate, inexorabil, spre câştigarea definitivă şi totală a războiului).

Ce să faci cu un asemenea curs? Era tributul major plătit schematismului ideologic al stalinismului, încă neeradicat din gândirea de stânga a epocii. Se puteau înlocui câteva dogme neconvenabile intereselor de stat ale URSS sau ţelului, de altfel, abandonat, al revoluţiei mondiale, dar prejudecăţile de bază ale *inevitabilităţii*, *irevesibilităţii* şi *eternităţii* rămâneau neatinse, viciind tot fondul doctrinar al sistemului. Aici se impunea o revoluţie teoretică pe care comunismul de tip sovietic nu o permitea. Istoria oferea fapte pentru deducerea fenomenului restauraţiei, evidenţiat cel mai concludent de epoca postrevoluţionară a Franţei, care a născut un imperiu, dimpreună cu marea lui aristocraţie şi, apoi, a făcut loc vechiului regat însuşi, cu personajele lui reale, în carne şi oase. Intrarea în „succesiune", după alte câteva decenii, a „Comunei din Paris", nu a însemnat nimic pe planul legităţilor, aceasta fiind spulberată. Recrudescenţa revoluţionară din timpul şi de după primul război mondial — din care s-au născut sovietele, victorioase în sângerosul război civil rusesc — se datora unei sumedenii de factori favorabili, interni şi externi (ignoraţi de istoricii socialismului) unii de fond, alţii conjuncturali. În plus, se făcea abstracţie de gafele gestionarilor revoluţiei şi guvernării socialiste, unele reproducând erorile revoluţionarilor francezi, altele de tip nou, mai gogonate, impardonabile, deoarece condiţionau existenţa a miliarde de oameni. M-am referit la ele în cuprinsul volumelor anterioare de memorii şi, dacă un conciliu al înţelepţilor sistemului le-ar fi pus pe masa de disecţie, fără nici o reţinere, pudoare sau partipriuri propagandistice, alta ar fi fost soarta regimului mulţimilor nevoiaşe. În loc de aceasta, ca un colac peste pupăză, a venit infantila „perestroică" a lui Gorbaciov, destinată parcă anume să agraveze defectele gestiunii socialiste şi să pregătească marele faliment.

Morga academică, dar şi belferească, pusă de profesorul Marin Voiculescu şi ai săi în predarea artificialului curs al lumii noi, nu reuşea decât să accentueze falsa strălucire a butaforiei ideologice, aerul disciplinei rămânând ca cel din sala rece a pompelor funebre.

Audierea cursurilor de strictă specialitate — industrie, agricultură, circulaţia mărfurilor, comerţ exterior (acesta din urmă destul de substanţial, documentat şi instructiv) — nu-mi stârnea interesul şi nu-mi solicita intervenţia. Acelaşi lucru s-ar fi întâmplat, poate, şi în cazul celor pomenite mai înainte, dacă latura lor de specialitate n-ar fi fost atât de precară.

Exista şi un curs în propria mea specialitate, unde mă puteam pronunţa în perfectă cunoştinţă de cauză. Cursul de presă suferise modificări în raport cu cel în vigoare pe vremea când îmi desfăşuram activitatea de dascăl. Aruncase balastul politico-ideologic împovărător şi se concentrase, în cele din urmă, asupra speciilor şi genurilor publicistice, imaginând tot felul de legităţi intrinseci ale acestora. Poate pentru instruirea postuniversitară a debutanţilor în presă ar fi prezentat oarecare utilitate descrierea produselor gazetăreşti, dar pentru studenţii ce abia îşi completau bagajul de cultură generală era nu numai un lux prea mare şi nefolositor, dar şi o orientare lacunară. Pentru că ei trebuiau să deprindă mai întâi tehnica simplă a comunicării gândurilor, cunoştinţelor şi raţionamentelor în scris — şi a povestirii. Unii nu ştiau să întocmească o epistolă ca lumea, să formuleze argumente pertinente într-o petiţie oficială mai complicată şi, de ce să nu fim sinceri, nici să reproducă, folosind vocabularul propriu, cunoştinţele şcolare asimilate la celelalte materii.

Ne-am înhămat, colectivul catedrei şi subsemnatul, la defrişarea bogatului domeniu teoretic al profesiei, la trasarea unor brazde noi în cultura didactică a acestei practici intelectuale complexe, de mare diversitate şi maleabilitate interşanjabilă. Am conceput un manual de presă amplu şi complet, cu caracter teoretic şi practic, menit să dea studenţilor o viziune de ansamblu a meseriei, să motiveze conceptual, din toate unghiurile, actul redacţional, să lumineze tehnica investigaţiei vieţii, a selectării faptelor, logica şi coerenţa utilizării lor, gândirea gazetărească, atitudinea civică publicistică, să cultive arta expunerii şi persuasiunii.

A doua direcţie de acţiune a fost aşezarea pe baze noi a practicii studenţeşti de specialitate. Am obţinut pentru gazeta-şcoală un statut special, exceptând-o de la obligaţiile

reglementate în legea presei, dându-i lejeritatea materialului de circulaţie internă (cu toate că publicaţia ajungea în judeţe, la organizaţiile economice şi de partid vizate); această ipostază permitea o mai mare toleranţă — ca pentru ucenici — faţă de posibile greşeli de documentare, interpretare politică, încadrare a faptelor şi concluzionare. La rândul lui, actul didactic de corecţie dobândea alte semnificaţii şi dimensiuni. Am afiliat studenţii la principalele publicaţii centrale şi la agenţia de ştiri, recomandând conducerilor acestora să-i folosească în regim „de front", respectiv pe bază de comenzi-fulger, cu nopţi pierdute, cu alergătură gâfâită. În timpul practicii de vară, constituiţi pe grupe, lucrau la organele de presă locale, atât sub supravegherea membrilor catedrei, cât şi sub ordinul ierarhiei ziarelor.

Nu m-am vârât în bucătăria intimă a catedrei, n-am predat, pentru a nu crea confuzii ierarhice în fireasca afirmare a dascălilor, dar am patronat îndeaproape sistemul de calificare a ziariştilor, ca un obol dat frumoasei profesii ce-mi consumase atâta energie şi îmi dăduse atâtea satisfacţii. Dacă a fost ceva pentru care am regretat interzicerea peste noapte a şcolii, la sfârşitul lui 1989, a fost neîncheierea deplină a cursului de „Ideologia şi arta publicisticii". Aş fi plecat fără regrete, mai ales că Academia în ansamblu rămânea străină spiritului meu, dacă aş fi ştiut că am lăsat în seifuri, pentru viitorime, manualul de presă tipărit, ca o navă echipată pentru cursa în timp.

Audierile la interfon aduceau cu asistarea la producerea diferitelor instrumente de suflat ale fanfarei, pe rând, urmând ca eu să-mi imaginez concertul ca sinteză „armonioasă" a sonorităţilor particulare. Ascultând şi răsfoind ştimele fiecărui executant, îmi imaginam ansamblul, dar acesta mă asalta fără percuţie emoţională, chiar fără provocarea instinctului irezistibil al cadenţei.

Sfetnicii

Am găsit la „Ştefan Gheorghiu" trei prorectori; fuseseră cinci pe vremea lui Leonte Răutu, dar Elena Ceauşescu avusese grijă să radieze din schemă doi, ca să nu mă lăfăi eu într-un anturaj prea confortabil. Aşa cum îmi „simplificase" viaţa, reducând corpul profesoral cu aproape o sută de oameni (pe motiv că „se calcă pe picioare", în timp ce ei abia făceau faţă orelor de predare, seminariilor, examenelor de tot felul, supravegherii licenţelor, conducerii doctoranzilor, organizării şi dirijării programului de practică), şi blocând schema. Le trebuise răgazul acela, de o lună, până la adoptarea deciziei de numire a mea, nu ca să se gândească, ci ca să facă marea curăţenie, să-mi ofere colectivul puricat. Fuseseră călăuziţi de raţiuni politice, înlăturând persoane socotite, dintr-un motiv sau altul, indezirabile (în principal avuseseră în vedere vechii profesori cu studii în URSS).

Aşadar, trei prorectori, din care doi cunoştinţe vechi: Gheorghe Badrus, colaborator apropiat la *Scânteia* şi coredactor la documentele lui Dej, şi Dumitru Ghişe, „mâna dreaptă", ani de zile, în complicatele şi stresantele relaţii cu uniunile de creaţie. Amândoi deţineau calitatea de profesori universitari — ca meserie de bază — numărându-se printre oamenii cel mai bine calificaţi, în specialităţile lor, din Academie. Cred că Gh. Badrus fusese adus — după întoarcerea de la Moscova, unde ocupase funcţia de ambasador — ca să asigure o conducere competentă a catedrelor cu profil economic, iar D. Ghişe — în măsură să îndrume avizat catedrele cu profil filozofic-sociologic — aterizase la Academie forţat de împrejurări, în urma unui dramatic accident coronarian. După 1976, când eu am fost retras în mod exclusiv în centrala partidului, D. Ghişe a rămas mai departe să se „umerească", la Consiliul Culturii, cu povara administraţiei artelor. Dar, după un timp, a clacat. Ca preşedinte îl avea atunci pe Miu Dobrescu, om politicos, blajin, calm, dar fără nici o pregătire şi înclinaţie în materie, de aceea şovăielnic, temător, inspirând nesiguranţă şi neoferind cea mai elementară protecţie funcţionarilor.

Într-o dimineaţă mi s-a comunicat că D. Ghişe a făcut infarct şi a fost internat la spital în stare gravă. M-am urcat în maşină şi m-am dus la faţa locului. Soţia era speriată şi i se

părea că instituţia nu ia în serios situaţia. Activiştii de partid de carieră, cum era Miu Dobrescu, tocmai în asemenea situaţii se găseau să-şi arate fermitatea, sângele rece şi optimismul — chipurile ca să-i încurajeze pe cei loviţi (învăţau această manieră „bărbătească" de înfruntare a necazurilor particulare de la Nicolae Ceauşescu, adevărat as al subestimării bolilor cadrelor de răspundere, şi în primul rând ale celor din imediata apropiere). Bietul Ghişe stătea răstignit pe pat, la reanimare, cu privirile sleite proiectate în tavan. Era nu atât înfricoşat, cât deprimat. Suferea de o boală ereditară, tatăl lui decedase prematur de inimă. De bine, de rău, acum scăpase, dar îşi scruta viitorul fără speranţe şi fără elan. Încet, încet, s-a pus pe picioare, toată lumea a înţeles însă că ar fi o crimă să fie lăsat mai departe în bătaia vântului stârnit de *genus iritabile*. A ajuns la Academie — dacă nu loc de refacere, unul mai adăpostit. Răutu înţelesese, acceptase şi nu-l solicitase, având alţi preferaţi, oameni de bază şi încredere, pe care se sprijinea cu plăcere. Ghişe nu aparţinea categoriei; corect, prompt în asumarea datoriei, chiar afabil, nu se lăsa epatat de virtuozitatea ideologică de-acum răsuflată a bătrânului propagandist, menţinând totodată distanţă faţă de un şef care mai păstra câte ceva din sumbrele enigme ale începuturilor.

Îşi onora funcţia cu parcimonie, într-un fel mulţumit de regimul aproape medical dar — ca orice om după ce a prizat drogul marilor tensiuni, în calitate de protagonist — frustrat, plictisindu-se în marea incintă. N-a fost pentru nimeni o surpriză că noului rector i-a devenit sfetnic apropiat, extinzându-şi aria de influenţă în Academie şi ocupând un loc central în campania de înnoire a instituţiei. S-a angajat cu tot sufletul, punându-şi în joc inteligenţa, competenţa, stilu-i persuasiv, maleabil, dar precis direcţionat. Atât cât îl reclama, viaţa Academiei nu-i afecta sănătatea, în schimb îi întreţinea tonusul moral, dându-i, din nou, conştiinţa utilităţii şi satisfacţia rodniciei întrebuinţării. M-a amuzat când şi-a cumpărat un costum de gata, pepit, ca o salopetă de lucru purtată prin sălile unde mă însoţea, sau în propriile întâlniri colocviale cu catedrele şi personalul organizatoric.

Gh. Badrus avusese raporturi mai vii cu fostul rector — decurgând din vechea sa calitate de consilier de presă de pe vremea când Răutu conducea „concernul redacţional". De la sine înţeles, îşi îndeplinea şi acum, în modul cel mai satisfăcător, rolul de garant al procesului de învăţământ pe aria specialităţii proprii, dar, prin firea lui, se implica mai puţin în incomodul şi la prima vedere cam himericul program de implantare generalizată a conceptului de management în

activitatea instructivă a Academiei. De altfel, nu după mult timp, a fost absorbit din nou de diplomaţie, reprezentând România într-o ţară africană, de unde a revenit, ca profesor, în perioada finală a regimului. Atunci nu i s-a mai oferit prorectoratul (de altfel cred că nici nu l-a dorit), în schimb, preocupaţi să-i valorificăm experienţa didactică şi de conducere, i-am încredinţat preşedinţia comisiei pentru cercetare ştiinţifică.

Cel de-al treilea prorector, Bratu Păun, fost activist de partid judeţean, reprezenta tributul plătit de Academie apartenenţei organizatorice la trunchiul de bază al PCR. Prezentând mai multă acurateţe culturală decât tipul mediu al secretarului judeţean, B. Păun îşi asumase chiar dificila, dacă nu temerara răspundere de a preda (firește, în segmentul strict limitat al instrucţiei politice), ţelul său major fiind acela de a se integra profilului didactic. Avea în răspundere şi gestiunea economico-financiară a Academiei, dobândind aici, prin rutină, o lejeritate ce-i permitea să afişeze deplină încredere în sine. În rest, oscila între aviditatea de a absorbi câte ceva din substanţa disciplinelor teoretice de bază — la modul urechist din păcate — şi o aroganţă ironică faţă de belferismul de catedră clasic, blindându-se în armura celui ce ştie că în viaţă „teoria ca teoria… dar practica te omoară”. Arta lui consta în discernerea împrejurărilor când putea să vorbească, mimând competenţa, de cele când se cuvenea să tacă, surclasat de subiecte, dar cu aerul că le înţelege, candidând la titlul vacant de „înţelept”. Se arăta mereu pe jumătate bine dispus — cum îl aranjează pe orice activist politic funciarmente optimist — pe jumătate suspicios, vigilent şi sever, întruchipând prototipul omului de răspundere, popular şi în acelaşi timp plin de importanţa misiei sale pe pământ. Fusese un solid şi de nădejde conservator pe vremea lui Răutu, luând flegmatic în balon orice ieşire din ortodoxie, devenise după venirea mea partizan al experimentalismului, promotor al inovaţiei, persiflând de sus tradiţionalismul dogmatic, lipsit de orizont — jucându-şi de fiecare dată rolul cu o convingere de nestrămutat.

În locul zimbrilor solitari ai cetăţii universitare

Nu prea mai avusesem de-a face cu dascăli universitari — cel puţin în habitatul lor profesional, în aerul de abstractizări monotone, repetate la saturaţie, al aulelor şi sălilor de seminar — din anii studenţiei, cu excepţia celor câteva luni petrecute în surogatul academic al „Jdanovului". Îmi rămăsese în minte galeria profesorilor vechi de la „Academia de înalte studii comerciale şi industriale", cu individualităţi baroce, vaste, copleşitoare ca nişte zeităţi antice. Acei profesori sfidau design-ul modern printr-o linie interioară liberă, capricioasă şi prin puterea de a rămâne unicate într-o societate tot mai standardizată, unde totul devenea de serie. Înserierea nu avea să întârzie însă prea mult nici în rezervaţiile zimbrilor solitari ai cetăţii universitare, reforma din 1948 făcând să se reverse asupra lăcaşurilor de cult pedagogic o pletoră de anonimi traşi la şapirograf, care au ucis marele mentorat didactic, înlocuindu-l cu funcţia elementară a difuzorului de texte tipizate. Noul corp profesoral de tip democrat-popular, lipsit de acumulări ştiinţifice individuale, de originalitatea ordonării şi interpretării subiective a disciplinelor, se subordona textului stas ca un automat, văduvind universitatea de diversitatea şi strălucirea personalizării ştiinţei. În acelaşi timp, acesta anula spectacolul teatral al retorismului academic, punând în locul protagoniştilor artei scenice pedagogice, bieţi figuranţi. Jumătate din studiile mele superioare au fost tutelate de lorzii vechi, poate puţin ridicoli în emfaza lor mesianică, dar capabili să facă din şcoală un sanctuar, şi jumătate de slujbaşii catedrei ce au transformat Academia într-o hală birocratică de informaţie codată pentru nevoile imediate ale mecanismului social.

De la sine înţeles, aceste criterii mi s-au impus din capul locului şi la „Ştefan Gheorghiu". Unicatele de altădată erau excluse, dar mă interesa cum s-au stratificat noii dascăli înlăuntrul stilului pragmatic, simplificat, despersonalizat, al predării utilitare. Spre deosebire, poate, de restul instituţiilor de învăţământ superior, în Academie aveam să dau ochii cu altă stratificare decât aceea bazată pe cultura standard. Aici aveam de-a face cu trei categorii de „lucrători didactici" (ca să folosesc o titulatură mai apropiată de realitatea specifică)

şi anume: oameni de meserie, dascăli improvizaţi şi persoane fără contingenţă cu profesia.

În această structură hibridă se întrevedea un viciu al mentalităţii muncitoreşti: slăbirea exigenţei faţă de rigorile specialităţii, concesia faţă de calitate — ca blazon al societăţii eficiente — toleranţa în competiţia valorilor intrinsece. Fireşte, societatea nu-şi putea permite aceeaşi toleranţă în compartimentele funcţionale. Progresele ei materiale incontestabile ar fi fost imposibile fără o forţă de muncă industrială calificată la parametrii mondiali (incluzând lucrători, tehnicieni, ingineri, manageri). Fără temeinicie nu s-ar fi format nici o armată de cercetători ai ştiinţelor exacte, ca şi de medici, economişti, jurişti, constructori, arhitecţi şi aşa mai departe.

Dacă diluarea intransigenţei s-ar fi circumscris la Academia politică, dauna n-ar fi fost catastrofală. Se treceau însă cu vederea grave abateri de la normele calitative în învăţământul mediu rural, unde se practica sistemul suplinirilor, acoperindu-se discipline importante cu provizorate facile. Deşi examenele de admitere în învăţământul superior evidenţiau inferioritatea netă a instrucţiei şcolare rurale, supunându-i pe absolvenţii săteşti unei adevărate discriminări în raport cu competitorii urbani, toleranţa se perpetua. Din nefericire, societatea nemuncitorească, am putea spune antimuncitorească, de după 1989, nu numai că n-a ameliorat situaţia, dar a agravat-o, extinzând fenomenul la învăţământul superior, mai ales privat — deservit de un corp didactic improvizat sau alcătuit din ce „cade” sau „rămâne”, sau nu este în întregime valorificat în institutele de stat.

Prin urmare, era vorba de trei categorii. Oamenii de meserie, profesorii get-beget cu vocaţie, pregătire adecvată şi experienţă, abia dacă reprezentau (cu indulgenţă spus) jumătate din corpul profesoral. Aceştia dispuneau de studii universitare şi doctorate, predaseră şi în alte instituţii, publicaseră lucrări de specialitate, aveau un nume sau şi-l formau atunci, pe firmamentul disciplinei. Densitatea lor era mai mare la materiile tradiţionale, ca istoria, istoria filozofiei, istoria artei, sociologia, estetica, economia capitalistă etc. Respirau seriozitate, siguranţă, inspirau studenţilor respect, râvnă în studiu, reţinere în propensiunea spre echilibristică, un mugure de conştiinţă ştiinţifică.

În ce-i priveşte pe dascălii improvizaţi, nu era vorba de persoane străine domeniului predării, ci de cele intrate în tagma didactică întâmplător, la o cotitură a destinului, dorind să scape de servituţile serviciului, să evite deplasările în

provincie etc. Se spunea că prezintă un avantaj faţă de profesorii de carieră prin cunoaşterea practicii domeniului, indispensabilă unor viitori conducători pragmatici. Considerentul ar fi fost de luat în seamă dacă nu era alterat de stângăcia, superficialitatea sau incompetenţa didactică. Am în vedere atât lipsa unei metode, cât şi inabilitatea de a diseca definiţiile şi conceptele, de a sistematiza cunoştinţele în sinteze. Unii fuseseră buni specialişti, dar munca nu le impusese studii abstracte, ba îi convinsese că acestea sunt perfect dispensabile în exercitarea profesiei. Le lipsea cultura, antrenamentul jonglării cu principiile, sensibilitatea sau simpatia pentru teorie, inclusiv grija ca studenţii să evite propriul lor handicap.

Studenţii şi cursanţii îi intuiau şi, cu un simţ speculativ de adevăraţi jucători la bursă, eliminau dintr-un condei, la toate disciplinele respective, efortul consacrat teoriei, reducând studiul la empirismul cel mai sec. Aspectul de ansamblu al procesului educativ pierdea atractivitatea şi nu pentru că ştiinţa în sine ar fi fost aridă, respingătoare (chiar şi matematicile au o anumită eleganţă şi un mister ispititor), ci pentru că magisterii îi neglijau aura logică, duhul spiritual, suculenţa substanţei perene. Deşi utilă sub raport pragmatic, instrucţia rămânea carenţială pentru profilul unui cadru de conducere obligat să înţeleagă legătura dintre specialităţi în contextul proceselor sinuoase, complicate, de ansamblu.

În sfârşit, a treia categorie. Erau poate oameni de toată isprava, dar fuseseră aruncaţi în şcoală ca un banc de balene cu sistemul orientativ distrus, pe o plajă foarte populată. Cândva probabil folositori, odată cu ridicarea exigenţelor în fiecare domeniu (nu aveau o specialitate bine distinctă; fuseseră la origine matriţeri, strungari, tapiţeri, cine mai ştie ce), nu-şi mai găsiseră locul. Vreo autoritate politică „umanistă” se gândise că experienţa lor „de viaţă” s-ar putea converti în sfaturi pentru cei tineri, sau într-un fond aperceptiv pentru disciplina de partid. Aveau oarece studii, îşi făcuseră liceul la seral, frecventaseră o şcoală politică, unii chiar acel „Ştefan Gheorghiu” incipient, menit să culturalizeze „din mers” revoluţionarii, şi participaseră la sute de instruiri despre „construcţia de partid”. Tocmai pentru această „disciplină” fuseseră trimişi Academiei. De obicei, recomandările de care dispuneau erau completate cu o remarcă privitoare la „înclinaţiile spre studiu”, „capacitatea de exprimare”, cultura mai bogată decât a mediei. Îngroşau aici rândurile celor ce sistematizau şi comentau la nesfârşit programul şi statutul Partidului, într-o puzderie de lecţii artificial delimitate şi compartimentate, ca şi experienţa vieţii

de organizaţie la sindicate, femei, tineret ş.a.m.d. Aparent n-ar fi trebuit să li se dea cine ştie ce importanţă, lor şi treburilor cu care se îndeletniceau, dar disciplina respectivă nu era ceva facultativ şi secundar în economia programei, dimpotrivă, se constituia într-un segment de bază pentru viitorul profil al activistului.

Paradoxal, cu cât obiectul studiului unei catedre era mai neînsemnat, cu atât creştea aplombul corpului de servanţi, severitatea acestora devenea mai acută, intransigenţa faţă de „exactitatea ştiinţifică" a însuşirii materiei mai tăioasă. Bieţii studenţi reuşeau să treacă satisfăcător la filozofie, sociologie, economie politică şi alte discipline grele, dar se poticneau la definirea centralismului democratic şi a atribuţiilor organelor conducătoare de partid. Peisajul şcolar oferit de aceste „materii", cu rol de atenanse, ca şi de personalul oficiant, avea, cel puţin pentru mine, dar şi pentru mulţi alţii, un caracter dezolant. Membrii colectivelor respective nici nu purtau titulatura de profesori, conferenţiari sau lectori, ci de instructori (diferenţiaţi pe grade), dar aceasta nu-i împiedica să-şi dea aere (nu numai printre studenţi, ci şi în cadrul corpului profesoral), să se pronunţe ritos asupra orientării şi valorii educaţionale generale a învăţământului. La seminarii şi examene, mai ales la întâlnirile faţă în faţă, venea dinspre ei un pătrunzător miros de mucegai, de interioare vechi, înguste, neaerisite, de îmbrăcăminte îndelung purtată şi ţinută la grămadă în dulapuri intens naftalinizate.

Ce să discuţi, ce să ameliorezi, ce să împrospătezi şi să elevezi? Schimbarea canonului liturgic ar fi trebuit începută cu înlăturarea preoţilor primitivi, rufoşi, ce se cramponau de „litera lor de evanghelie" ca de un ţăruş în ape prea adânci.

Mareea anuală

La cursurile de rang universitar ale Academiei nu aveau acces proaspeţii absolvenţi de liceu, tinerii aflaţi în parcursul ciclurilor fireşti ale învăţământului, sau cei care nu reuşiseră în anii anteriori la alte facultăţi. Erau primiţi numai cei ce, dintr-un motiv sau altul, renunţaseră după absolvirea şcolii medii la studii, se deciseseră să intre în „câmpul muncii", cum se spunea pe atunci, ca să-şi câştige existenţa şi să forţeze porţile practicii pentru afirmarea socială. De altfel, în condiţiile în care învăţământul mediu aproape se generalizase, în mod fatal, o bună parte a tineretului rămânea în afara universităţii. În fiecare an, organele judeţene de partid, ajutate de comisii de cadre de la centru, făceau trierea tinerilor intraţi în producţie cu 5–6 ani în urmă. După un timp petrecut la maşină, unii mai isteţi, cu un orizont cultural mai larg, ieşeau din plutonul de bază; erau antrenaţi în activitatea obştească (politică, organizatorică sau culturală), fie paralel cu munca profesională, fie ca salariaţi. Cei mai destoinici, verificaţi sub raportul capacităţii, receptivităţii şi seriozităţii, erau propuşi să urmeze „Ştefan Gheorghiu". Adică să reintre în ciclul pregătirii şcolare, să-şi facă studiile universitare pe socoteala întreprinderilor şi instituţiilor devenite susţinătoare materiale şi să se reîntoarcă în viaţa socială pe un palier mai înalt.

Trebuind să parcurg listele candidaţilor la examenul de admitere (principala acuză adusă azi pe nedrept absolvenţilor Academiei e că au intrat în învăţământul superior fără examen), ca şi pe cele ale reuşiţilor (înaintate spre aprobare Secretariatului CC), am constatat că întrecerea nu era prea acerbă, neînregistrându-se nici doi pe un loc. Din comoditate, comisiile centrale şi organele judeţene făceau un număr limitat de propuneri, reducând la minimum concurenţa, ceea ce obliga comisiile de admitere să-i pună pe lista reuşiţilor şi pe cei cu note de trecere mici. În anii următori, am refuzat să aprob liste care nu presupuneau măcar rata de jos a competiţiei din învăţământul superior de stat, ceea ce a mărit, din capul locului, seriozitatea actului de examinare.

Participam cu reală curiozitate la aceste examene, răsfoind lucrările scrise şi ascultând răspunsurile. Fireşte, se observa de la o poştă efectul hiatusului şcolar. Cunoştinţele la

disciplinele liceale de bază se estompaseră în mintea candidaţilor, bagajul cultural se redusese, ca să nu mai vorbesc de corectitudinea exprimării, diversitatea şi coloritul vocabularului. Îi avantajau subiectele sociale, unde se arătau mai avizaţi decât candidaţii la învăţământul superior de stat. Supralicitau pe această pantă, învăluindu-se într-un halou de expresii şi noţiuni cu rezonanţă şi deturnând atenţia examinatorilor de la golurile în cunoştinţele şcolare. Îi rugam pe profesori să nu se lase impresionaţi de lejeritatea expozeului politic de strictă actualitate, să sondeze zăcământul cultural-ştiinţific. Cel mai mare risc era să treacă urechiştii, băieţii buni de gură, micii speculanţi ai verbiajului curent, în măsură să folosească sporii pseudo-culturali din aer.

Mareea copleşitoare la examenele de admitere venea însă dinspre candidaţii la fără frecvenţă — fundamentala problemă de conştiinţă a Academiei, testul rezistenţei intelectuale şi nervoase a profesorilor. Aici se dădea înfruntarea decisivă, în care, oricât s-ar fi încordat, instituţia nu reuşea să ţină piept năvălirilor, teribilelor *tsunami* — cum m-aş fi exprimat dacă aş fi ştiut ce sens are termenul. Afluiau spre „Ştefan Gheorghiu” mii de oameni cu grade, titluri şi ranguri: de la preşedinţi de CAP-uri şi CUASC-uri, la secretari de partid ai întreprinderilor industriale, de la primari comunali sau orăşeneşti, la instructori de partid judeţeni sau şefi de instituţii locale. Certificatul de absolvent al Academiei le dădea „greutate” în ierarhia publică, îi apropia de prototipul „omului complet”.

Îi vedeam intrând pe poarta mare, în maşinile cu numere de provincie, cu stopuri suplimentare la geamul din spate, descărcându-şi bagajele la hotelul-cămin eliberat în întregime (fără să-i poată cuprinde pe toţi), parcând apoi pe trotuarul şoselei Militari sustras accesului pietonal. Se mişcau dezinvolt prin curte, ca la o pensiune de staţiune balneară, vorbeau în gura mare strigându-se unii pe alţii cu numele mic, într-o familiaritate de incintă liceală, adresându-şi glume şi aluzii numai de ei înţelese. Dezinvolţi, bine dispuşi, îmbrăcaţi corect dar fără distincţie, unii începând să ia oarecare proporţii, nu păreau complexaţi de gândul la examen şi profesori. Dimpotrivă, parcă veniseră la agapă şi ţineau să arate că sunt pregătiţi pentru o petrecere tare, de lungă durată. Nimic din atmosfera obişnuită a admiterilor; nici grupurile cu îngrijorarea întipărită pe feţe, comentând ce au auzit că „s-a dat” la alte serii, ori faima de rău augur a examinatorilor, nici solitari, răsfoind pe la margine, un curs, repetând cu capul ridicat şi ochii închişi fragmente greu de

reţinut. Şi aceştia se constituiau în grupuri (aici solitudinea părea exclusă), dar în alt scop: ca să se destindă, serile, prin localuri bucureştene, ca să-şi consume, după plecarea personalului hotelului, damigenele cu vin de la cramele cu renume ale judeţelor. Distracţiile se prelungeau până noaptea, după închiderea localurilor şi golirea amforelor cu provizii lichide într-o dulce euforie, examenul de a doua zi transformându-se într-o măruntă formalitate de rutină.

Mă duceam să-i ascult, deşi nu găseam niciodată destulă detaşare ca să contemplu cu netulburată receptivitate estetică cele mai pitoreşti exemplare, unele adevărate capodopere de suficienţă abilă, obtuzitate mlădioasă şi ignoranţă ostentativă. Unii nu terminaseră liceul cu cinci–şase ani în urmă, ci cu 15–20, bagajul cunoştinţelor şcolare spulberându-li-se cu totul în dârvala neiertătoare a producţiei, în iureşurile muncii de partid.

Cei mai mulţi se comportau în cursul examinării ca nişte difuzoare stridente ale locului comun. Sloganurile, frazele stereotipe auzite sau pronunţate de ei înşişi de mii de ori, sintagmele de şedinţă şi definiţiile elementare de cerc politic, le debitau nu numai cu aplombul propagandistului de carieră, dar şi cu o convingere nestrămutată, ca şi când ar fi fost descoperiri proprii, obţinute la capătul unor istovitoare cercetări de laborator. Şi cu preţiozitatea omului încredinţat că emite judecăţile supreme ale înţelepciunii milenare. Era suficient, însă, să introduci în acest mare şi sforăitor angrenaj verbal un beţigaş, o aşchie, pentru ca să-l blochezi iremediabil. O mică întrebare de bun simţ arunca în aer hibrida înlănţuire de şabloane, făcându-l pentru o clipă pe examinat să realizeze terifiantul întuneric al vidului. Se reculegea, renunţa la pista compromisă, cu energia regenerată se reorienta, construind din prefabricatele depozitate cu duiumul în mintea sa, un nou angrenaj, la fel de impetuos şi de şubred articulat. Examinatorii îl mai demontau o dată, dar era imposibil să pună beţe în roată la orice reviriment al locului comun. Unii aveau darul combativităţii şi se înscriau în polemică. Îşi susţineau adevărul — consacrat şi de largă circulaţie — dacă nu cu argumente ştiinţifice sau măcar raţionale, cu patos partizan, cu devotamentul datorat ideii tutelare. A accepta o polemică în care logicii i se opune pasiunea (ca şi credinţa mistică) înseamnă a te lupta cu morile de vânt. Chiar dacă îl trânteşti la examen pe inspiratul încarnat, el rămâne neconvins şi pleacă îndârjit, cu plusul de fanatism derivat din condiţia persecutatului pentru delict de opinie.

Dar în afara misticilor cărora credinţa le dă putere să reziste la orice scepticism, mai erau unii care îşi extrăgeau siguranţa poziţiei din consideraţiuni concrete prozaice. Careva însoţise odată un profesor deplasat în judeţ cu nu ştiu ce sarcină de teren, cutare se ocupase, la ordin sau din proprie iniţiativă, de un cadru didactic aflat în concediu la staţiune, al treilea adunase material documentar pentru o anumita catedră, al patrulea se dusese la pescuit cu profesorul. Se întâmpla ca oamenii pe care respectivii îi serviseră în felul arătat să facă parte din comisia de examinare, sau să fie repartizaţi la verificarea tezelor. Se aşteptau ca micile erori „inerente" să cântărească mai puţin în aprecierea finală, oricum, să nu pericliteze admiterea.

Asaltau academia, firește în număr mai mic, şi cadre cu studii superioare, cu funcţii de răspundere în economie şi administraţie. Institutul postuniversitar (cu scoaterea din producţie sau fără) conferea supercalificarea necesară dobândirii unor posturi înalte. (Întrucât înscrierea la doctorat fusese întreruptă de câţiva ani, Academia mai acorda titlul respectiv doar restanţierilor, celor ce-şi amânaseră justificat examenele, iar absolvirea institutului conta ca un doctorat modern.) De la sine înţeles, aceştia aveau altă fizionomie profesională şi altă ţinută intelectuală. Mai înaintaţi în vârstă — nu depăşeau nici ei 40 de ani — mai reţinuţi şi gravi, cu alt gen de răspunderi — ingineri şefi, directori adjuncţi de centrală, şefi ai combinatelor, ai organizaţiilor de comerţ exterior şi trusturilor comerciale — nu ţineau să facă paradă de cunoştinţele uzuale. Ştiau ce le lipseşte şi ce le poate oferi institutul, nu aveau nici un motiv să-şi escamoteze minusurile. Deţineau experienţă practică bogată, se descurcau dezinvolt în dificilele treburi de specialitate, dar nu avuseseră posibilitatea să se instruiască teoretic, să aprofundeze conceptul managerial modern.

Narcisismul

În adunarea generală a corpului profesoral, îmi exprimam părerea că proba de foc a competenţei profesionale la „Ştefan Gheorghiu", unde nu se pregăteau specialişti în diferite branşe, ci militanţi sociali, este problematizarea disciplinelor. În primul rând nu aveam dreptul să escamotăm conflictele reale, apărute în gândirea socială şi în istoria practicii, şi care sub alte forme se pot repeta. Fiecare disciplină conţine o polemică, dusă uneori, la timpul său, pe viaţă şi pe moarte, şi soldată cu învingători şi învinşi. Ea trebuie cunoscută nu numai prin intermediul poziţiei triumfătoare, adică prin „concluzii". În al doilea rând, orice polemică rămâne mereu în vigoare, faţă de tezele respective, existând şi în prezent puncte de vedere divergente. Nu mai departe decât cele dintre PCR şi PCUS — spuneam — sau dintre alte partide „frăţeşti". Pe de o parte. Pe de alta, disciplinele sociale de actualitate nu sunt capitole pasive ale unui manual de cultură generală, nu au numai menirea de a lărgi orizontul cunoaşterii. Trebuie să fie şi instrumente de lucru. În măsura în care sunt istorie, sunt şi prezent. Prin urmare, nu pot fi predate evocativ sau expozitiv, ci instructiv, respectiv defensiv şi ofensiv. Dacă nu se bazează pe sinceritate, pe luciditatea observării limitelor obiective ale realului, pe cântărirea opţiunilor în funcţie de o logică socială matematică, sunt superflue. Partizanatul vine în ultimă instanţă — după ce am evaluat şi am ales — până atunci funcţionează autoritatea gândirii ştiinţifice imparţiale.

Când le vorbeam profesorilor, un optimism subteran incontrolabil mă făcea să cred în posibilitatea unei asemenea abordări a ştiinţelor sociale la Academie, convins că numai un absurd o poate considera neadecvată. După aceea, la rece, îmi dădeam seama că pentru aşa ceva am fi avut nevoie de un climat ideologic superior celui existent. Abordarea susţinută de mine făcea imperioasă (fusese întotdeauna) libertatea ştiinţifică a desfacerii ghemului încâlcit de tendinţe, confruntări, gafe, erori, diformităţi ale teoriei şi practicii socialismului. Fireşte, nu numai pentru o instruire corectă şi eficace a studenţilor, ci pentru alimentarea şi ghidarea unui proces de fundamentări noi ale liniei istorice de evoluţie.

Un om de bun simţ întreabă neapărat: de ce te mărgineai să expui acest punct de vedere în cercul restrâns al corpului didactic? El nu putea acţiona în virtutea opiniilor rectorului, oricât l-ar fi apreciat, avea nevoie de o confirmare oficială. Ca atare, de ce nu încercai să converteşti la orientarea ştiinţifică obiectivă Comitetul Central, CPEx-ul, pe Nicolae Ceauşescu? Răspund: ştiam că nu se poate determina acel reviriment într-un partid îngropat sub munţi de cutume şi prejudecăţi, îmbâcsit de o reprezentare istorică simplificată şi deformată, ghidat de mentalitatea lozincardă, triumfalistă, la picioare cu ghiuleaua propagandei permanent electoraliste, în care capitolul negativ era formal, nesincer, contrafăcut. Acel partid prefera să se ducă de râpă decât să se privească în oglinda istoriei reci, neiertătoare.

Comunismul a pornit din start şi a străbătut şapte decenii sub semnul fatal al narcisismului. Această boală paralizantă şi nevindecabilă l-a determinat să-şi confecţioneze oglinzi destinate a-l înfăţişa ca erou legendar. Ca Făt-Frumos — hărăzit de ursitoare şi sprijinit de augurii buni să iasă victorios din orice încercare, să facă bine pe tot traseul, să rămână mereu tânăr, frumos, invincibil. Mişcare reală, ivită dintr-un catastrofal război mondial, din marea de sânge a războiului civil purtat pe întinderea celui mai mare stat al lumii, propulsată mai departe de un al doilea război nimicitor, comunismul a făcut impardonabila eroare de a se confunda cu o feerie. Născut din mizeria săracilor lumii, din revelaţiile gânditorilor elevaţi, dar şi din instinctul brutal al maselor ignorante, obligat să-i deposedeze pe bogaţi şi să ridice gloata la o condiţie socială superioară, el a ţinut să-şi facă un portret distins, seducător, de cavaler cinematografic — nu de fiu al suferinţei, cruzimii şi îndârjirii. Atât în calitate de reprimator al aristocraţiei şi burgheziei, cât şi de „vechil” al muncitorimii orăşeneşti şi săteşti puse la muncă grea, era aspru. În plus, operând dintr-un început cu oameni grosolani, greşea nu o dată; trebuia să înveţe să-şi recunoască erorile şi să le corecteze cu bună credinţă. Avea, desigur, destinul demiurgului, dar al unuia prozaic, mai degrabă salahor, nu zeitate inspirată. Târnăcopul, salopeta, noroiul şantierelor, strungul mânjit de ulei, iată efigiile sale! Nu profilul lui Apolo. Aproape uitase ce simbolizează secera şi ciocanul de pe drapele roşii fluturate semeţ. De ce să se înconjoare un asemenea partid cu aura idilismului romantic, cu puritatea apostolatului imaculat? Marx spunea: „Nu judecaţi o societate după ideea pe care şi-o face singură despre ea însăşi!” Dacă ar fi înţeles acest postulat elementar, comunismul i-ar fi lăsat pe alţii să-l descrie, să-l

caracterizeze, să-i creioneze portretul, nu şi-ar fi făcut propriul chip idilizat; ar fi tras doar concluziile cuvenite din laudele sau ocările celorlalţi. Dacă s-ar fi evaluat cinstit, ar fi devenit ameliorabil, s-ar fi modelat după dorinţa mulţimilor, ar fi avut viaţă mai lungă, pregătind modest terenul pentru o societate superioară.

Aşa ceva putea înţelege Comitetul Central, CPEx-ul, Nicolae Ceauşescu? N-a înţeles nici Gorbaciov — omul aşa zisei „societăţi deschise", inventate de Soros pentru Estul comunist al Europei (nu şi pentru capitalismul atlantic, ce-şi ermetizează în continuare atât planurile expansioniste, cât şi intrinsecile vicii de sistem) — bâlbâindu-se într-o transparenţă de ultim moment, care nu pornea de la rădăcini, de la origini (el glorifica leninismul), neputincios să redeseneze portretul comunismului şi să-i fixeze adevăratul loc în lume. Iată de ce mă mulţumeam să-mi dezvălui gândurile în faţa corpului profesoral al Academiei, resemnându-mă să fac doar câţiva prozeliţi, dornici să deschidă disciplinele adevărului ştiinţific — despre o societate cu merite şi păcate, ce continua să se vadă altfel decât era.

O relaţie oficială anormală

Adunările generale ale corpului profesoral îmi puneau cele mai grele probleme — şi ele constau nu în dificultatea comunicării, ci în penibilul ei. Căci tot ce aveam de spus erau reproşuri, şi când îmi venea rândul să iau cuvântul parcă ridicam o piatră de moară. Nu cred că a mai existat o asemenea anomalie şi un asemenea paradox. Şefii instituţiilor expun plusuri şi minusuri şi un ţel, un program. În cazul nostru programul ar fi fost schimbarea din temelii a instituţiei înseşi. Adică a modului ei de a gândi, de a-şi concepe funcţia, de a produce cunoştinţe şi a le transmite. Într-o fabrică învechită, de exemplu, te duci şi spui: „Gata, fraţilor, de-acum nu mai producem mobila asta ieftină şi urâtă, sau tractoarele astea slabe, sau salamul ăsta gras, fără gust. Ne schimbăm profilul, folosim altă materie primă şi alt utilaj. Vă rog să vă puneţi în joc toată priceperea, ca noul produs să fie ireproşabil”. Nimic mai firesc. Dacă unii nu fac faţă noilor exigenţe, directorul ia măsuri: îi recalifică, dacă sunt de acord, ori îi înlocuieşte. Nu se roagă de ei. Sau o face o dată, de două ori, până se lămureşte.

În cazul nostru, marfa erau cunoştinţele, dar şi modul de livrare a lor, implementarea în capul studenţilor. După constatările mele, ea devenise caducă, nu mai corespundea standardelor, nu avea competitivitate, putea fi considerată nefolositoare, dacă nu dăunătoare. Am emis imediat, fireşte, apelul schimbării, şi o parte a colectivului a primit mesajul cu înţelegere. Dar procesul didactic are caracter colectiv, receptivii nu au putut acţiona de unii singuri, separat. Ca atare, cursurile rămâneau aceleaşi, seminariile şi examenele se supuneau normelor obişnuite, lucrările de diplome purtau mai departe cunoscuta pecete. Eu nu puteam să înlocuiesc majoritatea refractară sau inertă a colectivului, ca atare repetarea apelului rămânea unica soluţie. Apelul şi critica. Dar cum poţi comunica la infinit cu un colectiv în registrul critic? Cum îi poţi spune de fiecare dată, când te întâlneşti cu el, că nu face doi bani? Cum te simţi? Şi cum se simte acel colectiv cu tine în frunte? Totodată critica, reproşul, apelul, prin uzură se demonetizează, îşi pierd orice rezonanţă şi eficacitate.

În această situaţie mă găseam eu, aşadar. O voce a nemulţumirii constante, reclamând schimbarea şi deplângând faptul că nu se produce. Între noi se afla un enorm bolovan înţepenit. Sigur, ceva s-a urnit până la urmă, dar încet, şi ici-colo, nu pe tot frontul deodată. Rafistolarea unor cursuri a durat ani de zile, „locurile comune" au fost înlocuite cu încetinitorul, exigenţa trena, mişcându-se în fluxuri şi refluxuri, infuzia de elemente ştiinţifice noi se făcea picătură cu picătură, ca la perfuzii. Conceptul managerial s-a conturat şi a început să se cristalizeze în programa analitică abia în ultimii ani ai regimului, „răsturnarea" găsindu-ne în faza restructurării. Dar, opt ani cât am fost la academie, în adunările generale n-am făcut altceva decât să mă plâng, să acuz şi să cer.

Să vii mereu în faţa colectivului pe care îl conduci şi să-i spui că e conservator, insensibil la semnalele înnoirii! Ştiam că-l plictiseşte mesajul meu şi tot ce puteam face era să-i dau maximă expresivitate, să introduc mereu note şocante, să-i imprim o sonoritate emoţională percutantă. Impersonală, desigur, în măsură să-l contrarieze şi pe vinovat, să-l facă adversarul propriei vine. Uneori mă suspectam de ridicol şi chiar mă miram că sala nu izbucneşte în hohote, sau că măcar pe ici, pe colo, ascultătorii nu-şi ascund zâmbetele în batistă. Aceasta constituia, mă gândeam, dovada că se obişnuiseră cu leitmotivul, cu propriul meu „loc comun", şi că nu-i mai intriga repetarea, neclintita obstinaţie pe o unică poziţie.

Autism, prizonierat şi misiune ocultă

Maladia Academiei era rutina — didactică, ideologică şi de ordin psihic. Cu alte forme de manifestare, se întâlneşte pretudindeni în societate — în orice societate —, în esenţă fiind una şi aceeaşi, pretudindeni şi oricând.

După opinia mea, una din cauzele congenitale ale rutinei didactice este repetarea transmiterii aceloraşi cunoştinţe, an de an, tuturor promoţiilor. Până la automatism, pierderea oricărei participări subiective şi oricărui sens al actualităţii. Comunicarea pedagogică se transformă în ritual mort. Ca al prelatului ce oficiază slujba la aceeaşi oră, după acelaşi text învăţat pe de rost, intonând aceeaşi melodie, executând aceleaşi gesturi, într-unul şi acelaşi cadru scenografic. Cu o singură deosebire: că pe acela nimeni nu-l urmăreşte, că „la slujbă" fiecare se refugiază în universul gândurilor proprii, sonoritatea slujbei, ca şi imaginile, transformându-se în fundal, în decor neutru şi odihnitor.

În al doilea rând, aveam de-a face cu ceea ce aş numi autismul pedagogic, nu ştiu dacă întreţinut conştient, dar devenit patologic. Profesorul, cred că mai puţin cel de şcoală medie, cu predilecţie universitarul, se desprinde de tumultul vieţii reale. Instinctiv, îşi doreşte prelungirea condiţiei reculegerii universitare, devenite natură sufletească, în biroul de acasă. Profesorii universitari ies în oraş să se plimbe, să intre în librărie sau să vadă un spectacol, fugind de tensiunea obositoare şi maculantă a vulgului citadin. Acest sistem de viaţă protejează sistemul emoţional, dar sărăceşte sensibilitatea senzorială şi leneveşte intelectul. Autismul didactic se conturează însă într-o formă distinctă, din ce în ce mai gravă, prin întreruperea treptată a contactului cu fluxul noutăţilor disciplinare, cu ritmul apariţiilor editoriale de specialitate. În condiţiile sistemului modern de circulaţie computerizată a informaţiilor, rămânerea în afara palpitului ştiinţific mondial devine o catastrofă. Nealimentat, creierul omului de specialitate se mortifică, iar profesorul ajunge în situaţia de a nu-şi mai înţelege propria ramură ştiinţifică, deprofesionalizându-se. Unii conştientizează drama, mulţi o trăiesc automat, prezentând imaginea robotului programat sumar, sau căruia i s-au defectat răspunsurile complicate.

Rutina mecanică de tip autist oferea la Academie imaginea, aproape de natură suprarealistă, a imobilismului mobil, sau invers, a mobilităţii imobile. Aş încerca să fac perceptibil acest fenomen neobişnuit recurgând la analogia cu o maşină uriaşă, complicată, încăpută într-un defileu, într-un cazan montan, unde îşi ambalează pe rând sau deodată toate motoarele, punând în mişcare nenumăratele-i compartimente, trepidând din toate încheieturile, dar energia şi dinamica irosindu-i-se pe loc.

Viciul de fond al metodei pedagogice era agravat şi de toleranţă. Fireşte, în funcţie de cuantumul cunoştinţelor predate.

Îşi spunea cuvântul şi conştiinţa deriziunii materiei predate, de care dascălii erau copleşiţi, conştient sau nu. În ciuda faptului că unii îşi prezentau lecţiile cu aplomb, cu aerul că descifrează încâlcite teorii savante, ei căpătau de-a lungul anilor senzaţia că debitează banalităţi. De unde ar fi luat atâta ipocrizie să ceară studenţilor, îndopaţi cu banalităţi, entuziasm, participare vibrantă, dăruire în reproducere şi aprofundare? Dascălul nu-şi bătuse capul să formuleze ideile predate, le găsise de-a gata prin manuale sau broşuri. Ca atare, nu avea faţă de ele simţul proprietarului, nu se vedea bântuit de gelozia creatorului ce-şi iubeşte integralitatea intelectuală, de frustrarea inventatorului căruia i se răpeşte chiar şi o mică parte a viziunii unitare.

În sfârşit, unii dascăli blazaţi, toleranţi până la nepăsare faţă de ecoul actului de difuzare, ajunseseră la concluzia inutilităţii. Ar fi trebuit să fie proşti să-şi închipuie că o materie depăşită, sclerozată, moartă de-a binelea, foloseşte la ceva. Şi nu erau. Ajunseseră doar prizonierii profesiei intrate cu timpul într-un iremediabil proces de degradare, şi a unei conjuncturi sociale ce o făceau totuşi practicabilă.

Târziu, după „răsturnare”, după contemplarea spectacolului postrevoluţionar atât de pestriţ, haotic şi trivial, ca un bâlci provincial încropit din resturi recondiţionate, am mai găsit o explicaţie a decrepitudinii dogmatismului în Academia de Studii Social-politice: supravieţuirea în timp a unui nucleu didactic nu doar stalinist la origini — fiindcă şi inerţiile educaţiei se mai pot contracara şi anula — ci perpetuu prosovietic. Era oploşită acolo, conservată ca într-o cămară socială izolată, ieşită de sub vigilenta observaţie publică, o ramificaţie a agenturii sovietice, de sorginte Kominternistă sau KGB-istă, şi care, în lipsa unor obiective politice mai importante şi generale de îndeplinit, se mulţumea să „împrospăteze” an de an miasmele mentalităţii bolşevice de mult intrate în putrefacţie, să ţină în captivitatea

toxică a dogmelor gândirea noilor promoţii de activişti politici români. Să nu se creadă că era vorba doar de bătrâni sclerotici, devotaţi până la moarte prăfuitelor scheme doctrinare, de credincioşi pasionaţi ai simbolicei înţelepciuni iradiind de la Kremlin. Partea cea mai redutabilă putea fi alcătuită din cadre vânjoase, recrutate după moartea lui Stalin, poate şi a lui Dej, când orientarea naţională a PCR a pus Moscovei la ordinea zilei ţelul recâştigării la Bucureşti a vechilor poziţii. Cum s-ar explica, altfel, intrarea în echipa guvernantă, de după asasinarea lui Ceauşescu şi zăvorârea în temniţă a fostei conduceri naţionale a PCR, a unei impozante grupări de „ştefangheorghişti”? De a doua zi au ocupat poziţii-cheie în ideologie şi în serviciile secrete, precum şi la palatele Victoria şi Cotroceni. Prin exponenţii săi intraţi intempestiv în noua putere, corpul profesoral de la „Ştefan Gheorghiu” a dovedit că numai aparent reprezenta o formaţie periferică, secundară, demonetizată, a vechiului regim — invocată adesea de anticomunişti pentru a sugera grotescul politic al trecutului. În realitate, fosta citadelă teoretică a bolşevismului rămânea o cutie a surprizelor, o pepinieră de slujitori ai „ocultei”, gata oricând să intre în acţiune, pe faţă şi fără menajamente, pentru a face jocul neîndurătoarei autorităţi tutelare străine.

Printre panourile aeriene ale trecutului

…Dar făceam şi promenade la propriu. Aproape în fiecare seară parcurgeam drumul de la Academie până acasă, pe jos. Am fost întotdeauna amator de preumblări *per pedes apostolorum*, de batere lentă, fără ţintă precisă, a arterelor oraşului, cu piciorul. În studenţie ieşeam, singur sau cu un coleg, pentru a lua pulsul bulevardelor şi parcurilor bucureştene, dar şi pentru a gusta discreţia melancolică a micilor străzi poleite dimineaţa cu lumină solară indirectă, şi seara de becuri anemice care le sporeau taina tăcerii. Un anumit perimetru al Capitalei puteam să-l străbat cu ochii închişi, spunând unde e o grădină, o poartă de fier forjat, o faţadă cu mari ferestre ogivale sau o modestă căsuţă vagon cu vitralii la uşa de la intrare. Mai târziu, când n-am mai dispus de timp liber, evadam în câte o duminică dimineaţa şi cutreieram zona (multă vreme am locuit în centru, apoi în nordul oraşului, în apropierea lacurilor), până când mă lăsau picioarele. Ani de zile am dus dorul plimbărilor, percepând neputinţa de a lua contact direct cu oraşul ca pe o mare neîmplinire a vieţii, un fel de limitare brutală a drepturilor individuale, mai mult, invaliditate existenţială. Mutarea cu slujba în periferia societăţii politice şi administrative (şi a oraşului, oarecum) îmi restituia libertatea după care tânjisem decenii; ştiind că nu mai sunt obiectul solicitărilor urgente (într-un caz extrem bodyguardul putea recepţiona apelul pe staţia sa) încercam savoarea de mă afunda, la timpul joncţiunii zilei cu seara, pe cele mai întortocheate şi stranii linii ale labirintului citadin.

Aveam câteva itinerarii, geografic nediferenţiate prea mult, dar fiecare particularizând alt Bucureşti, deschizând retrospectiva altei istorii, evocând alt trecut, inclusiv al meu personal, şi sugerând alt destin în curs de a se mistui discret, al locuitorilor. Uneori, coboram de la „Leul” — statuia aceea neobişnuită în peisajul românesc urban, simbolizând poate eroismul combatanţilor din primul război mondial — povârnişul sinuos al trotuarului ce duce la intrarea Grădinii Botanice. La început traversam aleile modeste ale parcului, încercând să identific locurile unde, în muţenia răscoaptă a după-amiezelor, veneam uneori să-mi ronţăi tihnit, înaintea examenelor, cursurile. Apoi, m-am mulţumit să hârşâi un

creion pe grilajul de sârmă al gardului, şi să trec mai departe. Traversam cheiul şi ajungând în faţa Institutului de Medicină încetineam pasul, cercetând printre barele înaltului gard de fier siluetele studenţilor şi studentelor care intrau sau ieşeau din sobra clădire în toate anotimpurile. Treceam prin apropierea edificiului unde cândva fusese sediul Uniunii Naţionale a Studenţilor, cu o cantină săracă, dar generoasă, şi mă angajam pe bulevardul Elisabeta, aruncând o privire (din ce în ce mai distrată) în curtea fostului cămin al „fiilor Teleormanului", renovat şi transformat în locuinţe pentru oameni modeşti. Defilam, apoi, prin faţa şirului de cinematografe ce făcuse din această porţiune stradală un mic centru cultural al Bucureştilor, inspectând din priviri ceea ce odinioară fuseseră „Gambrinus" şi „Tic-Tac", faimoase berării întotdeauna aglomerate, unde la ieşirea de la film puteai să-ţi înmoi buzele într-o halbă înspumată şi să savurezi în fugă o plăcintă fierbinte. Sub copertinele restaurantelor îşi dădeau întâlnire cupluri proaspete, repede înghiţite de restaurante şi săli de proiecţie, în timp ce solitari forfoteau până noaptea târziu, în căutarea unei partenere cu care să orneze bulevardul grăbit, expeditiv, amator de plăceri frugale, de idile convenţionale, de seri bucureştene ieftine, amuzante şi complete.

După alţi câţiva paşi ajungeam lângă esplanada Casei Armatei — clubul militarilor de pe vremuri — cu săli susţinute de cariatide opulente şi un restaurant de circuit închis. De vis-à-vis, de la etajul al zecelea al blocului Odol (pe acoperiş se afla o reclamă a pastei de dinţi de proporţii uriaşe) unde am locuit cinci ani, auzeam muzica orchestrei şi vedeam perechile alunecând în tangouri languroase. Mă opream o clipă la intersecţia Căii Victoriei cu Elisabeta pentru a cerceta balconul fostului meu apartament cufundat acum, mi se părea, în sărăcie şi desuetudine. Apoi coteam şi urcam pe vechea arteră istorică a oraşului, cândva podită cu lemn — cutie de rezonanţă a trapului caleştilor nobiliare şi burgheze din Cetatea de scaun a Ţării Româneşti. Zăboveam puţin între Capşa şi Café de la Paix — prima mereu prosperă, a doua ambiguă (o dată cafenea, altă dată banal magazin de stofe şi iar cafenea sau cofetărie) — şi priveam gangul pe unde intram la cel de-al doilea apartament locuit în Capitală, unde, în nopţile de vară, mă ţinea treaz cacofonia instrumental-vocală a restaurantului Berlin. Pe partea stângă a străzii, îmi atrăgeau privirile afişele şi fotomontajele vitrinale ale teatrului de varietăţi Tănase, iar pe dreapta, reclamele mai modeste ale sălii Fantasio a Teatrului Naţional, cu faţada ascunsă sfios în fundalul pasajului. Localizam cu

ochii închişi librăriile, casele de muzică, consignaţiile şi berăriile de pe o parte şi de pe alta, până în golul pieţei Palatului — mărginit de bisericuţa Creţulescu, la intrarea din sud, şi de Athénée Palace la cea din nord. Mă opream instinctiv între mamuţii administrativi simbolizând puterea de altădată şi de acum — fostul Palat Regal, devenit Consiliu de Stat al republicii de orientare comunistă, şi fostul minister de interne al regimului de dictatură militară, apoi Comitet Central al partidului de guvernământ, respectiv nucleul de autoritate politică al societăţii proletare. Mă pierdeam în sus, pe molaticele sinuozităţi de şarpe ale străzii cu harul istoric epuizat.

Am bătut trotuarele şi caldarâmul Căii Victoriei zi de zi, aproape un sfert de veac, având sentimentul naiv al copiilor care exclamă „strada mea”. Vara, când bitumul pavajului se înmuia şi locuitorii de la etajele clădirilor vechi, răscoapte, atârnau seara în uşi cearşafuri umede, ca să poată adormi, iar chelnerii nu mai pridideau să destupe sticlele de Pilsen la Cina, la Continental şi la celelalte terase, când femeile în rochii uşoare, în sandale şi fără ciorapi, uitau de consemnul mersului elastic şi al ţinutei trufaşe şi se opreau în faţa vitrinelor să-şi controleze înfăţişarea afectată, dar parcă mai intimă, mai camaraderească şi democratică astfel. Iarna, când abundenţa zăpezii oprea circulaţia vehiculelor în sens unic, doar dinspre nord spre sud, şi permitea „traversarea”, ca pe uliţele săteşti, strada aproape confundându-se cu propria curte privată, când pelicula de gheaţă a trotuarului impunea pietonilor echilibristică de circari, iar în piaţă se ridica enormul brad sărbătoresc şi se instalau dughenele cu ţuica fiartă ce-şi trimitea aroma frustă până departe, seducând sau alungând, iar difuzoarele începeau să transmită şlagărele la modă, printre care trenantul, sacadatul, obsedantul *Tropa, trop, tropa, trop, când la trap când la galop* al Dorinei Drăghici. Primăvara, cu lumini proaspete, sclipind în geamuri de dimineaţa până seara, cu ţigănci mirosind a ghiocei şi zambile, cu panourile pestriţe, de o stridenţă ispititoare, ale mărţişoarelor ieftine, cu vitrine noi, de sezon, cu defilarea energică, de o provocatoare vitalitate a femeilor eliberate de harnaşamentul hibernal uniformizator şi aplatizant, cu promisiunea unor noi şanse, a mult aşteptatei înnoiri… În sfârşit, toamna, cu mai mulţi copii ca de obicei, stânjeniţi în chingile ghiozdanelor şi uniformelor, cu aproape toţi bătrânii ieşiţi în stradă pentru a-şi lua adio de la ceva ce nu le va mai aparţine, şi cu o nerăbdare generală.

Îmi displăcuse Calea Victoriei doar duminicile şi în zilele de sărbătoare, pentru că atunci devenea un Corso provincial,

etalând fie excitaţia publică a infatuării mic-burgheze, cu pretenţii de sobrietate dar în fond frivolă, fie mitocănia ostentativă. Duminica apăreau, pe aici, perechi ajunse la senectute ce-şi căutau tinereţea. Mă irita doar faptul că nu-şi găseau altă zi, când nu era nevoie să se amestece cu viitura corpurilor străine, a celor aflaţi încă departe de spiritul orăşenesc. Căci afluiau parveniţii de tip nou, dornici instinctiv să „se arate", să ia în stăpânire, prin simpla prezenţă, centrele de tradiţie, locurile consacrate. Îmbrăcaţi în costume rigide, în rochii formal pretenţioase, aceste familii se străduiau să semnalizeze pregnant bunăstarea cea nouă. Frapa siguranţa de sine a chipurilor, greu de scos din dârzenia profesională şi psihologică. Mergeau pe trotuar ca pe mijlocul străzii, impunând convingerea că e şi al lor, constituindu-se în legatari testamentari, însuşindu-şi tot ce a fost şi preluând din mers tot ce este. Dacă i-aş fi văzut alergând cu treabă, amestecaţi în peisajul zilnic, i-aş fi acceptat ca pe un imperativ istoric, dar ei se voiau ieşiţi din obişnuit, fotografiaţi în poza cuceritorilor, a succesorilor ce îşi intră în drepturi.

Nu mai puţin dezagreabilă era trecerea involuntară în revistă a noii mahalale, cea din cartierele proletare în curs de expansiune. Venea pe Calea Victoriei, ca la bâlciul comunal de Sfânta Maria, să-şi facă o datorie, să se poată spune că participă la viaţa comunitară. Copiii ţinuţi în braţe sau de mână purtau triumfător beţe cu vată de zahăr şi muşcau aferaţi din biscuiţi Eugenia. Îmbrăcaţi nepotrivit, cu căciuliţe primăvara şi sandale iarna, în asortimente de prost gust, trădau originea rurală neaoşă a familiei. Părinţii, stângaci în veşmintele de mare serie, nu-şi ascundeau insensibilitatea la decorul stradal; plictisiţi de mersul pe jos, tot potrivind căciuliţele, băştile şi hăinuţele progeniturilor, atrăgeau atenţia că au intrat în perioada acumulării mărfii industriale, că şi-au făcut un rost, iar acum, moartă coaptă, şi Calea Victoriei trebuia să-i adopte, precum Bercenii, Pantelimonul şi Balta Albă. Fără să-şi dea seama, nu erau departe de clasele antemergătoare, pulverizate istoric, ce se înghesuiseră pe Calea Victoriei, la timpul lor, cu jobene sau canotiere, în mătăsuri şi largi pălării de pai negru, la orele de defilare. Calea Victoriei văzuse protipendada în toate ipostazele grandomaniei de uz public expoziţional, acum vedea plebea democrată a regimului muncitoresc ţinând să se încoloneze în aceeaşi vitrină a Capitalei şi reducând-o la condiţia satului prosper.

…Alteori, mergeam înainte pe Elisabeta şi, la Universitate, mă înscriam pe cel mai larg şi luminos bulevard al

Bucureştilor — Bălcescu-Magheru. Treceam pe la „ceas”, celebrul loc de întâlnire a necunoscuţilor, care ştiau unii despre alţii doar că sunt înalţi sau scunzi, graşi sau slabi, şi că poartă în mână o carte, un ziar sau un trandafir. Îmi era din ce în ce mai greu să-i identific, ceea ce însemna fie că aceşti temerari se împuţinau, fie că imaginaţia mea nu mai făcea faţă inventivităţii celor dornici de companie. Adoptarea traseului era dictată mai puţin de plăcerea de a flana pe „marile bulevarde”, unde şansa de a întâlni cunoscuţi scade, şi te simţi mai mult ca oriunde anonim printre anonimi, cât de cercetarea celor mai reprezentative magazine alimentare unde, în ultimii ani ai deceniului al nouălea, luam pulsul aprovizionării din ce în ce mai deficitare.

Principalele indicatoare ale stării de lucruri erau Unicul aflat peste drum de sala Dalles, şi cel al cărui nume real îmi scapă, numit de bucureşteni „la Tache Ionescu” şi care, cu nici un deceniu în urmă, dădeau semnalul în materie de diversitate şi noutate sortimentală. De obicei, când ajungeam eu, salamul desfăcut în ziua aceea erau pe terminate, nu mai îmi rămânea să cumpăr, dacă pentru aceasta aş fi venit, decât brânză fărâmiţată, pe care nu se mai înghesuia s-o ia nimeni, şi „claviaturile” de coastă afumată atârnate în cinghele. Încercam să comentez situaţia cu bodyguardul, dar acesta devenea taciturn, lăsându-mă să-mi exteriorizez enervarea în monolog. A doua zi, îi telefonam „pe scurt” lui Ştefan Andrei — însărcinat pe atunci cu controlul muncitoresc ori cu cometul exterior — vrând să ştiu dacă e adevărat că vindem alimentele sovieticilor, şi el mă asigura că procentul exportului nu justifică în nici un caz starea deplorabilă a pieţei interne. Nici consultarea altor responsabili din economie nu-mi oferea explicaţii mai concludente şi convingătoare, trebuind să mă mulţumesc cu sugestia că producţia agricolă a scăzut (în timp ce cifrele comunicate de departamentul respectiv indicau o creştere fără precedent). Situaţia îmi dădea o senzaţie de mizerie morală iremediabilă şi conştiinţa unei culpabilităţi apăsătoare, fără perspectivă. Fireşte, nemulţumirea, revărsată în faţa bodyguardului (care mă turna), mă complexa psihic, dar subiectul devenise atât de încâlcit şi protejat la nivel înalt, încât nu-i puteam da de fir.

O dată cu traversarea Pieţei Romane, unde mângâiam cu privirea inconştient nostalgică zidurile instituţiei în care îmi făcusem studiile, ca şi forfota generaţiilor ce-şi căutau acum un rost, la distanţă de trei decenii, zona cea mai familiar mie a Capitalei, strâns împletită cu tinereţea şi maturitatea, se termina. Redescopeream, de fiecare dată, că rondul cu flori din centrul pieţei fusese eradicat fără motiv, mai rămânând

doar în fotografiile noastre, făcute în grup lângă bordura lui; privindu-le, din când în când, descopăr cât de frumoşi eram la 22 de ani, ce reverie romantică flutura pe chipurile noastre, ce senin ne era zâmbetul şi ce aer de solidaritate dezinteresată ne învăluia.

Plecând de la Academie o luam câteodată pe şoseaua ce intersectează bulevardul Militari, coboram de asemenea un timp dealul şi intram în păienjenişul străzilor vechi, dese, încâlcite, strâmte, greu de identificat, ce mă despărţea de şoseaua Kiseleff, până unde îmi propuneam să străpung oraşul pentru a ieşi la Arcul de Triumf. Acesta era un Bucureşti mic-burghez, zidit la începutul secolului al XX-lea, fără nici o celebritate, chiar fără nume de cartier, cred, greu de fixat în spaţiu în afară de vaga orientare a punctelor cardinale. Nu l-am văzut niciodată în plină lumină diurnă, cea care dezvăluie necruţător rănile edilitare, dar, în acelaşi timp, scoate la suprafaţă şi micile virtuţi arhitectonice. Doar la sfârşitul zilei, sub foşnetul umbrelor amurgului sau ale înserării, când străzile rămâneau pustii, iar paragina zidurilor, a curţilor căpăta un aer de boală incurabilă. Fuseseră de la început, majoritatea, case modeste, de funcţionari publici (perceptori, grefieri, amploiaţi de primărie etc.), cele trei, cel mult patru odăi, organizându-se după o schemă elementară, dar vibraseră cândva în verdeaţa curţilor îngrijite, cu pomi înfloriţi primăvara şi crizanteme arămii toamna, prin culoarea luminoasă a varului împrospătat an de an. Ici-colo, edificiile aveau oarecare masivitate şi, fără a excela prin distincţie, sugerau o poziţie materială mai solidă a proprietarilor, negreşit negustori prosperi, şefi de instituţii periferice, intelectuali liber-profesionişti — avocaţi, farmacişti, preoţi. Mai întâlneam şi un fel de blocuri *avant la lettre* (casele cubiste au fost adoptate după primul război mondial) cu un cat, cu gang ducând în curtea interioară, construite pentru închiriere, acestea prezentând gradul cel mai avansat de uzură. Tencuiala căzută de la colţurile clădirilor lăsa să se vadă răni de un stacojiu obrintit, pasajul gangurilor era scâlciat, trădând uşoare prăbuşiri de teren, iar din micile curţi alergau spre stradă câini pripăşiţi, mereu în aşteptarea unei pomeni. Gangurile exalau un pătrunzător miros de urină, folosind neîndoios ca vespasiene nu numai câinilor, şi îngrămădirea de ziduri putrede îmbiba aerul cu miasma dezolantă a igrasiei. Peste tot, ferestrele păreau oarbe, geamurile nespălate aveau un fel de „albeaţă neagră”, canaturile uşilor şi ferestrelor decojite, nemaivopsite de decenii, te duceau cu gândul la un cimitir cu cavourile locuite de haimanale nocturne. Prin curţi nu mai existau nici pomi,

nici flori, nu vedeam o fereastră deschisă cu perdelele legănate de briza serii, nu auzeam un aparat de radio, un gramafon sau o voce omenească. Uneori, întâlneam trecători ieşind din ganguri sau curţi, dar nepărând că aparţin acestor locuri, nepurtând pecetea paraginii neglijente, ca şi când prin înfăţişare ar fi vrut să se desolidarizeze de mediul repudiat. Morbid arătau aceste străzi când ploua, sau după ploaie, cu rigolele şi caldarâmurile îngălate în băltoace, cu gangurile şiroind de apă, cu toată materia carbonizată, ca într-un incendiu abia stins de pompieri. Sau la desprimăvărare, cu petice de zăpadă murdară, cu excremente de câine descompuse, cu garduri negre şi acoperişuri povârnite, picurând iritant pe umerii trecătorilor.

Când vor ajunge edilii Bucureştilor prin această zonă, îl întrebam pe însoţitorul meu, să cureţe pecinginea cronicizată, ce nu afecta numai imaginea citadină, ci şi psihologia locuitorilor, învăluindu-i în depresiunea zidirilor măcinate de timp şi apatie, a gangurilor pestilenţiale? Omul ridica din umeri. Era mult de făcut într-un Bucureşti trecut prin două războaie mondiale, prin crize şi răsturnări sociale, unde în primă urgenţă fuseseră atacate mahalalele înecate în noroaie. În al doilea rând, spunea el, nu vedeam cât de conservatori se arată bucureştenii, cu ce recalcitranţă întâmpină primenirea edilitară? Şi îmi pomenea atât de lamentaţiile proprietarilor din Uranus, ce susţineau sus şi tare că au fost centrul reprezentativ al Capitalei, considerându-se degradaţi şi exilaţi când erau mutaţi la blocuri, cât şi de bieţii mărginaşi, cu bojdeucile căzând pe ei (ca în Vergului sau Titan, de pildă), scandalizaţi că li se ia bătătura şi sunt cocoţaţi la al patrulea sau al şaselea etaj.

Făceam, câteodată, o deviere de la traseele obişnuite şi cercetam atent Uranusul, cu înjghebările sale cândva cochete, dar minore, afectate sensibil de mâna nemiloasă a timpului, ca şi cartierele mărginaşe unde se înfăţişau alături, într-un contrast izbitor, vechiul şi noul, panorama dispensându-se de orice pledoarie.

Excursia prin cartierul „mic-burghez” reprezenta o adevărată traumă, agresându-mi privirile, dându-mi senzaţia că lumea se destramă şi se scufundă, şi că, dacă mâna omului nu intervine viguros, oraşul se transformă într-un cadavru. De 15 ani n-am mai călcat pe acolo. Ca pretutindeni, probabil, ecuaţia se rezolvă spontan sub impulsul violentei diferenţieri sociale; din loc în loc apar plombe colorate strident, făcând *tabula rasa* din ce a fost, în timp ce grosul clădirilor îşi îngroapă locatarii în cimitirul istoric patronat de capitalişti. Niciodată nu vor fi atâţia investitori cât să schimbe faţa

tuturor micilor cartiere bucureştene muribunde, şi nici o perioadă atât de bogată în înavuţiţi spontani, ca aceea din 1990 şi până acum. Când vor putea strânge bieţii oameni, lipsiţi de altă sursă de venit decât munca proprie, atât cât cer standardele de azi ale construcţiei, ca să-şi facă o casă în Bucureşti? Poate se vor înmulţi proprietarii locuinţelor de închiriat, şi fatalitatea blocului — din ce în ce mai sumar pentru pungile mici — se va impune din nou, ca efigie a urbanisticii bucureştene. Nici mie nu-mi plac blocurile, atât pentru că alienează peisajul orăşenesc de tip clasic — până şi în ţări foarte bogate, ca SUA, clădirile înalte n-au frumuseţe, reducând arhitectura la geometrie elementară şi strivind prin proporţii nude — cât şi fiindcă uniformizează habitatul, înghesuie omul în anonimatul halucinant al marilor aglomeraţii. Dar în avalanşa concentrărilor demografice moderne, determinate, pe de o parte, de industrializare, pe de alta, de centralizarea puterii administrative, nici conceptul arhitectural medieval, nici cel burghez, nu mai sunt aplicabile. Cel puţin în Capitală şi în marile oraşe, blocul devine un rău necesar, în absenţa lui problema locuinţelor transformându-se pentru majoritatea locuitorilor într-un coşmar.

Până la urmă, pe oricare din căile amintite, ajungeam în parcul Herăstrău, unde pătrundeam, prin marea deschidere din Piaţa Aviatorilor, prin intrarea laterală de la Arcul de Triumf, ori pe la Bordei, la malul lacului. Orice urmă de oraş dispărea din raza privirilor, ba şi din amintire, puterea de percepţie şi interesul concentrându-mi-se asupra vastului spaţiu în care natura, uşor prelucrată, îşi întindea tentaculele eliberatoare. Simţeam, efectiv, cum aerul, ieşit din dimensiunile impuse, aproape hohotind sălbatic în nemărginirea transparentă şi pură, spală de pe mine şi din mine zgura adunată sub cernerea acaparatoare şi meschină a oraşului. Roiurile de impresii hibride, imagini uzate şi gânduri obscure se împrăştiau dintr-o dată, lăsându-mă să intru spontan şi plenar în comuniune cu pomii şi florile, cu norii şi apa, cu vântul şi aroma agrestă a pământului înierbat.

De obicei, la ora aceea, cea mai bună de altfel, parcul era slab populat.

Mă avântam în ultima etapă — care nu era promenadă, ci probă de sportivitate — la înconjurarea lacului în cadenţă militărească. Treceam pe sub pletele revărsate ale sălciilor plângătoare, ca pe sub bolţile unor liniştite cascade vegetale, şi prindeam din zbor mâţişorii. Toamna desprindeam de pământ, cu botul pantofului, frunzele galbene de arţar, încercând să le redau zborul de care uitaseră. Deranjam câte

un braconier pitit într-o buclă a malului, atât de fatalist, încât nici nu-şi mai ridica privirea, lăsând la voia hazardului dacă cineva îi va lua undiţa şi cei câţiva peştişori din traistă sau va rămâne neobservat. Intram în vorbă cu el şi aflam că lacul se furajează şi e plin de peşti, că nu ştiu ce cooperativă scoate dimineaţa câte o barcă de crapi, din care unii ating maximul dimensiunii speciei. Spre stânga, în apropierea pavilionului expoziţional, la Mioriţa, lăutarii îşi încercau arcuşurile pe coarde, şi aroma grătarului începea să plutească în vagi efluvii. Pe drum, până la calea ferată, întâlneam singuratici, bărbaţi pirpirii în haine demodate, pe umeri cu pardesie uzate, necerute de anotimp, şi două, trei femei. Pe una o recunoşteam de la distanţă, pentru că îşi făcea plimbarea la aceeaşi oră, şi se învăluia într-un mister vetust, transformând probabil o boală incurabilă într-un machiaj convenţional. Urcam rambleul căii ferate şi treceam, de fiecare dată cu un pregnant sentiment de nesiguranţă, chiar de risc şi aventură absurdă, podul pe care scândurile dezgrădinate, tocite, ţipau şi săreau din lăcaşuri la fiecare pas. „Primăria nu le va înlocui până nu se vor prăbuşi în lac temerari ca noi”! îi spuneam însoţitorului, şi el râdea convins, dar supus ca şi mine deprinderilor iraţionale. Coboram pe partea cealaltă a lacului nu atât uşurat, cât mai degrabă mirat că nici acum nu s-a întâmplat nimic, şi aproape nerăbdător să se producă odată inevitabilul, indiferent cu cine, pentru ca lucrurile să intre în normal. Apăreau, apoi, roata cea mare pentru copii, mai tot timpul înţepenită, şi cunoscutul restaurant de pe insulă, unde tonomatul răspândea valuri de sonoritate melodioasă şi bărbaţii duceau la gură, cu o expresie de extaz cenzurat, sondele cu bere nemţească. Treceam, apoi, prin faţa cluburilor nautice cu skifuri întinse pe iarbă la uscat, şi cu frumoase trupuri bronzate de canotoare, plictisite după o zi de antrenament, melancolice în aşteptarea unei surprize agreabile. Din când în când, întâlneam sculpturi ale maeştrilor de renume, dintre care o replică a Arcaşului lui Jalea, un voievod al lui Irimescu şi Creangă cu copiii al lui Vlasiu, ce-şi trimitea spre mine o ironie flegmatică, precum un mesaj prietenesc. Ajungeam la ecluză şi mă strecuram pe lângă gardul de sârmă, cotind spre Pescăruş, unde feţele de masă albe sclipeau pe mica esplanadă în aşteptarea clienţilor simandicoşi: un ambasador străin, o delegaţie căreia Ministerul de Externe ţinea să-i ofere morun proaspăt la grătar, caviar de Dunăre şi mititeii faimoşi ai Athenée Palace-ului, colegi din conducerea unui minister, perechi respectabile din provincie, grupuri de sportivi consacraţi. Nu mai fusesem la Pescăruş de pe vremea când lucram în presă

şi, scăpând mai devreme de la Casa Scânteii intram câţiva în parc, oprindu-ne automat să savurăm, pe terasă, gustoasa bere cehească.

Ajungeam din nou la „ronduri”, aruncam o ultimă privire spre lac, în spatele căruia se profila taciturna clădire cu turnuri unde robotisem zi şi noapte douăzeci de ani, şi plecam hotărât spre casă, transpirat, obosit, prăfuit, cu mintea aerisită, având pe fundalul ei, estompate, imagini odihnitoare. Traversasem oraşul pe trasee bătătorite, încercasem senzaţia că viaţa anterioară se cristalizează din nou, spontan, înfăţişându-mi-se acum pe mari panouri aeriene — invizibile celorlalţi — cu scene vivante sau elegante desene în tuş, printre care treceam ca într-o enormă expoziţie a retrăirii. Fireşte, eram conştient că bulevardele, parcurile, pieţele şi străzile dosnice, serviseră şi altor generaţii de vizionari ai propriului trecut, să-şi retrăiască existenţa consumată, timpul risipit. Prin repetare, panourile mele se decolorau, se estompau, se ştergeau, dându-mi impresia reconfortantă că mă eliberez de obsesiile şi dependenţele propriei vieţi, uşurându-mi zborul prezent, făcându-mă mai mobil şi mai apt să scrutez zarea. Iluzie! În realitate, cohorta amintirilor nu se destrăma, nu-şi pierdea conturul, nu se topea în neant, ci, printr-o mişcare retractilă camuflată, cobora mai adânc, în subterana conştiinţei şi în subconştient unde, apatică, somnolentă, cădea în inerţie. Pentru ca să revină acum, în pasta cernelii, şi să se aşeze în rânduri ordonate de carte, ca nişte bătrâni oşteni disciplinaţi, ascultând, din plăcere, ordinul comandantului sub care s-au războit odată.

Soarta extraliterară a unui roman

În anii ’80, ’81, ’82 au apărut cele trei cărţi ale ciclului meu românesc de debut *Pumnul şi Palma*, două în timp ce eram secretar al CC, ultimul în calitate de rector. Toate volumele au fost publicate în câte 80.000 de exemplare şi, după informaţiile furnizate de editura M. Eminescu, s-au epuizat în decurs de o săptămână. Nu s-a făcut nici o lansare, cum se obişnuia aproape la toate cărţile mai răsărite, nu s-a anunţat apariţia, nu s-au organizat întâlniri cu cititorii, iar critica s-a pronunţat la distanţă de momentul punerii în vânzare. Nu mă deranja că nu au loc manifestări publice, dacă mi s-ar fi propus, le-aş fi refuzat fără să stau pe gânduri. Mă mâhnea, însă, fatalitatea de a nu vedea în vitrine un exemplar, atât în cazul respectiv, cât şi cu ocazia anterioarelor ieşiri pe piaţă (publicasem două volume de eseuri, trei volume de poezie şi două volume de reportaj internaţional). De ce romanul se epuiza aşa repede, majoritatea tirajului, respectabil chiar în condiţiile marelui *boom* al cărţii de atunci — acum cifra aparţine domeniului fanteziei — vânzându-se „de sub tejghea” (clienţilor statornici ai librăriilor sau, cu suprapreţ, necunoscuţilor împătimiţi)? Funcţiona un sistem rapid şi eficace de intercomunicaţie în lumea cititorilor. Primii oameni iniţiaţi lansau vestea în cercul apropiat, determinând declanşarea unei cereri presante. Grosul, mereu în expectativă prin librării, se alinia detaşamentului de avangardă, năpustindu-se la cozi. Curentul de opinie se constituia spontan şi dominator, fără drept de apel, alimentat şi acutizat de primii lectori ce confirmau pronosticul (de fapt, sentinţa promotorilor orientării) aproape niciodată contrazis. În cazul meu, apriorismul se baza pe rezonanţa volumelor de eseuri şi a articolelor publicate în *Scânteia*, în anii 1966–1967, la rubrica „Opinii”. Interesul pentru producţia literară, presupusă din start (pe baza antecedentelor) a avea o direcţie critică, era amplificat de locul pe care-l ocupam în ierarhia Partidului.

Toate aceste consideraţiuni se întemeiază pe impresiile culese din scrisorile cititorilor; unii îmi veneau în întâmpinare cu judecăţi esopice, ca nişte interlocutori bine crescuţi ce respectă gradul de discreţie impus de

protagonistul confesiunii (recte al povestirii), alţii în transcrieri stilistice fruste, directe şi explicite ale dezvăluirilor şi definiţiilor mele. Beneficiasem din belşug de semnul major al încrederii cititorului ce-şi deschide, sub semnătură, înaintea ochilor tăi, întregul sistem al convingerilor politice intime, de cele mai multe ori imposibil de pus în circulaţie (sub rigorile acelui regim). Apariţia, în *Scânteia*, a pomenitelor articole, declanşase un adevărat val de reacţii grave, profunde, uneori la graniţa cu inavuabilul, din partea cititorilor. Am primit mii de scrisori, unele dovedind concentrare mentală, mobilizarea intensă a cunoştinţelor de cultură generală, chiar talent literar. Nu erau toţi intelectuali, corespondenţii mei, poate nici majoritatea; pe lângă profesori, preoţi, liber-profesionişti, mi se adresau reprezentanţi ai elitei tehnice, muncitoreşti, oameni cu poziţii sociale modeste, obişnuiţi să gândească însă epoca şi societatea cu capul propriu, nu neapărat de pe poziţii adverse, dar cu spirit polemic şi gata să se ataşeze oricărui curent corectiv, ameliorator. Din cauza ocupaţiilor acaparante şi a numărului mare de scrisori, n-am putut răspunde, cu toate că expeditorii asta îşi doreau, dialogul, caligrafiindu-şi citeţ numele şi adresa; dacă aş fi avut un aparat birocratic adecvat, aş fi adunat un material sociologic impresionant pentru caracterizarea conştiinţei publice a momentului, şi dincolo de aceasta, conversaţia mi-ar fi furnizat alese satisfacţii. Din păcate, maldărele de scrisori primite la *Scânteia*, ca şi după tipărirea cărţilor, s-au pierdut, rămânându-mi regretul că nu le-am onorat, dar şi senzaţia unui gol, fiindcă se ataşaseră propriei lumi interioare, făceau parte integrantă din personalitatea mea publică. M-ar fi ajutat acum să-mi evaluez mai bine prestaţia pentru semenii timpului meu, să scap de senzaţia singurătăţii istorice, într-un mediu lovit de surzenie şi cecitate, ce respinge brutal orice chemare la nuanţe şi orice idee de diversitate.

Toate volumele romanului *Pumnul şi Palma* s-au bucurat de atenţia criticii, dar prea puţin de o analiză pertinentă a mesajului ideologic. Cronicarii avuseseră de ales între trei atitudini: tăcerea, pe care nu le-ar fi reproşat-o nimeni, ba ar fi fost de înţeles şi ar fi trecut drept abţinere („boşii ăştia comunişti pot să se critice între ei dacă au chef, nu să ne pună pe noi să le scoatem castanele din foc”), descifrarea obiectivă a temei prin păienjenişul prozei (la rece, neutral, fără concluzii şi calificative), ca probă de profesionalism apolitic, urmată de calificative estetice formulate enunţiativ şi în sfârşit, consemnarea amabilă, transformarea temei particulare a romanului într-una convenţională, ermetizând mesajul,

simplificându-l până la banalitatea uzuală. Convenind că evenimentul nu poate fi trecut sub tăcere şi că disecţia profesională obiectivă e prea grea, zeci de cronicari s-au aruncat asupra romanului cu cea mai jovială receptivitate, i-au dat bineţe şi drept de cetate şi apoi l-au înghesuit într-unul sau altul din tiparele preexistente, cădelniţând deasupra ceva tămâie şi înscriindu-l în calendarul literar, la praznice, cu roşu.

Ţin minte cine a scris cronici despre cele trei cărţi în anii aceia, dar mi se pare de prost gust să-i citez într-o listă exhaustivă, chiar să-i înşir pe cei mai proeminenţi. Mă mulţumesc să consemnez impresia de sinceritate a „întâmpinării" lui Şerban Cioculescu din *Scânteia*. Curios să vadă cum m-am descurcat cu personajele feminine, le-a dat notă de trecere, aşezându-le într-un pluton, în frunte cu Ortensia, o frumoasă victimă a dogmelor cadriste, pe care a omagiat-o în mod deosebit. Tot la capitolul sincerităţii includ obiecţia judicioasă a lui Mircea Zaciu că nu trebuia să adaug material senzaţional suplimentar (se referea la biografia pictoriţei cu care se căsătoreşte Vladimir Cernea) câtă vreme trama politică purta în sine destulă senzaţie (ferindu-se însă şi el să o aprofundeze). Instinctul de conservare al cronicarilor literari, mulţi subtili, cu acute intuiţii estetice, cu remarcabilă capacitate analitică, în stare să construiască edificii interpretative impozante, a funcţionat ireproşabil. Am regretat, bineînţeles, dar fără să mă las întristat, pentru că înţelegeam resorturile atitudinii de „n-aude, n-a vede", şi credeam că n-au adoptat-o din pură comoditate, pentru a evita să se expună, ci ca să nu deschidă cine ştie ce cutie a Pandorei pe teritoriul literelor româneşti. E drept, mai mulţi făceau referiri în cronicile lor la „obsedantul deceniu" — devenit aproape clişeu şi împins cu deosebire spre istoria literaturii. (Nostim, sintagma se vehicula în sfera teoriei literare, din istoria propriu-zisă lipsea). Părea să se piardă din vedere că *Pumnul şi Palma* nu se oprea la deceniul al şaselea, ci punea probleme — şi ele obsedante, pe alt plan — specifice deceniului al optulea, respectiv ale unui ciclu istoric în curs de desfăşurare şi nedând încă semne că ar fi pe punctul să se încheie.

Prezintă interes, cred, felul cum a fost primită cartea în alte medii. De exemplu, printre lideri politici — colegii mei din CPEx şi Secretariat — sau de către personalităţile eşalonului doi al *establishment*-ului. Primul volum nu a trezit nici o reacţie, ca şi când nu le-ar fi penetrat membranele sensibile, rămânând în afara razei de impresionabilitate şi reflecţie a respectivilor. Volumul al doilea a provocat un scurt frison de

senzaţie, repede reprimat, chiar în CPEx. Luându-mi, într-o zi, locul la masa de şedinţe, unde se anunţa o lungă mortificare în tonalitatea fonică a repertoriului obişnuit, am surprins un agitat schimb de cuvinte între Gogu Rădulescu şi câţiva cepeexişti intelectuali. Gogu s-a ridicat şi m-a sărutat pe obraz, cu un uşor tremur, manifestând o emoţie de care nu-l ştiam în stare. S-a aşezat şi şi-a continuat dialogul, de data aceasta incluzându-mă. Se vorbea de *Pumnul şi Palma*: „Efectiv, se potriveşte grozav, — le spunea Gogu celorlalţi, cu vocea micşorată forţat, ca atunci când te atingi de secrete, dar numai la suprafaţă, şi printr-o tuşă rapidă. Cur Fudul! (Pufnea într-un râs nervos.) Şi fizic, şi ca poreclă… Ca gesturi, ca tot”. Ceilalţi bâţâiau din cap, stăpânindu-se să nu imite chicotul lui Gogu, dar cu câte un zâmbet stâlcit pe feţe. Genul de ilaritate frânată. Ca atunci când se spun anecdote în biserică, de faţă cu lumea amatoare de reculegere. Am înţeles despre ce e vorba. Gogu şi ceilalţi, sugestionaţi de analogia propusă de el, găsiseră într-un amărât de activist local, puţin caricaturizat în roman, o adresă spre N.C. Pe Gogu şi pe alţi amici ai lui din afară, din lumea culturii, îi fascinase patronimicul personajului, ignorând deosebirile de profil dintre Cur Fudul şi N.C., de dragul jocului. Sala se umpluse şi nu se mai putea comunica peste masă, astfel că Gogu s-a concentrat asupra mea, descărcându-şi tensiunea ilară într-o şoaptă mai firească, ce nu-i crispa coardele vocale. M-a asigurat că volumul „e gustat”. „Cheia” i se părea colosală şi, mai presus de orice, delicioasă. Mi-a mărturisit că amicii lui, oameni de specialitate, găsiseră volumul întâi şocant în ordinea criticii politice istorice, dar cam publicistic, în timp ce al doilea, lăsând să se vadă rodajul condeiului, avea gust, oferea delectări literare. Mi-a strâns mâna cu efuziune şi, încet-încet, s-a detensionat, pregătindu-se să intre în pielea oficială a înaltei competenţe economice, cu opinii reci, concise. Nu l-am contrazis, ştiam că se va reorienta singur, sau cu ajutorul prietenilor de meserie, după ce va citi ultimul volum, dar miza minoră atribuită cărţii de Gogu şi ai săi m-a decepţionat. Se constituiau în pescuitori de aluzii şi poante. Găseam că de vină sunt autorii, tentaţi să cultive acea manieră, în lipsa curajului sau a informaţiei necesare abordării frontale a temelor, dar şi facilitatea receptivităţii literare de cafenea. Într-adevăr, la volumul al treilea, Gogu, „porta voce” politică a grupărilor literare elitiste din epocă, a rămas pasiv. Nu mai găsise „şopârle”, nu mai avusese de ce să dea ghionturi şi să chicotească, în starea de beatitudine a amatorului de umor ieftin, câştigând premiul de spontaneitate la descoperirea „cheii”.

Nici ceilalţi intelectuali din conducerea partidului nu dădeau semne că ar intercepta mesajul, nu-mi transmiteau nici un semnal, oricât de codificat, că au înţeles, că subscriu sau nu. Din această categorie făceau parte un Ion Iliescu — mă întreba amabil, ori de câte ori ne întâlneam, ce mai scriu, dar formal, nesimţind nevoia să comenteze, să avanseze puncte de vedere — un Ion Ursu, rezumându-se să aplaude la modul global dedicarea mea muncii literare, un Cornel Burtică neconvenţional, dar prea ocupat ca să citească şi să se pronunţe în nume propriu.

Intelectualii din eşalonul al doilea, cu care mă ciocneam pe la CC — Constantin Mitea, Emilian Dobrescu, Eugen Florescu etc. — îşi impuneau, la rândul lor, discreţie absolută, ceea ce vedeam că le vine peste mână, fiindcă romanul ar fi reprezentat un subiect gras pentru scurtele noastre şuete. Cred că o dată E. Dobrescu, în timp ce lucram la mare, mi-a servit câteva propoziţiuni aluzive, în paranteză, şi cu o voce lipsită de pregnanţă. Bietul Mitea, sincer de felul lui, şi-a cusut gura ani de zile şi abia târziu de tot, înainte de a muri, a izbucnit într-o nestăpânită pledoarie pentru carte, sfătuindu-mă s-o republic fără cea mai mică modificare. Primii secretari, ceilalţi activişti politici judeţeni, cu care mă întâlneam în deplasările prin ţară, nu numai că evitau, „afazici", subiectul, şi orice se găsea prin preajma lui, dar începuseră să afişeze o anumită sobrietate rezervată faţă de persoana mea, nemaionorându-mă cu intimităţi politice de actualitate şi confesiuni din laboratorul lor reflexiv, de aspiranţi la eseistica de partid. Le simţeam contrarietatea, dacă nu nemulţumirea, răceala, dacă nu ostilitatea, şi pe unii îi ţinea în frâu să se „producă" numai disciplina rangurilor. O dată am avut, pentru o clipă, revelaţia supărării grave a activului pe subsemnatul, când, întâmplător, l-am auzit pe instructorul CC-ului de la Iaşi, bine afumat, ocărându-mă în fraze eliptice, dar inteligibile, în faţa unor confraţi locali. Mă aflam fără ştirea lor, în apropierea uşii deschise a încăperii, pe culoar. Primul secretar, împreună cu care eram acolo, surprins şi el de fragmentele conversaţiei cvasiedificatoare, s-a pronunţat: omul era rău de gură, iar când se îmbăta îşi bârfea superiorii. Biroul judeţean se hotărâse să-l reclame secţiei organizatorice a CC. Mi-am dat seama că prezenţa noastră fusese deconspirată şi l-am rugat să se abţină. A doua zi, dimineaţă, omul, treaz, a făcut diligenţe ca să-l primesc. Voia să se scuze. Dacă în conflictul minor şi pasager n-ar fi fost vorba de cărţile mele, aş fi făcut-o, dar îmi era penibil să-l ascult dezvinovăţindu-se că-mi reproşase lipsa de simpatie faţă de activişti. Din unghiul lor de vedere,

aprecierea era justă, nu încăpea nici o scuză. Punându-l pe primul secretar să pretexteze că ne grăbim, am plecat fără să mai dau ochii cu „denigratorul”.

Cred că la vreo doi ani de la apariţia ultimului volum al romanului, la o plenară judeţeană, întârziind seara la cină cu primul secretar — un fost şef de secţie central, om luminat, corect şi cumpănit în toate, Savu pe nume — am alunecat pe panta subiectului interzis şi interlocutorul şi-a luat inima în dinţi. Da, a recunoscut el, cartea produsese asupra aparatului de partid o impresie rea, de atac duşmănos, de atentat la prestigiul întregii categorii — după el eroice şi amărâte — a anonimilor trăgători la jug. El însuşi, Savu, fusese nedumerit şi deprimat citind-o, tot întrebându-se, ca şi alţi colegi: ce-i venise tovarăşului Dumitru Popescu, pe care îl stima şi admira, ba chiar simpatiza, să arunce asupră-le dura lumină, vizând nu doar carenţe profesionale, imposibil de negat, ci o presupusă mentalitate obtuză, retrogradă, lipsa sensibilităţii psihologice. Îmi era greu să explic logica scriitoricească, faptul că pe el, ca individ, puteam să-l respect, ceea ce şi demonstram, înaintând în noapte împreună, într-un lung dialog amical, dar ca personaj de roman promova o anumită concepţie şi atitudine, determinând un anume curs al evenimentelor, influenţând viaţa a sute de mii de oameni. I-am dat garanţii că nu am nimic împotriva activiştilor ca persoane, că n-am făcut decât să încerc a le contura rolul, raportat la cerinţele obiective ale progresului şi la soarta (nu numai istorică, ci şi imediată) a acestui popor. Am pus chestiunea pe cine slujesc ei — partidul sau poporul, şi care e raportul dintre cele două entităţi. Slujind pe unul se află necondiţionat şi în slujba celuilalt? Coincid ţelurile şi interesele acestora până la identificare? Nu cumva apar, la un moment dat, conflicte pe care activistul nu le percepe, şi din această cauză nu e în stare nici să le stingă, nici să decidă cu lucididate de partea cui se situează în respectivele dihotomii? Activiştii nu sunt numai „carne vie” în elanurile constructive, ci şi aparatul senzitiv al puterii, obligat să înregistreze procesele adânci ale conştiinţei colective — importante nu numai în convulsiile magmei incandescente, ci şi în metamorfozele chimice secrete. Sunt aşa activiştii noştri? l-am întrebat. „Nu sunt”, a recunoscut, şi a izbucnit în râs, preferând să se destindă decât să intre în crisparea dramatică pe care i-o propuneam. Nu ştiu cât ne-am înţeles unul pe altul, dar la miezul acela de noapte ne-am despăţit cu aerul că am clasat dosarul, că ne-am împăcat.

Singurul care s-a pronunţat, în final, asupra cărţii mele atât de controversate, într-un mod lipsit de echivoc, a fost Ştefan

Andrei. Coborând, într-o zi, împreună scările spre sala de şedinţă de la parterul clădirii CC, m-a apucat de braţ şi mi-a spus: „Cu acest roman, mâine-poimâine vei putea spune, fără să dai din colţ în colţ, că ţi-ai făcut datoria”. Era laconic şi eliptic, dar îmi comunica ce voiam să aflu. Mi-a spus aceste cuvinte fără emfază, fără vreo emoţie şi fără invidie (Andrei nu a fost niciodată invidios, nu aştepta decât să aibă motive reale să recunoască meritele cuiva, dând impresia că face acest oficiu cu detaşare dezinteresată, dar în realitate admirându-i din tot sufletul pe cei buni). Mica propoziţiune a contat mai mult, pentru mine, decât toate cronicile — din care unele judicioase, convingătoare. Chiar şi până astăzi concisa concluzie ţine loc de verdict public la carte, în care am investit tot curajul de care mă vedeam în stare la acel timp.

„O să sfârşeşti rău, domnule!”

Nu mai ştiu exact cine era director general la Agerpres în 1982, cred că Ion Mărgineanu, un rubicond simpatic, mereu bine dispus, cu râsul clocotind în adâncurile pieptului. Citeam, în cabinetul meu de la „Ştefan Gheorghiu”, unul din cursurile care-mi dădeau de furcă, abstras cu totul din stereotipia preocupărilor politice diurne, când telefonul şefului agenţiei de presă m-a adus în actualitate. De felul lui, Mărgineanu vorbea precipitat, perpetuând poate în viaţa curentă ritmul impus de graba punerii în circulaţie a ştirilor, dar un instinct psihologic îl făcea ca, atunci când noutatea furnizată nu era fastă, să-i dea întâi ocol, pregătind terenul. Aşa a făcut şi cu mine înainte de a-mi spune că TASS-ul (agenţia de ştiri a Uniunii Sovietice) anunţa o luare de poziţie a revistei *Literaturnaia Gazeta* împotriva romanului *Pumnul şi Palma*. La Academie nu aveam teleimprimator şi omul s-a oferit să-mi trimită o maşină cu plicul, anunţându-mă totodată că a cerut corespondentului de la Moscova textul integral al articolului din revistă şi că în clipa aceea tocmai se transmitea. Până seara aveam să intru în posesia materialului tradus. N-o făcea numai din dorinţa de a mă servi pe mine, fostul lui şef ierarhic vreme îndelungată (înainte condusese *România liberă*), ci pentru că evenimentul se constituia într-o noutate de prim rang, obligatoriu de adus rapid la cunoştinţa conducerii. Informaţia transmisă de TASS anunţa critica romanului de pe poziţii sovietice previzibile şi cita pasajele cele mai reprezentative şi dure ale articolului. Până seara, am primit şi traducerea integrală a vehementului atac. L-am luat acasă ca să-l examinez în linişte şi în seara aceea n-am comunicat cu nimeni de la partid. Nu mi se părea anormal sau exagerat că URSS se ocupă de persoana mea. Îmi parveniseră şi altădată ecouri critice, ba faţă de cuvântările publice, ba în legătură cu deranjamentele produse prin consfătuiri internaţionale, unde le zădărniceam intenţiile. În relaţiile directe nu-mi arătaseră antipatie, sperând probabil că n-au epuizat posibilităţile de a mă apropia, sau măcar îmblânzi. Nu-mi inspira teamă atacul, dimpotrivă, o plăcută surpriză, ca gestul unui vechi adversar care te ia în serios, îţi acordă atenţie. Mă gândeam la maniera în care voi răspunde şi alesesem stilul ironic, flegmatic, ce mi se părea că se

potriveşte cel mai bine grosolăniei demodate şi acefale a Moscovei, în viziunea mea din clipa aceea un fel de găligan retardat. Trecuse un deceniu şi jumătate de la aberanta ieşire antireformistă a lui Brejnev, nesoldată cu vreun câştig pentru URSS şi acum superputerea dădea evidente semne de criză; nu reuşea nici măcar să-şi găsească un conducător ca lumea. Lui Brejnev îi succedase Andropov, şeful KGB-ului, cunoscut de mine din ’65 şi rămas în memorie ca un fel de papiţoi gras, cu lanţ de aur la încheietura mâinii (făcusem împreună drumul, într-un Zill, de la Moscova la o casă de oaspeţi excentrică, pălăvrăgind verzi şi uscate). Nu mi se părea o piesă grea, măcar la nivelul lamentabilului Brejnev şi aveam confirmarea; avizarea atacului o găseam derizorie, descalificantă pentru marele stat ce juca atunci un rol vital în balansul raportului de forţe mondial[1].

A doua zi dimineaţa, în maldărul telegramelor Agerpres, am găsit ecourile internaţionale la poziţia oficiosului cultural sovietic. Le-am citit cu atenţie. Marile agenţii internaţionale transmiteau ştiri proprii, cu citate alese după alte criterii, cu informaţii suplimentare despre autorul romanului şi trimiteri la fondul conflictelor cronice dintre PCUS şi PCR. După cum se vedea, se făcuse oarecare vâlvă. M-am interesat dacă N.C. e la sediu, m-am urcat în maşină şi m-am dus să mă prezint. Nu schiţase nici un gest, de bună seamă aştepta ca iniţiativa să vină din partea mea. M-a primit placid, măsurându-mă cu o privire ermetică, absentă, ca şi când cu greu îşi mai aducea aminte de mine, iar vizita îl plictisea aprioric. M-a invitat să iau loc fără nici un cuvânt. L-am abordat neconvenţional, spunându-i că mult le-a trebuit sovieticilor să clocească articolul. Nu părea că înţelege, şi i-am explicat că cele mai grave motive ale nemulţumirii lor se află în primele două volume ale cărţii, or acestea le-au ajuns la cunoştinţă cu un an sau doi înainte. Brejnev nu găsise cu cale să riposteze, o făcuse KGB-istul, evidenţiindu-şi probabil intenţia de a pune capăt „indulgenţei” faţă de România. I-a trecut un nor peste faţă. Acest Andropov îl irita şi pe el, nu dădea doi bani pe pielea noului şef de la Kremlin, probabil se gândea cu scârbă că trebuie să-l întâlnească o dată. I-am spus că am venit să-i cer dezlegarea de a răspunde atacului. Dar mă pripeam, mai era până atunci.

Deocamdată a început să mârâie. Eram conştient ce daune am adus partidului? În 1982, el nu mai avea chef de hârâială ideologică, şi încă una de natură literară, cu Moscova. În al doilea rând, îi răsunau în urechi bombănelile „cercului”. Nu-mi închipuiam că în seara precedentă nu fusesem forfecat, în

reglementara plimbare prin mijlocul aleii din faţa reşedinţei, sau în timpul „şepticului", de grupul „apropiaţilor" — un Dăscălescu, un Bobu, un Nicolae Constantin şi care or mai fi fost pe acolo. Cine mi-a dat mie aprobare să public aceste cărţi? Abordarea unei atari problematici trebuia să aibă avizul expres al Comitetului Central. Dar asta urma să discutăm separat. În ce priveşte răspunsul, trebuia să vadă întâi despre ce e vorba, ceruse volumele — şi a apăsat pe sonerie, făcându-l pe secretar să intre. Omul avea volumele în braţe. O să citească şi o să mă cheme.

M-a chemat chiar a doua zi. Avea altă umoare, nu excela nici acum prin bună dispoziţie, dar opacitatea din privirile bănuitoare îi dispăruse. Volumele se aflau încă pe birou cu semne de carte ieşind dintre pagini. A întins mâna, le-a tras, a început să răsfoiască. S-a oprit asupra câtorva paragrafe, recitindu-le în gând. Cineva îi indicase probabil locurile pe unde se puteau găsi „ultragiile" vizate de sovietici. „Spun că jigneşti poporul rus, a început el, cu o voce batjocoritoare, polemică, de parcă nu cu mine vorbea, ci cu autorii articolului. După părerea mea îl lauzi prea mult. Eu n-aş fi făcut ruşilor atâtea temenele. Cel puţin nouă nu ne-au făcut nici un bine. Dar, mă rog…" Ce voia să insinueze, că sunt omul ruşilor? Toate popoarele au calităţile lor, am spus, iar ruşii sunt sentimentali, au cultul prieteniei şi-şi trăiesc viaţa cu intensitate. Ca să nu mai vorbesc de simţul sacrificiului, demonstrat cu vârf şi îndesat în acest ultim război. Mi-a aruncat pe sub sprâncene o privire parşivă. Mă lua în balon, chipurile, pentru o presupusă bombasticărie propagandistică. A redevenit serios. „Nu ştiu ce nu le place lor din descrierea Leningradului. Că aerul era sticlos! Bine spus… aşa e iarna!" Îmi venea să pufnesc. Ce-l apucase? Ţara ardea şi el… Ce legătură avea aerul cu pretenţia *Literaturnaia Gazeta* că am ofensat marele popor? În roman era vorba de obsesiile lui Petru cel Mare, de halucinantele nopţi albe în care înflorea o schizofrenie a simţămintelor şi a ideilor filozofice, descifrată de Dostoievski ca specific naţional. Şi de urmele cam palide şi şterse ale revoluţiei bolşevice, amplificate în broşuri şi în „cursul scurt de istorie" până la legendarism planetar. Dar e greu să intri în sinuozităţile unei minţi, atât timp cât asupra ei nu se autoproiectează o lumină clară. A mai răsfoit, recitind paragrafele însemnate pe margine. Cu tema ofensei naţionale terminase. „Cât priveşte istoria, a trecut el mai departe, ce vor? Să revenim la denaturările dinainte? Am terminat cu ele odată pentru totdeauna. Cum ai prezentat tu lucrurile e corect". A dat la pagina unde istorici de la Universitate subliniau falsurile şi le combăteau, apoi la paragraful despre

trecerea Armatei Roşii prin sudul ţării, în ’44, cu beţii, jafuri, împuşcături şi violuri. Pe acestea nu le-a mai comentat, el nu le pomenise niciodată public. Dar îşi dădea seama că una e raportul de partid şi alta romanul, iar amintirea întâmplărilor s-a păstrat în popor, degeaba ar fi încercat cineva să le nege. De altfel, nici *LG* nu mergea până acolo, se ferea să specifice unde am contrafăcut adevărul istoric… cu excepţia unei vagi referiri la cel de-al doilea război mondial.

„Mai rău decât gazetarii burghezi…” a scos la un moment dat N.C. din context o propoziţiune ce încerca să definească profilul meu politic, dar a lăsat-o în suspensie, fără să mai adauge nimic, dându-i astfel şi mai multă putere de percuţie. Am glosat eu pe marginea ei. „Caracterizarea aceasta nu se referă la roman, am spus, ci la munca şi cariera gazetărească. Parcă ei nu ştiu ce-am făcut eu la *Scânteia*? Şi, paralel, am adăugat, alături de dumneavoastră, la redactarea…” N-am dus fraza până la capăt, fiindcă începuse să clatine lent, imperceptibil din cap, în semn de confirmare, fără să mă privească în ochi, tot mai căutând paragrafe însemnate, dar cu un interes scăzut, mai mult inerţial, sau ca să nu închidă dintr-o dată volumele, rezolut, concluziv. „Şi mă ameninţă! am amintit eu într-un registru diminuat, pierdut. O să termin ca ăia, pe care-i evocă — nu ştiu de ce din Viena —, ca agresorii nazişti din generaţiile noi.” (Nu bănuiam atunci ce valoare profetică aveau frazele din *LG*, urma să primesc fatala confirmare imediat după asasinarea lui Ceauşescu, în ianuarie 1990.) N.C. părea puţin destrămat. Încordarea lui combativă de totdeauna se topise, nu mai ţinea să-mi inculce ideea abaterii de la disciplina de partid, nici culpabilitatea pentru daune politice, parcă trăia un moment al dezolării şi deşertăciunii. Îl încercau şi pe el nedesluşite premoniţii? Se simţea în forul intim solidar cu mica mea cauză, percepând răceala unui îndepărtat curent de aer avertizator?

A pus punct acestei vagi şi confuze nostalgii, fără să iasă însă cu totul din lentoarea reflexivă în care „exegeza” îl cufundase. „De răspuns trebuie să răspundem, a declarat tărăgănat, fără nota rezolută din deciziile sale spontane. Nu încape îndoială. Dar nu e bine să răspunzi tu. Ce vrei, să facem polemică între Comitetele Centrale? Altcineva, un critic, un profesor de estetică să le dea replica. Una cu ţinută academică, nu ca «demascarea» lor.” Pronunţa acum acest termen cu dispreţ, ca pe o categorie politică depăşită şi compromiţătoare, deşi pe vremuri, ca secretar organizatoric, o cultivase cu sârg, convins că e arma redutabilă a combativităţii revoluţionare muncitoreşti. A continuat să explice cum ar vedea conturată luarea de poziţie, dar

referirea la stilul demascator m-a trimis dintr-o dată, involuntar, la protagonistul romanului — atletul combativităţii şi demascării, tenacele şi inflexibilul organizator, zmeul mitologic ce sufla din foale uraganul constructiv, adunând şi împingând înainte cohortele noilor ziditori de piramide — Manole Suru. Nu altul, în esenţă, decât cel ce se afla în faţa mea şi stabilea punerea în pagină a acţiunii.

Am avut o tresărire şi un dubiu moral fulgurant. Făcusem bine concepând astfel romanul şi îngropând în centrul său destinul lui N.C.? Parcă mă simţeam tentat să-i deschid ochii. „Vezi, domnule, te-am zidit în carte. Ca pe un Manole, (nu întâmplător îi dădusem acest nume personajului). Fiindcă strigi la acest popor să ridice mai sus şi mai repede zidirea, indiferent de sacrificii, de oboseală, de costuri. Dar oamenii mai vor să se şi odihnească, să petreacă, să-şi trăiască viaţa asta scurtă şi fără întoarcere.” Nu încercasem niciodată vreo îndoială pentru încastrarea în roman a lui N.C., nu mă bântuise vreo remuşcare, separând mental la modul absolut viaţa de ficţiune. Acum, stând faţă în faţă cu el şi discutând despre carte — pe care n-o citise, trimis de unii doar la fragmente secundare, a cărei esenţă n-o cunoştea — am avut o strângere de inimă şi o şovăială. Îmi apărea cumva înduioşător în neştiinţa lui copilărească şi pentru o secundă m-am întrebat dacă nu am abuzat. Dar nu-l încarnasem într-un nevropat sau idiot, cu atât mai puţin într-un monstru. Manole Suru e un om dintr-o bucată, cinstit şi sincer, omul datoriei, dăruit poporului, fără viaţă proprie, consumându-se bezmetic în slujba ţelului până la ultima suflare, în final un idealist fanatic dar şi pragmatic încrâncenat. Păcatul lui este neînduplecarea, intransigenţa cazonă, neînţelegerea din lăntru a naturii umane şi a nevoilor ei, convingerea că omul suportă orice tensiune şi că binele, aşa cum i-l hărăzeşte el, justifică bruscarea şi silnicia. E convins că are dreptul să facă „bine” semenilor cu forţa, şi, în acest scop, să-i manipuleze după propria voinţă, să dispună de ei cum crede.

Nu, nu greşisem folosindu-l pe N.C. ca prototip, era cel mai indicat să întruchipeze eroul meu. Nu i-ar fi folosit la nimic dacă i-aş fi dezvăluit secretul. Probabil că nici nu s-ar fi recunoscut, ar fi susţinut că e o scorneală, sau invers, o intenţie eşuată. Sau, cine ştie, s-ar fi bucurat, negăsind nimic reprobabil în tema vieţii sale, confundându-se cu idealismul şi realismul personajului, considerându-l model de patriotism, devotament, sinceritate şi forţă creatoare. În ciuda zbuciumului din final al eroului, a testamentului politic în care îşi repudiază îngustimea şi rigiditatea, neputinţa de a

face priză intimă cu omul, concepând viaţa insului doar la dimensiunea abstractă a masei.

Mi-a recomandat să stăm de vorbă cu George Ivaşcu (răspunsul trebuia să apară, dimpreună cu articolul din *Literaturnaia Gazeta*, în omoloaga *România literară*) şi să alegem un autor din rândul universitarilor. L-a chemat pe Petru Enache, secretarul cu propaganda, şi i-a dat o serie de instrucţiuni. Când ne-am despăţit, a cerut să i se trimită şpaltul şi a hotărât să ne mai vedem o dată.

La sugestia lui Ivaşcu, autorul replicii avea să fie profesorul Pompiliu Marcea; acesta a ţinut să treacă şi pe la mine, pentru a-mi lua „temperatura", el însuşi fiind scandalizat de grosolănia sovieticilor. A vrut să ştie cum mi-aş concepe propriul răspuns, dar opţiunile noastre nu concordau. El era într-o dispoziţie pamfletară acută, fiind înzestrat cu nerv polemic şi mi s-a părut că există riscul de a sări peste cal (i se oferea ocazia unică de a se război cu sovieticii pe spezele politice ale autorităţilor, nu voia să rateze), fapt pentru care l-am încunoştiinţat că şeful partidului reclamă o ţinută academică în pronunţarea românească. După câteva zile, m-a anunţat că materialul e gata şi am înţeles din spusele lui că se consultase şi cu preşedintele Uniunii Scriitorilor, D.R. Popescu, precum şi cu vicepreşedintele Consiliului Culturii, I.D. Bălan şi chiar cu adjunctul meu, Dumitru Ghişe. I-am invitat pe toţi. Articolul avea aplomb, dar invitaţii mei l-ar fi dorit mai doct, folosind eventual expresii gnomice şi citate latine, pentru a le da peste nas grobienilor de la *LG* (între timp aflasem că semnatarul moscovit nu exista în carne şi oase, se folosea un pseudonim ascunzându-l pe corespondentul *Pravdei* la Bucureşti, basarabean trecut cu arme şi bagaje în slujba duşmanilor ţării de origine). Eu am avut o singură sugestie majoră. Să se pună în lumină lipsa de *fair-play* a unei reviste de mare suprafaţă, tipărită cel puţin în câteva sute de mii de exemplare, care denigrează, în faţa cititorilor, o carte necunoscută acestora. Mania de a cere publicului să te creadă pe cuvânt, desconsiderarea dreptului acestuia de a accede la sursă şi a judeca în cunoştinţă de cauză, ţineau de haloul detestabil al stalinismului. Revista avea dreptul să se pronunţe abia după traducerea şi publicarea în limba rusă a celor trei volume şi, deşi se inversase procedura, nici acum nu era timpul pierdut. Ar fi trebuit să se ofere lectorului sovietic posibilitatea de a gândi cu capul propriu într-o controversă privind ficţiunea literară.

Lui Ceauşescu i-a plăcut articolul. Mă aflam în cabinetul său împreună cu Petru Enache când îl citea şi vedeam cum

subliniază câte o idee cu uşoare lovituri de palmă în tăblia mesei. „Deştepţi, anticii ăştia, domnule! a exclamat la un moment dat, dând peste un citat latin care recomanda adversarilor să întoarcă o afirmaţie denigratoare cu faţa spre ei, ar trebui să recurgem mai des la înţelepciunea lor". Rămăsese receptiv la frumuseţea gândirilor esenţiale, doar că nu mai avea timp pentru ele, îngropându-se de dimineaţa până seara în mii de treburi mari şi mici care îl abrutizau.

M-a reţinut după plecarea lui Enache şi mi-a făcut din nou morală, fără obişnuita încrâncenare însă, cu moderaţie şi calm. Mi-a reproşat că am folosit poziţia mea de secretar al CC pentru a publica o carte „gravă" pe răspundere proprie. Cine putea să se opună publicării în condiţiile date? Sau măcar să adopte o atitudine critică de fond? Nici editura, nici Uniunea Scriitorilor, nici presa. Nu pretindea că ar fi vorba de o „lucrare" greşită, ci de principii care trebuie respectate în viaţa de partid.

Aflasem că într-una din serile precedente, în timpul plimbării „pe alee", membrii „cercului" emiseseră ipoteza că romanul trebuie să conţină erori politice, din moment ce a putut fi o pradă atât de uşoară pentru sovietici. Ceauşescu a ripostat categoric, punând capăt presupunerilor dubitative ale ţaţelor îmbătate de plăcerea bârfei. „Nu e adevărat. Cartea e scrisă de pe poziţiile partidului nostru. De aceea a fost blamată. Dacă le-ar fi servit lor, ar fi lăudat-o. Atâta lucru ar trebui să înţelegeţi şi voi". Logica era justă în esenţă. Dar numai până la un punct. Sovieticii se zburliseră pentru ceea ce-i afecta direct. Romanul nu se rezumase, însă, la săgeţile trimise spre ei. URSS era o ţintă laterală. Centrul de greutate îl constituia analiza critică a sistemului — a fondului general valabil şi a particularităţilor specifice. Dictatura politică e universală în socialism, vehemenţa ei se diferenţiază de la ţară la ţară; ctitoria industrială are caracter fundamental doctrinar, ritmurile, efortul, „hei-rup-ul", cum se spunea, se deosebesc, determinând efecte neuniforme; produsul brut pe cap de locuitor şi venitul anual se înscriu de asemenea, într-o scară mobilă, având ca urmare un nivel de trai neomogen. Şi atâtea altele. *Pumnul şi Palma* evidenţia caracteristicile perene, invariabile, unitare ale sistemului, dar şi profilul românesc rezultat din fuziunea datelor istorice naţionale. Nici clevetitorii moscoviţi, nici N.C. nu citiseră cartea, fiind departe de intuirea fondului ei; primii îşi dădeau cu părerea după tipic şi de pe o poziţie subiectivă nu prea favorabilă subsemnatului, celălalt influenţat de opinia câtorva oameni de încredere pe a căror capacitate de evaluare punea bază, cel mai important fiind Ştefan Andrei. El mi-a relatat discuţia

purtată cu N.C. în jurul cărţii. Fiind întrebat dacă a citit-o şi cerându-i-se s-o comenteze, l-a convins pe N.C. că e scrisă „de pe poziţiile PCR”. Şt. A. avea în vedere două repere: primul, romanul se înscria în aprecierea generală că multe rele ne-au venit din URSS (atât în ilegalitate, cât şi în prima parte a regimului comunist) şi al doilea, ducea mai departe suflul Congresului al IX-lea, examinând societatea în lumina aspiraţiilor de atunci privind progresul economic, democraţia, respectul omului, raţionalitatea politicii şi chiar funcţia critică a literaturii. Din acest unghi Şt. A. făcea o declaraţie corectă, neîncărcându-şi conştiinţa cu minciuni.

Ceea ce rămâne pentru mine şi la distanţă de aproape un sfert de veac, de neînţeles, o enigmă a timpului aceluia, este faptul că serviciile secrete nu l-au pus pe N.C. în temă, în viziunea lor profesională, cu fondul cărţii mele. Dacă apariţia ar fi trecut neobservată, fenomenul şi-ar găsi o oarecare explicaţie, dar după ce făcuse vâlvă, implicând conducerea superioară şi prezentând pericolul reacutizării conflictului româno-sovietic? Nu stă în picioare presupunerea că romanul ar fi depăşit reactivitatea sau puterea de observaţie a securităţii; ştiu bine cu ce aprehensiuni şi suspiciune se strecura ea în forul artelor, cât era de tentată să descopere idei subversive, muguri de comploturi anticomuniste sau măcar infidelităţi doctrinare în lumea intelectuală. N-a îndrăznit să-şi comunice constatările, fiindcă făceam parte din conducerea partidului? Dar nu se dăduseră în lături să-i lucreze pe Gogu Rădulescu, Ion Ioniţă, Ianoş Fazekas, Cornel Burtică, Ion Iliescu şi alţii, şi ştiau că orice descoperire de acest tip le creşte acţiunile. Ar rămâne o singură ipoteză. Că cineva pe-acolo gândea ca mine şi miza pe puterea germinativă a cărţii în conştiinţe. Acest raţionament nu era valabil în contextul dat, se însinuează doar prin prisma evenimentelor ulterioare, ce au evidenţiat existenţa unor rezerve în serviciile secrete faţă de Ceauşescu, ba şi o colaborare cu nucleele subversive care pregăteau răsturnarea sub patronaj străin. Dar aici, apare altă inadvertenţă. Dacă se aplica romanului o asemenea valorizare politică, de ce patronii cercurilor anticeauşiste, sovieticii, mă făceau una cu pământul în *Literaturnaia Gazeta*?

Aici se îmbucă într-un mod straniu, contradictoriu, dar edificator, reacţia generalului Ion Ioniţă, unul dintre pionii subversiunii, cum am aflat după ’89, şi pe care l-am citat în cartea mea, *Elefanţii de porţelan*. Trecând peste o anumită antipatie reciprocă mai veche — fostul ministru al apărării, alunecat într-un eşalon secund, mi-a adus elogii fierbinţi pentru publicarea romanului, în timp ce ne întreţineam în

rândul trei sau patru al unei tribune de 23 August. Sunt semnificative felicitările în sine, dar şi remarca, făcută de faţă cu o terţă persoană (ziaristul ilegalist Ştefan Voicu, şi el prosovietic) şi încărcată de regret, că sovieticii s-au dovedit miopi şi au blamat o carte ce se cuvenea lăudată fără rezerve. „Pur şi simplu e de neînţeles cât de rău s-au orientat", spunea, spre totala mea consternare, eu considerându-i pe sovietici perfect motivaţi în demersul respectiv şi negăsind nici o logică în pretenţia de a mă fi felicitat.

Publicarea în *România literară* a celor două articole, faţă în faţă, a produs un nou val de senzaţie la noi şi peste hotare. Agenţiile au vuit iarăşi, ştirile au fost preluate şi comentate în prestigioase publicaţii occidentale, astfel încât, la sfârşit, dispuneam de un maldăr de file de teleimprimator puse la dispoziţie de Agerpres. Lumea aştepta reacţia sovietică la respingerea neconcesivă de către români — în maniera binecunoscută, tăioasă, orgolioasă, la polul opus al timidităţii — a acuzaţiilor. Dar reacţia întârzia, nemaivenind până la urmă de loc. De ce? Nu cumva se vindecaseră de „miopia" imputată atât de apăsat de generalul Ioniţă, ajungând la concluzia că intervenţia fusese pripită, chiar neavenită? Dacă cineva le deschisese ochii, spunându-le că *Pumnul şi Palma* punea sub lupa ficţiunii literare socialismul din România, pentru că rămânea debitor exigenţelor umanismului, probabil că-şi muşcaseră limba. Conflictul şi-a consumat tensiunea maximă în chiar clipa când *România literară* a dat publicităţii tot materialul polemic; odată cu epuizarea ecoului internaţional, asupra gâlcevii s-a aşternut tăcerea. N.C., pregătit să reziste pe poziţii, a fost mulţumit de această întorsătură a lucrurilor, iar suflătorii la ureche s-au resemnat[2].

Cum spuneam, n-am mai primit nici un semn de antipatie directă din partea sovieticilor, iar după doi-trei ani mi s-a comunicat de la ambasada noastră din URSS că, la o întâlnire a nu ştiu căror conferenţiari români (unii chiar academicieni) cu moscoviţii, din public s-a lansat întrebarea: „Ce mai face autorul romanului *Pumnul şi Palma*? Întrucât conferenţiarii au dat răspunsuri evazive, gazda sovietică, în persoana tot a unui academician, a lămurit lucrurile pe larg. Făcea bine, scria mai departe (îmi apăruse o altă carte), iar în ce priveşte incidentul din '82, acesta se considera depăşit. Autorul a declarat că n-a intenţionat să jignească poporul sovietic şi URSS nu avea nici un motiv să nu-l creadă. Ca atare, lucrurile au intrat pe făgaş normal, în spiritul prieteniei tradiţionale dintre cele două ţări. Petru Enache mi-a împărtăşit opinia, probabil însuşită şi de N.C., că dialogul

respectiv a fost regizat pentru a permite închiderea oficială a animozităţilor literar-politice, chiar ştergerea amintirii lor, devenită trenantă. De altfel, în anii următori, sovieticii m-au invitat de două ori în calitate de rector, deschizându-mi uşile, pe oriunde am vrut să pătrund, la forurile înalte, pentru a mă edifica asupra „perestroikii" tocmai pusă pe tapet.

Dacă, după cum se vede, până la urmă cu mine s-a umblat atunci cu mănuşi, nu de acelaşi regim s-a bucurat profesorul Marcea, autorul incisivei replici la adresa revistei ce mă executase. După vreun an, mi-a făcut o vizită, anunţându-mă, din capul locului, că parcurge o stare de criză psihică şi nervoasă. Se simţea hărţuit. Anumite voci îi strecurau la telefon ameninţări voalate, avea senzaţia că e urmărit pe stradă şi, din când în când, în public, în sălile de curs sau cu ocazia unor manifestări culturale, ochi străini îl scrutează, înregistrându-i fiecare gest. Îşi pierduse somnul, îl încerca angoasa, începuse să slăbească. L-am sunat pe Petru Enache şi l-am rugat să intervină la forurile în drept pentru cuvenitele măsuri de protecţie. A plecat mai destins, oarecum optimist, bucuros că nu e lăsat să se mistuie singur în acel început de nevroză. După câteva luni însă, soţia lui m-a anunţat că Pompiliu Marcea s-a internat în spital cu simptome agravate. M-am grăbit să-l văd, convingându-l şi pe Enache să mă însoţească. Era, într-adevăr, răpus de o insomnie cu neputinţă de stăpânit. Rămăsese lucid şi credea că a fost victima unui sistem modern de agresare de la distanţă. Medicii îl supuneau unui tratament eficace, începea să se recupereze, toată lumea se arăta încrezătoare. Îl remonta vădit şi vizita noastră, îşi punea în joc toată voinţa pentru a ieşi din criză. Singura mai sceptică rămânea soţia, exprimându-şi, într-o întâlnire cu subsemnatul, convingerea că P.M. fusese otrăvit. Am sperat că se înşală şi am urmărit cu satisfacţie întoarcerea profesorului la catedră. Pentru ca, după un timp, când aproape îmi ieşise din cap ciudăţenia cazului, să mi se spună, într-o dimineaţă, că trupul literatului a fost găsit neînsufleţit în apele lacului Herăstrău.

Ancheta criminalistică n-a putut depăşi dilema „sinucidere — asasinat", dosarul fiind închis în această ambiguitate pe care nimeni nu s-a obosit sau n-a reuşit s-o limpezească. Simplă coincidenţă, represalii? O spectaculoasă şi, în acelaşi timp, discretă demonstraţie a mijloacelor moderne de anihilare a indezirabililor? M-a impresionat profund moartea, de un lugubru echivoc, a profesorului, sugerându-mi fatala inegalitate a confruntării dintre indivizi izolaţi, ce ţin să comunice semenilor ceva grav în ordinea adevărului, şi

mamuţii nevăzuţi ai puterii mondiale, omnipotente, necontrolabile, invincibile.

Nu-l cunoscusem decât în această unică împrejurare, nu stătusem la taifas liber, degajat, nu băusem împreună o bere (doar stupida cafea protocolară), nu ne plimbaserăm alături pe stradă sau prin parc, nu avuseserăm ocazia să ne delectăm cu glume sau bârfe colegiale. Dar pe unii oameni e de-ajuns să-i observi o dată, într-o conjunctură specială, ca să le pătrunzi esenţa firii. Sunt momente relevante, de maximă concentrare a personalităţii pe linia ei centrală, când omul se autodefineşte laconic, franc, definitiv. În fascicolul de lumină al întâmplării povestite văzusem un om voluntar, conştient de menirea sa, hotărât, temerar, fericit să-şi exprime fondul moral, demnitatea intelectuală, într-o confruntare disproporţionată cu cei pe care îi detesta şi îi voia compromişi în lumea transparentă a ideilor.

1 Redăm, în Anexa I, textul articolului sovietic (*n.a.*).

2 Redăm, în Anexa II, textul lui P. Marcea (*n.a.*).

Resuscitări eşuate în embrion

După aceste evenimente, despre *Pumnul şi Palma* nu s-a mai scris şi nu s-a mai vorbit. Cartea fusese înghiţită de public şi apoi aneantizată. Nici pomeniri sau aluzii prin reviste literare, nici opinii directe din partea cititorilor cu care mă întâlneam. Parcă se îndepărtase de mine şi de clipa prezentă cu un secol. Alunecase în alt spaţiu geografic, de unde nu mai răzbătea nici un zvon. Este semnificativ că la Academie, nici măcar cineva, de sămânţă, n-a deschis vorba despre roman. Să-i fi complexat pe toţi rechizitoriul politic al sovieticilor, sau acesta exprimase şi opiniile unora de la noi? Un episod al romanului, relevând obtuzitatea agresivă a stalinismului, se petrece în anii ’50, chiar în incinta defunctului „Jdanov”, frate bun cu „Ştefan Gheorghiu”, ori unii din vechii profesori funcţionau încă, mai maleabilizaţi, dar cu aceeaşi optică. Mă gândesc, de asemenea, cum trebuie să fi jubilat „activiştii”, răzbunaţi de făcătorii de dreptate străini. „Păi, cineva trebuia să i-o spună odată ăstuia, de la obraz. Şi dacă aici nu s-a găsit nimeni…” S-ar fi găsit ei destui, şi-ar fi dat în vileag preferinţele, nostalgiile, rănile nevindecate.

Din adâncul corpului social nu mai venea nici un semnal. Abia după ’89 mi-a fost dat să estimez amploarea ecoului de masă al cărţii. În închisoare găsindu-mă, un militant de dreapta s-a adresat procuraturii — care mă ancheta sub acuzaţia de „genocid” — înscriindu-se în apărarea mea cu proba materială a acestei cărţi. Romanul, pretindea el, îl înarmase ideologic şi îl mobilizase moral în lupta împotriva dictaturii lui Ceauşescu. Nu chiar asta îmi propusesem eu, dar efectele faptelor te depăşesc. Primii care mi-au vorbit cu entuziasm nedomolit după trecerea anilor, despre carte, au fost ofiţerii de la închisoarea militară, avocaţii (ai mei şi ai altora), medicii, ba şi procurorii ce-mi cereau condamnarea. Ca să nu-i mai pomenesc pe deţinuţii de drept comun mai evoluaţi cultural cu care am avut de-a face la Jilava. Apoi, de-a lungul anilor, în libertate, la un spital, într-o librărie, prin instituţii publice, chiar pe stradă, oamenii mă opreau, fără să-şi decline identitatea, prezentând, cum s-ar spune, un singur certificat de recunoaştere: citiseră *Pumnul şi Palma*. Se recomandau cu această calitate de parcă ar fi fost o veche

şi profundă relaţie a noastră, ignorată până în acel moment de ambele părţi. Unii mai adăugau la palmaresul straniei amiciţii de ordin spiritual *Biletul la control*, ca o dovadă şi mai veche a relaţiilor subterane de confesiune şi solidaritate ideatică. Nu ştiu dacă *Pumnul şi Palma* este, cât de cât, reuşită estetic, probabil că sub raport meşteşugăresc poartă amprenta debutului, dar cititorii la care mă refer nu s-au poticnit nici în stil, nici în arta construcţiei şi compoziţiei; au asimilat, cu nesaţ, suflul adevărului istoric şi prin lectură au devenit părtaşi la actul dezvăluirii, conservându-mă în memorie ca pe un camarad sincer şi apropiat, într-o misiune primejdioasă, stringentă.

Au existat, în epocă, două tentative de a scoate cartea din conul de umbră în care intrase, sau fusese făcută să alunece în chip misterios, şi de a o reproiecta în atenţia publică sub alte identităţi artistice — care nu erau travestiuri, ci forme transfigurate de exprimare a mesajului. Prima a venit, înainte de apariţia ultimului volum, pe când eram încă la Comitetul Central, din partea regizorului Sergiu Nicolaescu, care mi-a propus turnarea unui film după roman. Făcând abstracţie de orice alte considerente, din punctul meu de vedere, filmul ar fi fost neconcludent. Ţelul meu nu era dezavuarea „obsedantului deceniu”. Lucrul acesta se mai făcuse în literatura noastră, şi deloc rău, dacă ar fi să mă refer doar la cărţi scrise de Petre Sălcudeanu, D. R. Popescu, Marin Preda, Augustin Buzura. E drept, eu îmi alesesem alt domeniu, necercetat încă, al ideologiei, şi un fragment al respectivului deceniu ignorat şi de istoriografi şi de scriitori, sumbrul an 1958 — când ceea ce crezusem că a devenit de domeniul trecutului, unul obsedant, dar irepetabil, a reînviat brusc şi vitriolant, nimicindu-ne bruma de optimism şi speranţă în luminarea destinului naţional, în ieşirea la limanul normalităţii civilizate. Despre acest an fatidic, văzut din interiorul ciclonului social (volumul al doilea se numea programatic *Ochiul ciclonului*) s-ar fi putut face un film de-a dreptul halucinant, dar repet, nu aceasta era ţinta centrală a cărţii. În al doilea rând, o peliculă despre *Ochiul ciclonului* ar fi ridicat mari probleme. Firește, scenariul l-aș fi scris eu, dar orice scenariu poate fi realizat în „n” versiuni cinematografice, în funcţie de amploarea viziunii şi forţa talentului regizoral. Filmele lui Sergiu Nicolaescu, apreciate de publicul nostru pentru acurateţea profesională indiscutabilă, dimensiunea acţiunii şi spectaculozitatea scenelor, se opreau după opinia mea, la suprafaţă. El a lucrat uneori după scenariile lui Titus Popovici şi, când îi aduceam acestuia, în discuţii intime, obiecţia că nu forează mai adânc

anumite filoane ale subiectului, izbucnea exasperat, susţinând că plăteşte tribut colaborării cu Sergiu Nicolaescu. „Anumite lucruri nu le înţelege, îmi spunea, şi dacă după zile şi nopţi de dezbatere, în care îmi scuip plămânii, capătă scintilaţia, nu o transpune artistic". Cu aceste „recomandări" în minte, formulate de un om de meserie, inteligent şi subtil, şi cu propriile mele impresii despre arta regizorului, referitor la care se puteau emite o sumedenie de elogii, dar nu că ar produce metafore cinematografice moderne, profunde şi răscolitoare, am refuzat.

Nu era însă simplu, Nicolaescu fiind un om energic, plin de dinamism, perseverent, cu un logos crispat dar acaparator ca o ploaie în rafale. A întors propunerea pe toate feţele, a stors, într-o etalare a inventivităţii sale debordante, tot felul de argumente „capitale", a făcut pauze de efect, cu privirile proiectate oblic, a râs fals cu sclipiri vedetiste ale danturii îngrijite, mi-a făcut complimente, a apelat la înţelegerea şi solidaritatea mea de artist ş.a.m.d. Nu avea o reală forţă persuasivă intelectuală, uza de o recuzită pe alocuri butaforică, iar paralel îmi răsunau în urechi jelaniile indignate ale lui Titus, ce recunoştea că tot cu asemenea mijloace reuşea să-l ţină în plasă pe el însuşi. Pe loc a cedat, dar neconvins, fără să renunţe de tot la idee, urmând să ne mai înfruntăm şi altă dată.

Într-adevăr, folosind o ocazie aniversară, m-a vizitat din nou. Mi-a adus, ca semn de cordialitate amicală, un stilou cu numele meu inscripţionat pe capacul de ebonită, şi s-a plâns că n-a îndrăznit să-mi ofere un calculator sau ceva în genul acesta, adică un utilaj electronic modern (ce-mi lipsea ca unui chel tichia de mărgăritar). I-am spus, cât am putut de rece, că nu agreez cadourile, iar omul care ţine să-l respect nu trebuie să mă pună în atare situaţie penibilă. A reiterat, cum mă aşteptam, propunerea. La refuzul meu ferm, a avansat alt proiect de colaborare. Respectiv, nu altul, ci oricare altul. Lăsa la latitudinea mea să aleg subiectul, numai să scriu scenariul, din care se angaja să scoată un *best-seller*. M-a pus pe gânduri, nu ideea în sine, ce părea să vină de la un manager hollywoodian, cât dârzenia înverşunată, ieşită din comun, cu care mă asalta. Aş fi vrut să verific dacă a intrat cumva în criză cu Titus, dacă li s-a stricat căruţa şi voia să se răzbune, schimbându-l cu mine, dar mi-a fost ruşine.

Mi-am adus, însă, aminte de o şarjă similară, în care se angajase în urmă cu ani, întâmplător tocmai când fusesem adus la CC să preiau domeniul lui Paul Niculescu-Mizil. Venise atunci într-un suflet Titus Popovici şi, uitând chiar să-mi ureze succes, se năpustise asupra mea, implorându-mă să

nu-l las pe Sergiu Nicolaescu să-şi adjudece rolul principal din *Mihai Viteazul* (el era autorul scenariului) pe care urma să-l regizeze. Nu-l cunoşteam pe regizor, nu-mi amintesc dacă se afirmase până atunci cu ceva remarcabil în cinematografie, dar m-a intrigat disperarea lui Titus. De ce nu trebuia să fie distribuit S. N. în acel rol, în ruptul capului? „Fiindcă nu e actor", mi-a servit scriitorul argumentul considerat de el zdrobitor. Nu m-a convins. Ştiam că destule vedete de la Hollywood n-aveau nimic în comun cu actoria. „Nu, domnule, ţipa Titus, dacă i se dă lui rolul Mihai Viteazul, mă sinucid". Devenea mai inteligibil. Regizorul nu avea experienţă de interpret, nu mai jucase într-un rol principal.

La câteva zile, am fost chemat de Consiliul Cultural să văd probe cu mai mulţi actori în rolul domnitorului român. Mi s-a spus că aşa se obişnuieşte, iar cazul de faţă era ieşit din comun, filmul aflându-se în atenţia secretarului general. Mă rog, am asistat, de faţă şi cu şefii Consiliului, cu Titus, Sergiu Nicolaescu şi alţi cineaşti. Mie mi s-a părut mai dezinvolt în rol Amza Pellea, spre bucuria abia ţinută în frâu a lui Titus. Nicolaescu avea o poză mai sugestivă, de masculinitate medievală hieratică, precum a asceţilor şi cruzilor cavaleri cruciaţi, dar îşi mişca gura rigid şi, când vorbea, obrazul îi rămânea imobil, lipsit de expresie. Poate nici Amza Pellea nu reprezenta distribuţia ideală, dar pentru el pledau date personale mai relevante. Toată lumea a optat pentru marele actor, nemuritor în amintirea românilor prin deliciosul „Nea Mărin".

Pentru ca, nu mică să-mi fie surpriza când, a doua sau a treia zi, preşedintele Consiliului, Pompiliu Macovei, să-mi aducă la cunoştinţă, deosebit de afectat, că regizorul e hotărât să reclame nedreptatea ce i se face, „luându-i-se rolul", primului ministru. Nu înţelegeam ce legătură are guvernul cu filmul, de ce regizorul credea că i se cuvine rolul, şi de ce Consiliul se arăta speriat. Cu titlu confidenţial, Macovei mi-a şoptit că Sergiu Nicolaescu este nepotul lui I. Gh. Maurer, şi că premierul, dezamăgit de alegerea Consiliului, va interveni în forţă, antrenându-l eventual şi pe secretarul general al Partidului. Oho, treaba se complica! Dar eu eram obişnuit să iau taurul de coarne şi m-am dus ţintă la Nicolae Ceauşescu. Înţelegeam că se proferaseră ameninţări, că se încerca intimidarea Consiliului. Nu atât distribuirea lui S. N. mă îngrijora, nu vedeam în aceasta un cap de ţară, cât genul de presiune, pe care-l găseam inadmisibil. Ambiţia, impunerea cu forţa a intereselor personale, m-au revoltat întotdeauna, transformându-mă adesea într-un catâr. Ceauşescu a izbucnit

în râs, înainte de a duce eu la capăt relatarea cazului. De altfel, se vedea că nu-l iau pe nepregătite, că în mare e avizat. Râdea cu poftă, cum rar mi-a fost dat să-l văd. „Nepotul lui Maurer”, făcea el, aproape încântat. A scuturat apoi din cap. „Să-şi vadă de regie. Rolul să-l facă un actor”. Nu i-am dat explicaţii lui Macovei, i-am spus doar să fie liniştit dinspre partea guvernului şi să procedeze cum cer uzanţele. Au mai clocotit o săptămână sau două zvonuri prin lumea cinematografică, după care turnarea şi-a urmat cursul şi dilema s-a stins de la sine.

I-am exprimat lui Sergiu Nicolaescu regretele mele: nu aveam timp să scriu scenarii, de-abia puteam duce la bun sfârşit cartea în care investisem trei ani. A plecat opac, înstrăinat, iradiind o răceală îngândurată, parcă venind dinspre viitor. Nu m-a mai vizitat niciodată. Ne întâlneam pe la sala de vizionare a Consiliului, cu filmele lui şi ale lui Titus Popovici, când mă prefăceam că nu văd „şopârlele”. Şi apoi, odată, la Jilava, intersectându-ne de foarte aproape, când eu tocmai mă dădusem jos din duba penitenciarului, iar el ieşea din clădire, în fruntea unei comisii parlamentare de contol, şi s-a prefăcut pur şi simplu că nu mă cunoaşte.

A doua încercare de relansare publică a romanului, de data aceasta interesul concentrându-se asupra ultimului volum (cel mai incendiar), a făcut-o prietenul meu vechi Ion Brad. Se întorsese din „periplul” egeean, devenind ambasador în centrala Ministerului de Externe, şi apoi, după decesul lui Horia Lovinescu, directorul importantului teatru Nottara, cel mai central lăcaş bucureştean al Thaliei. Cândva, cred că într-un concendiu al lui sau imediat după întoarcerea de la post, schimbaserăm despre acest volum câteva cuvinte, într-un context straniu, ce-mi rămăsese în minte ca o hieroglifă. Cred că sărbătoream ceva la el acasă, cu familiile, într-un cerc restrâns. Ne simţeam bine, ca de obicei în acel mediu ambiant şi în final mă retrăsesem cu el şi cu Bucur Şchiopu într-un colţ, pentru a savura pe îndelete Metaxa uleios şi parfumat, vechi de câteva decenii, adus de la Atena. Depănam lejer subiecte la întâmplare, când, deodată, poetul-ambasador, fără să schimbe registrul, cu aceeaşi voce egală, destinsă, de cozerie relaxată, îmi spune că nu înţelege volumul ăsta, al treilea, al meu, din *Pumnul şi Palma*. „Ce nu înţelegi?” m-am interesat, receptând nedumerirea doar cu un colţ al minţii uşor euforizate. „Păi, nu aşa se scrie, domnule, un roman!” s-a pronunţat el, cu un aer totuşi dezinteresat. A mai adăugat câteva cuvinte, înnodate parcă întâmplător, în aceeaşi ordine de idei, dar pe care nu le-am reţinut şi nici nu cred că le-am auzit ca lumea. Am arborat un aer uşor amuzat,

cât se poate de receptiv, sugerând că aştept, animat de cea mai mare bunăvoinţă, explicaţiile. Dar n-a mai urmat nimic. Bucur Şchiopu, de faţă la acest dialog eliptic, atent, dar şi abstras, aproape impenetrabil, a schimbat cu abilitate direcţia discuţiei şi am uitat subiectul sau n-am simţit niciunul nevoia să-l adâncim. Fireşte, mi-am amintit de neobişnuitul început de critică, dar am preferat să-l las să se piardă în haloul ciudăţeniilor evanescente ale vieţii.

După o vreme, când preluase directoratul teatrului Nottara, Brad mi-a spus că a recitit volumul al treilea din *Pumnul şi Palma* şi că i se pare o carte solid construită, cu o structură romanescă impecabilă şi cu o tramă dramatică percutantă. N-a mai pomenit nimic de începutul discuţiei de la el de acasă, şi nici n-a intrat în orientarea politică a romanului, dar opinia lui se subînţelegea. Am zâmbit în sinea mea. Înţelegeam că verdictul acela neobişnuit de sumar şi categoric îl obsedase mai mult decât pe mine şi simţise nevoia să repare impresia produsă, să se revanşeze. M-au impresionat grija lui pentru restabilirea adevărului, afectat cândva din motive greu de înţeles, preocuparea de a se achita de o datorie de onoare, de care eu uitasem. Dar nu s-a oprit aici. Nu după mult timp, mi-a sugerat să facem o dramatizare după al treilea volum şi s-o punem în scenă la Nottara. Consecvent cum e în demersurile sale de bază, trecând cu uşurinţă de la intenţionalitate la fapte, a revenit ca să mă informeze că regizoarea Cătălina Buzoianu, în mare vogă pe atunci ca urmare a originalelor puneri în scenă de la Teatrul Mic al lui Dinu Săraru, e dispusă să monteze piesa. Mi-a cerut apoi asentimentul să o aducă pe regizoare, precipitând lucrurile spre faza cristalizării şi definitivării proiectului.

Ne-am întâlnit toţi trei în cabinetul meu de la Academie şi am examinat propunerea lui Brad. Eu nu înţelesesem bine, crezusem că dramatizarea o va face teatrul, sau regizoarea, într-o manieră profesionistă, adaptată viziunii particulare a punerii în scenă. Reprezentaţiile de la Teatrul Mic ale Cătălinei Buzoianu mă frapaseră prin conturul oarecum estompat al dramelor, ca genuri literare, şi prin accentul pus pe crestele filozofice ale textului, prin ritmul extrem de alert, aproape sufocant al succesiunii scenelor, din care rezulta ceva în genul cataclismului dramaturgic. Aşa ceva s-ar fi potrivit panoramei din ultimul meu volum, învăluind-o într-o nebulozitate din care fatalismul ar fi strigat ca o voce greu de identificat; în schimb, ar fi răzbătut adevăruri izolate profund evocatoare, penetrante, într-o cascadă incitantă, de neuitat. Nu aveam însă dispoziţia să mă înham iarăşi la acel text pentru a-l remodela şi aşeza în alt tipar. În plus, aş fi vrut să

văd ce poate face altă mână, una abilitată, din materia lui. Pe regizoare nu o tenta nici pe departe un asemenea hamalâc redacţional, era destul că se angaja să transpună scenic dramatizarea, perfect conştientă, din câte vedeam, de dificultăţile operaţiei, de riscurile întregii întreprinderi, de conjuncţia delicată între numele şi poziţia mea cu „celebritatea" cărţii şi atmosfera culturală din deceniul al nouălea, nu dintre cele mai propice experimentului artistico-politic. Brad nu se vedea nici el în postura autorului dramatizării, iar în teatru nu avea la cine recurge pentru o treabă atât de complicată. Astfel că am renunţat la idee, spre uşurarea, cred, a tuturor. Lui Brad nu putuse să i se şteargă din minte grotescul episod al *Revizorului* lui Pintilie (ca nici unuia dintre slujitorii scenei), iar regizoarea realiza poate avantajul abţinerii, faţă de notorietatea imprevizibilă pe care i-ar fi adus-o un spectacol pe muchie de cuţit, dacă nu de-a dreptul periculos.

Am relatat întâmplarea numai pentru a arăta cât de departe era dispus să meargă Ion Brad în acea *mea culpa* faţă de o vină de conştiinţă aproape imaginară, pentru a-şi reconsidera în mod expres şi public ceea ce lui i se păruse probabil o eroare, sau un gest insuficient de prob şi cordial, faţă de prietenul înghesuit ulterior în ringul boxului profesionist al KGB-ului.

Poetul şi tămăduitorul

Dimineţile asistam la seminarii, la susţinerea tezelor şi examenelor, mă întâlneam cu membrii catedrelor, citeam cursurile modificate sau proiectele lor, iar după amiezele stăteam la dispoziţia aparatului de conducere: prorectori, decani, şefi de cursuri, administratori, contabili etc. Şi scriam. Îmi prindea bine izolarea concepută de Răutu, dacă aş fi lucrat înlăuntrul clădirii, în drumul tuturor, praful s-ar fi ales de timpul meu. Acum le venea peste mână să străbată tot felul de holuri şi galerii; în plus, cabinetul se înconjura, în depărtarea lui mizantropică, de un anumit mister, o aură extramanagerială, un abur meditativ, propriu sihăstriilor riguroase. Beneficiam de mai multă linişte decât la orice casă de creaţie. Şefa de cabinet, dactilografa, bodyguardul moţăiau la mesele lor de lucru, rar deranjaţi de câte un telefon. Din afară nu avea cine să mă caute, decât cancelaria pentru convocări inopinate la sala de şedinţe a CPEx-ului sau, rareori, cei câţiva vechi amici rămaşi la CC. După decenii, telefonul nu mai constituia sursă de stres, nu-mi mai sfâşia timpanul cu ţipătul lui isteric, de gâtlej din sârme şi tinichea pus să mă strige, să mă trezească, să mă cheme, sfârtecându-mi nervii. Cât despre vizite, mă găseam şi în afara magistralelor circulate ale oraşului, nu numai ale Academiei. De aceea, când se produceau, se constituiau în întâmplări memorabile. Pe cât de inconsistente, futile, uitându-le în chiar clipa următoare, fuseseră majoritatea pătrunderilor zilnice, de rutină, în cabinetul meu, pe vremuri, pe atât de solemne şi inubliabile deveneau întâlnirile de acum. Într-o zi, m-a sunat Adrian Păunescu; voia să mă vadă în bârlogul din Militari, unde auzise că m-am închis ca un pustnic. Mi-a făcut plăcere, ca toate autoinvitaţiile ce ştiam că nu au mobil pragmatic. Pe unde fusesem înainte, în special la CC, autoinvitaţii, vizitatorii în trecere (ce pretindeau că nu-i lăsase inima să nu mă vadă), amatorii de audienţe veneau să-mi ceară ceva. O intervenţie sau o aprobare, arbitrarea unui conflict, pronunţarea unei „sentinţe a dreptăţii”, „graţieri”. Înţelegeam că e datoria mea să dau curs apelurilor şi solicitărilor, dar ştiam că se adresează funcţiei, nu individualităţii umane, şi nu mişcau resorturile intime, nu-mi produceau emoţii, nu lăsau urme sentimentale.

Voinicul poet, pe atunci încă redactor-şef la *Flacăra*, a venit însoţit de celebrul tămăduitor Valeriu Popa, unul dintre colaboratorii de senzaţie ai revistei, autoangajat să susţină cu mijloace neconvenţionale dinamul energetic şi vitalismul neobositului militant. Şi cu un fotograf. Scopul vizitei era acela de a mă introduce în dedesubturile noului mod de tratare a bolilor, în care A.P. credea cu străşnicie. Îmi adusese câteva numere ale revistei, fotografii considerate edificatoare, dosarul feluritelor cazuri. S-a ambalat cu toate motoarele entuziasmului său molipsitor. Adrian Păunescu era destins, receptiv la glume sceptice, puţin cinice, para râzând micile maliţii — doar el mă recomandase cândva ca *Mister Not* indispensabil oricărei campanii promoţionale — şi uneori excedat, recurgea la mărturia inovatorului. „Spune, domnule, dumneata, că ştii mai bine!" Valeriu Popa şi-a schiţat sumar autobiografia, marcând apoi împrejurările în care se produseseră propriile-i revelaţii şi explicitând bazele, în fond simple, inteligibile, ale terapeuticii sale. Poetul îl susţinea din tot sufletul dar, cu un rest de îndoială critică, de dubiu lucid, de impuls al imparţialităţii specifice fiinţei umane nativ relativistă, l-a pus să dea examenul pe loc. Tămăduitorul mi-a tatonat aerul din jur, învăluindu-mă cu palmele lui mari, de la distanţă, într-un fel de giulgiuri transparente, şi-a oprit mâinile în anumite puncte unde degetele păreau să tremure puţin şi a mers mai departe, imprimând, pe alocuri, o anumită vibraţie. Practica un ritual simplu, fără emfază, nu mima vreo transă, nu lăsa impresia că se concentrează. Ciudatul studiu bioenergetic la care supunea organismul se desacralizase, ca urmare a practicii îndelungate, căpătase caracter de rutină, şi lucrul acesta mi-a făcut o impresie bună. Cel puţin nu ţinea să mă sugestioneze, aceasta m-ar fi făcut din capul locului mefient, chiar ostil. Dar rezultatul examenului? Mărturisesc, la un moment dat s-a trezit în mine curiozitatea şi chiar m-ar fi bucurat ca magia severă, rece, lipsită de aplomb, să-şi confirme măcar în parte valabilitatea, să nu se dovedească joc minor, inutil. Valeriu Popa s-a pronunţat, în sfârşit, dar într-o notă indecisă, fără convingere şi fermitate, fără acea aprindere a privirii, ce-l face pe pacient „să creadă". „Ceva cu prostata, a concluzionat, şi cu ficatul şi gâtul". Diagnostic vag, aproximativ, lipsit de rigoare medicală, neidentificând nici o boală clară, nici sănătatea certă. O alunecare grăbită, enumerativă, pe deasupra organelor. La vârsta mea de atunci, majoritatea bărbaţilor încep să aibă dificultăţi cu prostata (nu mi se identificase încă nimic, nu acuzam vreo suferinţă). În privinţa gâtului, fusese ceva, o amigdalectomie soldată cu

faringită cronică, dar oricine putea s-o bănuiască, fiindcă aveam vocea puţin răguşită. În schimb, ficatul meu a fost întotdeauna deasupra oricărei bănuieli.

Poetul asculta adâncit în fotoliu, cu un tonus mai scăzut şi cu o expresie îngândurată, oscilând parcă între decepţie şi căutarea unei circumstanţe atenuante. L-a întrebat pe tămăduitor, într-o vorbire mult mai deslânată decât la început, fără liantul impulsivităţii convinse, dacă nu poate fi la mijloc şi o incompatibilitate a personalităţilor. Prietenul lui n-a preluat din zbor ipoteza ca pe un colac de salvare, nu s-a agăţat de sugestie, de altfel greu de acceptat fiindcă nu avusese loc un examen psihic sau intelectual, ci controlul funcţiilor fiziologice, cercetarea materiei organice. Nu, Valeriu Popa n-a recurs la motivaţii şi justificări. A amintit că nu făcuse declaraţii categorice, nu afirmase că am o boală în accepţiunea curentă a termenului. Putea spune foarte bine că n-am nimic şi tot decepţionat aş fi fost, fiindcă oamenii aşteaptă de la el spectacol, senzaţie, or el nu e nici actor, nici prestidigitator. N-a pronunţat chiar cuvintele acestea, aşa deduceam însă că gândeşte. Avea dreptate. Voisem să vedem o demonstraţie şi aceasta, prin excelenţă, relevă ceva inedit, oferă descoperiri. Pentru pacientul obişnuit nu punerea în scenă contează însă, ci alinarea durerilor, înfrângerea bolii, ieşirea din criză, recăpătarea validităţii. Eu susţineam că toate specialităţile, înzestrările şi competenţele au limite şi nu e nici o nenorocire că tămăduitorul n-a putut face din mine, dintr-un foc, fan înflăcărat. Nu înseamnă că nu are har, că n-a vindecat bolnavi, că cei ce-şi pun încrederea în puterea sa se înşală şi n-au nici o perspectivă. Lucrurile nu se condiţionează şi nu se exclud reciproc.

Abia la ieşirea din cercul îngust al experimentului, Valeriu Popa şi-a putut pune în evidenţă verva de om umblat, cu bogată experienţă de viaţă, volubil, posedând un imaginar social larg, spirit de observaţie şi umor. Poetul şi-a chemat fotograful şi acesta ne-a imortalizat în timp ce beam limonadă, conversam, cercetam dosarele vindecătorului, trăind două ore de amiciţie cordială.

După ani, ne-am reîntâlnit în biroul comandantului închisorii Jilava, în prezenţa colonelului-medic Aurelian Arusoaiei, ce-şi deschisese larg braţele pentru a patrona un act de umanitate dezinteresată. Împreună cu mine se afla Ioan Toma, şi amândoi eram, după mai bine de două săptămâni de greva foamei, spectre a căror materialitate putea să se dezagregheze în lumina tulbure a zorilor de decembrie. Aproape de miezul nopţii, în iarna aceea rece de la sfârşitul anului 1991, poetul Adrian Păunescu, obosit de o zi trudnică,

precum toate ale lui, îşi adusese propriul străjer al stării de sănătate ca să ia pulsul slăbitelor noastre inimi şi istovitului nostru creier lovit nu numai de inaniţie, ci şi de bâta noduroasă a nedreptăţii politice. Ce să ne facă nouă Valeriu Popa, animat de cele mai bune intenţii, cunoscător al unor tainice resurse de putere care scapă ştiinţei, nedecise încă să păşească dincolo de perimetrul microscopului, disecţiei şi culturii microbiene? „Nimic, a specificat A. Păunescu, cu o forţată notă de insensibilitate pragmatică, doar să vadă dacă mai rezistaţi sau aţi trecut dincolo de linia fatală”. Se lăsase o tăcere sumbră în încăperea de penitenciar, bine iluminată şi mobilată decent, dar la fel de igrasioasă şi respingătoare, în strânsoarea zidurilor putrede, ca şi celula noastră de la izolare. Stăteam în faţa vindecătorului pe scaunele tari, înfăşuraţi în halatele de molton mototolite şi rare, cu obrajii neraşi şi găvanele ochilor uscate, nehotărâţi dacă dorim sau nu un verdict. Nu mă mai încerca acea vinovată propensiune spre ilaritate, de la prima întâlnire cu Valeriu Popa, vizând nu atât neîncrederea apriorică în înzestrările sale, cât propria mea condiţie, puţin ridicolă. Nu mă mai anima nevoia de a râde, dar nici vreo speranţă; trecusem sau nu de linia fatală, ce importanţă mai avea? Atâta vreme cât disperatul demers nu produsese nici un ecou? Nu se bucurase de nici o atenţie publică, exceptând intervenţia de o căldură severă, părintească, a poetului.

Vindecătorul m-a cercetat cu şi mai multă reţinere decât prima dată şi, tot aşa, n-a formulat nici un diagnostic desluşit. Ne-a spus doar că cel mai mare dezastru ireversibil al inaniţiei este degradarea ficatului, distrugerea celulelor sale nobile, afectarea calităţii sângelui şi a vieţii. Abia atunci m-am trezit zâmbind, fiindcă îmi adusesem aminte de dubiul aruncat de tămăduitor, în cabinetul de la Academie, asupra ficatului meu, confirmat iată, peste timp, indiferent ca urmare a căror neprevăzute schimbări ale vieţii. Dar am dat uitării ficatul, întreaga noastră ieşire din normalitatea organică, inclusiv înfăţişarea de pensionari ai azilelor de muribunzi, cu care ne arătam printre oameni. În euforia morală a amiciţiei şi sincerităţii ne-am depăşit condiţia, perorând, ridicând glasul, râzând, simţindu-ne din nou oameni întregi, deasupra amărăciunii, mizeriei şi nedreptăţii. Valeriu Popa şi-a probat iarăşi spiritul viu, mobilat şi penetrant, şi m-am gândit că, poate mai mult decât impactul asupra organelor bolnave, terapeutica lui cuprinde această disimulată injecţie de energie morală, de care şi poetul avea nevoie, şi noi toţi, în egală măsură.

La sfârşit, înainte de a ne pierde printre umbrele halucinante ale marii curţi de închisoare, cufundată în tăcere, Adrian Păunescu, răstindu-se la noi cu tandreţe frăţească, a mai făcut o ultimă încercare. „Nu merită, credeţi-mă, să vă puneţi vieţile la mezat în lumea aceasta mirosind a hoit”. Sau cel puţin acesta era tâlcul atribuit de mine cuvintelor sale.

Un capitol de roman

Când s-a anunţat Nicolae Breban, am ridicat sprâncenele a uimire. „Ohooo!”, îmi venea să exclam. Chiar? După atâţia ani? Vreo doisprezece–treisprezece, poate. Ce să fie la mijloc? mă întrebam. Vreo carte? Nu cred că ar fi stricat el orzul pe gâşte, apelând la autoritatea mea depăşită. Nu mai prezentam interes în această direcţie. Vreun conflict cu autorităţile? Mă îndoiam că s-ar fi produs vreunul. N.B. continua să fie omul relaţiilor civilizate cu instituţiile — de ele ai mereu nevoie, o persoană inteligentă nu se supăra pe stat. Sau, pur şi simplu i se făcuse dor să mă vadă, emoţionat de cine ştie ce amintire din vremea când păream să ne fi împrietenit, făcând împreună film, comentând profilul filozofic al generaţiilor de scriitori ajunşi la maturitate? Haida, de! îmi ziceam, nici aşa să n-o luăm. Sau o nouă ceartă cu un coleg irascibil, influent şi vindicativ? Mi-am adus aminte de târzia explozie a „chestiunii Breban” în Comitetul Central, prin ’77–’78 cred, când Titus Popovici s-a ridicat la o plenară şi a amendat cu vehemenţă publicarea în România a scriitorului „neprieten”. O carte „inadmisibilă”, a calificat el atunci romanul *Buna Vestire*, şi a cerut „desfiinţarea” lui publică şi pedepsirea vinovaţilor de apariţie. Nicolae Ceauşescu n-a reacţionat pe loc, avea cunoştinţă de metehnele lui Titus — impulsivitate şi mania bârfei — şi prefera să-şi conserve linia de conduită sobră faţă de artişti. M-a chemat, însă, după plenară (deşi nu mai deţineam răspunderi editoriale) şi m-a întrebat dacă am habar ce e cu hărmălaia stârnită de Popovici. Se gândea la ceva grav, din moment ce se scandalizase scenaristul cu solidă reputaţie în breasla scriitoricească şi cu autoritate de lider de opinie în Uniune! Tocmai citisem cartea, eram în măsură să-l asigur pe N.C. că nu corespundea nici pe departe descrierii făcute în plenară. Se înscria în maniera cunoscută a scriitorului, prezentând interes şi, certamente, valoare. I-am deconspirat că între cei doi exista o veche antipatie, acutizată brusc în vara acelui an cu ocazia unei întâlniri la mare, când Breban refuzase să strângă mâna întinsă de Popovici. (Incidentul mi-l relatase Titus însuşi, sufocându-se de indignare şi de nerăbdarea revanşei). Mai târziu, am aflat că atacul avusese două ţinte, cealaltă fiind Cornel Burtică, noul

secretar cu problemele culturale sub auspiciile căruia apăruse cartea. Se pare că Titus avea de plătit o poliţă lui Burtică, fiindcă nu-l simţea prea binevoitor, iar de curând îi dăduse impresia că nu-i agrează filmul aflat în lucru. N.C., oscilând între impulsul „inflamării" şi tendinţa tratării diferendului la modul calm, s-a liniştit. A recomandat să fie invitaţi câţiva critici de renume pentru a se pronunţa profesional asupra cărţii şi să se pună capăt scandalului. Scena aceea, uşor mahalagească din plenară, dincolo de conotaţia ei politico-ideologică, i-a lăsat un gust nu prea plăcut, făcându-l să gloseze scârbit pe marginea „genului iritabil".

Până la urmă, cred că incidentul i-a priit lui N.B., fiindcă s-a ales cu un număr de cronici solide care i-au acreditat cartea cu toată competenţa profesională posibilă. L-am rugat pe D. Ghişe, încă în funcţie la Ministerul Culturii, să solicite contribuţia unor Crohmălniceanu, Ianoşi, Dumitru Micu etc. care, nestimulaţi, poate nu s-ar fi grăbit să se pronunţe asupra unei cărţi fulminant descalificate şi a unui autor marcat de ambiguitate politică. Am mai pomenit despre acest moment în *Cioplitor de himere* şi m-am ales cu o replică deloc amabilă din partea lui N.B., care a preferat să insinueze că nu mă serveşte memoria şi îi confund cărţile. În realitate, pretindea el, faţă de *Bunavestire* inspirasem atitudini reci din partea cronicarilor, nu de restabilire a echilibrului. Se ştie că la capitolul sinceritate, şi unul din cei mai buni români clachează, iar despre gratitudine în spaţiul mioritic, ce să mai vorbim!

Şedeam faţă în faţă şi ne priveam, căutând probabil să descifrăm ce adusese timpul pe chipurile noastre şi găsind doar lumina împuţinată a elanurilor (timpul mai mult ia decât aduce, urma a ceea ce lipseşte fiind confundată adesea cu expresivitatea experinţei, profunzimii şi înţelepciunii). A trecut direct la mobilul vizitei, unul concret, imediat, de o simplitate derutantă în nuditatea lui elementară. Intervenea pentru o salariată a Academiei, doritoare să plece în Occident (în Franţa, dacă nu mă înşel) pentru o perioadă mai lungă. Întrucât urma să lipsească de la serviciu şi după vacanţa legală, avea nevoie de acordul instituţiei. Era vorba de o prietenă a lui N.B. care făcea invitaţia; în această calitate, el dădea asigurările morale că deplasarea nu va crea Academiei nici un inconveninent. Primul impuls a fost să întreb de ce nu a venit doamna în persoană să îndeplinească formalităţile de rigoare, oferind explicaţii şi garantând pentru sine însăşi. Mi-am răspuns singur că, probabil, din timiditate (şi aş mai fi adăugat un considerent, trecut sub tăcere, că scriitorul a folosit împrejurarea pentru a ne revedea). I-am promis că voi

cere petiţia şi, firește, dacă nu există impedimente de ordin legal, voi da cuvenitul aviz. O dată epuizată motivaţia strict administrativă a întâlnirii (survenită după 12 sau 13 ani), prea insignifiantă, mi se părea mie, ca să explice în întregime deplasarea scriitorului până în dealul Militarilor şi revederea unui om cu care se intersectase într-un important capitol al vieţii sale, după expunerea dezideratului, aşadar, credeam că va urma ceva de tot interesul. N-a urmat nimic. Musafirul a mulţumit, s-a ridicat ceremonios şi mi-a întins mâna. L-am condus până la uşă, trăgând zăvoarele curiozităţii, aşteptărilor, presupunerilor.

După despărţire m-am întors la masă, de unde, în clipele de meditaţie, îmi îndreptam privirile spre fereastră (dincolo de care nu desluşeam nimic). Sunt un sentimental, dar mai puternic decât orice sentiment, înăbuşindu-l fulgerător şi pentru moment reducându-l la zero, este orgoliul. Îmi place acest mod al psihicului meu de a se apăra de penibil şi ridicol. Ca atare, m-am simţit bine despovărat de o vagă servitute afectivă a memoriei, din nou în măsură să judec lucrurile la rece, cu imparţialitatea unui fost protagonist de teatru abstras din rolul activ şi devenit spectator. Sunt utile şi asemenea contacte, dându-ţi uneori motive de meditaţie mai profunde ca cele fertile, încărcate de rod imediat. În viaţă avem nevoie de eşecuri şi decepţii, cel puţin în egală măsură ca de succese. Numai împreună acestea fac din noi oameni compleţi şi echilibraţi, spirite lucide, realiste, apte să înţeleagă complexitatea lumii. Dacă nu s-ar produce pe un fond psihic hipersensibil sau nativ depresiv, înfrângerile, chiar în cascadă, ne-ar face până la urmă invincibili.

Am cunoscut-o pe doamna cu pricina, posedând diploma de inginer, dacă nu mă înşel, şi mi s-a spus că este prietena intimă a prozatorului. Cei din colectiv, consultaţi, garantau invers decât scriitorul, respectiv că nu se mai întoarce, dar lucrul acesta conta prea puţin. Era o frumuseţe feminină remarcabilă, mi s-a părut însă că tristă — şi neobişnuit de ermetică. Nu ştiu dacă acestea îi erau firea, temperamentul, natura intrinsecă, sau trăia un moment de cumpănă, o frământau temeri, premoniţii, impulsuri contrarii, cum li se întâmplă unor oameni în faţa deciziilor majore, a cotiturilor ireversibile. Firește, i-am dat avizul cerut, însoţindu-l de urări de bine, dar nu ştiu de ce întâmplarea m-a urmărit mult timp, ca un capitol de roman cu deznodământul ascuns în ceaţă, în aşteptarea unui volum următor sau a epilogului.

Exorcismul

Apoi, a venit Ion Lăncrănjan. Nu mai văzusem cu el de vreme îndelungată, iar la ultima întâlnire, cu ani în urmă, nu-mi făcuse impresia că i-am intrat în graţii. Încercasem să-l conving, atât cât mă ţineau curelele, să renunţe la o anumită radicalitate ce credeam că nu face bine operei literare. Înţelegeam prin radicalitate nu cultivarea tragediei în sine, adevărată regină a prozei şi dramaturgiei, slujită de un Sofocle, un Shakespeare, un Ibsen, de Dostoievski, Camus, Thomas Mann ori Liviu Rebreanu, ci obsesia permanentă a confruntării extremelor, unde personajele trebuie ţinute în tensiunea maximă a exclusivismului. Exemplificasem opinia mea cu cei doi fraţi (dintr-o mare nuvelă a lui) ce se nimiceau reciproc, atrăgând în acea izbitură ireconciliabilă, propria mamă, convertită la extremism, şi aceasta fiindcă îmbrăţişaseră poziţii ideologice antinomice. Acum îmi trimisese prin cineva manuscrisul unui roman acuzat la editură sau la direcţia literară a Consiliului Culturii de incitare naţionalist-şovină. Îl citisem, puţin contrariat de faptul că-mi cerea părerea tocmai mie, a cărui opinie nefavorabilă radicalismului o cunoştea, aceasta determinând desigur şi uşoara antipatie ce mi se părea că-mi poartă.

S-a arătat mai destins ca niciodată, arborând nu surâsul acela subtil al lui, de luptă, martiric-ameninţător eram tentat să-l numesc, ci unul terestru, de îngăduinţă amicală, ce îmbie la exprimare deschisă, sinceră, eliminând din perspectiva imediată probabilitatea unui turnir sofisticat şi necruţător. Mi se păruse până atunci că se confundă într-un fel cu eroii vastelor lui romane sociale, pe care le citeşti cu interes, dar şi istovindu-te intelectual, ale căror destine îţi dau de gândit, dar te şi sperie puţin prin contorsionata lor tortură şi autotortură psihică. Îmi apăruse ca arhetip ardelenesc dramatic, extrem de complex, puţin masochist, autosfâşiindu-se spiritual în marea misiune scriitoricească pe care şi-o asumase. Mă impresionase proza lui. Pe Monu îl găsisem mai profund ca Ion al lui Rebreanu, cu o enormă vocaţie a suferinţei, cu un suflu al credinţelor intrinsece şi al voinţei ce aproape depăşea puterea de rezistenţă umană. Tipul de personaj lăncrănjian se întâlneşte rar şi în literatura de pe alte meridiane — puţin greoi, de neclintit, stăpânit de convingeri

înrădăcinate, imposibil de smuls şi schimbat, cu sentimente masive ca nişte maluri de pământ pe care nu le pot spulbera vânturile, dar teribile în răsturnările şi prăbuşirile lor. Pe oamenii cărţilor lui se poate conta ca pe metereze de cetate sau parapete de stâncă. Au o viaţă lăuntrică bântuită de curenţi telurici, seisme şi implozii înspăimântătoare şi doar din când în când se luminează anevoios, ca soarele înecat în nori vineţi sau îngheţat de geruri polare.

Noul roman (îmi scapă numele, s-a publicat până la urmă, oarecum atenuat de autor cu ceva mai multă receptivitate ca altă dată) opunea un ungur românului; de-a lungul drumului făcut împreună prin munţi, cei doi recapitulează, într-un dialog contradictoriu paroxistic, toate cutremurătoarele capete de acuzare reciproce, aflate la originea urei etnice atavice româno-maghiare. Se revarsă acolo, într-un crescendo delirant, o grindină de argumente-invectivă, în parte cu susţinere reală, în parte derivând dintr-o fantezie înfierbântată, de natură să înfricoşeze. Ambii trăiesc parcă o morbidă plăcere de a deschide şi scormoni răni vechi, adânci, nevindecate, purulente, sângerânde, într-un proces penal coşmaresc, în care singura instanţă este ura dezlănţuită sub cerul liber. Din câte îmi amintesc, încleştarea se încheia fatal, prin crimă, parcă sugerând că cele două popoare nu-şi pot regăsi liniştea decât suprimându-se unul pe altul şi retrăgându-se în inerţia mormântului.

Înainte de a începe să-i comunic impresia căpătată la lectură, Lăncrănjan a simţit nevoia să-mi explice câte ceva. Singurul argument care mi-a reţinut atenţia, punându-mă pe gânduri, a fost acela că romanul este un exorcism. După el, se acumulaseră atâtea resentimente şi idiosincrasii seculare — doar românii ardeleni suportaseră cizma unguresacă pe grumaz o mie de ani — încât numai purjarea lor violentă, fără reţinere, într-o cascadă asurzitoare, învălmăşită, de adevăruri şi minciuni, de mesaje ancestrale şi învinuiri noi, de eresuri şi acuze juridice, mai putea elibera conştiinţele de mâlul urii şi recondiţiona memoria pentru o reapropiere sinceră, dezinteresată. Firește, ideea era inteligentă şi putea apărea salutară, numai că prezenta două tăişuri. Putea vindeca, dar putea îmbolnăvi şi mai rău. Nici măcar pe exponenţii literari din roman, ai celor două naţii, nu-i purifică crâncenul duel verbal, ci-i împinge la alienare totală, la gestul iresponsabil al crimei ce nu rezolvă nimic, constituindu-se într-un nou punct de plecare al duşmăniei. Înţelegeam şi eu cât de complicată e chestiunea reconcilierii istorice şi, mai ales, a ştergerii mesajului intransigent, transmis şi amplificat din generaţie în generaţie, timp de o mie de ani. Dar această

ţintă se poate atinge dezgropând blestemele acumulate de-a lungul istoriei, concentrând, într-o viitură nimicitoare, întreaga magmă a răului? Cum o să ne dezmeticim în acest vuiet apocaliptic, pentru a găsi puterea discernerii adevărului şi, mai presus de toate, liniştea sufletească necesară iertării, împăcării şi uitării, fără de care convieţuirea şi vecinătatea armonioase nu sunt posibile? Nu ştia nici el. Încercase această cale, sugerase această soluţie, deschisese o perspectivă. Bună, rea, urma să se vadă. Credea că trebuie încercat şi aşa.

Am urmărit la televiziune filmul-anchetă, cu caracter istoric şi în acelaşi timp de strictă actualitate, consacrat de un regizor maghiar Trianonului şi în care răzbate ecoul pregnant, extrem de strident al protestului, nostalgiei şi revendicării ungureşti, în centrul cărora se află Ardealul. Istorici, jurişti, oameni de cultură, artişti, politicieni, cetăţeni simpli jelesc pierderea Ardealului, îi blestemă pe autorii păcii de la Trianon şi pe „năvălitorii" români, cerând neconcesivi înapoi această originară parte componentă a teritoriului românesc, sub lozinca „Ungaria fără Ardeal e iad, Ungaria cu Ardealul e rai". Parcă la prima vedere aşa ceva ar semăna cu exorcismul lui Lăncrănjan, dar condamnarea în cor a presupuşilor răufăcători ai Ungariei, scandarea sloganului revendicativ, resurecţia revizionismului teritorial, nu sunt în realitate decât o chemare la neuitare, neîmpăcare şi nedomolire, un mesaj imediat şi un testament al urii. Pentru mulţi dintre românii, aparţinând generaţiilor tinere, îmbătaţi de lozinci democratice şi globaliste, convinşi că animozitatea istorică româno-maghiară e o gogoriţă şi că revendicarea ungurească a Ardealului ţine de un trecut depăşit, că nu ne mai paşte absolut nici o primejdie dinspre ţara vecină, filmul *Trianon* a fost o lecţie dură, dar edificatoare, şi ca atare binevenită. N-a avut rolul exorcismului, ci al trezirii la realitate. Poate i-a uns la inimă pe maghiari, dar nu le-a făcut bine sub raportul imaginii naţionale. Pe români i-a cutremurat, dar le-a sunat în urechi ca un gong al lucidităţii naţionale, ca o pledoarie pentru neadormita responsabilitate istorică.

Lăncrănjan asculta, spre deosebire de alte dăţi, cu oarecare seninătate îndoielile şi temerile mele. Nu se mai înnegura şi încrunta, nu mai mă sfârteca în laserul acela al privirii intolerante şi învinuitoare, ce-ţi lasă gustul rău al pierderii unui prieten şi atragerii încă unui duşman. Până la urmă, chiar mi-a spus că o să se gândească să facă ceva cu nenorociţii ăia de rivali de moarte, că o să mai atenueze fatalismul certei sub cerul liber. Ceea ce a şi făcut, cred, răspunzând imperativului nostru politic din acea vreme, de a

nu adăuga nimic la dosarul vrajbei milenare. Dar, după ce am văzut filmul *Trianon* (doar un compendiu al teribilei opere de propagandă revanşardă ungurească, realizată în 15 episoade pentru posturile de televiziune de pretutindeni), îmi pun întrebarea: nu avea totuşi mai multă dreptate decât mine Ion Lăncrănjan? Ca ardelean strivit sub roata istoriei, nu simţea el mai exact imperativul debarasării radicale de trecut? Necesitatea înecării moştenirii vrajbei într-un efort comun al naţiilor noastre, prin aducerea în faţa contemporanilor a întregului rău conservat şi sporit de înaintaşi? Pentru ca, rostindu-l, să-l facem să-şi piardă puterea magică, determinându-l să ne lase să trăim în pace şi omenie?

Un talent prolific şi neliniştit

Apoi s-a anunţat regizorul Mircea Daneliuc. Am început să intru la idei. Ce-o fi cu oamenii aceştia, domnule? mă întrebam. Cât fusesem la cultură mă priviseră chiondorâş. Vedeau în mine un şef dificil, prea exigent, chiţibuşar. De ce mă căutau acum? Îşi dăduseră seama că le voiam binele, că doream nu să le îngreunez lansarea şi afirmarea operelor, ci să le feresc de accidente neplăcute, de blocaje în unghiuri obtuze, sub semnul unor opacităţi culturale intratabile? Nu ştiam, dar faptul că mă abordau, liberi şi nesiliţi de nimeni, nedeterminaţi de obligaţii administrative, parcă indica ceva în genul acesta. Mi-a făcut plăcere să-l primesc pe Daneliuc. Nu mă deranja că se arătase cândva recalcitrant, ba chiar suspicios şi tentat să-mi facă procese de intenţie, atribuindu-mi tot felul de scopuri subterane. Artiştii, cam aşa sunt de felul lor, şi pe el îl includeam în categoria oamenilor de artă autentici. Avea simţul veritabilului — *rara avis* într-o cinematografie tributară arficialităţii sovietice (ce-şi renegase marile tradiţii eisensteiniene şi pudovkiene), teatralismului şi dependenţei de rigiditatea politică a scenariului.

Îmi aminteam un mic incident semnificativ, petrecut la vizionarea filmului său. Un defect tehnic a făcut să se întrerupă proiectarea şi, în pauză, sub impresia unei scene de dragoste susţinute de Tora Vasilescu şi nu mai ştiu ce actor, i-am spus regizorului: „Domnule, chestia asta parcă ai filmat-o pe viu.” A zâmbit stingherit şi cineva mi-a şoptit cu discreţie că actriţa e chiar soţia lui. Am bâiguit ceva sub formă de scuză, deşi înţelesesem altceva prin sintagma „pe viu”. Scena avea dezinvoltură, o naturaleţe şi o autenticitate a trăirii pe care n-o întâlnisem nici la marile producţii hollywoodiene, sclave unui penibil şi iritant clişeu erotic. Îţi întorci capul scârbit de la vedetele americane puse să hâţâne paturile, ca şi când ar bate piroane sau ar trage la rindea. Momentul culminant al amorului e în sine un poem, expresia extazului identificării perechii hipersensibilizate emoţional, şi nu o probă de virtuţi gimnastice de ordin tehnic. Numai artiştii adevăraţi fac din tabloul respectiv o operă inspirată şi inspiratoare.

Îl vedeam pe Daneliuc irezistibil atras de marea experienţă novatoare a regizorilor occidentali, încercând să o ducă mai

departe, dar afundându-se parcă prea mult pe acest culoar, în mod unilateral. Constatarea am făcut-o la *Glissando*, încifrat excesiv, dilatând scene fără o prea pregnantă valoare simbolică. I-am spus părerea mea, dar orice atingere adusă reprezentării pe care şi-o făcuse despre „puterea de revelaţie a ermetismului", îl irita la culme. Mi-am dat seama că nu mai e nimic de făcut şi, închizând ochii, am dat drumul filmului spre familia Ceauşescu, aşteptând cu o stranie curiozitate. Au deliberat îndelung şi, culmea, la sugestia Elenei, au concedat să-şi dea avizul. După informaţiile mele, raţionamentul ei a fost următorul: „Nu ştiu ce a vrut Daneliuc să spună, poate să critice ceva (aşa i se sugerase, probabil), dar nu se înţelege nimic. Or, dacă noi nu înţelegem, publicul cu atât mai puţin." Adevărul e că nu aveam (cum nu avem nici acum) prea mulţi degustători de rafinamente cinematografice ultrasublimate şi, din câte ştiu, *Glissando* nu a întrunit sufragiile unui număr mare de spectatori. Motiv de jubilaţie, fireşte, pentru perechea prezidenţială şi de reflecţii sceptice pentru cei câţiva care ar fi dorit ca Daneliuc să se valorifice mai plenar, cu rezonanţe mai ample.

Regizorul a venit la Academie cu un scenariu — surprinzător pentru mine, care nu-i ştiam veleităţile scriitoriceşti — produs de el însuşi. Evident, voia să se lanseze în aventura autoratului total. M-am jenat să-l întreb de ce mă alesese pe mine în rolul de consultant — nu mai aveam nici o răspundere sau obligaţie oficială, existau un secretar de resort, un preşedinte al Consiliului Culturii, o centrală cinematografică, câteva case de film… Nici el nu s-a referit la trecut, la relaţiile anterioare nu prea cordiale (probabil amândurora ne plăcea să ne arătăm mai reci decât eram în realitate, atunci când nu ni se ieşea în întâmpinare frenetic), şi mi s-a adresat, ca şi când aş mai fi fost încă în miezul lumii cinematografice. Arăta şi el mai relaxat, exteriorizându-se tot zgârcit, reţinut la vorbă, cu o privire pe jumătate timidă, pe jumătate trufaşă, dar fără aerul că totul i se cuvine. Lăsa să se vadă că poate comunica şi pe altă lungime de undă cu persoana mea. M-a impresionat apelul lui colegial camuflat, apropierea spontană peste barierele suspiciunii de dinainte, şi i-am venit în întâmpinare cu o solidaritate tacită. Scenariul era scris frumos sub raport literar şi, dincolo de micile stângăcii ale construcţiei, vădea un firesc nu numai scriptural, ci şi vizual, o bună intuiţie cinematografică. I-am transmis aprecierile mele lui Petru Enache, interesat mai mult de firul logic al naraţiunii şi conflictului. Mă convinsesem că dacă filmul se bazează pe dialog, textul e foarte important şi în bună măsură succesul

depinde de calitatea replicii, dar că se pot face creaţii mari şi numai din câteva replici — atunci când camera de luat vederi devine radiograful delicatelor şi relevantelor procese psihice ale personajelor. Nu mai ţin minte ce soartă a avut filmul, doar că la o vizionare, unde fusesem chemat ca membru al comisiei ideologice, a trebuit să iau apărarea viziunii nu prea ortodoxe a lui Daneliuc.

Speram că regizorul va fi un nou Pintilie, poate mai laborios, mai puţin impulsiv în determinarea meandrelor acţiunii şi în caligrafia artistică, dar, nici el, nici Pintilie n-au fost serviţi de istoria postdecembristă. Cinematografia românească a intrat într-un trist con de umbră, iar, pe de altă parte, sub tirania regimului de marfă al comandamentului mercantil. În aria noastră naţională, experimentul artistic al filmului a sucombat înainte de a se naşte ca lumea. Sponsorii au vrut succes de piaţă şi acesta nevenind, în pofida eforturilor disperate ale regizorilor, scenariştilor şi actorilor, au întors spatele celei de-a şaptea arte; de-a lungul unor ani buni, aceasta s-a redus aproape la zero. Fireşte, de aici derută, amărăciune, abandonarea vocaţiilor, formule improvizate având mai mult caracterul scheciului pamfletar de imediată actualitate. Din câte am auzit, Daneliuc şi-a găsit o compensaţie în literatură şi regret că dificultăţile, nu mai mici, ale producţiei literare, tipărită în tiraje confidenţiale şi prost difuzată, m-au împiedicat să-l urmăresc şi în această întreprindere a talentului său prolific şi neliniştit, imposibil de amortizat sub presiunea vicisitudinilor sociale.

Întâlniri pasagere

Pe romancierul George Bălăiţă îl citisem cu interes, dar nu se număra printre obişnuiţii cabinetului meu de la CC sau de la Consiliul Culturii. Cu atât mai mare a fost surpriza de a-l vedea dornic să-mi calce pragul la Academie, instituţie cu care nu avea nici în clin, nici în mânecă. Dacă nu mă înşel, la Uniune îndeplinea funcţia de vicepreşedinte, sub destul de lunga legislatură a lui D.R. Popescu. Nu reclama nimic pentru el sau pentru alţii, nu era vorba de prietenie în înţelesul clasic al cuvântului, nici de profunde şi verificate afinităţi artistice. Asemenea gesturi ce se refuză clasificărilor obişnuite sfârşesc prin a se impune totuşi de la sine, în pofida echivocului, dobândind un loc în complexitatea vieţii. Când ne întâlneam vorbeam despre noile apariţii, despre proiecte literare proprii, despre aspectele de largă notorietate ale vieţii Uniunii. Se degaja o atmosferă de voie bună şi, parcă, de febrilitate intelectuală, într-un dialog alert, spontan, desfăşurat ca sub înrâurirea unei esenţe tari. Mie îmi făcea bine graţioasa cursă în jurul „manejului", întrebându-mă, doar, de fiecare dată, dacă nu este ultima şi bucurându-mă din toată inima când se repeta. Relaţiile dintre oamenii ce-şi găsesc, parcă experimental, o anumită consonanţă, se dezvoltă şi se consolidează pe culoarul lor inedit în dispreţul tiparelor convenţionale. Erau tonice întâlnirile cu George Bălăiţă, transmiţându-mi pulsul lumii literare (pe care eu o priveam acum de la distanţă), punând amortizor patimilor ei morbide şi amplificându-i ecourile intelectuale.

Într-o zi, a venit Octavian Paler ca să-mi aducă ultima lui carte. Nu mai deţinea înaltele onoruri publice de redactor şef al *României libere*, preşedinte al Uniunii Ziariştilor, membru al CC şi deputat în Marea Adunare Naţională şi îl invidiam pentru totala sa desprindere de zbuciumul epuizant şi acaparator al funcţiilor de răspundere. Dar el se arăta profund afectat, trăind drama nedreptăţitului, marginalizatului, repudiatului. Nu mai eram la curent cu evenimentele intime ale presei, nu ştiam ce produsese deconectarea vechiului şi importantului pilon al presei noastre de la marile instalaţii centrale, iar el a evitat să mă pună la curent cu proaspătul şi încâlcitul dosar. Pe cel vechi îl cunoşteam dintr-o colaborare îndelungată. Ne întâlnisem adesea în biroul meu de la CC,

purtând discuţii prelungite, nu neapărat cu miză profesională imediată pe marginea măruntelor sarcini curente. Discutam despre înclinarea comună spre eseistică, prin prisma debutului nostru editorial cam târziu, dar cu ecou cert, despre curajul ieşirii în arenă cu viziuni sociale inedite, şi nevoia colorării meseriei, cam terne pe atunci, cu tuşeurile strălucitoare ale literaturii. Ne întâlneam la reuniuni de breaslă, unde luam cuvântul de la aceeaşi tribună, ne citeam reciproc apariţiile. Cred că ne stimam şi ne preţuiam, atât pentru performanţele gazetăreşti, cât şi pentru târzia plonjare în oceanul literar, printre atâtea proeminente capete plutitoare.

L-aş fi dorit pe atunci mai incisiv. Găseam că are toate atributele ziaristului de elită — inteligenţă, stil, pondere culturală, amploarea viziunilor — minus o anumită combativitate expresă a opiniilor, o finalitate tăioasă a concluziilor. Atitudinile lui erau prea elegante, prea graţioase, solicitau mai mult receptivitatea estetică şi reflecţia abstractă. Poate era vorba de o percepţie subiectivă a subsemnatului, cam prea nestăpânit temperamental şi orientat spre polemică, dacă nu cu indivizi în carne şi oase, cu atitudini şi fenomene precis conturate în mediul social. Cred că i-am comunicat această părere, dar de o manieră estetică, nu politic-militantă. El surâdea înţelegător şi îşi continua cursul, simţindu-se mai în largul său în atmosfera rarefiată a academismului şi a stilisticii de laborator sau de eprubetă, dacă se poate spune aşa. De această orientare ţinea şi refugierea în istoria culturii universale, interesantele dialoguri şi corespondenţe imaginare cu marile spirite din trecut.

Cu ocazia întâlnirii de la Academie m-am mulţumit să ascult lamento-ul său înăbuşit, mai puţin dramatic în înţelesul obişnuit al cuvântului (nu cerea nimic special pentru el, venise efectiv ca să-mi aducă o carte), cât încărcat de reproşuri, acuzator, neresemnat, exprimând mari şi subterane acumulări de aversiune, ca şi nevoia de răzbunare. I-am sugerat un statut social lejer, de publicist comentator la principalul cotidian al ţării, pe care cred că l-aş fi putut obţine pentru el cu bruma de autoritate deţinută încă în domeniu. A refuzat ritos, şi am înţeles că spiritul său e lezat profund şi nevindecabil, că îi prieşte infinit mai mult condiţia de victimă, de solitar rănit, ostracizat, decât aceea de cavaler abstras din realul indezirabil, de belfer dispreţuitor şi sarcastic. (Apoi, am auzit că proferează prin şedinţele de la Uniune, la unison cu Dan Deşliu şi nu mai ştiu cine, idei vindicative şi o anumită intoleranţă globală, în contradicţie totală cu deviza sa de o viaţă.) La Academie ne-am despărţit

în termeni amiabili, dar cu senzaţia, cel puţin din partea mea, că suntem două nave ale aceleiaşi flote şi aceleiaşi mări, pe care violenţi curenţi subterani le despart, într-o linişte enigmatică, rău prevestitoare, îndreptându-le spre orizonturi imprevizibile. Am discutat cu o importantă ziaristă care, de asemenea, îl întâlnise de curând, şi am căzut de acord, nu fără tristeţe, că acest coleg al nostru, îndepărtat iremediabil, suferea într-o măsură disproporţionată în raport cu pierderile personale suferite, credeam noi minore pentru intelectualul capabil să-şi afirme valoarea intrinsecă în afara oricărei apartenenţe la puterea instituţională.

După decembrie ’89, timp de aproape trei ani, cât m-am aflat în închisoare, mi-au parvenit puţine informaţii despre Octavian Paler; ştiam doar că şi-a recâştigat funcţia de director al *României libere* şi că duce o campanie politică îndârjită în slujba noului regim, dar şi împotriva puterii temporare ce îl gestiona. Nu-i citeam luările de poziţie şi nu eram în măsură să înţeleg şi să judec raţiunile ce-l conduceau. Bănuiam doar că se afla sub inerţia stării de spirit constatate cu ocazia întâlnirii de la Academie, şi că şi-a creat noi motivaţii politice de viaţă, ce vizau critic atât vechiul sistem (după cum auzeam, în totalitate), cât şi ceva din cel nou. Oricum, trăgeam concluzia că reţinerea faţă de combativitate, de ascuţişul polemicii, manifestată pe vremuri, când nu mânuia decât floreta, a fost abolită şi înlocuită cu spiritul războinic, servit de chiar paloşul înroşit în sânge al iureşurilor câmpului de luptă.

Despre delimitările radicale ale lui O. Paler, mi-a relatat o împrejurare relevantă scriitorul Vasile Baran, fostul secretar general al revistei *România literară*. La 22 decembrie ’89, el se grăbea să ajungă la redacţie şi, pe stradă, înaintea sa, l-a văzut pe O. Paler. A iuţit pasul ca să-l ajungă din urmă, dar acesta, simţind că cineva îl secondează, a întors capul, s-a oprit o clipă şi l-a apostrofat cu vehemenţă. „Ce vrei, colaboraţionistule? Du-te de-aici!” Îndârjit, cu capul în piept, crunt ca un berbece de străpuns zidirile cetăţilor păgâne, a pornit mai departe, punând între el şi V. Baran un spaţiu izolator, ca pentru împiedicarea contagiunii de ciumă. „Mi s-au încleştat fălcile, spunea acesta, am paralizat, nemaiputându-mă urni din loc. Timp în care eu, ciumatul, l-am pierdut din ochi pe aruncătorul anatemei. De atunci n-am mai îndrăznit să mă apropii nici la distanţă de fostul membru al Comitetului Central şi preşedinte al Uniunii Ziariştilor din România socialistă.”

La ieşirea din închisoare, răsfoind noua *Românie liberă* şi ascultând talk-show-urile de seară ale posturilor de

televiziune, aveam să-mi bat capul îndelung pentru a dezlega enigma psihologică, morală şi temperamentală a blajinului constructor de presă şi subtitlului eseist de odinioară, împreună cu care pornisem, cam deodată cred, în anii tinereţii, la eradicarea exploatării de clasă şi a asupririi sociale, în numele dreptăţii prea mult aşteptate de cei mulţi, a dreptului lor la o viaţă omenească.

M-a mirat când s-a anunţat Corneliu Vadim Tudor, dar şefa de cabinet mi-a spus că nu vine în calitate de poet sau ziarist, ci de student al Academiei, ceea ce mi-a sporit şi mai mult uimirea. I-am ieşit în întâmpinare şi abia m-am stăpânit să nu zâmbesc înainte de a-i întinde mâna. Era un zdrahon cât mine de înalt, dar mai îndesat şi cu o expresie — împrumutată poate de la Barbu, mă gândeam, pe care-l recunoştea drept „patron" (unul literar, fireşte) — de suspiciune metafizică apriorică. Citeam pe faţa lui o interogaţie interioară rău ascunsă: „Ce fel de specie oi mai fi şi dumneata, domnule, de-ţi zic ăştia «Dumnezeu»? Nici Barbu nu prea te mai are la stomac, fiindcă l-ai convins să publice scrisoarea aceea." L-am invitat să ia loc dar, ca un student de formaţie clasică, a preferat să rămână în picioare (studenţii de pe vremuri refuzau să se aşeze în cancelarie, nu doar din manierism academic, stăpâniţi de orgoliul de a nu abuza de o falsă politeţe, ci şi pentru că în picioare nu mai puteau fi dominaţi atât de uşor — dacă şi statuar, cu atât mai bine). Vorbea măsurat, cu o economie maximă de cuvinte.

Se apropia sesiunea de examene din vară şi aceasta coincidea cu nu ştiu ce importantă manifestare sportivă internaţională la care fusese invitat în calitate de comentator. Ca atare, cerea aprobarea să nu se prezinte, urmând să i se fixeze o altă dată pentru examinare. Nu era nici o problemă, iar în ce priveşte data, i-am dat dezlegare să se înţeleagă cu profesorii de la disciplinele respective. Am înţeles că de fapt poza studenţească şi-o lipise în grabă, în ultimul moment, peste fizionomia voluntară de ziarist exersat şi polemist temut, bucurându-se încă de pe atunci de notorietate (ca de obicei, contradictorie). Nici urmă de modestie studenţească sub acel pospai de curtoazie convenţională. Ochii aveau o privire grea, nu numai cercetătoare şi întrebătoare, dar revărsând conturul masiv al unei personalităţi deja formate, conştientă de forţa ei. Nu ştiam în ce constă esenţa acesteia, în afară de un evident spirit de frondă, de o voinţă remarcabilă şi de o certă încredere în propria stea norocoasă.

Nu citisem prea mult din scrierile sale, doar câteva versuri şi unul sau două pamflete, dar rămăsesem cu o impresie de

eleganţă lirică şi de vervă polemică incisivă orientată spre teme de anvergură. Se spunea că este cu adevărat discipolul lui Barbu în genul combativ-sarcastic, dar cred că, de fapt, încă de pe atunci se afirma ca un emul. Cu timpul, aveam să constat că în materie de pamflet se îndepărtează mult de presupusul maestru, surclasându-l categoric pe toate planurile. Barbu părea, din când în când, sufocat de propriul subiectivism, acesta dând sardonismului literar, altfel de bună calitate, o tentă părtinitoare. La C.V. Tudor, sarcasmul pamfletar se combină şi cu particularităţile gânditorului politic, istoricului şi degustătorului de cultură.

Aerul stătut

Puteam privi acum Comitetul Central din afară, cum îl mai privisem mulţi ani până în toamna lui 1968 (desigur cu alţi ochi), fără acel sentiment confuz de apartenenţă şi solidaritate în baza căruia, în familie bunăoară, te confunzi nu numai cu obiceiurile, ritmul de viaţă şi atmosfera particulară a micii comunităţi, dar şi cu destinul ei evolutiv sau degenerativ, împărtăşit ca dat fatal. Prin urmare, priveam nucleul puterii cu infinit mai multă experienţă şi, totodată, oarecum înstrăinat, cu un grad de obiectivitate ce-mi permitea să apreciez tabloul, spectacolul, procesul, atât în lumina criteriilor de bun simţ, cât şi a postulatelor sociologice şi politologice. Fără îndoială, o serie de observaţii critice făcusem de mult; chiar deceniul al optulea îmi furnizase motive de nemulţumire şi delimitare, acestea făcând obiectul meditaţiei şi al scrisului.

Relevantă pentru tensiunea descărcărilor, în care se pierdea orice prudenţă şi se anestezia însăşi instinctul de conservare, este punerea la cale, într-o noapte de vară, undeva în Transilvania, pe malul Arieşului, a înlocuirii lui Nicolae Ceauşescu de la cârma ţării. Chestiunea am discutat-o, până în cele mai mici amănunte, chiar cu vizatul înlocuitor, Ilie Verdeţ, pe atunci prim-ministru al României, şi cu primul secretar al judeţului gazdă, George Homoştean, în prezenţa celor trei soţii. Toată noaptea am întors pe-o parte şi pe alta „grandiosul" program — unul ad-hoc, ţâşnit din starea de spirit creată prin fuziunea nemulţumirilor comune, de pe care, datorită gradului înalt de fierbere, săriseră capacele. Momentul l-am consemnat în *Elefanţii de porţelan*, dar am impresia că subiectul nu este epuizat, de aceea e posibil ca în cursul evocărilor viitoare să mai revin într-o formă sau alta asupra lui.

Cum spuneam, ieşit definitiv din habitatul severei clădiri cenuşii, câmpul vizual mi se organiza altfel, permiţându-mi să cuprind ansamblul, nu doar părţile componente secţionate, şi chiar să compar realitatea cu ţelul, într-o judecată integratoare, pe cât de lucidă, pe atât de decepţionantă şi demoralizatoare. Impresiile mi le culegeam nu privind prin lentilele unui ochean miraculos, ci folosind în continuare prilejurile observării pe viu, din interior, şi prelucrând

probele obţinute astfel în solitudine. Invers decât se procedează la microscop, când dilaţi dimensiunile unui microorganism sau ale unei fibre vii, pentru a studia mai bine particularitatea individului sau fragmentului. Microscopul era ochiul meu, cel ce mărea la faţa locului, după care, la distanţă, micşoram, pentru a cuprinde ansamblul şi a stabili caracteristicile globale.

Rămăsesem membru al CPEx şi participam la toate reuniunile forului conducător al partidului. N.C. stabilise să iau parte şi la şedinţele Secretariatului (în calitate de asistent) chipurile pentru a orienta Academia în cunoştinţă de cauză. Fireşte, eram prezent la plenarele Comitetului Central, la congrese, aniversări, unele mitinguri şi alte manifestări publice. Dar peste tot cu senzaţia provizoratului, accidentalului, fiind instalat de-acum în conştiinţa musafirului.

Călcasem pe culoarele şi prin birourile Comitetului Central pe vremuri, în calitate de redactor la *Contemporanul* şi de redactor-şef la *Scânteia Tineretului*, simţind în obraz răceala gândirii trecute prin refrigeratorul ideologic şi prin rigoarea monahală a moralei ascete. Oamenii de acolo judecau în clişee rigide, se raportau la criterii de fier şi restrângeau diversitatea ipostazelor vieţii, a nuanţelor naturale, între linii radicale prestabilite. Abia aşteptam să ies pentru a regăsi oxigenul molatic, regenerator de afară, lumina blândă a zilei, căldura solară atotputernică, în care epiderma spiritului scăpa de amorţire. Mă inhiba şi speria rugozitatea, dar o atribuiam fanatismului marilor idealuri — aşa cum fusese cel al apostolilor şi ucenicilor din catacombe, călugărilor desculţi, crunţilor cruciaţi şi, mai târziu, al iacobinilor, cu o ideologie tăioasă ca lama ghilotinei ce funcţiona în calitate de idee descăpăţânătoare. Comitetul Central se justifica prin asaltul împotriva fostei clase ce deţinuse puterea materială şi politică, bogăţiile ţării, privilegiile sociale, dreptul la huzur şi fericire, în dispreţul suferinţei celor mulţi. Mă oripilau mijloacele prin care se atingea ţelul, dar manualele mă făceau să cred că e o fatalitate istorică temporară şi speram într-o cât mai curândă vârâre a sabiei în teacă.

Mai târziu, Comitetul Central mi-a trezit nădejdea că marea asprime e pe sfârşite, dar recrudescenţa din 1958 m-a aruncat în braţele unei acute depresiuni din care am ieşit, cu o aviditate disperată, abia în 1965, când Ceauşescu a proclamat întoarcerea la umanitatea raţională atotcuprinzătoare, în care încăpeau toţi, abolind suspiciunea şi lansând un program mobilizator pentru întreaga suflare românească. CC a devenit un comandament deschis al

înnoirii, iar postulatul de clasă s-a topit într-o concepţie a armoniei bazate pe muncă cinstită, competenţă şi onoare, într-un ansamblu al valorilor morale şi sociale excluzând atât exploatarea capitalistă, cât şi asuprirea revoluţionară. Ani de zile am trăit în atmosfera elanului constructiv şi în spiritul demnităţii naţionale — apa vie a poporului ieşit din dependenţa umilitoare faţă de Moscova, din inerţie şi paupetate, din trena mentalităţii balcanice, din complexul inferiorităţii faţă de un Occident pus pe muncă şi prosperitate.

Ce se întâmpla acum? La CC se respira din nou greu, mintea îşi pierdea vioiciunea, nu mai transmitea sângelui vibraţia elanului; domnea o stare de apatie întreruptă doar de crispări, se instala automatismul unui motor rudimentar cu funcţii restrictive. Temele fundamentale ale idealului social degenerau în sloganuri abrutizante, iritând nervii şi opacizând perspectiva. Spiritele se chirceau sub dicteul unei voinţe obscure şi capricioase. Nicolae Ceauşescu, fostul spirit tutelar al democratizării autorităţii muncitoreşti dizolvate în naţiune — categoria de deasupra claselor, revoluţiilor, antagonismelor sociale — devenea patronul maniac al unui gigantic trust de putere polivalentă. Se înfiripau obsesiile stăpânului absolut al României, ale proprietarului produsului poporului şi al poporului însuşi.

Se degradau sensurile regimului popular motivat de nevoia organizării societăţii etatiste pentru decisiva acumulare materială şi scoaterea României din istorica rămânere în urmă. Ceauşescu uita că nu e decât gestionar al vastei activităţi de falanster, cu obligaţia de a veghea, împreună cu ansamblul sistemului instituţional muncitoresc, la apărarea echităţii, la perfecţionarea cointeresării, la justa distribuire a venitului naţional pentru desăvârşirea acumulării şi înlesnirea traiului. În calitate de patron, pronunţa fără să întrebe pe nimeni decizii ultime, emitea ordine inspirate de moment, schimbându-le după bunul plac, ţinea în pumn toate frâiele şi frânele, accentuând ori stopând, bruftuluind, într-o sălbatică dominare a moşiei ce nu-i aparţinea. Poporul începea să-şi arate năduful, slujbaşii să mârâie — cea mai inadmisibilă şi absurdă impotenţă a regimului fiind aceea de a nu scutura de pe umeri, în mod legal, povara unui conducător transformat în pacoste.

Diluţia puterii colective

Comitetul Politic Executiv al Partidului se altera compoziţional, îşi pierdea prestanţa şi-şi diminua funcţiile văzând cu ochii. Aplaudasem, după 1965, complicata chimie ceauşistă de solubilizare a puternicului Birou Politic — statul major al ofensivei proletare de clasă — pentru că membrii, o mână de oameni, se bucurau de un nejustificat prestigiu ocult şi de mandate pe viaţă. Pe bună dreptate, N.C. îl dizolvase din interior, luându-i şi aura legendară (după dezvăluirile din primăvara lui ’68), tabu-ul ilegalităţii. Încet-încet, bonzii s-au văzut înecaţi într-o compoziţie „lumească”, ce le micşora şi vulgariza puterea şi, apoi, unii îndepărtaţi. A fost o măsură salutară, scăpând Partidul de sacralitatea absurdă şi dăunătoare a fantoşelor, dând organului politic mobilitate, simplitate, firesc. În CPEx se întrevedea, e adevărat, pe ici, pe colo, înclinaţia lui Nicolae Ceauşescu de a exploata noviciatul şi predispoziţia entuziastă a proaspeţilor lideri, pentru a-şi impune propria voinţă, dar această propensiune ori nu era observată, ori nu se taxa ca atare, ori era dejucată de chiar elanul inconştient, zgomotos, contagios al detaşamentului tânăr. Cel puţin un deceniu, CPEx-ul a funcţionat responsabil, just orientat politic, într-o coeziune de echipă, conectat la starea de spirit a naţiunii, în măsură să direcţioneze operativ şi eficient Partidul.

La sfârşitul deceniului al optulea, N.C. a dat însă la iveală intenţia de a reedita metoda folosită după 1965, purcedând la o nouă operaţiune de solubilizare a autorităţii politice la vârf — de data aceasta nemotivată de cristalizarea vreunui monopol al puterii, de anchiloză şi conservatorism. Pur şi simplu pentru a împiedica o ipotetică opoziţie şi a-şi asigura propriul monopol decizional. A procedat cu grijă, pentru a nu stârni senzaţie, fiindcă acum întreaga viaţă internă a CPEx era „la vedere”, şedinţele fiind comunicate publicului prin presă. În deceniul al nouălea a dezlănţuit în lanţ reacţia chimică. Prima schimbare s-a operat în compartimentul supleanţilor, prin includerea anume statuată a câtorva „categorii”. Au fost declaraţi membri ai CPEx reprezentanţii organizaţiilor de masă — sindicat, UTC, femei (în această ordine de idei puteau veni şi ceapeurile, cooperaţia meşteşugărească, asociaţia orbilor). Apoi s-a impus

reprezentarea judeţelor (ideea reprezentativităţii teritoriale transforma CPEx-ul într-un fel de parlament de partid) drept care ne-am pomenit cu vreo zece prim-secretari. CPEx-ul a devenit o „aglomeraţie” — ca la tribuna de fotbal — unde abia mai dădeai de feţe cunoscute.

Devenise foarte problematică orice analiză critică ce putea trimite spre N.C.; în această constelaţie el nu mai suporta nici măcar uşoare obiecţii aluzive. Implicarea sa mai directă în neajunsuri, ca şi o simplă contrazicere de detaliu, se transformau în aventuri. Noii veniţi nu manifestau timiditate oratorică, femeile mai ales dându-şi drumul cu verva şi stridenţa suratelor adunate la cafea. Când vorbeau, se adresau „tovarăşului”, dar trăgeau cu ochiul către „tovarăşa”, patroana morală, a cărei benevolenţă trebuia cucerită mereu. În această fază nu mai constituia nici o plăcere să participi la şedinţele CPEx, nici chiar să intri în sala unde aripa provincială îşi ocupa locurile din vreme.

Dar „democratizarea” CPEx (prin pierderea autorităţii şi dizolvarea în masă) a mers mai departe. La un moment dat, fără explicaţii, N.C. a atras în şedinţe aproape întregul guvern, şefi ai instituţiilor centrale, chiar o parte din activul Comitetului Central. La început, pentru a avea, chipurile, cine să dea răspuns întrebărilor pe marginea documentelor economice (reprezentând majoritatea punctelor aflate la ordinea de zi), apoi ca asistenţă permanentă, din care N.C. îşi recruta preopinenţi, mai exact ţintele rafalelor critice menite să explice lipsurile semnalate în documente. Ce să mai facă membrii CPEx în greoaiele reuniuni fără contur organizatoric şi instituţional, în care N.C. singur se răfuia cu toată lumea? Aveam în faţă un morman de rapoarte, corapoarte şi proiecte, în intimitatea cărora nu pătrunseseră decât cei ce la elaboraseră şi N.C. (el nu fiindcă le-ar fi citit, ci pentru că dispunea de tabele sinoptice şi sinteze cu cifrele de control). Se expuneau laconic şi criptic probleme de care aflam pentru prima dată.

N.C. îşi atinsese scopul. CPEx rămăsese un cadru, o formă fără fond, simplă titulatură pentru comunicatele de presă în care se consemnau hotărârile sale individuale. Pentru membrii CPEx, şedinţele erau o penibilă pierdere de vreme, prilej de audiţie, până la saturaţie, a aceloraşi reproşuri şi recomandări. După o jumătate de zi, ne ridicam de pe scaune cu capul vuind, istoviţi de tensiunea absurdă imprimată dialogurilor inutile, cu conştiinţa propriei inutilităţi.

Un timp, pe la sfârşitul anilor ’60, şedinţele CPEx se mai ţineau în fosta sală a plenarelor unde, sub preşedinţia lui Dej, încăpuse pe vremuri tot Comitetul Central. Cei vreo 20 de

membri ne pierdeam pur şi simplu în jurul uriaşei mese paralelipipedice, şi ori trebuia să ne adunăm ciopor, ori să ridicăm vocea ca să ne facem auziţi. N.C. a pus să se amenajeze la parter o sală potrivită pentru gabaritul colectivului, şi am lucrat acolo aproximativ un deceniu. Când şi-au făcut apariţia „provincia" şi „exponenţii", am început să ne sufocăm, la masa verde ataşându-se încă două rânduri de scaune. Până când, în criză de oxigen, ne-am mutat înapoi, de unde plecasem. Abia în vechea sală a plenarelor mai puteam respira, suportând presiunea aglomeraţiei. Cum se vede, ajunsesem aproape la dimensiunea unui Comitet Central, iar „originalii" se pierdeau în mulţime.

Nu vreau să insinuez că aceste şedinţe deveniseră comedie bufă, cu personaje de carton, în care toată lumea ştia ce urmează, prefăcându-se doar surprinsă, interesată şi afectată. Nu, acolo se jucau piese tari, iar deznodământul, realmente imprevizibil, nu avea nici pe departe caracter comic. Spectacolul conţinea uneori o mizã gravă, constând din mutarea pe eşichierul economic, de la o ramură la alta, a unor fonduri de miliarde de lei (de zece mii de ori mai mari ca banii schimbaţi în 2006), din promovarea sau blocarea unor investiţii cât valoarea unui oraş, din avansarea sau retrogradarea unor miniştri. Nimeni nu se juca la aceste şedinţe, nici titularii de plan, nici N.C., luându-se, până la urmă, decizii hotărâtoare pentru gestiunea economiei şi condiţia a sute de mii de oameni. Ceea ce vreau să relev este că Ceauşescu excludea de la elaborarea şi pronunţarea deciziilor instanţa politică sub egida căreia se adoptau hotărârile de rang naţional. Comunicatele de presă menţionau ce a spus Ceauşescu, în timp ce deciziile apăreau ca aparţinând CPEx, iar masa asistenţilor (ce jucase rolul primordial în discuţie) apărea protocolar la categoria „invitaţi". N.C. nu-şi putea asuma oficial întreaga răspundere a deciziilor, dar nici nu avea chef să fie bruiat în exercitarea puterii discreţionare de un CPEx bine informat şi activ. Pentru aceasta nu se dădea în lături să regizeze o *Comedia dell'arte*, dând de înţeles că cel mai bun lucru pentru nişte oameni serioşi ca membrii CPEx era să-i lase pe arlechini să facă tumbe, eventual amuzându-se, ca într-o lojă de teatru.

Ceva se stingea

În deceniile şapte şi opt, Secretariatul CC fusese un instrument de sancţionare a anacronismelor, inadvertenţelor şi decalajelor apărute în funcţionarea compartimentelor Partidului, o fabrică de reglementări operative, necesare punerii de acord a structurii organizatorice şi funcţiilor acesteia cu imperativele dezvoltării sociale. Membrii Secretariatului erau pe atunci la curent cu dinamica fenomenului politic, capabili să intervină prompt. Prin aceasta, Secretariatul se deosebea de CPEx, nu mai vorbim de CC, oferind un cadru de conversaţie documentată, soldată cu hotărâri precise, la obiect, vizând atât punctul ochit, cât şi macrosistemul. Nicolae Ceauşescu se vedea obligat să se întrebuinţeze în aceste sesiuni săptămânale, pentru a sistematiza ideile şi a construi o concluzie încăpătoare pentru toate observaţiile pertinente, sudate într-un angrenaj concis şi eficient. Cred că Secretariatul era organismul de partid cel mai viu, unde se manifesta pregnant democraţia conducerii. Din acest punct de vedere, el constituia şi o şcoală instructivă pentru noii lideri, sub raportul exprimării individualităţilor, diferenţierii punctelor de vedere şi integrării constructive într-un concept unitar.

În afara celor 13 ani, cât am avut calitatea de secretar, am fost invitat la lucrările colectivului şi când eram redactor şef al *Scânteii*, şi în ultima perioadă, ca rector al Academiei de Studii Social-politice. În cei din urmă opt ani, Secretariatul CC n-a mai prezentat nici un interes, participarea la şedinţe transformându-se, pentru mine cel puţin, într-o corvoadă. În primul rând, componenţa însăşi nu mai era de natură să suscite curiozitate şi atenţie. De altfel, pe acest criteriu şi erau aleşi acum secretarii, N.C. nemaiavând chef de dezbateri la respectivul palier. Devenise evident că el nici nu mai citeşte documentele, bizuindu-se pe sintezele şi recomandările cancelariei şi ale consilierilor. Mai păstra în viaţă Secretariatul ca tribut plătit tradiţiei de partid, căci personal nu mai aştepta şi nu mai cerea nimic de la el. Planifica şedinţele în mici interstiţii ale programului propriu şi uneori ele nu durau nici o jumătate de oră. Răsfoia plictisit stufoasele materiale, puţin gheboşat asupra lor, parcă mai mult ca să-şi ascundă faţa acră decât pentru a căuta ceva în

ele, şi spunea „da” — cuvântul servind ca formulă de deschidere a discuţiei. Dacă nu vorbea nimeni, după câteva minute de tăcere, ce ar fi vrut să fie rezonanţa gândirii sale, dădea un verdict ambiguu: „Să se citească şi în colectivul respectiv şi să fim informaţi.” Sau „Să se mai ceară şi avizul secţiei cutare.” Dacă se emitea o cât de mică obiecţie, se lega de ea şi amâna materialul, cerând revederea lui de către autori în lumina ultimelor documente de partid. Se întâmpla să dea şi aviz, adăugând o recomandare cu valoare generală, punând apoi raportul la teancul materialelor „rezolvate”. Cerceta absent feţele celor din jur, se ridica şi pleca fără un cuvânt, lăsând cancelaria să strângă mapele. Constatam că unii secretari sunt mulţumiţi: trecuseră cu bine o încercare, li se aprobase un material banal, din care nu avea nimeni nici de câştigat nici de pierdut sau, dimpotrivă, se mai îndepărtase momentul când aveau să-şi vadă propunerile respinse. Plecam şi eu sastisit că am făcut drumul degeaba şi părăseam clădirea CC cu sentimentul că acolo ceva se stinge şi moare — un suflu, o flacără, o energie, un ţel.

Soliştii sacerdotali sub cupola de plumb

În schimb, N.C. îşi lua „revanşa” la plenare; acestea răspundeau „nevoilor” sale de animaţie şi spectacol după o regie monotonă în stridenţa ei gravă, patetică, imobilă. Nu ştiu cum, chiar înaintea ridicării bastonului de şambelan al omului de la cancelarie, pus să anunţe că „vine”, se instala o atmosferă de ceremonie, atât de interiorizată încât ar fi părut funebră dacă nu era dominată de frisonul paradei. Poate contribuia la aceasta sentimentul de castă. Sau ţinuta bărbaţilor masivi şi a femeilor corpolente, costumele de culoare închisă şi obiceiul împământenit de a sta smirnă în picioare, ca totemurile. După ce N.C. pătrundea în sală şi-şi ocupa fotoliul din centrul mesei de prezidiu, sala tropăia uşor, ritmic, şi tabloul căpăta o nouă expresivitate. Falnica ţinută de stegari se metamorfoza în reculegerea enoriaşilor cu strane consacrate, gata să primească binecuvântarea într-o umilinţă jucată, plină de trufie, după care urmau să se înalţe ei înşişi până la altitudinea amvonului. Noua sală a plenarelor, construită în evantai şi uşor înclinată în amfiteatru, uniformiza asistenţa, astfel că puternicul detaşament de căpetenii împrumuta modestia anonimă a spectatorilor de teatru. Dar cei ce văzuseră participanţii în picioare — şi se văzuseră pe ei înşişi — ştiau că aceasta e doar o iluzie, disimularea puterii în momente magice.

N.C. prezenta ordinea de zi şi o supunea votului după reguli elementare, dar cu aplombul marilor decizii istorice. Asistenţa era învestită cu putere, una diseminată apoi individual — şi prin aceasta cu atât mai mare. O dată conferită constituţionalitate adunării, N.C. chema la amvon. Cei numiţi se desprindeau, pe rând, din fotoliile nivelatoare, căpătând statură, proiectându-şi imaginea asupra sălii şi a istoriei, ca siluetele personajelor din picturile murale. La pupitru, luau aer în piept, implantându-şi busturile masive în spaţiu, aruncau o privire circulară sălii pe care începeau s-o stăpânească, îşi scoteau jumătăţile de coli bătute la maşină din buzunarul de la piept, îşi potriveau ochelarii pe nas şi, cu voci venind din adânci peşteri emoţionale, atacau prima măsură melodică, intonând ca marii soliști sacerdotali: „Mult iubite şi stimate tovarăşe Nicolae Ceauşescu…” Urma litania, comensurată în raport de programul antecronometrat

până în cele mai mici amănunte. Primul paragraf, înscris într-un număr egal de rânduri la toţi vorbitorii, consemna grav — gravitatea nu consta în lexic, ci în melodramatism, în persuasiunea sonoră — rolul lui N.C. (şi pe al Elenei mai spre sfârşitul deceniului al nouălea) în contextul ascensiunii socialiste. Se făcea raportul concentrat al succeselor judeţene, se exprima acordul cu sarcinile rezultate din planul de stat, sau orice alt proiect supus plenarei şi, grav, vibrant, angajamentul. Cineva din afară şi-ar fi pus întrebarea de ce cuvântul unui prim secretar, ministru, director general de trust sau întreprindere, ori al unui preşedinte de CAP trebuia să se structureze, la sesiuni de lucru, între aceşti parametri compoziţionali, de solemnitate, rit textual şi tonalitate melodică? Ascultând până la sfârşit pronunţarea liturghiei politice colective, înţelegea. Pentru a nu se lăsa loc nici unei inovaţii oratorice, a nu se da curs inspiraţiilor de moment, a nu se permite umplerea tiparului, în sine primitiv, cu personalitatea imprevizibilă a vorbitorilor. N.C. s-ar fi putut dispensa de actoria amatoristică a primilor secretari şi miniştrilor, căci nu o dată i-am surprins grimasele provocate de teatralismul vulgar, dar nu-l putea lăsa pe fiecare să improvizeze, într-o slujbă religioasă de asemenea anvergură. Omenirea are o imemorială experienţă a ritualurilor sacerdotale bazate pe clişee, pe intonaţii consacrate, pe teatralism demonetizat, pe rigurozitate şi supunere.

Plenara dura o zi sau două, în funcţie de numărul şi importanţa documentelor şi, în acest timp, respectând pauzele de rigoare, la tribună se perindau într-un tempo grav, ca bătăile de tobă amortizate, zeci de mari statui umblătoare. Stângacea şi grosolana transă a invocaţiei continua, în ciuda tuturor aşteptărilor, să treacă rampa. Emisiile păreau receptate cu o ciudată aviditate mută, ca şi când spaţiul rămânea mereu flămând, abia aşteptând să înghită sunetele încărcate de patos abstract. Instalaţia fonică absorbea micile zgomote produse în scaune — foşnete, şoapte, tusea discretă, scârţâitul rabatabilelor sau al podelei — făcând aerul să pară vidat sub un uriaş clopot de fontă. În muţenia plumbuită, uşor asurzitoare, se detaşau vocile monoton tensionate ale vorbitorilor, şi ele supte imediat de golul fără ecou, astfel că ceremonialul avea, în pofida trenei monotone, inhibante, soporifice, o prospeţime inepuizabilă. Mă surprindeam, din când în când, blocat ca într-un mulaj de ciment. Dar creierul mi se învelea într-o cască interioară, protejându-se radical şi eficient de agresiunea în aparenţă delicată a tăcerii masive, a vocilor singulare şi a vorbelor uniforme rătăcind răzleţ sub plafonul luminat electric. Uneori, scoteam o foaie de hârtie şi

îmi notam idei pasagere, trăsăturile unui chip sau o neobişnuită viziune suprarealistă.

N.C. pronunţa numele vorbitorilor egal, poticnindu-se uşor la silabele cu prea multe consoane, răbdător, apatic, abstras, lăsând să funcţioneze doar un resort, ce-l ajuta să recunoască vorbele familiare şi să conducă uriaşul, dar simplul motor uman de sub cupola de plumb, în virtutea reflexelor celor mai palide ale sistemului aperceptiv. În final repeta automat tehnica menită să pună în funcţiune înalta autoritate aprobatoare — una pe care nu o vedeam, presupunând-o prezentă în vastul angrenaj al puterii teoretice, dominând locul ca orice divinitate. În sfârşit, N.C. se producea el însuşi. La plenarele CC vorbea în maniera comună, neţinând să se diferenţieze de antecesori decât prin amploarea desfăşurării. Concluziile erau construite tot pe etape invariabile, în structurile cunoscute, rostindu-le anevoios, forţat, fără inspiraţie sau spontaneitate, ca o obligaţie incomodă, nedorită şi aproape inutilă. Nu avea ceva special de spus asistenţei, debita ceea ce ştia că se aşteaptă de la el, respectiv reluarea în forme nestilizate a clişeelor fundamentale. Ritualul demonstra că nu avea nevoie nici de CC, doar că pe acesta nu-l putea minimaliza şi stâlci organizatoric şi atribuţional, ca pe CPEx şi Secretariat. Dimpotrivă, îl anula, atribuindu-i vocaţii sacre, ritualice, pompând aer cu nemiluita în epiderma sa de cauciuc, până la a-l transforma într-un balon plutitor, pierdut în înălţimile şterse, decolorate ale neantului. Un CC adevărat ar fi fost inconfortabil, presupunând dezbateri în contradictoriu, conturarea mai multor variante şi posibilităţi, nevoia unei intervenţii ordonatoare, modificarea punctelor de pornire, închegarea concluziei din oscilaţii, din nesiguranţă, din competiţia raţionalităţilor opuse. N.C. nu mai avea răbdare, energie şi disponibilitate intelectuală pentru aşa ceva. Venea cu scheme prestabilite, cu adevăruri preconcepute, cristalizate şi adoptate într-un sistem de conducere fără oponenţi, fără variante în replică, fără obligaţia de a asculta logici în contradictoriu cu a sa. Documentele de stat prezentate în plenarele CC — înainte de adoptarea constituţională — erau pritocite în „săliţele” din jurul cabinetului 1, unde smotocea cum îi plăcea grupurile de specialişti ministeriali, băgaţi în sperieţi de răsteli şi ameninţări, convinşi pe loc, sub presiune, de infailibilitatea atotcunoscătorului. Fuseseră trecute, apoi, prin sceneta fugitivă a CPEx, unde împiedica exprimarea nu prin solemnitate, ci prin grotesc. Reclamarea de către CC a drepturilor statutare de for suveran al puterii politice în partid, i s-ar fi părut similară chinurilor lui Tantal. Nu mai

putea face faţă unei atare torturi; cerebralitatea, altădată elastică, se aplatizase, plăcerea dialogului polemic se epuizase de mult şi, în plus, o denaturată reprezentare a puterii proprii îl împiedica să accepte clintirea şi a celei mai mici plăsmuiri purtând girul ctitoriei sale (şi cine nu ştia că proiectele de planuri şi de legi fuseseră întocmite până la ultima filă sub mână proprie?). Era conştient că trebuie să plătească tribut pentru răpirea prerogativelor de fond ale CC, şi accepta să-i ofere acestuia minora satisfacţie a sacralităţii rituale, ce permitea masivilor, imobililor şi gravilor prim-secretari să joace rolul vieţii lor — de sacerdoţi impozanţi, aparent invulnerabili, în oficierea slujbei pontificatului comunist.

Resemnarea în caricatură

Dar „revanşa” cea mare şi-o lua N.C. la mitinguri — forma de manifestare corespunzătoare concepţiei doctrinare despre dialogul cu masele, ca şi temperamentului acestui om agitat, neliniştit, dinamic, avid să ridice mulţimile, să le însufleţească şi să le pună în mişcare. Aşa debutase în calitate de şef al Partidului şi de cap al ţării, răscolind şi vânzolind lumea pe stadioane, prin pieţe publice, pe tăpşane săteşti, strigându-şi în gura mare convingerile, intenţiile, fluturând steagul devizelor politice şi adunându-şi susţinătorii de jos într-o cohortă cât naţiunea. În aceeaşi manieră, şi-a câştigat adeziunea publică în dramaticul an 1968, şi în următorii, trăiţi sub ameninţarea ursului sovietic ce nu înceta să mârâie, ridicându-şi laba grea deasupra ţării. N.C. aduna poporul, electrizându-l cu adevăruri simple, concise, cu lozinci încărcate de crezul mândriei naţionale şi de forţa voinţei colective.

N.C. n-a fost niciodată un propagandist, respectiv analist pragmatic, difuzor de raţionamente silogistice, constructor de sisteme complicate, prestidigitator al ideilor înlănţuite în vaste panorame. Prin anii ’65–’70, am crezut că momentul îi impune modul de manifestare simplu. Nu era vremea poliloghiilor sinuoase, neinteligibile, interminabile, ci a crezului răspicat, a concentrării maxime de esenţe urgente, a alegerii imediate între da şi nu, a discernerii binelui de rău şi a albului de negru. Înţelegeam că acest stil direct, frust, răspunde cel mai bine presiunii istoriei, nevoii iluminării spontane a poporului, câştigării unui asentiment integral, necondiţionat.

De altfel, mitingul s-a impus pretutindeni în perioadele de nervozitate istorică, atunci când clipa fatală era aproape sau venise, iar apelul trebuia pronunţat pe loc, direct în urechile puhoiului ce aştepta să i se dea direcţia. Aşa vedeam în gravurile Marii Revoluţii Franceze, când oratorii pregăteau asaltul asupra aristocraţiei şi monarhiei, sau în fotografiile lui „Octombrie Roşu”, cu Lenin pe turela unui tanc, într-o gară, agitând braţul cu şapca strânsă în pumn ca o pânză de steag. Aşa arată cinematograful că se dezlănţuie candidaţii americani la guvernământul unui stat sau la preşedinţia federaţiei, aşa constatasem cu ochii proprii, prin Franţa sau

Italia, că procedează şefii de partide pentru câştigarea mulţimilor în alegeri şi pentru susţinerea unei poziţii radicale în parlament.

Cu timpul, însă, mi-am dat seama că mitingul răspunde cel mai bine temperamentului lui N.C., nevoii derulării gândirii sale în cadenţe alerte, maniei accentelor acute, lipsei vocaţiei argumentării metodice şi aprofundate. Îi ascultasem pe vremuri, la UTC, expunerile pretins metodice, ţinute în calitatea lui de secretar organizatoric. Ne vorbea câte cinci–şase ore, cu intenţia vădită de a ne îndoctrina, dar analizele teoretice erau chinuitor de anevoioase şi pentru el şi pentru noi. Tezele se refuzau clasificării ordonate, fluente, învălmăşindu-se redundant, noţiunile nu-şi găseau definiţia limpede şi concisă, expozeul nu avea detaşare scolastică, se încărca de o energie explozivă abia ţinută în frâu. Credeam că e vorba doar de lipsa de experienţă, de o gândire nedublată de arta oratoriei. L-am văzut şi în fotografiile marilor răsturnări sociale, la tribunele politice ale anilor ’45–’48, şi mi-am dat seama că avea antrenamentul exprimării publice. Numai că, îl avea în registrul răbufnirilor spontane, permise şi impuse de miting. Era omul crescendoului strident, al rafalelor urmate de bubuitură, al gesticulaţiei rezolute, în care palma e sabie şi pumnul buzdugan.

Prin ’69, cred, am fost la Arenele Libertăţii cu prilejul unei sărbătoriri aniversare a UTC-ului, unde el fusese invitat să ia cuvântul. Ne-a prins, sub cerul liber, o ploaie torenţială, dezlănţuită cu furie tocmai în timp ce-şi ţinea N.C. *speech*-ul. La un moment dat, s-a stins şi lumina, mai beneficiind doar de razele unui bec îndepărtat. Arătam jalnici, cu apa şiroind pe feţe, intrând în ochi, cu părul lipit de ţeste şi hainele muiate. Dar N.C. se încinsese. Nici prin minte nu-i trecea să pună capăt supliciului. Mai puternică decât intemperiile era plăcerea de a transmite propriile efluvii energetice masei de tineri, pe care o simţea receptivă, vibrantă, nepăsătoare ca şi el la dezlănţuirea naturii. Când pronunţa cuvintele sacadat, ţipându-le, buzele stropeau în jur puzderie de stropi, iar mâna, ca o bielă de locomotivă, pompând sensuri ultimative, îndemnuri şi chemări, azvârlea jeturi de apă precum furtunurile de pompieri.

N.C. a fost prin excelenţă tunet slobozit dintre nori denşi încărcaţi de electricitate, crainic pus să trezească oştenii şi să-i adune la arme, adevărată trâmbiţă a Ierihonului menită să spargă prin strigătul ei tensionat, toate redutele adverse, cetatea socotită inexpugnabilă. Vocaţia lui agitatorică era atât de puternică, încât ieşea la iveală nu numai în ocaziile speciale — numeroase după ’65 şi ’68 — ci şi în

conjuncturile curente ale muncii, chiar în şedinţele forurilor de partid. La un moment dat, şi în mijlocul CPEx-ului se trezea în el mobilizatorul, îşi ridica vocea şi începea să-şi agite ritmic braţul nervos, cu palma lată de om hărăzit la origine muncii manuale. Când avea în faţă texte scrise se încorda, nemulţumit că e încorsetat, ieşind intempestiv în cheia specifică mitingului. Se situa fie la o extremă a comunicării, fie la alta. Când nu se putea dezlănţui liber, cu tot sistemul senzorial în priză, pentru a prinde pulsul mulţimii şi a o penetra sonor, cădea într-o monotonie apatică; parcă-i scoteai cuvintele cu cleştele din gură sau, dacă le emitea fără să se poticnească, le lipseau nervul şi convingerea, forţa animatoare, ca şi când nici măcar el însuşi n-ar mai fi crezut în ce spune.

În anii ’80, mitingurile nu mai chemau la luptă, nu mai făceau zid din mulţimi în apărarea unei cauze istorice. Deveniseră o formalitate, păstrând doar iluzia legăturii cu masele, a puterii de a domina mulţimile. Oamenii ştiau că nu mai pot primi chemări veritabile din partea lui. Cred că n-a putut să nu înţeleagă degenerarea comunicării, inerţia de fond a auditoriului. Se resemna în caricatură, în vicleim improvizat, în note cacofonice groteşti, în imagini triviale de dezmăţ politic superficial, fals. Se mulţumea să asculte vorbitori ditirambici şi, apoi, să se lase întrerupt (la comandă) de zeci de ori, în timp ce propriile lui tirade agitatorice sunau în gol. Devenise sclavul echipelor de zgomot, al scandatorilor de meserie, al celei mai rudimentare regii. În adâncul sufletului, toate acestea îl răneau, reamintindu-i că e secat, obosit, că nu mai dispune de o temă vie, însufleţitoare, colectivităţile întrunindu-se din obligaţie, inutil. Aşa cum simţea împuţinându-i-se puterea fizică, ştergându-i-se memoria, diminuându-i-se capacitatea de ordonare a gândirii lucide. Drama consta în aceea că nu voia să recunoască nici faţă de sine inexorabilul legilor naturale, închipuindu-şi că mai poate ţine în frâu degringolada sau că, dacă o ignoră, aceasta îşi pierde virulenţa. Probabil că s-a predat fatalităţii abia în ultimele zile, când soldaţii de la Târgovişte îl mutau ca pe un balot dintr-un TAB în altul, şi hărtănit, cu căciula căzută pe ochi, se descoperea un bătrân neputincios.

Personalizarea şi anonimatul

O distinctă pecete moral-intelectuală pusă în anii ’80 pe tot ce întreprindea N.C., sau se întreprindea în jurul său, era personalizarea exclusivă şi exacerbată. Marota vechilor comunişti fusese o modestie „de principiu” — dacă ar fi fost convingere sinceră ori practică spontană, ar fi meritat elogii. Când conducătorilor li se aduceau laude, ei declinau meritul către echipă sau colectiv, dar majoritatea ştiau că aceasta e o teză teoretică (rolul maselor în istorie, forţa unităţii colective, „colectivismul” ca efigie a sistemului) şi i se conformau. Nu procedau rău; chiar numai ca emblemă, reclamă, aparenţă, atitudinea stârnea în auditoriu fiorul recunoştinţei şi încredinţarea că efortul nimănui nu e minor, ignorat sau zadarnic. La acest punct se recoltau întotdeauna aplauze, cuvenite atât „eroului” ce se recuza, cât şi „eroilor” invocaţi.

Şi lui N.C. îi plăcuse pe la începuturi să facă poza victoriosului mărinimos, probabil nu cu acelaşi patos ca în ilegalitate, prin puşcării, unde gestul avea rezonanţă gravă, dar destul de decorativ, aş zice, revendicându-se de la filonul umanismului dezinteresat. Apoi, o bună bucată de timp, când meritele lui se conturau izbitor şi, chiar să fi ţinut cu tot dinadinsul, nu le putea împărţi cu alţii, nimeni nu-i mai pretindea acel obol al principiului. Dar au trecut anii şi situaţia s-a schimbat, puterea lui de singularizare — prin temeritate şi spirit de sacrificiu — epuizându-se. În deceniul nouă nu mai era un Preda Buzescu, dispus şi nevoit să se expună singur în ciocnirea cu duşmanul, pentru a evita măcelul general şi a-şi conserva oştirea în misia fundamentală de pavăză a ţării. Acum, fiecare oştean lupta la postul său, nu neapărat în accepţiunea militară a termenului, dar făcându-şi datoria faţă de patrie şi ţelul curent. N.C. îşi îndeplinea şi el, mai bine sau mai rău, misiunea înscrisă în scheme organizatorice, să zic aşa, cum făceau toţi ceilalţi. Nimeni nu mai vedea în contribuţia, indiscutabil utilă şi apreciabilă, a secretarului general şi a preşedintelui de republică, un exerciţiu mesianic, providenţial sau măcar de dimensiuni istorice excepţionale. Or, paradoxal, el tocmai acum se realiza mental în postura de *pontifex maximus*, de factor indispensabil şi miraculos, de părinte al naţiunii. Prin prisma numitului criteriu de judecată, în jurul său nu mai

vedea decât o foşgăială de pigmei insignifianţi, dacă nu inutili, şi o magmă plebee gata să se mişte la chemarea-i magică. Se credea factotum, păstrătorul „tablelor", cârmaciul infailibil. Unicitatea proprie o credea predestinată şi consacrată, orice atingere adusă ei devenind blasfemie.

Sugera şi stimula tot felul de prilejuri pentru afirmarea expresă a singularităţii: conferirea de titluri academice *honoris causa* în ţară şi străinătate, acordarea de înalte ordine repetitive sau inventarea unora inedite, destinate exclusiv persoanei sale, mici pelerinaje omagiale, adunări festive etc. În aceste condiţii, nu mai era de conceput să facă loc, în cercul suprasaturat de elogii individuale (cuvenite sau nu), altor nume sau măcar impersonalelor colectivităţi, abstractului concept de masă. Crea ocazii de glorificare a unei epoci, a unei etape, de recapitulare a istoriei şi marcare a stadiului atins în celebra „ascensiune spre piscuri". Un timp a acceptat să dea obolul înaintaşilor (nu mă refer la personalităţile desprinse din filele manualului de istorie, ci la predecesorii imediaţi din capitolul de o jumătate de secol), dar niciunui contemporan.

N.C. n-a catadicsit să împartă cu nimeni, dintre vii, nu zic gloria a ceea ce considera victorie globală în respectivul fragment de istorie, dar măcar un succes parţial, ducerea la bun sfârşit a unui obiectiv imediat, recent, acoperirea unei ramuri, unui domeniu, unei campanii sau acţiuni limitate în timp şi spaţiu. Toate acestea, pe care nu se sfia să le evidenţize, supraestimându-le uneori, nu aveau autori direcţi, erau lipsite de paternitate concretă, se înseriau în anonimatul perfect al nedeterminărilor personale. Cei ce-şi consumaseră snaga, mistuindu-şi inteligenţa, valorificându-şi competenţa, inventivitatea, talentul organizatoric, vedeau cum se destramă în vidul unei istorii depersonalizate. Citarea lor ar fi fost nu doar o recompensă meritată, ar fi avut darul de a umple istoria anonimă cu individualităţi, de a da faptelor concreteţe umană, înmulţind numărul ctitorilor de diferite dimensiuni ai naţiunii şi ai epocii. Dar depersonalizarea denselor capitole de ctitorie nu ducea numai la estomparea altor posibile nume de rezonanţă şi, în nici un caz, la lăsarea albă a paginilor, în viitorul manual de istorie. Efectul era invers: personalizarea unilaterală excesivă, astfel ca tot ce se făcea să fie trecut în contul unui autor unic, responsabil naţional al acumulărilor. Toate se contabilizau sub numele comandantului suprem, între el şi masele informe, neidentificabile, nemaiexistând nici o treaptă, nici un etaj, nici un intermediar activ, viu, cu nume propriu.

În anii ’80, N.C. devenise extrem de atent la renumele oricărui personaj politic, ba şi de strictă specialitate, remarcat şi consacrat pe merit în domeniul lui. Acorda decoraţii în zile aniversare la grămadă, mulţumindu-se să arunce o privire „distinşilor” şi să strângă automat mâinile întinse pentru preluarea cutiuţei cu tinicheaua, iar în final preamărind, din nou, epoca (confundată cu persoana sa), Partidul (pe care îl surclasa), drumul just spre Ţara Făgăduinţei (unde el juca rolul lui Moise). N-a jonglat cu numele contemporanilor vii, nici măcar pentru a le atribui greşeli, deoarece şi aceasta ar fi presupus o evidenţiere, examinarea de aproape a personalităţilor, iar rezonanţa numelor ar fi rămas suspendată, putându-se oricând întregi cu valenţe pozitive. Personal nu a lăudat pe nimeni şi n-a mulţumit nimănui — preocupat ca aceste laude şi mulţumiri să nu împuţineze cuantumul elogiilor cuvenite sieşi. Pe acest plan a fost avar, nedrept, ingrat. N-a conceput să cedeze din gloria lui (mult mai puţin justificată prin merite proprii în ultimul deceniu) nici o fărâmă, făcând loc, pretutindeni, supradimensionatei amprente personale, personalizând întreaga istorie contemporană cu sine însuşi.

Grija pentru sine şi dezinteresul pentru ceilalţi erau atât de înrădăcinate, încât şi în calitate de amfitrion se situa cu exclusivitate în centrul atenţiei, ignorându-şi invitaţii şi pulverizându-i într-un şters fundal decorativ impersonal. Nu ştia să fie gazdă, nu avea gentileţea de a răsfrânge măcar formal asupra oaspeţilor o palidă rază de interes. Deşi te duceai chemat, nu prea bucuros să-ţi sacrifici timpul liber, aveai senzaţia că nici nu te remarcă sau, dacă da, că ţi-a făcut un hatâr care-l agasează şi-i produce disconfort. Un timp, în primul deceniu, obişnuia să facă din musafiri ţinta vervei sale critice fără istov; chiar în timpul mesei sau după masă, tăbăra pe câte unul înghesuindu-l ca la cea mai acerbă şi nemiloasă şedinţă, provocându-i, pe lângă stresul psihic, inevitabile crampe stomacale. Era un fel primitiv şi grosolan de a se erija permanent în patron. În anii din urmă, se izola cu soţia sa într-un colţ al mesei şi nu mai acorda celorlalţi nici o atenţie. Nu mai vorbea, privea pe fereastră evident plictisit de sunetul tacâmurilor, de vocile înfundate ale mesenilor, de figurile lor comune. Dacă nu putea personaliza micile evenimente cu sigiliul propriu inconfundabil, prefera să le scoată de sub orice egidă, conservându-se şi pe sine în anonimat.

Vechea gardă proletară

Principala himeră sociologică a comunismului a fost, după umila părere a subsemnatului, bizuirea pe proletariat. Eroarea provenea de la Marx care, distingând pe bună dreptate în capitalism două clase de bază (sub raportul rolului în producţie), burghezia şi proletariatul, şi apreciind, de data aceasta strict teoretic, pe temei intuitiv, că ele se află într-o opoziţie antagonică ireductibilă, a tras concluzia pripită că muncitorimea e groparul exploatării şi demiurgul lumii fără clase. De aici, nu a mai fost decât un pas până la proclamarea, în socialism, a muncitorilor drept avangarda societăţii. În fapt, istoria nu a confirmat nicăieri până acum manifestarea proletariatului ca gropar al capitalismului (singurele revoluţii care au dus la socialism — în Rusia, China şi Cuba — au avut, în primul rând, caracter antifeudal şi au fost promovate de ţărănime), iar aşa-zisul său rol conducător în socialism s-a învederat a fi o catastrofă.

Primul model al comunismului real s-a forjat în Rusia şi, cu toate că proletariatul reprezenta o minoritate în structura demografică a marelui stat, Lenin şi Stalin, credincioşi proletarismului marxist şi nevăzând altă clasă în măsură să-i înlocuiască pe moşieri şi burghezi în treburile publice, au dat consemn avansării muncitorilor. Nouă ni s-a implantat modelul muncitoresc-sovietic după al doilea război mondial, respectiv la trei decenii de la revoluţia rusă, când spiritul proletar se mai domolise, dar tot l-am resimţit ca pe o lovitură de măciucă în moalele capului. (Ce trebuie să fi fost în anii lui de glorie!) Ne miram degeaba, pentru că ce altceva decât gândire rudimentară, rigiditate grosolană şi intoleranţă puteau emana de la nişte oameni mărginiţi, animaţi de spirit gregar şi care-şi mai şi inoculaseră (ca să răspundă aşteptărilor) faimoasa ură de clasă. Şi-au inventat (sau le-au inventat apologeţii bolşevici) tot felul de virtuţi: idealism politic, intransigenţă revoluţionară, eroism şi devotament pentru „cauză”, morală proletară ş.a.m.d. Din fericire, noi, românii, ne-am debarasat destul de repede de „spiritul muncitoresc”, adaptând decalogul proletar la natura noastră balcanică, la temperamentul nostru latin şi la cultura noastră de tip francez. După două decenii, şi să fi dat cu puşca nu mai găseai prin fabrici „directori muncitori”, nici în

învăţământ facultăţi muncitoreşti, iar originea muncitorească nu mai era la modă printre oamenii de bun simţ. Chiar Ceauşescu începuse să renunţe la rigorile compoziţiei muncitoreşti în Partid, în organele Partidului, în promovarea „cadrelor de conducere”. (O anacronică şi dăunătoare recrudescenţă a proletarizării societăţii a fost determinată de accederea Elenei Ceauşescu în forurile superioare ale Partidului — la început nu în calitate de lider, ci de soţie — şi mai apoi în fruntea sistemului cadristic al CC.)

La nefastele efecte ale „spiritului muncitoresc” m-am mai referit în capitolele anterioare ale memoriilor, acum am să mă opresc la câteva individualităţi desprinse din panopticul proletar al conducerii de partid şi de stat. Cred că, în România, singurul exemplar veritabil de conducător politic fabricat de clasa muncitoare a fost Gh. Gheorghiu Dej. Se pare că el era tehnician de înaltă calificare, aparţinând, prin urmare, aşa-numitei aristocraţii muncitoreşti şi, în plus, avea trăsăturile autodidactului, consacrându-se, mai ales în închisoare, studierii doctrinei şi lecturilor libere. Ceauşescu nu se poate revendica de la stirpea muncitorească, fiind prin origine ţăran şi, prin profesie, revoluţionar. De altfel, majoritatea liderilor partidelor comuniste au provenit fie din revoluţionari de profesie, fie din intelectuali, cel mai proeminent uvrierist fiind, din câte ştiu, Marchais al francezilor. Dar Lenin, Stalin, Mao Tze Dun, Hruşciov, Brejnev, Den Siao Ping, Tito, Fidel Castro, Togliati, Berlingner, Carillo şi atâţia alţii nu avuseseră de-a face nici cu meseriile, nici cu fabrica, nici cu măreaţa „clasă în atac”. (În afară de grevele pentru mărirea salariilor, clasa nu ştiu să fi participat la vreun atac proeminent, iar când i s-a şoptit că patronii i-ar putea oferi mai mult decât propriul ei regim politic, n-a pregetat să dea în primire, „la cheie”, şi regim şi stat şi partid, cu proprietate colectivă şi morală proletară, cu tot. Nu e întâmplător că, prin anii ’70, muncitorii din Occident declarau fără reţinere: „Noi suntem cu patronii în aceeaşi barcă; se îneacă ei, ne înecăm şi noi.”)

În vechea gardă ilegalistă a PCR era bine proporţionată reprezentarea muncitorească, alături de Dej, ocupând posturi-cheie în Biroul Politic, Apostol, Stoica, Drăghici, Moghioroş. Nu ştiu ce hram purtau alde Borilă şi Coliu, nu le descopeream nici un semn distinctiv, dându-mi mai degrabă impresia că s-au născut ca să ocupe locuri în lume degeaba. Foştii muncitori îşi devoalau, însă, marca socială, de la primul contact. Chivu, cum îl striga Dej pe primul ministru, mai puţin amical şi mai mult descalificant, era o marionetă aeriană, mânuită de păpuşar în bătaie de joc, înzestrată cu o

voce improprie, pusă pe un text ridicol. Faţă de intimi, Dej îl făcea „bou”, iar, mai târziu, Maurer chiar în gura mare, „dobitoc”. Ceauşescu nu-l cataloga, dar ori de câte ori acesta o lua razna prin şedinţe, îl întrerupea şi-l trimitea în banca lui scurt, fără replică. Ce fel de muncitor o fi fost el la Griviţa, acolo, de unde-şi trăgea blazonul de proletar revoluţionar? S-au scris tot felul de bazaconii despre faptele lui de arme din ’33, dar nimeni nu reuşea să-l vadă pe Chivu decât ducându-se să cumpere ţigări pentru maiştrii în vârstă, sau transmiţând cu vocea lui stridentă mesaje verbale de la un grup de grevişti la altul. S-a jucat ani de zile de-a primul ministru, convins că şefii compartimentelor guvernamentale nu se pot descurca fără binecuvântarea lui stereotipă, de totem impasibil şi rezolut. O altă „somitate” era fostul ucenic, Drăghici, intersectat cândva pe la UTC, apoi în închisoare, cu Ceauşescu, deasupra lui Chivu Stoica cel puţin prin aceea că ştia să-şi drapeze îngustimea vederilor şi colericitatea brutală, în faldurile lozincilor de clasă ale vigilenţei şi abnegaţiei revoluţionare. Am luat parte la jalnica expediţie condusă de el în Franţa, în 1965, şi l-am urmărit apoi doi–trei ani în Secretariat, unde asistam ca invitat, cum trăncănea (cot la cot cu Chivu Stoica) vrute şi nevrute, până când Ceauşescu l-a dat de-a berbeleacul. Mai era Moghioroş, şi el fost ucenic, nu ştiu de ce însărcinat în guvern cu agricultura, om de mai mult bun simţ, căruia cineva îi băgase însă în cap că are umor, şi cu care m-am întreţinut mai pe larg atunci când se îmbolnăvise şi se lupta cu moartea, plin de o impresionantă dârzenie bărbătească. Nu cunosc nimic special şi concret despre ce a făcut în agricultură, în afara faptului absurd, ce i se atribuia, al stârpirii cailor ca animale de muncă, în baza unui calcul economic meschin şi neconcludent. Prin intermediul soţiei sale, cu care am lucrat, aflam că munceşte pe rupte, trăsătură distinctivă a conducătorilor muncitori, lipsiţi de spor şi de perspectivă, compensând ineficienţa printr-o prezenţă axfixiantă în programul neîntrerupt. Cel mai elevat dintre aceşti muncitori mi s-a părut Gh. Apostol, preşedintele sindicatelor; mi-a cerut sprijinul în pregătirea unei importante luări de cuvânt în Comitetul Central, şi cu acest prilej am conversat cu el de la om la om. Nu părea marcat de tipica rigiditate de clasă, gândea şi se exprima molcom, uşor evaziv, pipăind esenţa ideilor cu timiditate, nestrălucind prin nimic, dar nici neîncercând să se impună cu forţa. A renunţat la putere fără spasme, făcând faţă onorabil terfelirii de către tinerii activişti ai CC şi reluându-şi viaţa la alt diapazon, căsătorindu-se cu o artistă şi mişcându-se degajat în eşalonul doi sau trei unde fusese reclasat. În final,

a semnat scrisoarea celor şase, dând impresia că vrea să revină în politică, dar după ’89 a ieşit cu totul din arenă; probabil nu se aşteptase să ajungă subordonatul lui I. Iliescu, unul din tinerii activişti ce făcuseră cor împotriva lui la prima mişcare de baghetă a lui Ceauşescu.

Mai decorau spaţiile publice şi alte personaje muncitoreşti, emblematice prin conturul grosolan al personalităţii moral-politice, ca şi al portretului fizic. Printre aceştia, celebrul Doncea, şi el erou griviţean, se pare că mai merituos sub raport revoluţionar, şi mai inteligent decât cei amintiţi, dar orgolios şi recalcitrant, ceea ce l-a făcut la un moment dat pe Dej să dea cu el de pământ. Pretextul fuseseră nişte excese de metodă (în calitate de primar al Capitalei băgase tancurile în periferii ca să eradicheze „păduchelniţele”), dar pedeapsa sancţionase pretenţia lui de a se situa la înălţimea meritelor istorice ale şefului partidului. Ceauşescu l-a reabilitat după moartea prematură a durului „baci”, dar mare brânză n-a mai putut scoate din el, fiindcă anarhismul îi era intrinsec, vizând nu numai nesupunerea ierarhică ci chiar legile ce îngrădeau pricopsirea materială. Pe cât fusese de antiburghez în teorie, pe atât se dovedea de antiproletar în practică, dintr-o dată atras de privilegiile foştilor exploatatori. Din punct de vedere literar, personajul era pitoresc, dar, sub raportul rigorilor politice, reprezenta un rebut doctrinar cu care partidul nu se putea mândri.

Florian Dănălache, fost prim-secretar al Capitalei, apoi ministru al transporturilor, răspundea mai bine parametrilor muncitoreşti tipici. Masiv, greoi în mişcări, cu obraz imobil, absolut fără expresie, îşi punea implantul robotic în funcţiune la strivitoarele mese de prezidiu. Avea o voce fără rezonanţă şi o pronunţie peltică, dar ignorându-şi lipsa de dotare oratorică, şi chiar lipsa de nerv temperamental, ştia să facă ravagii. Era probabil cel mai mare mardeiaş politic „de clasă” de care dispunea Partidul prin anii ’50. Spun „de clasă”, nu numai în sens social, ci şi al anvergurii profesionale. Prima calitate era aceea de a lua lumea prin surprindere, nimeni neputând prevedea că rotofeiul banal, cu chip de lut, se poate transforma subit în exterminator public. În al doilea rând, îşi executa adversarii fără isterie, patimă şi grabă, fără acute — vorbirea sa folosindu-se de un fel de băşici flasce pe care le arunca în sală, unde explodau înfundat, fără bubuitură, pliciuind. Se exprima în fraze anoste, şi înţelegeai ce spune abia după ce-ţi încordai urechile, dar atacul îl dădea „la bază”, doborând copacul dintr-o lovitură. Activiştii Capitalei îi pronunţau numele în şoaptă, numai invocarea lui dându-le fiori (când se spunea despre cineva că „a fost la tovarăşul

Dănălache", se ştia că e vorba de un muribund). După moartea lui Dej, Ceauşescu l-a adus în CPEx, unde „bătrânul" nu-i dăduse nici o speranţă de acces, dar fără protecţia vechiului patron în spate, n-a mai fost nimic. Nu mai găsea atmosfera în care rudimentarul lui aparat robotic să dobândească efect. Tot ca odinioară se manifesta, numai că acum nu mai stârnea teamă, ci ilaritate. Cu un ultim rest de perspicacitate, a încercat să-şi umple băşicile flasce nu cu explozibil, ci cu umor, dar unul de doi bani, ce făcea din el clovn. A renunţat, retrăgându-se în umbră ca un vestigiu demonetizat al necruţătoarei combativităţi proletare; fusese de-ajuns un râs sănătos, ca să se ducă pe apa sâmbetei. Dintre vechii proletari, poate cel mai „îngrămădit" sub raport intelectual era C. Pârvulescu, dar despre el am scris în *Elefanţii de porţelan*.

Îmi mai amintesc de un prim-secretar regional pe nume Furdui, fost miner, dirijând un centru muncitoresc, Hunedoara, pe care l-am cunoscut în calitate de ziarist. Faţă de acesta, Dănălache era un monument al rafinamentului, iar Doncea o expresie a purităţii morale. Diform, fără a fi gras, mirosindu-i picioarele de la o poştă, avea o gură atât de butucănoasă şi un maxilar atât de grosolan, încât la prima vedere erai tentat să-l incluzi în categoria necuvântătoarelor. Se bucura şi el de un renume sinistru şi nu printre filfizoni de Bucureşti, ci în masa de aceeaşi factură a topitorilor, minerilor şi cazangiilor. Vorbea greu, hârâit, întretăiat, lăsând impresia (probabil voită) că se sufocă datorită unui defect de respiraţie (era mai convenabilă această interpretare decât aceea că aparatul bucal nu i se supune, în nobila îndeletnicire, datorită neîntrebuinţării). Aşa, cvasimut, necioplit, grotesc, tăia în carne vie, iar muncitorii, deşi-i ştiau de frică, îl respectau şi parcă-l admirau, considerându-l „de-al lor". Într-o seară, a dat o petrecere, la care m-a invitat (eram în conducerea UTC-ului). S-a comportat ca o brută acefală. După ce s-a afumat bine a pus taraful să-i dea drumul la repertoriul „fără perdea", iar personal s-a apucat să umble pe sub fustele chelneriţelor, mârâind şi grohăind ca un hibrid urso-porcesc. Am scris un articol vitriolant, dar Comitetul Central mi l-a oprit, dându-mi-se asigurări că va fi informată conducerea şi că împotriva lui se vor lua măsuri. (Galeria managerilor politici proletari ai acelei epoci este expusă, la loc „de cinste", cu tarele ei reprobabile, în romanul *Pumnul şi Palma*.) A mai durat ceva, e drept, dar până la urmă acest Furdui a fost măturat, cu renumele lui sinistru şi cu năravurile lui primitive cu tot.

…Şi cea nouă, mai mult cu numele

După venirea lui Ceauşescu în fruntea Partidului, în CPEx s-a înfiripat o nouă gardă muncitorească, avându-şi reprezentanţi în toată structura organizatorică a puterii. Nu mai era vorba însă de aceiaşi proletari, scoşi din habitatul natural, modelaţi *in vivo*-ul clasei lor, purtând amprenta educaţiei sumare, durităţii, manierelor mitocăneşti, orizontului cultural îngust şi rigidităţii gândirii. Puţini din cei noi zăboviseră prin fabrici ca ucenici (calfe nici atât), cei mai mulţi făcuseră şcoala de meserii şi intraseră direct în munca obştească. Nu aveau instrucţie culturală, dar se dovedeau receptivi şi maleabili, învăţând din mers, frecventând tot felul de cursuri doctrinare, străduindu-se să-i imite pe intelectuali (în timp ce continuau să-i deteste).

Cel mai reprezentativ activist proletar de tip nou a fost Ilie Verdeţ, la origine miner (pentru această calitate, deloc de invidiat, pleda boala lui pulmonară, o silicoză de care n-a scăpat până la moarte), ajuns prim secretar regional pe la 30 de ani, apoi responsabil cu grad înalt la secţia organizatorică a CC, un timp secretar organizatoric al Partidului şi, într-un final (chiar dacă nu cronologic), prim ministru al României. Omul făcuse eforturi uriaşe să iasă din tiparul predestinat, cel puţin sub raportul civilizaţiei, şi reuşise în bună măsură. Ar fi fost un prototip excelent pentru romanul social englezesc de la sfârşitul secolului al XIX-lea — model infinit mai proeminent decât avuseseră la dispoziţie scriitorii epocii. Probabil că doza de încrâncenare şi brutalitate primită la mină se consumase în faza locală a afirmării, astfel că, ajuns la centru, şi-a putut etala fondul uman de factură superioară mediului în care fatalitatea îl îmbrâncise de tânăr. Verdeţ avea o fire blândă, îngăduitoare şi prietenoasă. Îi repugna să facă pe şeful şi, mai ales, în această calitate, să ordone şi să lovească. Deşi nu dispunea de un limbaj bogat şi complex, pentru a nu părea rigid, îşi înfăşura spusele într-un gros bandaj verbal, străduindu-se să fie cât se poate de sinuos, chiar opac, riscând să-şi piardă astfel accesibilitatea. Îi plăcea fastul oral în sine, ca marcă a intelectualităţii. Mai şi citea câte ceva, dar disproporţionat de laborios în raport cu esenţa uneori precară a lecturii, şi pierzându-se în amănunte. În cozerii dovedea discernământ, bizuindu-se mai mult pe

instinct şi experienţa de viaţă, decât pe cultură. Calitatea lui principală de manager nu consta în spirit expeditiv, rapiditate de execuţie şi eficienţă organizatorică, ci în calm, memorie bună şi luciditate, ca şi în abilitatea de a se adresa cui trebuie şi a lăsa oamenii să se descurce. Avea ambiţia umorului şi a veseliei de echipă, probabil moştenită de la ortacii între care deschisese ochii asupra lumii. Cred că printre muncitori această trăsătură e cotată ca virtute, făcând din ei ceea ce se numeşte „băieţi de viaţă", noţiune tradusă în anii dictaturii proletariatului prin sintagma „băieţi de comitet". Din păcate, umorul lui era tern, fără subtilitate şi fără vână dar, ca toţi pseudoglumeţii, acoperea lipsa de efect ilar asupra ascultătorilor prin râsul propriu, zgomotos, îndelungat, degenerat într-o tuse tabagico-emfizematică.

Mai era ceva care-mi atrăgea atenţia la el, nu din categoria însuşirilor native pe care i le admiram, şi anume ezitarea de a se pronunţa răspicat într-o dilemă, atât prin şedinţe, cât şi în particular. Un timp am crezut că se fereşte să fie tranşant fiindcă respinge maniheismul, dar cu timpul mi-am dat seama că era o formă a oportunismului. De oportunism suferea cam toată lumea — aceasta fiind după mine o lege universală a politicii — dar la o adică unii nu ne mai puteam reţine să punem punctul pe i. El se oprea întotdeauna tocmai la acest punct (cu excepţia faimosului pact „complotist" pe care l-am încheiat amândoi în Munţii Apuseni). Abia târziu, în perioada postdecembristă, mi-am putut explica respectiva „diplomaţie", în lumina unei revelaţii ce mi-a pus sub semnul întrebării însăşi judiciozitatea pomenitului pact. Pe mine mă simpatiza, îmi căuta compania, iar când am fost o noapte întreagă în acea intimitate montană, şi-a exprimat convingerea că dacă voi refuza să mai alimentez „opera" lui Nicolae Ceauşescu şi să pompez intelectualitate în manifestările sale publice, „geniul" se va prăbuşi ca un castel de cărţi. Nu avea dreptate, forţa lui N.C. nu stătea în lustrul intelectual al discursului, dar aceasta invidia, în special, Verdeţ la superiorul său, convins că dacă respectivul ascendent dispare, îi va fi mult mai uşor să-l surclaseze, sau măcar să-l egaleze. Erau două entităţi opuse: orice ar fi făcut Verdeţ, nu putea atinge tonusul energetic, temeritatea politică şi vâna temperamentală ale lui N.C., precum acesta din urmă n-ar fi putut nici măcar mima omenia naturală, cumsecădenia neforţată şi disponibilitatea de a lăsa oamenii liberi, ale primului. Se întâlniseră întâmplător şi se ţinuseră poate unul lângă altul împinşi instinctual de nevoia completării reciproce (conform teoriei că extremele se atrag); la ei funcţiona însă şi legea respingerii, învederată atât de

aversiunea subterană a lui Verdeţ, cât şi de brutala îmbrâncire la care a recurs N.C., când a proclamat „căderea guvernului” şi l-a trimis pe miner la „Comisia de revizie” — azilul de bătrâni al Partidului.

Despre celălalt lider proletar de tip nou, Virgil Trofin, mai tânăr decât Verdeţ, şi deosebit de acesta ca spirit, factură intelectuală şi morală, am vorbit destul. Mă preocupă, doar, virtualul lui destin postdecembrist. Probabil că Trofin nu s-ar fi bucurat de imunitatea lui Verdeţ şi ar fi făcut puşcărie, ca noi, ceilalţi. Dar dacă prin absurd rămânea liber, în calitate de victimă politică a lui N.C. (nu de această circumstanţă a beneficiat Verdeţ, ca şi Ion Iliescu, de altfel?), cei doi s-ar fi ciocnit pe culoarele aceluiaşi PSM, sau fiecare şi-ar fi alcătuit propria grupare de stânga? Cred că Trofin l-ar fi devansat pe preşedintele PSM-ului, pentru că era mai direct şi mai decis, nu s-ar fi sfiit să resuscite revendicările muncitoreşti marxiste, şi să încrimineze franc trădarea de clasă a aşa-zişilor exponenţi ai „socialismului ştiinţific neîntinat”, ce s-au pus în slujba străinilor şi au devalizat ţara ca să se îmbogăţească sau ca să-şi plătească exerciţiul puterii.

Am mai avut un muncitor promovat de N.C. la rang foarte înalt — C. Dăscălescu, surprins de prăbuşirea din Decembrie ’89 în postul de prim-ministru al României. Acesta nu avea trăsăturile generaţiei proletare edulcorate, de după Dej, şi însuşi Ceauşescu l-a ţinut mult timp în rezervă, la judeţ, conştient că poate strica imaginea regimului său, pe care-l vroia şlefuit, emancipat, suficient de evoluat să facă faţă deschiderii spre Vest. Dăscălescu rămăsese un troglodit. Dispreţuia „de plano” cultura, manierele şi orice rigori morale în politică. În judeţul lui se bătuse orbeşte pentru investiţii, nu atât ca să ofere populaţiei altă viaţă, cât pentru a-şi orna propriul *curriculum vitae* cu mari ctitorii, pregătindu-şi trambulina de lansare spre centru. Elena Ceauşescu, marea nostalgică a mâinilor de fier proletare de altădată, l-a determinat pe N.C. să-l aducă în Centrală, pentru început ca secretar cu agricultura, funcţie necunoscută până atunci, şi, apoi ca numărul doi al Partidului, secretar organizatoric. Pe unde a trecut, Dăscălescu a tunat şi a fulgerat, personalitatea lui neputându-se închega şi exprima în ceva coerent, ci numai în exclamaţii radicale şi în sentinţe sumare, fără drept de apel. Nu se jena de nimeni, era obraznic faţă de toată lumea, nu stima şi nu respecta nici o persoană, în afara celor doi de care depindea. Era eliptic, lipsit de argumente, dar categoric, univoc, inflexibil. Activiştii îi spunea „Baiazid”, având în vedere probabil porecla de „Fulgerul” a unui sultan, potrivită poate ca tactică

războinică, nu ca metodă de conducere paşnică. Observasem că are tupeul mitocanului, dar nu îi acordam atenţie; până când primii secretari, foştii lui colegi, mi-au schiţat, cu ocazia călătoriilor prin ţară, portretul lui de aproape. Îl detestau, nu fiindcă fusese promovat (devenindu-le sergent instructor), ci pentru că nu-şi mai recunoştea proveniența din respectiva tagmă. Îl descriau ca pe unul dintre cele mai primitive instrumente de lucru, folosite în cauze lipsite de acurateţe, unde nu aveau ce căuta scrupulele, ezitările, procesele de conştiinţă.

Ca prim-ministru a primit însărcinări de vechil; N.C. s-a dispensat de o capacitate conceptuală în fruntea guvernului, de o minte selectivă şi sintetică, închipuindu-şi că poate suplini singur aceste funcţii. I-a încredunţat lui C.D. însărcinarea să-şi ia o bâtă şi să-i caftească pe miniştri sau cel puţin să izbească năpraznic în masa de şedinţe cu ea, pentru a înspăimânta lumea. Când prezenta bilanţurile sau programele guvernamentale, şi N.C. desfiinţa aceste documente, fiindcă erau cu adevărat proaste sau fiindcă îi plăcea lui să-şi dea importanţă, Dăscălescu lua cuvântul şi-i făcea pe miniştri albie de porci, uitând cu desăvârşire că cea mai proeminentă semnătură sub care fuseseră înaintate era a sa. N.C. îl privea cu greaţă şi uneori îi spunea de la obraz „Dar tu n-ai văzut ce semnezi, nu le-ai trimis tu spre aprobare?" Obrazul lui Dăscălescu era aşa de gros că nu-i păsa de apostrofe şi continua să-şi bălăcărească nestingherit colaboratorii.

O dată, când N.C. a vrut să cunoască opinia noastră expresă despre guvern, am spus că îl găsesc incompetent, incapabil să formuleze o politică economică raţională şi, în plus, lipsit de atribuţii clare, majore, pierzându-se într-o funcţionalitate rutinieră, fără perspectivă. N.C. a preferat să închidă discuţia, dintr-o dată dezinteresat de asemenea opinii, iar primul ministru nu mi-a mai dat bună ziua cel puţin un an. Trădând o filiaţie directă cu Dănălache, C.D. a putut reedita, în conjuctura deplorabilă a deceniului al nouălea, personajul sinistru pe care revirimentul politic de după 1965 îl aruncase la gunoi, ca dezgustător deşeu al dictaturii proletare.

Al patrulea secretar organizatoric muncitor (numărul doi în ierarhia centrală a Partidului) a fost Gh. Pană. Băiat de la ţară, fost ucenic, a învăţat repede abc-ul activistic şi a urcat în profesie pas cu pas. L-am remarcat pe treapta de secretar cu propaganda al Capitalei, pe la începutul anilor '60 (sub oblăduirea lui Dănălache, de la care nu a furat însă şi agresivitatea prostului iresponsabil pus să facă dreptate), apoi ca prim-secretar judeţean la Braşov, calitate în care l-am bumbăcit în *Scânteia*, făcându-l să se plângă într-o plenară.

Cred că gradul maxim de combativitate pe care şi l-a permis a fost să-l atace pe Apostol, după care, indiferent ce funcţie a mai căpătat, a rămas în banca lui. Nu devenise nici orgolios, ca organizator îmi cerea, din când în când, sfatul (şi eu eram secretar), de cultură sau de presă neîndrăznind să se apropie fără să mă întrebe. Supapa lui de supravieţuire în funcţiile înalte în care s-a văzut propulsat era confesiunea: venea, se aşeza pe un scaun şi, uitându-se în dreapta şi în stânga, pentru a se asigura că nu ne ascultă nimeni (deşi eram singuri), începea să ofteze şi să se văicărească. Şi că munca e grea, şi că oamenii sunt ai dracului, şi că şeful e prea exigent şi că „tovarăşa" îl hărţuieşte. Într-adevăr, Elena Ceauşescu striga la el (ditamai secretarul organizatoric, primar al Capitalei sau ministru al muncii) ca la un băiat de prăvălie: „Pană, de ce faci aia? Tu nu vezi că eşti prost?" „Da, tovarăşa Lenuţa! i se răspundea. De ce sunt prost, tovarăşa Lenuţa?" „Hă, hă, hă! Pană ăsta s-a prostit de tot."

Nu avea suflet rău, dar rigorile muncii nu-i permiteau să fie cât de bun ar fi putut. Pe cei simpatizaţi îi ducea în cârcă şi-i acoperea cu statura lui scundă, bine zidită însă, de sportiv practicant. Când lua cuvântul prin şedinţe, nu ataca (nu zic persoane, nici idei, situaţii), ci adopta un ton implorator, rugându-se de toată lumea să înţeleagă, să facă o excepţie, să rezolve pozitiv cazul susţinut de el. De unde i-o fi venit convingerea că poate răzbi prin sentimentalism, într-o lume a criteriilor fixe, nu ştiu! Culmea e că uneori reuşea să obţină în modul acesta, extrem de fragil, un neverosimil câştig de cauză. Era şmecheria lui majoră, de care n-a încetat niciodată să facă uz, în pofida puţinelor şanse la care era îndreptăţit să spere. Vedeam că uneori e pe punctul de a renunţa la tonul lacrimogen, de a izbucni în acute, dar se răzgândea, rezervându-şi acest drept doar pe terenul de sport sau la un pahar de vin. Suferea de carenţe educaţionale, ca toţi muncitorii, era ipocrit, mai ales când, terminând să se plângă pe sine, începea să deplângă soarta ta, sau invers, când te lăuda, autominimalizându-se (obişnuia — mai ales când îţi cerea ajutorul — să invoce limitele lui intelectuale, condiţiile grele în care s-a format, lipsa de timp pentru lectură). În mare, l-am găsit corect, practicând măcar pe ascuns o colegialitate sinceră. Nu ştiu cât de convins era în forul intim de existenţa pomenitelor limite, dar ele reprezentau un impediment serios de comunicare, în teme situate în afara rutinei. Chiar despre viciile de fond ale sistemului de conducere unipersonal nu putea avansa prea mult în discuţie, fiindcă atitudinea lui nu avea ascuţiş critic, exprimându-se ca un lamento defulator, vis-à-vis de fatalitate.

S-au mai perindat destui muncitori prin organele superioare ale partidului în cei 25 de ani cât a girat Ceauşescu gestiunea cadrelor de răspundere: Patilineţ, de care am vorbit, Berghianu, inteligent, dar capricios şi extrem de mojic, V. Cazacu, cinstit, dar pisălog, agasant şi mămăligos, Banc, nu lipsit de luciditate, dar încăpăţânat, fără pic de maleabilitate, Miu Dobrescu, blajin, dar lipsit de personalitate, cei doi Radu, devotaţi într-un mod particular binefăcătorului prin slugărnicie minuţioasă.

O menţiune specială merită muncitorii puşi de N.C. în fruntea instituţiilor militare ale statului. Asupra armatei populare o amprentă puternică pusese Emil Bodnăraş. Nu ştiu ce virtuţi militare a avut omul (se spune că a fost şef de promoţie), dar severitatea lui elegantă, de cavaler medieval mizantrop, opusă vulgarităţii cazone obtuze, nu putea să nu impună colaboratorilor de grad înalt ai statelor majore, să nu facă şcoală. Cred că ofiţerii de ţinută, de care armata noastră nu a dus niciodată lipsă, în ciuda neştiinţei de a-şi apăra onoarea terfelită după Decembrie ’89 de tot felul de vârtejuri ale pleavei sociale, şi-au însuşit şi au purtat cu mândrie efigia culturii militare subtile, imprimate de generalul de armată spelb, taciturn şi politicos ca un nobil scăpătat. S-or fi făcut, fireşte, la grămadă, şi mulţi gradaţi de carton în perioada reorganizării forţelor armate, şi, mai ales, ceea ce mi se pare mult mai grav, au fost strecuraţi în eşaloanele superioare ale ofiţerimii mulţi agenţi sovietici, fiindcă nu a lăsat URSS oştirea românească fără oameni de legătură şi fără subordonaţi gata s-o slujească necondiţionat. Dar cine nu ştie ce aglomeraţie de „Moş Teacă” existase şi în armata burgheză, şi câtă frivolitate, corupţie şi incompetenţă în rândul ofiţerimii, fără ca aceasta să coboare în ochii poporului haina militară, epoleţii şi drapelele de luptă. Cred că Bodnăraş a slujit, prin exigenţa sa incoruptibilă şi prin distincţia manierelor, cele mai bune tradiţii ale elitei militare. De aceea, nici acum nu-mi pot explica îndepărtarea lui de către Dej, din fruntea Ministerului Apărării, şi înlocuirea cu poate bine intenţionatul şi cumsecadele Sălăjan, dar care nu putea decât să coboare ştacheta. Şi-a spus oare cuvântul atributul muncitoresc, absent la Bodnăraş, şi încununând personalitatea ştearsă a succesorului? Sau neîncrederea funciară a naţionalistului român într-un fost om de încredere al Uniunii Sovietice? (În acest caz Dej s-a înşelat, pentru că Bodnăraş a fost cel mai antisovietic din conducerea PCR).

Oricum, de la Sălăjan, criteriul muncitoresc în alegerea capilor armatei a devenit de neclintit. Următorul a fost Ioniţă, muncitor de uzină şi militant în mişcarea de tineret, pe care

Ceauşescu l-a promovat fără să şovăie. (Şi fără să ştie de un anumit magnetism ce-l făcuse pe acesta să pivoteze în taină spre URSS.) Descoperirile ce l-au făcut să-l îndepărteze grăbit de la conducerea armatei trebuie să fi fost răscolitoare pentru N.C., infirmându-i flerul şi cunoaşterea exactă a subteranelor politice, săpate de ruşi pe când îşi aveau diviziile aici. Nu ştiu cum îl prizaseră generalii şi trupa pe Ioniţă, dar civilii vedeau în el imaginea neşlefuită a strungarului îngâmfat, suficient şi mitocan, ce nu făcea nici cel mai mic efort să iasă din vechea-i carcasă. Ce o fi visat el? Să cucerească puterea în România sub oblăduirea lui Brejnev, cu care poate ar fi reuşit să semene, întrucât aveau în compoziţia intimă acelaşi minereu? I-a urmat fostul muncitor Ion Coman, cunoscut şi el de Ceauşescu din mişcarea de tineret; acesta reuşise să-şi topească rigiditatea proletară, să-şi formeze o receptivitate umană negrevată de obsesii şi o bună-cuviinţă demnă de laudă. N-a zăbovit nici el acolo, poate tocmai pentru minusurile de tip cazon, sau în virtutea regulii de rotaţie, considerată de Ceauşescu mai imperioasă aici ca oriunde. A venit la rând Constantin Olteanu, fostul şef al secţiei militare a CC, şi el muncitor la origine, mai apropiat de abilităţile intelectuale, impropriu poate pentru duritatea vieţii de cazarmă, înclinat spre cozeria civilă, spre temele culturii, ce-l atrăgeau într-un grad sporit în raport cu puşca şi tunul. Intuind ceva din acest complex particular, N.C. l-a mutat, când i-a venit sorocul (după ce l-a încercat şi la primărie), în postul de secretar cu propaganda. Sau poate în ideea de a militariza acest domeniu prea lax şi eteric, după gustul lui mai nou?

În ce priveşte cealaltă instituţie militară, Ministerul de Interne, căreia i se ataşa sau i se desprindea periodic Securitatea, parcă negăsindu-i-se niciodată acesteia locul potrivit, servitutea muncitorească nu a fost niciodată abolită. După detronarea lui Drăghici, convins că n-a făcut decât să slujească interesele de clasă ale proletariatului, lipsit de discernământ în folosirea forţei faţă de ceea ce el credea că intră în categoria generică a duşmanului, incapabil să disjungă abuzul de necesitate, s-au perindat, şi aici, o sumedenie de muncitori, aleşi de Ceauşescu după firea lor, sau lipsa veleităţilor de lideri. Au fost miniştri Onescu şi Stănescu, amândoi colţoşi, dar cinstiţi, făcând tot ce au putut pentru primenirea aparatului de ordine şi a serviciilor secrete. A urmat Bobu, prea slugarnic pentru a activa independent, în raport de cerinţele specifice ale unui domeniu atât de delicat, şi prea fricos pentru a impune în minister o linie contrară abuzului de funcţie — inerentă cred, pretutindeni, acestei

categorii speciale. Dincolo de anecdotica denigratoare şi ilariantă construită în jurul personajului, ce a tot urcat, ajungând, în final, un fel de umbră docilă a lui N.C., Bobu reprezintă un caz de depersonalizare dramatică (mi-a spus odată că vocaţia lui a fost afirmarea demnă şi neatârnată). Nu ştiu cum îi arăta în realitate firea, dar din nenorocire i-a fost percepută, de la bun început, numai uriaşa disponibilitate de subordonare. N-am mai întâlnit un om capabil să se disimuleze în asemenea grad, să nu poată ieşi nici un milimetru din cuvântul superiorului, să nu găsească puterea de a-l contrazice măcar într-un punct cât de mic, sau de a face ceea ce credea el de cuviinţă pe ascuns. Personal nu sunt sigur că devotamentul lui se ridica până la confundarea cu obiectul acestuia, sau că instinctul critic îl părăsise total, identificându-se cu adevărul celui de deasupra, considerat absolut. Bănuiesc, mai degrabă, că i se dereglase aparatul de reacţie. Nici nu apuca celălalt să-şi termine fraza, şi el începea să bâţâie din cap, în semn de aprobare. Ba nici nu era nevoie să vorbească acela, el îi citea gândul din privire şi-i venea frenetic în întâmpinare. Poate nici nu mai era vorba de lipsa curajului de a se împotrivi, ci pur şi simplu de jenă. Ar fi trebuit ruptă o servitute psihică împovărătoare, spart un obroc sufocant, ori actul respectiv nu i se părea de bun simţ. Îşi inculcase o ruşine organică, se trezise încorsetat de o barieră pe care nu o mai putea trece. Aşa văd, în cele din urmă, cazul lui în ordinea posibilelor explicaţii psihanalitice. Lovitura de graţie i-a dat-o Elena Ceauşescu. Fără ea nu ar fi ajuns atât de departe în procesul anulării personalităţii. Din când în când, s-ar mai fi putut manifesta în el bărbăţia. Ea a adăugat, însă, complexului preexistent, conotaţia inerţiei faţă de despotica voinţă feminină — caracteristică nu numai soţiei lui N.C., ci multor altora, de natură să distrugă individualităţi puternice. Elena Ceauşescu i-a cultivat pudoarea protestului, laşitatea neîmpotrivirii, jocul penibil al sclaviei galante, redându-i-l de fiecare dată lui N.C. mai plecat, mai flasc, şi, în acelaşi timp, mai energic supus. Mărturisesc, un timp, personajul mi-a provocat revoltă, de la o vreme, însă, numai tristeţe, ca un semen strivit de vitregia destinului social.

Au mai condus Ministerul de Interne Teodor Coman, Homoştean şi Postelnicu, toţi recrutaţi din prim secretari de judeţ, ca să se sublinieze caracterul civil, de partid, al orientării instituţiei. Coman şi Homoştean se asemănau întrucâtva, în special sub aspectul jovialităţii, onestităţii şi plăcerii de a oficia micile ritualuri ale prieteniei (nu numai ocazionale, ci de sentiment). Pe Coman îl cunoscusem în

tinereţe, la plenarele organizaţiei de tineret Dobrogea, unde era prim-secretar. Felul lui de a-şi arăta simpatia consta în a mă duce la toate vestigiile istorice şi punctele de cercetare arheologică dintre Dunăre şi Mare şi, apoi, în a mă baga prin vestitele crame cu vin dulce de Murfatlar, Niculiţel, Babadag şi Isaccea. Când a devenit prim-secretar de partid al judeţului Tulcea, mă invita cu familia să străbatem, într-un mic remorcher ponosit, canalele Deltei, să pescuim şi să mâncăm, ca pe seminţe, raci fierţi tăvăliţi în mujdei. Nu ştiu cum se făcea că de fiecare dată ne prindeau ploile şi plecam de acolo rebegiţi şi muraţi. Fusese excavatorist în prima tinereţe, dar nu mai păstra nici o urmă proletară, găsind chiar că e de prost gust să te dai drept cine nu eşti. Apela la toate resursele ca să pară lejer în postura de politruc rodat, însă sub pojghiţa de instrucţie profesională şi şcoală a vieţii, apărea dezolant vidul intelectual. Homoştean, cu o minte mai sprintenă şi o excepţională vocaţie umoristică, fora în altă direcţie, recoltând rezultate mai spectaculoase, şi anume în bunul simţ ţărănesc, în hazoasa etnologie ardelenească mucalită până la ermetism. „Proletarismul" fusese un simplu accident în viaţa lui şi devenise, până la urmă, o sinteză fericită, inspirată a inteligenţei populare atavice; oricât ai fi scormonit în el, crezând că aceasta este doar crusta, dădeai de aceeaşi esenţă. Şi el mă purta prin locurile evocatoare de istorie ale ţinuturilor ardeleneşti (cu atât mai mult cu cât avea diplomă în disciplina respectivă), dar cel mai mult îi plăcea să-mi arate splendorile Munţilor Apuseni şi să mă pună să ascult basmele enologilor de pe Târnave — un Paveleanu sau Mărgineanu la Jidvei, un Babeş la Crăciunel, toţi creatori de grozave soiuri nobile, şi, mai ales, de şampanie cu nimic sub calitatea produselor de marcă franţuzeşti. De multe ori, uitam de plenara de a doua zi şi ne petreceam noaptea în pustietate, sus, la Oaşa sau la Iezer, lângă lacuri de origine glaciară, sub cerul ca o cupolă de cărbune minier, prăpădindu-ne de râs sau căzând în tristeţea ontologică a amestecului de veşnicie şi efemeritate ce ne scălda. După ce a venit la Bucureşti ca ministru de interne, l-am invitat acasă, şi după ce şi-a epuizat prologul comic, a plâns. „Nu e pentru mine munca asta, îmi spunea. Sunt un copil curat, nu pot trăi printre hârciogi, nu vreau să le ştiu secretele. Să mă lase în Arieşenii mei". De câte ori îl întâlneam şi încercam să-l tonific, strângându-i prieteneşte braţul, începea să lăcrimeze şi se îndepărta smerit, îndurerat, ca de lângă propriul copârşeu.

Nu ştiu ce au realizat oamenii aceştia doi la Ministerul de Interne, poate n-au făcut „gaură în cer", dar sunt convins că nici rău, cu voie, n-au putut săvârşi. Instituţia a funcţionat în

virtutea legilor ei oculte, la care nu aveau acces şi pe care nu le puteau bloca.

Le-a urmat Postelnicu, nefericită combinaţie de neîncredere funciară în bine, imaginaţie malefică şi dârzenie fanatică, obţinută în creuzetul ambiţiei şi supunerii partinice. Înainte, trecusem o dată sau de două ori prin judeţul lui şi n-avusesem de unde să-l apuc, întocmai ca pe o bilă grea, feroasă, de lovit popice. Ca ministru de interne, mă privea pe sub sprâncene cu o bănuială apriorică, văzând la mine ceva necunoscut, neprecizat, dar necesar de ţinut sub observaţie. Mi-am dat seama că e vorba de graba maladivă de a intra în pielea lui „Javert", neferindu-se chiar să semnaleze că „nu bagă mâna în foc pentru tine", şi că eşti apt să intri în colimator. Prin şedinţe vorbea apăsat, economic şi cu intenţia vădită de a părea esenţial iar ca înfăţişare, încruntat, mineral, intangibil, voindu-se o eminenţă proletaro-cechistă, de care odată şi-odată aveai să te izbeşti fundamental şi definitiv. E drept, omul a apucat şi o perioadă rea, când în pierdere de popularitate naţională şi externă, Ceauşescu şi consoarta considerau „Internele" principalul stâlp de susţinere al regimului, şi când ministrul chiar era pus să facă oficiul lui Javert, vârându-şi nasul în toate intimităţile şi raportând zilnic ce vede şi aude. Dar Postelnicu a pus în evidenţă şi o tardivă recrudescenţă a proletarismului, care în politică a generat numai efecte nocive.

A mai fost un muncitor pus să coordoneze, cred că imediat după Patilineţ, instituţiile militare ale statului, Ion Dincă. Împreună cu Andrei şi Burtică mă distram copios când, în Secretariat, în cabinetul lui N.C., sau cu oricare altă ocazie, Dincă raporta „noutăţile" de pe frontul vigilenţei revoluţionare. El miza mult pe fantezie şi pe arta „punerii în pagină" a faptelor aşa-zis semnificative sub raportul periculozităţii economice şi politice. Construia întâi un mic halou misterios (avea şi o voce adecvată, înăbuşită, egală, ce părea că măsoară greutatea şi dimensiunea cuvintelor cu micronul), apoi picta fundalul, întotdeauna sumbru, întunecos, după care decupa întâmplarea ca un corolar dramatic, o explozie gravă, bine ţinută în frâu. Ceauşescu asculta fără să-l privească, preocupat în aparenţă de ceva minor, dar cu o nerăbdare crescândă, vizibilă. Când deschidea gura se vedea că n-a crezut o iotă din prăpăstiile debitate de vorbitor şi reducea dintr-o dată dimensiunea zguduitoarei epici la un flecuşteţ insignifiant. Doar că nu-l lua pe secretar la goană. Dar Dincă dovedea un sânge rece impresionant, de reptilă preistorică. Nu insista asupra episodului respins, nu încerca să probeze, să convingă, ci, cu

un calm elegant, de şaman perfect sigur pe sine, punea pe tapet un subiect nou, la fel de bine prelucrat şi pus în operă. „Ia priviţi, şoptea Burtică, are pregătită în tolbă altă braşoavă. Şi dacă nici asta nu rezistă, tot nu se descurajează, buzunarele-i sunt doldora de istorioare”. Într-adevăr, îi era respinsă şi următoarea, chiar cu un ton mai ritos şi iritat, dar scamatorul rămânea mai departe imperturbabil, gata să azvârle în faţa noastră grămezi de porumbei, poate autentici, dar consideraţi de toată lumea himerici. Ceauşescu s-a săturat repede de fantasmagoriile detectiviste ale lui Dincă şi, într-o bună zi, fără nici o explicaţie, i-a spus să-şi facă bagajele şi să plece la Dâmboviţa, ca prim-secretar. Omul s-a repliat acolo, mizând pe concretul prozaic, dar şi-a perfecţionat şi măiestria vizionară, făcând mai greu decelabilă invenţia. A lucrat apoi la Capitală, însă talentul de improvizator fantast şi l-a pus cel mai bine în valoare ca vicepreşedinte al guvernului, cu altă autoritate şi putere de decizie, când ficţiunea, amestecată cu realul, determina şi imediate măsuri practice. Măsurile erau uneori disproporţionate în raport cu faptele, relevând vocaţia unei megalomanii dure, a unui proletarism radical, revendicându-se de la conceptul teoretic leninist al statului de dictatură.

Intelectualii din „prima gardă”

Rolul intelectualilor a fost mai ingrat în sistemul puterii comuniste şi, mai ales, în politică. Dacă în societate îşi păstrau prestanţa de totdeauna, fiind cotaţi drept crema societăţii, condiţionând prin profesie îndeplinirea unor funcţii comunitare vitale — sănătate, învăţământ, ştiinţă, arte —, impunându-se în selecţiile sociale libere prin superioritatea conferită de cultură, maniere şi distincţie morală, exercitând asupra mulţimilor fascinaţia ascendentului spiritual, în Partid alcătuiau o grupare tolerată. În componenţa Partidului, dar şi în reprezentarea doctrinară a acestuia despre rolul şi valoarea claselor. De ce tolerată? Pentru că necesară, dar dubioasă, importantă, dar lipsită de coloană vertebrală ideologică, ezitantă, tentată mai degrabă de burghezie, pentru bani şi confort, decât de un proletariat posesor doar al ideilor de dreptate şi echitate.

Neîncrederea politică faţă de intelectualitate s-a născut în revoluţia bolşevică, fiind proclamată prin gura lui Lenin, exasperat de lentoarea cu care aceasta răspundea impulsurilor lui nevrotice, intempestive, comandamentelor radicale pronunţate într-o bătălie „pe viaţă şi pe moarte”. Lenin mai avusese motive să se plângă de colegii lui intelectuali şi în etapa prerevoluţionară, când nici măcar Plehanov (fostu-i mentor) nu se arăta dispus să se înscrie în nerăbdarea maximalismului. Nu mai conta că doctrina o elaboraseră intelectualii, că ei se constituiseră în primul partid comunist european. Cel mai greu atârna în balanţă faptul că în practica revoluţiei intelectualii stăteau să reflecteze, şovăiau, murmurau, aveau opinii deosebite, dacă nu în esenţă, ca nuanţă. Poate de aceea s-a şi hotărât Lenin, până la urmă, să pună revoluţia în întregime sub egida proletariatului şi să decreteze că piatra de încercare a revoluţionarismului este acceptarea dictaturii „clasei oropsite”. În condiţiile în care majoritatea Comitetului Central o alcătuiau intelectualii. Acesta a fost Lenin, un dezechilibrat genial, care şi-a obţinut aproape toate victoriile capitale „contra curentului” (cu intuiţia lui ieşită din comun, Ceauşescu şi-a însuşit de la Lenin tocmai această trăsătură). Fireşte, vehemenţa procesului intentat de Lenin intelectualilor i-a convenit de minune lui Stalin, plin de resentimente faţă de omul cult ce-l

umilise, probabil, pe când o făcea pe curierul şi spărgea bănci ca să procure fonduri partidului sau se bătea cu albii la Tarâţin, vârât în noroiul unui bordei. Cum, la fel, le-a convenit succesorilor — nişte aparatciki aflaţi la distanţă astronomică de cultură.

În partid, fie că au fost puşi să tragă la jug, fie că au fost folosiţi ca ornament, au avut, indubitabil, statut de toleraţi. După câştigarea războiului civil, bolşevicii ruşi au simţit nevoia să-şi împodobească saloanele de stat cu bibelouri intelectuale. Şi, la fel, după epopeea celui de-al doilea război mondial. Iar când au venit la noi, printre primele măsuri a fost aceea de-a scoate în văzul lumii (una neobişnuită cu avatarurile revoluţiei) praporii culturii. O pleiadă de universitari şi academicieni în frunte cu Parhon, Sadoveanu, Săvulescu a fost instalată în marile foruri publice, ca nişte sclipitoare vaze de cristal pline cu trandafirii roşii ai regimului. Unii chiar fuseseră oameni de stânga, dedicaţi din tinereţe ideilor dreptăţii sociale, proprii încă din secolul al XVIII-lea marii intelectualităţi europene, alţii se convertiseră pe loc, sub valul de simpatie mondială orientat către Ţara Sovietelor — combatantul cel mai acoperit de răni şi de glorie al coaliţiei antifasciste. Sub acest panou emblematic, bine exploatat propagandistic, s-a produs apoi reprimarea detaşamentelor intelectualilor consideraţi de sovietici irecuperabili — printre ei şi legionari, antonescieni, anticomunişti notorii, sau provenind din rândul claselor exploatatoare. Dacă ceva poate fi reproşat fără drept de apel intelectualilor de marcă ce au ieşit în întâmpinarea sovieticilor şi s-au lăsat manipulaţi propagandistic în interiorul ordinii lor, aceasta este complicitatea tacită la reprimarea colegilor de dreapta.

Conlucrarea cu sovieticii nu poate fi pusă pe acelaşi plan cu mărşăluirea unor intelectuali occidentali, în timpul războiului, alături de nazişti. Diferenţa sare în ochi: colaboraţioniştii vestici făceau jocul unei puteri agresoare, expansioniste, ce înrobea Europa şi o supunea exterminării rasiale, intelectualii răsăriteni acceptau să coopereze cu o putere eliberatoare, care îi pusese la pământ, cu uriaşe sacrificii, pe sceleraţii cotropitori autoproclamaţi rasă superioară, hotărâţi să purifice etniile în cuptoare. Dar ei, intelectualii estici, ar fi trebuit să accepte condiţionat conlucrarea, obţinând în primul rând cruţarea fraţilor cărora nu li se putea dovedi culpă penală. Aveau obligaţia să-şi condiţioneze adeziunea politică de satisfacerea acestui deziderat raţional şi uman. Nu ştiu de ce nu au făcut-o şi nu ştiu în primul rând dacă pentru ei aceasta a fost o reală

problemă de conştiinţă. De aici se pot trage concluzii cu valoare istorică perenă: intelectualii, ca toţi românii, de altfel, nu trebuie să se lase târâţi în lupte fratricide, sub înrâurirea sau la umbra puterilor străine, interesate să dezbine, să slăbească şi să domine. (Dar nu cumva fenomenul ţine şi de altceva, ce nu ne place să recunoaştem, şi anume de absenţa resortului moral al solidarităţii la intelectuali? De un egoism rece, în care nu e loc pentru grija faţă de confrate? De acea faimoasă invidie, combinată cu spiritul concurenţial şi mercantil, ce se transformă câteodată în cruzime? De sporirea jubilaţiei gloriei, atunci când ea e dobândită concomitent cu, sau chiar prin, căderea altora? Mărturisesc sincer că de-a lungul vieţii nu mi-a fost dat să văd mai multă intoleranţă, vehemenţă a urii şi sete de răzbunare, decât în disputele, şi mai ales în răfuielile dintre intelectuali.)

Când am putut eu observa mai de-aproape nucleul conducător al Partidului, în Biroul Politic erau patru intelectuali: doi membri titulari, Bodnăraş şi Maurer, şi doi membri supleanţi, Răutu şi Bârlădeanu, cei mai reprezentativi fiind, firește, primii. Pe Bodnăraş l-am prezentat mai devreme, ca şi în *Elefanţii de porţelan*. A fost singurul personaj politic din epocă în măsură să exercite influenţă asupra lui Dej, una semănând cu a unui frate mai mare îndatoritor, protector. Se afla întotdeauna prin apropierea lui Dej şi, la solicitare, apărea imediat, ascultându-l pe „Cadiu”, cum îi spunea primului secretar după terminologia folosită la Înalta Poartă Otomană, cu palma sprijinită răbdător pe braţul acestuia şi cu urechea plecată deferent. Răspundea fără grabă, măsurându-şi cuvintele cu o siguranţă lejeră, iar Dej reflecta puţin şi se conforma sfatului fără să comenteze. Bodnăraş avea profunzimea persuasivă a moderatorului, de care Dej nu se putea dispensa. Şi-a întrebuinţat-o şi sub Ceauşescu, până când Elena i-a uzurpat poziţiile, bătând monedă, în intimitate, pe aşa-zisul antisovietism al militarului, şi pe izolarea de bătrân depăşit.

Baronul de partid a fost, însă, întotdeauna Maurer, firește nu în accepţiunea improprie, de azi. Baronii nu sunt procopsiţii prin fraude, burghezii parveniţi, de ultimă oră, cum îşi închipuie ziariştii fără noţiunea termenilor şi politicienii ignari, ci nobili sadea, aristocraţi cu titluri şi proprietăţi moştenite, proveniţi din marii cavaleri ai lumii germanice şi anglo-saxone. Astăzi, ni se prezintă un fel de saci de osânză cu chipuri diforme, plini de bani adunaţi de pe urma afacerilor murdare, sau în virtutea certificatelor de „revoluţionari”, drept vrednici moştenitori ai marelui rang de

odinioară. Dar nu sunt date drept aur toate tinichelele recuperate din pubele?

Prin urmare, acesta era Maurer, un intelectual comunist aristocrat, cum ar veni o struţo-cămilă a Partidului. În vremea obsesiilor internaţionaliste (globalismul de atunci) — şi în consecinţă a tendinţei deznaţionalizării — Maurer nu se sfia să rămână naţionalist, ca şi Pătrăşcanu (multă vreme am pierdut din vedere că Pătrăşcanu nu avea scăpare, oricâţi Stalini ar fi murit şi oricine ar fi venit în locul lui Dej, fiindcă pentru Uniunea Sovietică n-a existat crimă mai mare decât iubirea de patrie în rândul vasalilor, apărarea identităţii naţionale din interiorul sateliţilor). Când s-a convins că asupra lui Maurer planează ameninţarea anatemei sovietice, Dej l-a dat la fund, l-a scos din atenţia publică, a făcut din el un simplu cercetător de ştiinţe juridice (aceasta mi-a destăinuit Maurer însuşi, cu o veritabilă şi profundă emoţie, copleşit de recunoştinţă pentru omul ce-i salvase viaţa fără să-i spună, să-l avertizeze sau să se împăuneze cu merite, după aceasta). Dej îl lua pe Maurer aşa cum era, libertin, eclectic în gândire, cu varii slăbiciuni omeneşti, preţuind la el valoarea intelectuală, naţionalismul şi ataşamentul sincer faţă de cauza dreptăţii sociale. Când pericolul s-a estompat, primul secretar al Partidului n-a ezitat să-l scoată din bârlogul unde-l vârâse, să-l facă ministru de externe, şeful statului şi apoi preşedintele Consiliului de Miniştri, poziţie în care a rămas până la pensionare.

După moartea lui Dej, Maurer l-a preferat la conducere pe Ceauşescu (nici prin minte nu-i trecea să-şi adjudece postul de prim-secretar de partid, extrem de stânjenitor pentru el) cel mai greu cântărind în această opţiune spiritul patriotic şi înflăcăratul naţionalism al tânărului militant. S-o fi gândit şi că datorită vârstei o să-l manevreze mai uşor decât pe alţii, dar acesta a fost un motiv secundar. Maurer avea cea mai mare prestanţă la bara Biroului Politic şi, secondat de Bodnăraş, pe care-l interesa mugurele antisovietic al viitorului „Cadiu", n-a întâmpinat nici o dificultate în înscăunarea favoritului.

După '89, I. Gh. M. declara că regretă acest gest şi îşi atribuia autoratul moral al „nenorocirii", dar mulţi ani s-a felicitat pentru alegere şi a considerat că prin aceasta se constituise în cel mai mare binefăcător al României. Într-adevăr, din '65 până la părăsirea Consiliului de Miniştri, a fost mândru că aparţine PCR — stegar al suveranităţii naţionale în mişcarea comunistă, neînfricat David al autonomiei antiinternaţionaliste, ţinând piept cruntului Goliat hegemonist — şi, prin străinătăţi, unde reprezenta ţara cu

strălucire, se prevala trufaş de această mare virtute românească. S-a simţit bine şi în interior, decorând nobiliar prezidiile, unde-şi primea, la ore fixe, cu ceremonial regal, tabletele de „Valium 2”, deranjându-se doar ca să se ridice, din când în când, în picioare, în timpul scandărilor. Sau făcându-şi frecventele şi lungile partide de vânătoare în creierii munţilor, unde se aerisea la propriu şi la figurat (în ciuda faptului că la guvern stătea doar câteva ore, şi atunci citind politologie modernă). A fost un personaj carismatic, o adevărată piesă de muzeu a comunismului românesc, răzbunându-i prin francheţea, nonşalanţa şi comoditatea sa, pe bieţii intelectuali „de dârvală” din Partid. (Nu insist, un crochiu al omului politic m-am încumetat să schiţez în *Elefanţii de porţelan*.)

Un singur lucru cred că i se poate imputa: că n-a reuşit să-şi domine lenea boierească, pentru a pune pe hârtie ceva din vasta lui experienţă de viaţă, din enormul bagaj de observaţii făcute în lumea românească de pe poziţii extrem de originale, în aproape un secol de existenţă şi de istorie. Cât despre relaţiile cu Ceauşescu, căruia i-a insuflat, atât cât a putut, altitudine intelectuală, dincolo de dezamăgirile provocate de extremismul temperamental al acestuia, de la un timp rău materializat în politică, amărăciunea maureriană a fost agravată oarecum şi de semitrădările omului pe care i-a plăcut să-l considere prieten. Ajungeau la urechea lui răbufnirile lui N.C., gelos pe aura aristocratului retras „în meditaţie”, încercările acestuia de a-l macula cu epitetul „burghez”, ce nu corespundea realităţii. Până la urmă, în vorbe s-au trădat reciproc, dar dacă s-ar fi reîntâlnit dincolo de vicisitudinile istoriei, cred că s-ar fi distrat de minune împreună, râzând în gura mare de festele jucate proştilor din jurul lor.

Bârlădeanu, în afara unui vag nimb de specialist în economie, n-a expus o personalitate distinctă. În epocă n-a jucat un rol public, iar ca presupus savant (academician), n-a lăsat nici o urmă. S-a afirmat abia după ’89, probabil sub oblăduire rusească, în calitate de pensionar resuscitat, în tulburea şi grotesca viaţă parlamentară a tranziţiei, dând câteva interviuri dezlânate şi neconcludente şi oferind cuvântul oratorilor de la tribuna unui Senat pestriţ şi acultural. S-a agăţat ca de un pai, în acest înec, de o polemică intermitentă cu Ion Iliescu, preşedintele de atunci al ţării, despre care a avut obiectivitatea să afirme că a rămas la nivelul propagandistului de raion. Cum or fi receptat înalţii patroni acest act de indisciplină şi de tardiv orgoliu intelectual?

În Biroul Politic îl eclipsa de departe Răutu, mai cultivat şi mobil, uzând de o ironie rafinată şi, ciudat, fără complexul obedienţei sovietice — probabil fiindcă extracţia lui moscovită era notorie, doar lucrase la Radio Moscova în limba română, în timp ce a lui Bârlădeanu rămânea tainică, sau aşa credea el, pentru a nu-i păta reputaţia basarabeană (basarabeni fiind şi unul şi altul). Am scris câte ceva despre Răutu şi, în pofida păcatelor lui deloc neglijabile faţă de cultura română şi de specificul naţional al spiritualităţii, mi-a fost greu să-mi reprim o anumită simpatie, stârnită probabil de calităţile-i umane intrinseci şi de impresia, lăsată ulterior, că ce a făcut n-a făcut dintr-un impuls programatic duşmănos, ci dintr-o iresponsabilitate de amploaiat uşuratic, fără discernământ pronunţat. E cu neputinţă ca el să nu fi avut conştiinţa precarităţii, ca să nu zic nulităţii, culturii pe care o promova sub lozinca partizanatului de clasă. Cum se împăca aceasta cu gustul său estetic, destul de ales?

Să se fi înfiripat în capul oamenilor convingerea că proletariatul chiar are nevoie de o literatură şi o artă simpliste, grosiere, artizanale, din care „morala” să se desprindă fără efort, care să le bage degetele în ochi şi să le facă educaţie ca la şcoala primară? Prea a fost răspândită această modă, simultan, pe o treime a globului pământesc! Dacă ea s-a perimat şi demonetizat repede, s-o fi datorat nu numai reacţiei de neadaptare la grefă a lumii artistice, ci şi constatării, conştientizate ca atare sau nu, a regimurilor, că nici aşa, elementară, redusă la abecedar, arta nu e prizată de proletariatul funciarmente refractar culturii. Fireşte, în acest caz ce rost mai avea încrâncenata apărare a principiului receptivităţii produselor spiritului, pus exclusiv în slujba unor mase presupuse (la început) a fi însetate de cultură.

Ca intelectual militant până la înfocare pentru preceptele culturii de masă, Răutu a avut un destin trist. Voga lui a ţinut zece ani, după care autoritatea i s-a stins brusc, precum cărbunii aprinşi peste care arunci o căldare cu apă, iar febrilitatea marii misiuni s-a răcit de parcă nu existase niciodată, totul apărând ca un vis destrămat. Un număr de ani s-a dedicat bunurilor de larg consum după care, până la ieşirea din arenă, s-a izolat în foişorul de la „Ştefan Gheorghiu”, debitând abstracţiuni filozofice perimate, şi refugiindu-se în literatura americană de ultimă oră pe care, în discuţii fugitive, o „apăra” în faţa mea (ca şi când eu aş fi repudiat-o) cu o subterană şi apriorică mustrare că nu suntem destul de evoluaţi. Găsesc tristă şi fără noimă această aşa-zisă (din nou încrâncenată) nevoie de adaptare, într-o atmosferă în care de-acum putea fi el însuşi, fără efort şi fără certificat

public (cu atât mai mult cu cât, din când în când, Ceauşescu, simţindu-se în inferioritate pe anumite poziţii conservatoare, recurgea în Secretariat sau CPEx la sprijinul moral al lui Leonea, pentru reabilitarea câte unei idei revolute din tinereţea lor).

La sfârşitul anilor optzeci mă întâlneam cu el, în înserare, la intrarea dinspre Arcul de Triumf a parcului Herăstrău, în zona aglomerată unde bunicii îşi supravegheau nepoţii. Ne salutam zâmbind. Îl urmăream cu privirea cum traversează parcul, tot mai greoi, cu mersul legănat, parcă smulgându-şi anevoie picioarele din asfaltul aleii, trecut de 80 de ani, venind de undeva şi ducându-se altundeva, esenţial fiind doar mersul, atunci şi toată viaţa — ca de altfel la noi toţi.

În eşalonul al doilea al partidului se aflau numeroşi intelectuali remarcabili, ca de pildă academicianul Athanase Joja, un timp ministru al învăţământului şi culturii, apoi vicepreşedinte al guvernului, redutabil filozof aristotelian, academicianul Ilie Murgulescu, savant apreciat şi în străinătate, de asemenea ministru al învăţământului, academicianul filolog Iorgu Iordan, ambasador în Uniunea Sovietică, Constanţa Crăciun, şefa mea directă la Ministerul Culturii, Gaston Marin, preşedintele Consiliului de Stat al Planificării, sociologul Bucur Şchiopu, ministru agriculturii de stat, Mihai Ralea, preşedintele nu ştiu cărui comitet, Tudor Vianu, şi el responsabil obştesc. Reprezentau stucatura aurită a edificiului cultural; îşi percepeau, fără îndoială, condiţia de toleraţi, dar atenuau virulenţa combativităţii proletare şi descurajau aroganţa grobiană a berbecelui muncitoresc din mediul administrativ, dând totodată Comitetului Central o coloratură elegantă şi luminoasă, contribuind la o medie socială optimistă, deschizând o perspectivă încurajatoare noilor veniţi din „clasa dubioasă”, indispensabili totuşi dictaturii secerei şi ciocanului.

…Şi din a doua „gardă”

Am intrat în Comitetul Politic (succesorul rigidului, încruntatului Birou Politic înhumat de Ceauşescu în pripă, într-o criptă comună, improvizată ca pe front, în timpul asaltului) drept al treilea intelectual de generaţie nouă, după Manea Mănescu şi Paul Niculescu Mizil — ambii mai în vârstă (primul şi ilegalist), cu state vechi în funcţii politice de răspundere centrală. Altitudinea poziţiei, tinereţea (relativă evident, dar frapantă în raport cu media vârstei membrilor instituţiei), lipsa de experienţă politică, mă inhibau, făcând probabil din mine un personaj stângaci, timid şi cam de prisos. Nici confraţii cu aceeaşi apartenenţă socială nu mă protejau. Primul mi-a marcat condiţia decanul de vârstă, Bodnăraş. Când s-a întâmplat să fim odată alături, Ceauşescu, el şi subsemnatul, în pauza unei plenare cred, s-a pronunţat cu tonul unui guru aflat în starea periculoasă dintre calmul ameninţător şi iritarea mocnită: „Acuma că l-am primit pe el… e bine, (rezonanţa era mai degrabă de „treacă meargă”), dar să ne oprim aici, Nicule. Să nu transformăm conducerea partidului în organizaţie de tineret”. Ceauşescu a tăcut, prefăcându-se absorbit de ce se petrecea prin apropierea lui. Puţin dezumflat, Bodnăraş mi-a strâns braţul, cu mâna lui osoasă de sportiv bătrân şi, privindu-mă ceva mai îngăduitor, şi-a continuat filipica din ochi. Pasă-mi-te, îmi atrăgea atenţia ca eu să nu fac precum Nicu al lui, ci să bag la cap. După aceea, nu neg, mi-a arătat afabilitate şi când i-am oferit un volum de versuri, mi-a mulţumit în scris, ceremonios, deferent. Maurer se mulţumea să mă persifleze amical, cu aroganţa lui flegmatică de leu britanic. I se părea probabil că nu sunt destul de impasibil (şi aşa era) când comunicam ceva secretarului general de faţă cu el, şi ricana în barbă: „E prea tânăr”. Lui Ceauşescu nu-i convenea această subterană chemare la blazare şi replica tăios, în ciuda aerului cordial adoptat întotdeauna faţă de primul ministru: „Tu eşti bătrân şi tot spui prostii”. La care Maurer îmi făcea cu ochiul în semn de complicitate, ca şi când cel vizat de el nu eu fusesem, ci Ceauşescu însuşi. Şi el şi-a schimbat după un timp atitudinea, începând să mă ia în serios, mai ales după ce ne-am angajat într-o dispută, chiar în CPEx, despre locul moralei în profesia de avocat. El susţinea că avocatul este o

instituţie esenţială a democraţiei, reproşând în subtext degradarea profesiei sub comunism, mai ales pe timpul luptei de clasă, când pledantul devenise o fantoşă. Eu, fără să neg principiul, credeam că nu e bine ca avocatul să poată trişa la masa de joc unde miza e legea, scoţând vinovatul nevinovat, şi invers. Dar cel mai mult m-a mirat primirea rece făcută de confraţii mei cei noi, în special de fostul şef al presei, P. N. Mizil. Ca să nu mai vorbesc de proletarii tineri, ca Patilineţ, pe care-i vedeam gata să pronunţe formula lui Bodnăraş, dar mult mai convins şi apăsat. Lui Mizil îi plăcea să mă vâneze şi să „mă prindă", chiar în cabinetul lui Ceauşescu: punea din principiu afirmaţiile mele sub semnul dubiului, grăbindu-se, apoi, chiar fără să mai aştepte explicaţii sau bruindu-le, să râdă sarcastic. Chipurile, ce era de demonstrat, demonstrase. Pe Ceauşescu nu-l influenţa jocul lui cam uşuratic, îmi acorda tot creditul. A fost o toană pasageră, fiindcă în linii mari mă înţelesesem bine cu fostul meu şef, iar în calitate de colegi cred că am colaborat cinstit.

Şi pentru că a venit vorba de Mizil, consider că el a contribuit la instalarea în CPEx a unei atmosfere destinse, eliberate de toxinele neîncrederii şi rigidităţii, chiar de tensiunea complexului puterii. Arma lui, deloc sofisticată, în fond la îndemîna oricui în stare să-şi depăşească inhibiţiile, se dovedea veselia: glumele, reuşite sau nu, râsul, mai mult sau mai puţin contagios, dar opus încordării. Era nevoie de aşa ceva în forul de conducere al Partidului ca să se împiedice instalarea crispării „superresponsabile", a severităţii rigide, pentru perceperea dimensiunii mai luminoase a lumii. I se întâmpla însă, uneori, să depăşească măsura, să-şi prelungească buna dispoziţie şi ilaritatea, cam stridente, dincolo de disponibilitatea audienţei. Aceasta ţinea de lipsa „complexului intelectual" ce ne făcea pe ceilalţi reticenţi şi sobri. În calitate de vechi activist de partid, el se considera asimilat demult muncitorimii, integrat structurii ei nu numai social, ci şi „biologic" (provenea dintr-o familie muncitorească de ilegalişti). Alunecând pe această pantă putea deveni didactic, abuzând de demonstraţii trenante, nici măcar concludente întotdeauna. Dar rămânea un om tonic şi dacă îi cultivai cât de cât orgoliul de veteran trecut „prin ciur şi dârmon", găseai în el un reazim salutar în stările de depresie sau în momentele de „încercare". Dispunea de arta bagatelizării dramelor minore sau inventate, tipice firilor nu prea rezistente la tăvăleală, deşi el însuşi depăşea greu necazurile proprii, dezvăluind sub aparenţa de jemanfişist tentaţia autovictimizării. Dar aparenţa, bine zidită, reprezintă ceva în viaţă, uneori având funcţia unei a doua naturi. Dacă

şi-ar fi estompat instinctul pedagogic exagerat — probabil amplificat în exerciţiul de tată al multor copii — m-aş fi apropiat mai mult de el, în ciuda manifestărilor zgomotoase, de suprafaţă, şi aş fi avut fără îndoială de câştigat. Dar nu mi-au plăcut niciodată mania corecţiei şi seninătatea convingerilor definitive. Mă atrag mult mai mult autointerogaţia, dubiul, ezitarea între ipoteze, optimismul greoi al interiorizărilor discrete.

În anii de după Congresul al IX-lea (până la venirea mea) Mizil făcea tandem în CPEx cu Manea Mănescu, nu în sensul că s-ar fi completat ca gen intelectual sau afinitate spirituală, ci pentru că reprezentau cele două capete ale pârghiei, cu ajutorul căreia Ceauşescu îi marginaliza pe veterani: suprastructura şi baza economică. Mizil conducea propaganda şi cultura, iar M. Mănescu instituţiile de sinteză economică, controlând guvernul în gestiunea mecanismului de producţie naţional. Lucram cu amândoi la literatura de partid, valorificând documentaţiile lor şi colaborând activ în trio la redactare. Mărturisesc, îl preferam pe Mănescu pentru că nu era atât de schimbător ca Mizil (în sensul că pasionat să caute noduri în papură şi gata să abandoneze poziţia la prima obiecţie a lui N.C.). Mizil avea experienţă, poate prea multă, în formulările ortodoxe şi era chiţibuşar, în timp ce Mănescu, ieşit din şcoala libertăţii de expresie universitară, urmărea nu sintaxa propriu-zisă, ci sensul.

După ce am preluat presa şi cultura de la P. Niculescu Mizil, am colaborat mai mult cu profesorul Manea Mănescu, receptiv, conciliant, amator de inovaţii lexicale şi admirator al exprimărilor insolite. Îl cunoscusem ca student, după reforma învăţământului, distonând prin ţinuta sa profesională de noii pedagogi recrutaţi la grămadă. Alături de N.N. Constantinescu — o mare vocaţie universitară — deschidea perspectiva refacerii rândurilor tradiţionalilor animatori ai Academiei. Din păcate, obligaţiile de partid l-au împiedicat să-şi consacre toate valenţele carierei didactice, unde avea mari şanse de afirmare. L-am revăzut târziu, când devenise şeful secţiei de învăţământ a CC, la o întâlnire cu presa, dezinvolt, manierat şi cu o notă intelectuală a discursului ce m-a cucerit. Apoi, am devenit colaboratori şi colegi.

În CPEx am simţit ca o carenţă a condiţiei mele politice faptul că n-am depăşit un anumit prag al intimităţii amicale, atât cu Mizil, cât şi cu Mănescu. Faţă de primul mă reţinea, poate, persistenţa nejustificată a atitudinii sale de fost şef, din care decurgeau automat o oarecare privire de sus, o atenţie neglijentă faţă de ce spuneam, şi, mai ales, ambiţia dreptului aprioric de a avea ultimul cuvânt. Cel de-al doilea nu

colecţiona, însă, asemenea pretenţii şi nu încerca să se baricadeze nici în fetişul vârstei, posibil de convertit în ascendent. De ce nu se putea depăşi totuşi bariera amiciţiei minore, a cordialităţii formale, fără rezonanţe profunde, intime? Şi Mizil, şi Mănescu îmi lăsau impresia că pe plan afectiv au fost marcaţi, fireşte fără voia lor, de mentalitatea primei etape, cea proletară, a regimului, când prietenia se subordona principialităţii, ba era considerată categorie inferioară în sistemul valorilor de partid, fiind înlocuită cu liantul ideologic partizanal, cu o camaraderie de front.

Fără să-şi dea seama, în pofida faptului că activase în ilegalitate, ba provenea şi dintr-o familie muncitorească, tatăl său fiind militant socialist (în acest punct biografia lui se asemăna cu a lui Mizil) M.M. a fost un lider intelectual comunist timorat de complexul toleratului. N-a apelat suficient la ascendentul competenţei ştiinţifice, pentru a amenda de la tribune publice erorile de gândire strategică ale unor instituţii economice (până la urmă şi ale lui N.C.) deşi le percepea şi deduceam uneori că îl irită. N-a intrat în conflicte de fond, nici chiar cu potentaţii lipsiţi de cultură economică şi plini de tupeu. Şi-a făcut datoria, atât cât i s-a permis, în marja presupusei şi realei limite a intelectualului promovat în poziţii înalte, fără privilegiul originar al proletarului de sânge. A urcat treptele ierarhice până la poziţia de premier al României, dar s-a menţinut în umbra puterii, lăsând ca tot eclerajul să cadă asupra şefului cel mare, neîndrăznind să-i deranjeze prea mult nici pe subordonaţii incompetenţi, superficiali. Se pare că această postură i-a convenit secretarului general, dispus să-i acorde onoruri, să-i măgulească vanitatea epidermică, dar în acelaşi timp să-i diminueze, dacă nu chiar să-i răpească puterea derivată din importantele funcţii de stat. Cer iertare venerabilului demnitar comunist, pe care-l ştiu susceptibil faţă de încercările de dezgolire a penumbrelor vieţii, dar cred că e timpul (în pragul dispariţiei) să ne spunem unii altora şi adevărurile triste, menite nu să ne coboare ca oameni, ci să ne explice laturi neînţelese ale destinului, aceasta îndeplinind şi un necesar rol cathartic.

A treia promoţie

Pentru mine, atmosfera în CPEx, cel puţin sub raportul componenţei intelectuale, s-a înseninat o dată cu venirea lui Andrei şi Burtică. Înaintea lor cu puţin, cea de-a treia promoţie de intelectuali fusese inaugurată de Ion Iliescu. El mi s-a părut, însă, că nu ţine să se acrediteze ca intelectual, fireşte nici ca muncitor (neavând contingenţă cu tagma), ci simplu, fără veleităţi şi zorzoane, ca activist (aşa cum mi se recomandase într-o discuţie crucială pentru cariera lui, pe care am relatat-o). Deşi mimasem amândoi câteva gesturi de apropiere, încă de pe când conducea UTC-ul în calitate de ministru al tineretului, continuate sporadic după intrarea în Secretariat, ipotetica amiciţie n-a progresat în fond nici cu un milimetru. În schimb, cu cei doi ea a escaladat rapid toate treptele, constituindu-se într-o relaţie stabilă şi durabilă, prietenia cu Andrei depăşind epoca, înfruntând timpul, transformându-se într-o afinitate pe viaţă.

Din cea de a treia promoţie au mai făcut parte Emilian Dobrescu, preşedinte al CSP, Nicolae Giosan, preşedinde al Marii Adunări Naţionale şi Angelo Niculescu, vicepreşedinte al Guvernului, întrunind toţi caracteristicile intelectualului valoros, ridicat de partid în ranguri înalte dar ţinut în grila toleranţei, făcut să nu uite că preţul plătit pentru „mărire” în societate este „micşorarea” constantă, liber consimţită — şi cât mai graţioasă — în faţa adevăratei mărimi, cea politică, de clasă, emanând de la proletariat. Cei trei au reprezentat condiţia respectivă în variate forme, corespunzător temperamentului, educaţiei şi nivelului cultural, pornind de la sobrietatea taciturnă a lui Dobrescu, trecând prin jovialitatea mlădioasă, dar disciplinată, a lui Giosan şi terminând cu verva persuasivă, de mare întindere, însă obedientă, a lui Niculescu. Ceauşescu îi juca în buiestru prin aceeaşi metodă şi prin aceleaşi mijloace: le dădea pinteni pentru a declanşa în ei energia nervoasă a avântului şi, apoi, strângea zăbala, făcându-i să se cabreze, să resimtă puterea călăreţului şi să plece capul cu resemnare. Cel mai spectaculos îl juca pe Angelo Niculescu, după toate aparenţele bun alergător, gata să se angajeze în curse ample, scuturându-se mereu impetuos pentru a-şi face perceptibile resursele. Avea ceva deprimant acest joc dur al dresorului, cu trăpaşii pur sânge. Cel puţin

dacă i-ar fi lăsat să se plimbe la pas prin manej, permiţându-le să etaleze o frumuseţe statică, o potenţialitate preţuită şi nesolicitată! Dar ţinea să le impună drămuirea potenţialului, nu pentru că în sine n-ar fi fost necesar, ci pentru că aceasta era voinţa tutelară. Legea de fier aplicată toleraţilor este autoîngrădirea voluntară, „necesitatea înţeleasă", cum definea marxismul încarcerarea fiecăruia în patul procustian.

Cu nimeni n-a mai practicat N.C. un exerciţiu atât de sadic, obligând intelectualismul să se reprime cu zâmbetul pe buze — ca în cazul celor doi mari agronomi, mereu înşelaţi în avântul lor spontan, nelimitat, spre desfăşurarea imaginaţiei la care, de altfel, lucrarea pământului se pretează. Giosan reuşea să se echilibreze, după dilatări şi contractări succesive, obositoare şi demoralizante în sine, printr-un umor acru. Dădea de înţeles că dacă nu râzi scârbit de aşa ceva, faci plăcerea dresorului, ori el preferă să-i strice distracţia. Nu punea la inimă, ironiza sadismul, dovedind că şi toleratul poate fi „tolerant", umilind sâmburele intoleranţei umilitorului. Mi s-a părut cinic râsul lui rânjit, şi n-am ştiut să-l interpretez de la început — constatarea se referă mai ales la perioada când conducea Ministerul Agriculturii — dar până la urmă am înţeles că valoarea descoperirii sta tocmai în grotescul supunerii cinice. Când a fost mutat la Marea Adunare Naţională, relaţiile lui cu N.C. s-au simplificat; aici nu avea de executat decât un comperaj elementar, şi o făcea cu detaşare. Totuşi, din când în când, în final, când descărca gestiunea zilnică, mi se părea că văd fluturând pe buzele sale rânjetul sarcastic, expresia unei amintiri a suferinţelor de altădată, din care păstrase cinismul.

Colegul său, Angelo, care l-a succedat la minister, aburcat şi mai sus în ierarhia guvernamentală, i-a continuat verva de pledant fantast, dar nu i-a descoperit secretul şi nu i-a moştenit arma de apărare. El rămânea istovit, se mai învârtea un timp prin foaier, după închiderea şedinţei, trăgând o valiză de documente, parcă aşteptând cuvinte de consolare din partea cuiva, sau căutând în ochii spectatorilor o explicaţie mai logică decât îşi putea oferi singur.

Fizic erau la antipozi — Giosan cu o statură scundă, sub medie, Niculescu voinic, precum un baschetbalist de culoare — dar spiritual şi moral se asemănau prin entuziasmul inepuizabil, doar dotaţi diferit pentru defensivă.

În sfârşit, în ultimul val al promoţiei a treia au apărut, pe rând, Bârlea şi Curticeanu, amândoi distribuiţi în dificilul şi, în acelaşi timp, nodalul rol de şef al Cancelariei Comitetului Central. Aceşti doi tineri intelectuali, bine pregătiţi în profesiile lor divergente (unul inginer, celălalt jurist), şi-au

abordat funcţiile dintr-o direcţie opusă tradiţiei confraţilor; respectiv nu reprezentând domeniul încredinţat, ci autoritatea tutelară. Bârlea avea o manieră proprie de impunere, purtând cu sine, parcă ascuns în trupul îndesat, imobil, un metal supradens, de care orice elan şi orice nerăbdare se izbeau contondent şi-şi pierdeau propulsia. Îl cunoşteam de pe vremuri, când îi succedase lui Iliescu la preşedinţia studenţilor, şi mă uimea „evoluţia". Fusese interiorizat, meditativ, meticulos, dar afabil, săritor, cu un apreciabil instinct al corectitudinii. Acum, tot interiorizat şi meticulos, căpătase densitatea refractară, anihilantă, a metalului. A făcut faţă o vreme, îndeplinind funcţia zidului de cauciuc sau a saltelei în care-şi înfig taurii coarnele la antrenament. Pentru calităţile deosebite, a fost avansat şeful planificării naţionale, unde a aplicat aceeaşi tehnică a amortizării.

Cea mai consternantă prestaţie a realizat-o însă S. Curticeanu (numit şi secretar al CC), ridicând Cancelaria la rangul maxim cunoscut în istoria sa, şi conferindu-i atribute ce le concurau chiar pe ale Comitetului Central. A fost un spectacol de zile mari. Îl cunoşteam de puţin timp, atrăgându-mi atenţia, în funcţia de secretar al Consiliului de Stat, printr-o amabilitate suplă, francă, luminoasă, de om tânăr sufleteşte, care nu pune mare preţ pe calităţile oficiale, fiind avid de relaţii omeneşti autentice. De unde venea el cu această frenezie neîmbâcsită de cutuma birocratică?, mă întrebam. Şi nepervertit de formalismul protocolar mucegăit? O excepţie fericită!

N-am fost prea atent când şi-a schimbat locul de muncă; de altfel nu mai aveam în câmpul vizual funcţiunea viscerelor CC. Îmi treceau pe lângă ureche zvonuri vagi, iar de la un timp auzeam rostit cu mare frecvenţă, pe toate tonurile, numele său. Mă gândeam cu oarecare linişte că acolo se află un intelectual destins, jovial, tocmai bun pentru decontractarea clienţilor îndeobşte crispaţi ai Cancelariei. Am început să-l remarc apoi, mişcându-se meteoric, rapid ca o săgeată, pregătind, în tăcere, şedinţele CPEx şi ale Secretariatului, coordonând eficace din priviri şi gesturi personalul cam anchilozat al Cancelariei, manevrând în hol invitaţii chemaţi din vreme, aşezaţi pe căprării. Mi s-a părut de bun augur această laborioasă precizie de ceasornicar, într-o îndeletnicire altădată trenantă, purtând parcă pecetea orientalismului.

Am constatat însă, la un moment dat, că nu mai răspunde la salut, la intrarea în raza lui de observaţie nu mai sunt remarcat de nici un radar senzorial. Am verificat şi m-am convins că, într-adevăr, aparatura lui de percepţie fusese

deturnată, iar fervoarea amabilităţii luminoase de altădată anulată programatic. Mă aflam în faţa unei modificări radicale de priorităţi. Prerogativele i se extindeau văzând cu ochii, înglobând într-un crescendo spectaculos plenarele, „săliţele” şi, pe un fond clarobscur, enigmatic, manipularea actelor de stat trimise forurilor de decizie, secretarului general. Mi s-a întâmplat să înaintez şi eu Cancelariei un raport (de cadre) pe care l-a înghiţit pământul. Când m-am interesat de soarta lui, am primit de la cancelarul-şef răspunsuri ca la telegraf: seci, eliptice şi zgrunţuroase, voit inhibate. M-am interesat, pe ici, pe colo şi am aflat că documentelor li se imprimă un nou itinerar, fiind trecute întâi, într-o lungă şi decisivă gestaţie, pe la cabinetul doi, de unde se întâmpla să ia direcţia „gropii comune”.

Ce se întâmplase cu vibrantul personaj, tânăr sufleteşte, ce aducea în aerul stătut al oficialismului birocratic o boare proaspătă? Îl absorbiseră, devoraseră şi metamorfozaseră cancelariile până la ultimul atom, şi cerebral, şi moral, şi temperamental? Atât de repede? Pe zi ce trecea se robotiza, dar nu în sensul proletar de odinioară, adică stângaci, elementar, ci cu plusul dat de abilităţile intelectuale: neezitant, fulgerător în reacţii, precis şi eficient ca un calculator de ultimă generaţie. Dar glacial şi impermeabil, impasibil, fără ezitări emoţionale, total independent de factorul afectiv. Mi-am dat seama cu timpul că elevaţia intelectuală nu prezintă, faţă de primitivitatea muncitorească, atunci când se supune aceloraşi postulate exclusiviste ale dictaturii, decât dezavantajul cinismului pragmatic, arogant.

Caricaturizarea reprezentativităţii

În a doua jumătate a deceniului al nouălea, Comitetul Politic Executiv al PCR arăta ca un model comunitar al egalităţii sexelor (neatingând desăvârşirea, dar apropiindu-se de ea cu paşi repezi). Numericeşte, sexul frumos părea să aibă un cuvânt greu de spus în treburile ţării, reprezentând nu numai interesele celor 51% de locuitori cu fustă, dar teoretic veghind şi ca mentalitatea acestora să fie respectată în deciziile naţionale. Din câte ştiam, celelalte ţări socialiste erau departe de această performanţă, iar în Vest problema nici nu se punea. Cum ajunseserăm noi la acest excepţional grad de satisfacere a drepturilor femeii (pentru că fenomenul se întâlnea pe întregul întins al ţării, cel puţin în structurile de partid şi de stat, dar şi în alte compartimente)? Îmi aminteam că prin forul suprem al PCR nu trecuse, timp de două decenii, decât o singură femeie, şi aceea alungată până la urmă cu blamuri împovărătoare vizând două tare specifice sexului slab: ambiţia de a-i domina pe bărbaţi şi patima intrigilor. Se înţelege, este vorba de Ana Pauker, instructoarea Kominternului, preferata lui Molotov, trimisa lui Stalin în rolul eminenţei cenuşii a României proaspăt intrată în orbita URSS. Îl auzisem de câteva ori pe Dej evocând vremurile când gemuse sub papucul împuternicitului feminin al Moscovei, repetând celebrul ei machiavelism: „Ghiţă, te-am pus pe tine secretar general fiindcă eşti muncitor dar, în fapt, şefa eu sunt”. Fireşte, după alungarea Anei, Dej n-ar mai fi adus o femeie în Biroul Politic nici să-l pici cu ceară dar, în fond, nu simţea nimeni nevoia. URSS nu oferea, în acest sens, un precedent, iar doctrina se ţinea departe de principii semnificative în materie. Nici Ceauşescu nu s-a arătat dornic să încalce tradiţia în micul perimetru, şi un timp în CPEx se putea respira aer exclusiv bărbătesc. Până când, spun unii, spiritul neliniştit şi malefic al Anei, însetată de răzbunare, s-a întrupat într-o surată a ei în viaţă, din cea mai strictă intimitate a noului şef de partid (pentru ca să nu mai existe riscul blamului şi al alungării), şi a pătruns din nou în sanctuar. Ana n-ar fi luat însă în calcul umplerea CPEx cu femei, mizând doar pe forţa proprie, neplăcându-i să împartă cu altele gloria şi aura. Descendenta, continuatoarea, avea însă alte reprezentări, se baza pe alte calcule, în anumite

privinţe dovedind, cel puţin ca intrigantă, poate şi ca ambiţioasă, o anvergură superioară fostei înaintaşe înfrânte şi mazilite.

În anii ’70 au fost cooptate în CPEx două-trei femei, mai mult ca să-i ţină tovărăşie Elenei Ceauşescu, dacă nu stingheră printre atâţia bărbaţi, lipsită totuşi de posibilitatea defulării, în pauze, pe limba proprie a sexului ei. În deceniul al nouălea, prezenţa feminină în acest organism n-a mai fost însă o chestiune de pamplezir, ci de strategie politică. Se pusese la ordinea zilei ridicarea ponderii femeilor în Partid şi în organele statului la cel puţin o treime (pentru prima etapă). Atunci au năvălit în CPEx, alături de Lina Ciobanu adusă cândva de sămânţă, Suzana Gâdea, Ana Mureşan, Aneta Spornic, Cornelia Filipaş, Elena Nae, Găinuşă, Ghiţulică, Venerica şi atâtea altele, al căror nume l-am uitat. Câteva au fost propulsate la acest etaj al edificiului politic în baza vag invocatelor merite istorice (palmaresul de tinereţe în mişcarea revoluţionară proletară), dar majoritatea în baza simplei apartenenţe la categoria, favorizată de statut, a prim-secretarelor de judeţ.

Arătau puţin năuce, împietrite de ambiţie şi voinţă — cum se întâmplă îndeobşte cu femeile când traversează clipele decisive ale vieţii. Îmbrăcate sobru (un amestec de simplitate şi preţiozitate), afişând modelul portretistic al rangului (descinzând din tradiţia fizionomică a Anei Pauker şi adaptat timpului, după proprie inspiraţie) constând din retezarea virilă sau, dimpotrivă, împletirea cosânziană a părului, se considerau datoare să ţină un mic discurs inaugural. Cu instinctul lor sigur, realizau însă că nu vorbe li se cer, şi ne scuteau apoi de o oratorie tributară plenarelor judeţene sau retoricii radiofonice festive. Cred că Elena Ceauşescu le alegea după o frustă şi sarcastică (dacă nu chiar sadică) estetică, călăuzită nu numai de severe rigori de partid, ci şi de o ludică batjocură la adresa bărbaţilor. În mare puteau fi integrate unei familii unitare — robusteţea specifică feminin eternului românesc — dar prezentau şi o oarecare diversitate: de la optimismul surâzător al „junei Rodica”, la energia maternă şi, în acelaşi timp, nedomolit-focoasă a Vrâncioaiei, trecând prin paloarea suptă, dar expresivă a fostei lucrătoare de fabrică, şi lentoarea pneumatică, rezultată din voluptăţi gastrice, a intelectualelor. În ce consta satira îndreptată de E.C. spre majoritarii CPEx-ului? În prohibiţia oricărei delectări vizuale. Orice schimb de misterioase şi tulburătoare fluxuri, între cele două tabere, era exclus, ca între personajele unui basorelief de ciment sau de granit. Un joc perfid şi crud, pe care secretarul general îl percepea, acceptându-l conştient,

complice la tardiva reeditare a conceptului asexualităţii, ce făcuse furori în anii de glorie ai hieratismului muncitoresc. Doamnele intuiau şi ele ţelul programului educaţional al patroanei-mentor, şi-i veneau în întâmpinare, din păcate fără ambiguitate sau măcar umor. Cu un amorf spirit de jertfă, ce mergea până la depersonalizare şi renunţarea de sine.

Am ascultat o dată un dialog al E.C. cu nu ştiu cine; i se spunea că una dintre doamne s-a plâns că soţului ei ar fi început să-i alunece ochii. Ea a replicat rece, cu un laconism caustic: „Dar ce, îşi închipuie că bărbatu-său are orbul găinilor?" Era de o luciditate neiertătoare cu semenele, mai ales în privinţa învelişului fizic, nepăsându-i că nu purtau vina pentru zestrea anatomică, ba sugerând că urâţenia e rezultatul exclusiv al prostiei. De altfel, interesul proteguitor faţă de aceste fiinţe se mărginea (cel puţin în aparenţă) la instalarea lor în fotolii, după care le lăsa de izbelişte; nu le dorea compania în pauze, determinându-le să se strângă între ele, ciopor, sau invers, să se împrăştie făcându-se nevăzute. Unele erau „glumeţe", folosind cu dezinvoltură verbiajul uzual al provinciei, cultivat de colegi, altele se menţineau într-o rezervă ce se voia de bun simţ, dar era a stângăciei. Cele câteva cu funcţii centrale şi-au făcut rodajul, dobândind severitatea „femeii-comisar".

Ideea democratică a reprezentativităţii categoriale — indiferent de regimul social — justă în sine, este compromisă prin zelul cantitativ, se demonetizează ca urmare a concesiilor făcute nonvalorii. Categoriile frustrate de-a lungul timpului n-au posibilitatea să-şi mobilizeze peste noapte exponenţi de prim rang, iar cei luaţi la întâmplare, în pripă, mai mult dăunează, caricaturizând ideea. După '89, s-a renunţat la procente şi cifre de control, şi cu toate acestea reprezentarea n-a intrat în normal. Şi printre deţinătorii tradiţionali ai dreptului de reprezentare sunt exponenţi lamentabili, dar aceasta nu împietează asupra imaginii categoriei. În cazul opus, da. Nimeni nu spune: „E de la sine înţeles, cu bărbaţii nu faci nimic." Toţi se grăbesc să afirme: „Păi dacă pui femei în funcţii de răspundere!"

Am văzut câteva din colege la treabă, cu ocazia deplasărilor, din ce în ce mai rare în deceniul al nouălea, făcute de mine în judeţe. Am reţinut câteva impresii. În primul rând, m-a frapat respectul faţă de trimişii centrului, probabil cu nuanţe, reflectând imaginea pe care şi-o făceau despre valoarea intrinsecă a acestora, sau în raport de preferinţe, dar având la bază marea credinţă în ierarhie. Femeia din eşalonul trei nu poate miza, ca bărbatul, în raportul oficial cu superiorul, pe comportament

ultraprietenos, confidenţialitate, umor (aruncate în luptă, mai ales în repaos, la un „pahar”, în timpul plimbărilor, cu ocazia unui pescuit etc.). Ea trebuie să rămână rezervată şi, în nici un caz, să nu aibă iniţiativa în depăşirea liniei „reci”, cel mult venind în întâmpinarea „autorităţii” cu o glumă, un zâmbet, un râs, o povestioară. Or, reţinerea o dezavantajează, obligând-o să-şi exprime consideraţia faţă de rang pe o singură coardă — cea de severă supuşenie, de constantă subordonare, de supraveghere riguroasă a opiniilor proprii şi necomentare a părerilor preopinentului. În vizitele de lucru prin colective muncitoreşti, dacă se isca o discuţie, ea făcea un pas înapoi, plasându-se automat în plan secund, estompându-se până şi ca prezenţă fizică. Chipurile, era prea „mică”, iar ce avusese de spus, de făcut, spusese şi făcuse, acum se controlau rezultatele, inclusiv munca personală. În şedinţa biroului regional, nu ieşea nici cu atâtica din formulele consacrate ale „desfăşurătorului”, ca un robot fără reacţii personale, fără drept de spontaneitate, fără idei izvorâte din neprevăzutul şedinţei, cele mai interesante de altfel, care dau savoare oricărui colocviu. Se mărginea la rolul de moderator, dând cuvântul unuia sau altuia, prezentându-l pe trimisul centrului cu expresiile uzuale de complezenţă, încheind sec, laconic, fără miez. Mai încălzea atmosfera câte un bărbat, fie pentru a se autoevidenţia prin contrast, fie pentru a-i da ei o mână de ajutor. Avantajul lui consta în faptul că oricum i-ar fi fost calificată intervenţia, reuşită sau deplasată, inteligentă sau neghioabă, în nici un caz nu putea fi taxată ca „provocare”, „avans”, tentativă de intrare în intimitate, ca să nu mai vorbim de încercarea de a seduce.

Şi dacă nici într-un asemenea cadru, „colegele” nu îndrăzneau să iasă din „cocon”, e uşor de înţeles cât de stânjenitoare deveneau în *tête-à-tête*-uri — la birou, în maşină, în timpul prânzului. Era penibil şi din alt punct de vedere: nu ştiam cât pot rezista ele într-o plenară fără să „iasă” (bărbaţii se foiesc fără să le pese, ies şi intră când au chef, punând un adjunct să le ţină locul pe timpul absenţei), dacă le e cald sau frig, deoarece, iarnă sau vară, rămân în eternul taior înăbuşitor sau neîndestulător (în timp ce bărbaţii au flanele pe dedesubt sau îşi scot vestonul, ba şi cravata), dacă nu le strâng pantofii, n-au nevoie să se pieptene sau să se fardeze (credeam că totuşi, cu discreţie, îşi mai pun şi ele puţină pudră pe nas sau o umbră de ruj pe buzele uscate de prea multă vorbă sau de tăceri prelungite). Noi credem că femeia are tot felul de nevoi personale, de limite delicate, de dificultăţi pe care le pot depăşi numai în parte şi, ca atare,

necesită o sumedenie de excepţii, derogări şi scutiri, mai ales dreptul sporit la intimitate — dar era peste poate să oferi asemenea privilegii unei ditamai şefe politice de judeţ. Şi, în acelaşi timp, te simţeai jenat că nu o poţi face, ca şi când i-ai fi răpit, din considerente formale, putinţa de a fi ea însăşi.

Dar apăreau şi alte momente dificile. La vizitarea unei crame trebuia să te supui micii degustări; cum să te angajezi în cursă, fără participarea primului secretar, exclus de plano? Să insişti? Vrei să chercheleşti o tovarăşă cu înalte răspunderi, s-o compromiţi? Ori invers, să faci abstracţie de prezenţa ei, ca şi când ar fi fost călugăriţă sau bolnavă? Ce făceai când, într-un loc, un „gură spartă" se apuca să înşire anecdote fără perdea? Te prefăceai amuzat sau te încruntai (cu atât mai mult cu cât ascultătoarea aştepta reacţia ta ca să se „orienteze")? Luai apărarea doamnei, admonestându-l pe imprudent, sau o antrenai în ilaritatea de gaşcă, aproape concupiscentă? În alte ocazii, autoritatea feminină îşi dădea în vileag incompetenţa într-o chestiune particulară; ezitai între a corecta opinia eronată sau a lăsa lucrurile baltă, dezorientând astfel oamenii şi permiţându-le să pună la îndoială „conducerea". Dacă autorul greşelii ar fi fost un bărbat, ai fi făcut o glumă şi l-ai fi scos din încurcătură, salvând situaţia. O femeie este însă infinit mai susceptibilă.

Poate mă înşelam în aceste temeri şi raţionamente. Poate că ceea ce mi se părea a fi obstacole greu de trecut pentru demnitarii aparţinând sexului slab, nu erau decât deformări mentale masculine ale unui firesc, lăsat special de femei în ambiguitate (pe jumătate conştient, pe jumătate instinctual). S-ar putea ca femeile să aibă un simţ aparte de a specula ambiguitatea, din care se naşte confuzia profitabilă, se alimentează prejudecăţile moştenite şi, până la urmă, se iscă ceea ce numim mister. Din când în când, mă frapa şi pe mine faptul că faţă de un fenomen natural dezagreabil, dacă nu hidos şi obscen, doamnele se dovedeau infinit mai dezinhibate, mai simple şi mai directe. Aş fi vrut să evit, de pildă, spectacolul, ţinând într-adevăr de miraculos, dar după mine terifiant, al naşterii unui viţel, însă tovarăşa prim-secretar insista să rămânem, să urmărim evenimentul de-aproape, ba o vedeam gata să-şi suflece mânecile. Într-un spital, nu ezita să examineze o plagă purulentă, să contemple un ciot de mână nevindecat, să intre în sala de operaţie ca să-şi vâre nasul în nişte vintre deschise. Într-un IAS venea dintr-o toaletă, a cărei murdărie pestilenţială pe mine mă oripilase, cu o privire luminoasă şi un surâs angelic. Se spune, într-adevăr, că femeia e mult mai aproape de natură — ale cărei ipostaze sunt uneori, în raport cu standardele noastre estetice,

cutremurător de morbide — că înţelege mai bine procesele organice, că e mai aptă să facă faţă urâtului, răului, având altă unitate de măsură a ceea ce noi numim vulgar, respingător, inavuabil.

Dar impedimentul principal pe care vedeam că-l au de trecut în exercitarea funcţiilor încredinţate ţinea de reacţiile intelectuale superioare, şi am în vedere în principal analiza şi sinteza materialului inform şi divers al realităţii, prezentat în şedinţă; acesta nu se ordona, în mintea lor, într-o clasificare coerentă, inteligibilă, le stârnea o ciudată pasiune pentru extreme sau cazuri accidentale, puţin semnificative — ceea ce îngreuna orice concluzie. Sinteza se înlocuia cu semne ale exclamaţiei, interogaţiei, cu mari suspensii. N-am avut niciodată ocazia să asist, nu numai în perioada şi în cazurile citate mai sus, ci în întreaga experienţă publică de o viaţă, la o logică feminină carteziană, la o esenţializare sintetică a factologiei sau fenomenologiei puse în discuţie. Poate încercări de accente finale au mai fost, dar nu rezultate din analiză, ci dintr-o inspiraţie străină obiectului, apărută lăturalnic, venită în zig-zag, deturnând atenţia în altă direcţie decât cea necesară. Viaţa se însărcinează să corecteze aceste inadvertenţe, punând la ordinea zilei imperative, lăsând concluziile feminine să se piardă într-o eterică stratosferă evanescentă. De cele mai multe ori finalurile erau salvate, însă, de buna memorizare a tezelor oficiale general valabile. Nu erau nici acestea întotdeauna la obiect, dar oriunde şi oricând, ele fac impresie, iar ascultătorii nu au posibilitatea să le stabilească pe loc o filiaţiune riguroasă. În schimb, finalurile în coadă de peşte, într-un picior sau doar într-o mână, fie iritau — producând acea compromiţătoare şi demoralizantă sentinţă de care vorbeam mai înainte, traductibilă prin formula „pui o femeie să ne conducă” — fie făceau să se propage confuzia în unde largi, stricând şi încâlcind liniaritatea raţionalistă a unui întreg perimetru social.

Pigmalion şi opera sa

Elena Ceauşescu făcea, prin anii ’60, o figură rezonabilă. Îmbrăcându-se corect, fără pedanterie, dar şi fără sumbra severitate a „matroanelor”, străină de fasoanele muierilor instituţionalizate prematur, prin confundarea cu rangul bărbatului, rămânea în familie camaradă şi, în afară, un simbol al optimismului. Se spunea că-şi secondase soţul în politica subversivă, îi fusese alături în peregrinările prin închisori, împărţise cu el vicisitudinile serviciului comandat. Intrase în protipendada regimului popular adăugând biografiei ei de muncitoare şi militantă comunistă un capitol de îndârjite eforturi pentru dobândirea calităţii de inginer. Se deosebea în această privinţă de unele surate comode, lipsite de ambiţie, înecate în mlaştina gospodăriei şi creşterii copiilor, deformate fizic, ieşind la lumina zilei din obligaţie, ca nişte libărci mari, încete, paralizate de întuneric. Faţă de tovarăşii de muncă ai soţului, veniţi cu treabă pe-acasă, ori întâlniţi aiurea, se purta simplu, deschis, în acelaşi ton camaraderesc ce simţeai că vine dintr-un trecut îndepărtat. În calitatea lui nouă, de şef de partid, soţul îşi mai invita colaboratorii la ocazii — revelion, sărbătoare naţională, sfârşit de săptămână — şi ea făcea oficiul de gazdă, inclusiv faţă de soţiile acelora, într-o manieră veselă, străduindu-se nu atât să anime, cât să decomplexeze oaspeţii, dacă ar fi văzut că sunt inhibaţi, se închid în ei, se ascund prin colţuri. Lăsa o impresie plăcută, nu avea nimeni motive s-o antipatizeze, nici măcar s-o ocolească.

Nu-mi stârnea curiozitate şi întrebări genul de relaţii existent între cei doi soţi; matrimoniu cu palmares bogat, mă gândeam — multe evenimente la activ, copii, acumulare de vechime datorită precocităţii actului marital, prin urmare, consum substanţial de elanuri şi energie — păstrând un evident liant încă viu, solid, de natură să dea cuplului temei şi, poate, oarecare farmec. El nu părea să reclame drepturi speciale în conducerea clanului sau să-şi asume răspunderi legate de profesia soţiei, ea nu-şi vâra nasul în treburile lui, nelăsând impresia că ar fi „în temă” şi că ar avea vreun cuvânt de spus. Într-o zi (lucram la *Scânteia* pe atunci), aflându-mă în cabinetul secretarului general, am asistat la un mic diferend telefonic. A sunat ea. El a ridicat receptorul şi a

mormăit ursuz: „Da. Ce?” A ascultat un timp cu o mină plictisită, nerăbdătoare, şi a replicat laconic: „Da. Şi ce?” Apoi, după încă un minut, când nu ştiam în ce ape se mai scaldă, a rezumat nota convorbirii rostind placid, dezinteresat: „Ia mai lasă-mă în pace” şi a închis. A lăsat să-i cadă telefonul demonstrativ (deşi ea nu mai putea să vadă demonstraţia). S-a prefăcut că cercetează o hârtie de pe birou, ca să pună tampon între acea scenă şi întoarcerea către mine a chipului, poate puţin răvăşit de iritare (deşi nu eram sigur că se iritase cu adevărat), după care a revenit calm, reluând lucrul de unde îl întrerupsese. Nu mi-am putut reprima un lung hohot de râs interior. Va să zică aşa, îmi ziceam, acolo nu cântă găina! Iar dacă încearcă, e pusă la punct. Simţeam totuşi o oarecare prefăcătorie în severitatea lui cam grosolană şi mă întrebam dacă poza nu avea mai degrabă menirea de a-mi „demonstra” mie cât de tare e el (respectiv inflexibil, riguros, nedispus să cedeze nici un milimetru la pretenţiile femeii) şi cât de domesticită e ea, cum se supune fără să crâcnească autorităţii bărbatului. O fi văzut pe faţa mea ceva ce a interpretat drept admiraţie, aprobare, invidie, pentru că i-am surprins în ochi şi la colţurile gurii o expresie de ironie, ca şi când ar fi zis: „Vezi că ai de învăţat aici nu numai politică, ci şi arta fermităţii masculine, ştiinţa stăpânirii femeii”.

Au trecut anii. Elena Ceauşescu a străbătut un drum lung, şi nu la pas, oricât de iute i-ar fi fost mersul, nu prin acumulări treptate, fireşti, ci prin câteva salturi, nu le zic mortale fiindcă nu prezentau nici un risc, dar acrobatice, de practicant al trapezului. A aterizat pe deasupra tuturor treptelor direct în Comitetul Central (cred că între timp preluase conducerea Institutului de Cercetări Chimice), apoi în Comitetul Politic Executiv şi imediat, sau la scurt timp, în fruntea Ministerului Cercetării şi în conducerea Guvernului (ca prim vicepremier). În forurile de partid a fost propusă, spre consternarea mea şi a altora, de marele misogin Emil Bodnăraş, ce-mi spusese odată, într-un *tête-à-tête* la el acasă, că lucrul cel mai puţin demn de încredere şi mai deprimant pe lume e femeia. Ce-l apucase? Crezuse că e mai periculoasă manevrând din umbră, ţesând intrigi din unghiuri ascunse şi că, ţinută sub observaţie, va putea fi cât de cât amortizată? Că toţi vor fi cu ochii pe ea şi însuşi Nicolae Ceauşescu va putea să-i reziste mai uşor primind sprijinul colaboratorilor, unul necerut, dezinteresat, principial şi eficient?

Afându-mă întâmplător în rândul întâi de scaune alături de Elena Ceuşescu la nu ştiu ce plenară a Comitetului Central,

când a apărut în tribună Prezidiul Permanent, ne-am ridicat şi ne-am reaşezat în acelaşi timp (Prezidiul Permanent era pe atunci — la începutul anilor ’70 —, un for aparte, ales de CC ca să conducă partidul între şedinţele CPEx, dar prin faptul că prezida şi plenarele, căpăta ascendent faţă de acesta). Elena Ceauşescu s-a aplecat spre mine ca pentru a şopti ceva, dar mi-a vorbit cu vocea de toate zilele. „Ce spui de ăştia? şi mi-i arăta din ochi pe cei nouă de la masa prezidiului. Li s-a urcat la cap. Uită-te ce-a ajuns Pană! Ca şi Mizil şi Trofin! Şi Bodnăraş ăsta, numai prin prezidii a stat toată viaţa! Iar Gogu, o să plesnească de cât s-a umflat!” M-a bufnit râsul. Dacă eram la teatru mă tăvăleam pe jos. Nu ştiu de ce, tirada mi s-a părut de un umor fantastic. Involuntar, fireşte, deşi E.C. pusese în aceste cuvinte tot sarcasmul dispreţuitor de care era în stare. Exprimase o stare de invidie acută, pe care nu încerca să şi-o înăbuşe, ascundă sau tempereze. „În fond, ce e cu Prezidiul ăsta Permanent? a continuat. Ce nevoie are CPEx-ul de un înlocuitor? Câte conduceri avem?” Această constatare — să recunoaştem nu lipsită de pertinenţă — pompa un nou val de umor, întreţinându-mi ilaritatea. În fond, E.C. dezvăluia o realitate plină de ridicol şi, pentru prima dată (poate şi ultima), mi-am zis că femeia are ceva spirit de observaţie (o formă a inteligenţei, cred) dând anomaliilor definiţii ilare. Nu ţinea să afle opinia mea, voise doar să se verifice cu voce tare, să vadă cum sună ideea, şi probabil îi plăcuse, convingând-o şi reacţia mea spontană de veselie. Important e că la următoarea plenară, Nicolae Ceauşescu a supus Comitetului Central propunerea desfiinţării Prezidiului Permanent, şi în locul lui, la tribună s-au urcat membrii plini ai Comitetului Politic, printre care şi Elena Ceauşescu (şi subsemnatul). Foarte puţini au ştiut că măsura organizatorică fusese inspirată de E.C., intrată în revelaţie pe când ne ridicam în picioare ca să onorăm aşezarea la masa prezidiului a lui Pană, Mizil şi Trofin.

În anii dinaintea intrării în CPEx şi un timp după aceea, E.C. a pus accentul pe condiţia ei de soţie a celei mai înalte oficialităţi române. Vreau să spun, pe rolul oficial al soţiei oficialităţii. Neaşteptându-se ca această condiţie să fie percepută şi onorată la nivelul cuvenit în ţară (nu prea avea încredere în subtilitatea poporului român de a discerne valoarea rangurilor), s-a gândit să exploateze la maxim călătoriile în străinătate. Ca un făcut, în momentele cheie ale vizitelor se afla alături de preşedinte, intrând în centrul optic al scenelor fotografiate sau filmate, cel puţin în egală măsură cu acesta. Se pare că studia dinainte programul, astfel că-şi putea regiza plasarea în cadrele care în nici un caz nu puteau

lipsi din relatarea imagistică de presă. Cine va studia telejurnalele sau paginile cotidienelor din acea vreme va constata, mai ales cu plusul de semnificaţie al retrospectivei, că prezenţa E.C. în evenimentele internaţionale ridica rolul de soţie la simbolistica omului de stat. Această scamatorie impunea o anumită prezenţă de spirit a protagonistei: nu numai instinctul de a se afla în momentul potrivit între personajele principale, ci şi de a-şi expune faţa, de a surâde spre obiectiv ş.a.m.d. Şi de a nu se lăsa eclipsată. Această ultimă remarcă mi-a sugerat-o amintirea unui fapt înregistrat pe atunci ca banal: Bogdăneşti, directorul general adjunct al Agerpresului, ce conducea echipa de presă la vizitele oficiale din afară, mi-a relatat că cineva din anturaj l-a admonestat când, într-o poză, soţia lui Verdeţ (însoţindu-şi şi ea soţul — prim-vicepreşedinte al Guvernului) apărea pe acelaşi plan cu soţia lui N.C. De altfel, nu la mult timp după aceasta, Nicolae Ceauşescu a cerut schimbarea lui Bogdăneşti, deoarece chipurile „irita lumea” prin pretenţia de a fi invitat la toate recepţiile (în interes de serviciu, bineînţeles).

Tot vizitele în străinătate i-au prilejuit Elenei Ceauşescu acreditarea, încă de la începutul anilor ’70, a „meritelor ştiinţifice”. Societăţi, institute de cercetare, academii de specialitate, cu timpul şi academii naţionale reprezentative, au început să-i acorde titluri — nu ştiu cât de valoroase în sine, dar cu rezonanţă, iar pentru profani mai mult decât convingătoare. Era vorba nu numai de acumularea certificatelor de calitate în sine, ci şi de ceremoniale: rostirea scurtelor texte omagiale, a răspunsurilor (mai ample), fotografii în costumaţia de rigoare, cercul select al academicienilor etc.

În ţară ce făcea? Încerca deocamdată să-şi câştige simpatia membrilor CC sau ai CPEx, a primilor secretari judeţeni, a soţiilor liderilor de partid centrali şi locali, cărora li se insinua ca patroană binevoitoare, confidentă atentă, sfătuitoare dezinteresată. Şi să se impună ca bodyguard oficial, general şi multifuncţional al preşedintelui, incluzând în paleta atribuţiilor şi politica de taină a oficialului Nr. 1, sănătatea, condiţia lui umană, viaţa de familie, gândurile intime. Supraveghea să nu se abuzeze de el, să nu i se impună risipa exagerată a energiei, dar nici să nu rămână solicitări importante neonorate, obligaţii scăpate din vedere. Este perioada când amândoi execută public (în cercuri restrânse, firește), un rafinat, nuanţat, aproape savant balans între decenţa modernă a cuplului exponenţial (prezidenţial, imperial, regal, nu importă) eliberat de eticheta rigidă a rangului, de vechea farsă a baletului de curte, şi sugestia

tandreţii, aerul de complicitate al celor ce arată şi ascund. În această epocă N.C. nu dă impresia că o protejează în mod expres; nu o împinge în faţă, nu atrage atenţia asupra ei, nu o propune pentru apreciere şi consideraţie specială, nu-i ia apărarea veghind ca onoarea să nu-i fie atinsă prin dezinteresul, ignorarea, apatia cercului. O lasă, chipurile, să se descurce singură, cum o şti. Constata, desigur, că se descurcă, dar dădea în continuare de înţeles că e neajutată în experimentul ei, negăsind just să intervină cu autoritatea sa extrafamilială pentru a-i facilita succesul. În schimb, convenea să comunice cu ea, în public, pe alte lungimi de undă, unele oculte, enigmatice, „lăsate" să transpară, derutând asistenţa, dându-i de gândit, intimidând-o, cufundând-o într-o vagă invidie, ca în faţa unui secret suculent la care oricine râvneşte (nu doar pentru a-l cunoaşte, ci şi pentru a-l trăi). Era expunerea, cu cât mai voalată cu atât mai sugestivă, a ecourilor intimităţii pe jumătate destăinuită, pe jumătate tăinuită. Circulau între ei leneşe unde de armonie, îşi întovărăşeau privile sau cuvintele adresate reciproc de un râs molatec, aluziv, vorbeau subteran prin gesturi executate într-o cheie a afecţiunii reţinute, se sprijineau sau se atingeau sub un alint tutelar, ce nu-i părăsea nici o clipă. Nu erau preşedinte de stat şi consoartă oficială, nici soţ şi soţie legaţi prin răspunderi familiale, părinţi de copii mari, instituţie matrimonială solidă, exemplară, ci jumătăţi ale monadei lipite prin atracţie naturală, emisferele lui Brâncuşi simbolizând unitatea contrară a sexelor, într-un cuvânt bărbatul şi femeia în stare nudă, predestinaţi simbiozei.

În deceniul următor, al nouălea, accentul se mută de la intimitatea cuplului la relaţia politică; nu mai sunt bărbatul şi femeia care emană unda ataşamentului teluric, nici măcar perechea subordonată legilor moralei biblice, ci două persoane împuternicite să reprezinte şi să conducă ţara printr-o colaborare precisă şi eficientă. Deveniseră o asociaţie, încâlcită şi completă, rigidă şi elastică, de exercitare a puterii în doi. Ea se ocupă acum, îndemânatic, neobosit, temeinic şi la scară largă, de propria popularitate.

Şi-a construit întâi faţada savantului. Se pare, destul de uşor, neizbindu-se pe nicăieri de reale rigori selective la forurile ştiinţifice globale, şi nici de acribia specialităţii din partea colegilor de branşă. Atât Academia Română, cât şi instituţiile de consacrare vestice, i-au acordat girul, punând pe diploma ei toate sigilurile de prestigiu. Examinată atent, această panoramă naţională şi internaţională a gloriei, într-un domeniu unde aprecierea valorii ar trebui să fie strict

matematică, pune pe gânduri. Câte cariere de pionieri ai cunoaşterii pozitive s-or fi construit aşa, din fum şi himere, introducând iluzionismul în cetăţile cifrelor? Amatorii de aură academică trebuie să dispună — atunci când le lipseşte opera — doar de câteva pârghii: putere politică, bani, poate oculte interese de grup, de afaceri, de etnie, de mare putere? Cert este că, odată construit aşa, în aer, edificiul gloriei ştiinţifice al Elenei Ceauşescu a devenit certitudine pentru profani. Fireşte, clasa muncitoare, în ignoranţa şi superficialitatea ei, a omagiat prima enorma acumulare de autoritate academică. Şi, în cor, ţărănimea. Ce-i mai rămânea de făcut intelectualităţii? Ascunzându-şi rânjetul sarcastic, a subscris. Nu credea, cu siguranţă nu credea, dar mima credinţa. (Cum, invers, făcea cu religia: credea, dar mima necredinţa.)

Paralel, E.C. lucra la faţada popularităţii politice. Aici, operaţia a fost mai dificilă şi rezultatul mai fragil. Ce autoritate politică putea să-şi inventeze? S-a întors cu faţa spre trecut şi şi-a valorificat „activul" revoluţionar. În sine, cel strict personal, era anemic. Împrăştiase ceva manifeste, participase la o mică grevă uzinală, ieşise regina balului în nu ştiu ce sector muncitoresc al Capitalei. A trebuit să se înfrupte zdravăn din gloria „lui". I-a fost doar tovarăşă de viaţă, implicit, nu e aşa, tovarăşă de luptă! Ilegalitatea i-a adus diadema: împărtăşise curajul, abnegaţia şi sacrificiile soţului. Destul, pentru ca pionierii s-o numească, pe la serbări, fiică neînfricată a poporului. Iar, mai apoi, invocând aşa-zisa ei grijă pentru tânăra generaţie, mamă simbolică a celor mici. Pentru început, fiindcă treptat s-a metamorfozat în „mamă a tuturor", a naţiei înseşi. (Ridicolul venea din faptul că în aceste „omagii" nu exista şi un „tată" al românilor, reieşind cumva că trăim în matriarhat.)

Elena Ceauşescu a simţit nevoia să-şi construiască, încetul cu încetul, şi o curte proprie. A pus pe tapet „reprezentativitatea feminină" şi şi-a adjudecat femeile din CC, primele secretare judeţene, membrele CPEx. Şi-a introdus reprezentante în aparatul de partid central şi local, dispunând de adjunctele secţiilor CC şi de puzderia activistelor locale, prin care se informa sau transmitea comenzi. A manipulat cancelaria, cadrele, propaganda, organizatoricul — la început prin femei, apoi şi prin unii bărbaţi, numiţi personal în funcţii de conducere.

Substitutul virtuţilor pierdute

Cuplul, cum spuneam, nu mai funcţiona în forma genuină, dobândind valenţe politice. Noi semnale îşi trimiteau acum, în văzul lumii, cei doi. În foruri, dar şi în cadrul public larg — la congrese, pe stadioane, în mitingurile citadine şi săteşti — se confirmau unul pe altul din priviri. N.C. chiar căpătase un tic: se oprea în plină oratorie şi-i căuta ochii; până nu-i găsea, verificând prin semne de ei ştiute, că totul e bine, nu-şi relua firul retoric. Se foloseau de felurite gesturi — scuturări ale capului, schimbări demonstrative de poziţie, zâmbete etc. — menite să sugereze unitatea opticii, o deplină încredere reciprocă.

De la un timp, E.C. a devenit marele filtru instituţional al preşedintelui României — cam cum era, poate, în Imperiul Otoman vizirul, sau în statul monarhic francez un Richelieu ori Mazarin. Cancelaria făcea ca o serie de acte politice de bază să treacă întâi pe la cabinetul doi unde, dacă nu conveneau, se înfundau, sau după un timp reveneau modificate. Ce nu apuca să vadă înainte, E.C. vedea „după”, făcând ca propuneri gata aprobate să fie respinse, spre disperarea şi consternarea autorilor. Dar chiar N.C. se abţinea să se pronunţe uneori, interesându-se mai întâi dacă materialul a trecut pe la Cabinetul doi şi îndrumându-l într-acolo. Aceasta confirma restrângerea încrederii acordate colaboratorilor tradiţionali, colectarea autorităţii de la ei şi investirea „tovarăşei” cu atributele respective.

„Tovarăşa de viaţă” însemna persoana cu care împărţea nu numai existenţa privată, ci şi prerogativele publice. Puterea se secţiona în două, în mod etanş. Dar, cu timpul, atât echilibrul cât şi etanşeitatea dualităţii s-au modificat, E.C. începând să-şi înlocuiască soţul integral pe anumite arii ale conducerii. Cu numirile de cadre el venea de formă în Secretariat, uneori fără să ştie măcar despre ce e vorba. Hotărârile urgente, ca şi răspunsurile zilnice la întrebări în suspensie le dădea ea, primind în cabinetul propriu, direct, chiar responsabilii din eşalonul unu. Formal nu era o impostoare, căci deţinea mari răspunderi de partid şi de stat, iar ce depăşea aceste limite se trecea în contul împuternicirilor încredinţate de N.C. personal. Acest al doilea

cont se amplifica însă, şi nu putea fi controlat de nimeni, nici chiar preşedintele nemaicontabilizându-l.

Se putea distinge amprenta pusă de ea asupra orientării treburilor de stat, atât bilanţier, la sfârşitul unui exerciţiu, cât şi ca tendinţă permanentă, decelabilă pe etape mari şi concretizată în realităţi ireversibile. Aşa s-a conturat destrămarea şi, până la urmă, încordarea relaţiilor cu Occidentul — după ’68 înfloritoare şi benefice. România se pronunţa şi acţiona în răspăr în organismele internaţionale guvernamentale şi neguvernamentale, intra în conflict principial cu importante guverne vestice, altădată prietene. Paralel, opoziţia publică faţă de pretenţiile imperialiste ale URSS se estompa, apărând la „cuplul prezidenţial” o ciudată propensiune spre îmbrăţişarea atitudinii sovietice de respingere şi condamnare a laxităţii democratice din sistem (Polonia, Cehoslovacia, Germania răsăriteană). Se întrezărea o linie conservatoare, nu numai segmenţial, în raport cu poziţiile de până atunci (în economie, cultură, diplomaţie), ci şi global, în gândirea de ansamblu îndepărtându-se cert de linia progresistă a anilor ’65–’75.

De altă factură, dar tot atât de gravă, era aberanta avariţie faţă de popor, reflectată în diminuarea programatică a consumului de masă. La umbra teoriei, justă în sine, la ordinea zilei pe plan mondial, a raţionalizării alimentaţiei, se operau restrângeri radicale ale necesarului, determinând penurie pe piaţa normală, intrarea în joc a pieţei subterane, cozi, iritare, psihoza foamei, şi corolar, aprovizionarea dezordonată la suprapreţ.

Consecinţa promovării acestor direcţii a fost pierderea poziţiei de autonomie şi combativitate faţă de URSS, măcinarea sprijinului Vestului faţă de România, alterarea imaginii regimului în interior, subminarea încrederii şi sprijinului poporului. Aceasta a fost, în esenţă, suma influenţei exercitate de Elena Ceauşescu în conducerea Partidului, a dominării lui N.C., a preluării unor pârghii centrale ale puterii, a infiltrării mentalităţii ei rudimentare, toxice, în gândirea social-politică a momentului.

Întrebarea inevitabilă este următoarea: cum a reuşit această femeie sexagenară, cu o educaţie precară, cu un fizic mediocru (fără invalidităţi sau defecte vizibile, dar şi fără *sex-appeal*), pe plan cultural ignară, cu un intelect neşlefuit, să-l influenţeze şi să-l manipuleze până la subjugare pe bărbatul atât de impulsiv, ambiţios, dârz, plin de el până la refuz, care era N. Ceauşescu? Încerc să-mi recapitulez în minte datele personalităţii ei fizice şi spirituale din perioada respectivă. În exterior expunea o anumită acurateţe: purta

ansambluri de croială franţuzească (Christian Dior) din texturi plastice, în culori pastel, fustele având întotdeauna lungimea „trei sferturi” şi fiind în majoritatea cazurilor plisate; se parfuma discret, nu-şi punea pe faţă decât o vagă peliculă de pudră, păstra aceeaşi patină blondă a părului şi se pieptăna simplu. Mergea fără eleganţă, puţin crăcănat, smucindu-şi piciorul din şold, atrăgând involuntar atenţia asupra feselor mai late decât normal şi plate, ca şi asupra gambelor îngroşate, fără curbura gleznei. Faţa nu prezenta riduri vizibile, dar uscăciunea pielii, unele creţuri mici, porii deschişi, laxităţile de pe maxilare şi de la gât nu lăsau nici o îndoială asupra vârstei. Avea o gură rigidă, cu buze nefeminine, lemnoase, nasul masculin, ochii verzi tulburi, fără transparenţă şi strălucire. Nici vocea nu conţinea ceva armonios, cât de cât seducător, rar răsunând altfel decât aspru, fără încărcătură sentimentală (doar când citea la microfon găsea un ton de contraaltă, potolit, mai cald). Râsul nu făcuse obiectul autocontrolului, de aceea răsuna când vulgar, când fals. Uneori vorbea răstit, iritat sau poruncitor, dar când se supraveghea reuşea să pronunţe frazele cu accente interiorizate şi, ca la microfon, cu o căldură împrumutată. N-am surprins la ea gesturi de graţie feminină, nici instinctive, nici simulate, doar degetele încerca să şi le mişte, când trebuia să apuce câte ceva, într-un mod mai distins. Mânca puţin, dar urât, fără discreţie, şi apuca paharul cu toată palma, parcă îl smulgea de la cineva. Pe chipul ei nu apărea jocul de expresii specific femeilor cochete, sau care au reuşit să-şi conserve un rest tineresc, feciorelnic. Se vedea că nu-şi pierduse vremea cu întreţinerea feminităţii sugestive, cu ceea ce se numeşte inefabilul sexului frumos. Ce rezultă din aceste elementare linii de portret? Uscăciune, răceală, concentrarea atenţiei în afara esteticii propriului eu, dezinteres pentru impresia lăsată privitorului. Probabil o absorbeau calculele aşa-zis politice, raţionamentele manipulatorii, ţintele puterii imediate şi de perspectivă. Nu părea interesată să „cucerească” prin calităţi intrinseci, exteriorizabile, mizând în exclusivitate pe atuurile poziţiei sociale. Era atât de sigură de efectul autorităţii, încât orice alte mijloace de atracţie îi părea superflue, poate şi umilitoare.

Nu ştiu cum o fi fost în tinereţe; la vârsta de mijloc păruse mai flexibilă, atentă şi veselă, dar acum, în ipostaza schiţată, ce înrâurire mai putea exercita, ca femeie, asupra lui N.C.? De altfel, nu i-am surprins niciodată acestui bărbat, în epoca respectivă, o cât de fugară privire admirativă adresată soţiei, un rudiment oarecare de duioşie, o expresie din care să fi

rezultat resturi de afecţiune, cum se poate vedea adesea la perechile de vârsta a treia, legate cândva prin pasiuni sau afinităţi elective. În aceste condiţii mai stă în picioare presupunerea că N.C. era prizonierul farmecelor de alcov ale Elenei (poate cândva o ipoteză valabilă), că rămânea dependent de un magnetism feminin unic, înrobitor, de neînfrânt? Fireşte, nimic nu e imposibil, mai ales în sfera relaţiilor întortocheate dintre bărbat şi femeie, dar mă îndoiesc profund de plauzibilitatea acestei eventualităţi. Atunci? Ce ascendent deţinea E.C. asupra soţului ei? S-a exprimat opinia că-l avea „la mână". Mi se pare pueril. Cine mai recurge la şantaj după 50 de ani de viaţă în comun? Şantajul se practică pentru a extorca un avantaj material, nu pentru a dobândi încredere. Poţi determina prin şantaj un mare potentat să se lase în seama ta, ca în grija unui înger protector? Aşa ar fi putut E.C. să-i submineze lent, profund şi îndelung, soţului încrederea în colaboratori, în oameni cunoscuţi de zeci de ani sau în alţii, aleşi recent sub garanţia subordonării şi devotamentului? Neîndoios, îi strecurase în sistemul raţional, ca şi în subconştient, teama că în cercul puterii politice toţi sunt primejdioşi, nesinceri, perfizi, îi cântă în strună pe faţă pentru a complota în ascuns. Dar cum au putut să se producă asemenea grave prăbuşiri în psihicul unui om stăpân pe sine, convins de forţa sa, ce-şi asigurase un sistem al puterii aproape inexpugnabil, şi intuitiv, vigilent, cu reflexe perfecte?

Adevărul e că niciodată nu supusesem unei observaţii atente procesul său particular de îmbătrânire şi degenerescenţă, nu apreciasem la adevărata dimensiune şi adâncime decrepitudinea fizică, morală şi intelectuală ce afecta acest om, încă în măsură să ne ducă în eroare printr-o falsă energie şi vivacitate. Abia când l-am văzut, după 22 decembrie 1989, în cele câteva secvenţe de film înregistrate la Târgovişte şi transmise prin TV, mi-am dat seama că în realitate N.C. era un moşneag epuizat, neputincios, bătos pe dinafară, prăbuşit pe dinăuntru, zdrăngănind ca o armură de tinichea ruginită. La 70 de ani îl vedeam terminat pe toate planurile.

Când şi-a ridicat în rang soţia, la începutul deceniului al optulea, în lumea comunistă ajunsese la modă promovarea politică a femeilor liderilor naţionali. Să ne amintim de poziţia ocupată în China de consoarta lui Mao Tze Dun, sau de faima tovarăşei de viaţă a lui Iosif Broz Tito. Altfel, sunt convins că Elena Ceauşescu n-ar fi depăşit condiţia mediocră a apartenenţei la Comitetul Central, unde s-ar fi pierdut în masa eşalonului trei. N.C. era prea ortodox în practicarea

codului etic revoluţionar ca să-şi permită mai mult. Personal, s-a abţinut toată viaţa de la excese, nu prin natura sa, ci din principialitate: de aceea bea puţin, mânca foarte cumpătat, nu se lăsa ispitit de fuste, se îmbrăca sobru, încerca să impună copiilor o conduită cât de cât riguroasă (că n-a reuşit întotdeauna este altceva). Fără acele precedente impunătoare, la care m-am referit, nici E.C. n-ar fi îndrăznit să ceară mai mult, mulţumindu-se probabil cu oarecare notorietate ştiinţifică (multe rele ar fi rămas astfel închise în Cutia Pandorei). Dar şi după ce a lansat-o, N.C. şi-a ţinut nevasta, aproape un deceniu, sub control. Îi permitea să trăncănească în cercuri intime, unde nu se punea mare preţ pe opinia ei, lăsând să-i treacă „perlele" pe la ureche. Marea politică rămânea departe de influenţa Elenei, deciziile majore le lua spontan, în absenţa ei, în anturajul consacrat, n-o consulta în prealabil şi nici nu revenea asupra hotărârilor. Ea părea pe atunci resemnată în postura unei „eminenţe cenuşii" pur decorative, fără atribute exprese de putere, respectată mai mult de la distanţă, în baza consideraţiei datorate „casei", ca o alteţă ce nu va accede niciodată la sceptru şi coroană.

Dar, în deceniul al nouălea, pe N.C. a început să-l ajungă oboseala. Se agita, se răţoia, trecea ca o furtună dintr-o şedinţă în alta, bătea ţara în lung şi în lat ca să vânzolească populaţia pe stadioane, să strângă muncitorii ciopor prin fabrici, să cinstească popular sărbătorile naţionale sau zilele recoltei, să inaugureze noi obiective industriale — dar dinamul nu mai producea aceeaşi energie intelectuală, nu mai scăpăra aceeaşi forţă morală, nu mai alimenta încrederea aprigă în puterea şi harul său. Consumul biologic şi cerebral la care s-a supus toată viaţa, fără parcimonie, cu o prodigalitate de apucat, şi-a spus cuvântul. Natura, violată în ritmurile ei fireşti, s-a răzbunat.

Îi văzusem adesea dimineaţa, la prima oră, pecetea oboselii întipărită pe obraz. Era una exterioară, şi admiram nepăsarea generoasă cu care se întrebuinţa. Avea obrazul mototolit de un somn neîndestulător, dar ochii îi ardeau; până la urmă i se netezea şi faţa şi orice semn de istoveală dispărea, destrămat în vulcanul incandescent. Trăgea de fiinţa lui ca un maniac. Îşi consuma resursele umane, arzând în flăcări lacome, atât pentru cauzele mari, cât şi pentru cele mărunte. Îi privea pe ceilalţi cu dezaprobare, imputându-le metabolismul scăzut, lenea, autocruţarea, turaţia mică a motoarelor biologice şi spirituale. Nu înţelegea pentru ce se rezervă ei, în ochii proprii neexistând mobil al trăirii mai înalt decât datoria, mistuirea în folosul comunitar, sacrificiul de fiecare zi, ca şi de zile mari, pentru „cauză".

Când au început să-i sece izvoarele, să vadă cum i se împuţinează minereul uman radioactiv, s-a uitat în jur după un toiag. Atunci E.C. s-a oferit să preia povara suplimentară. Nu ştiu cât de bucuros, de împăcat cu sine a fost el, dar a trebuit să accepte oferta. Aşa cum era, nucleul ei de rezistenţă îi apărea necesar, chiar indispensabil. Încetul cu încetul, în disperare de cauză, s-o fi convins şi că E.C. nu e atât de nedotată şi neexperimentată cum crezuse, găsind la ea dacă nu inteligenţă, logică impecabilă, profunzime şi originalitate în gândire, măcar instinct de conservare acut, viclenie, intuiţia jocului perfid, propriu femeii, prefăcătorie şi combativitate. Nu era, firește, nici pe departe ceea ce pierduse, dar acest aliaj putea ţine cât de cât locul golurilor proprii, irecuperabile, devenea o cârjă, un tonic, un substitut de forţă în exercitarea puterii — pe care n-o mai putea onora cu darurile-i naturale sărăcite.

Marginalizare şi interiorizare

Afundarea în manualele schematice, învechite, de totdeauna tributare, de altfel, gândirii paupere, maniheiste, apologetice, ca şi conlucrarea cu catedrele pentru reclădirea acestora, m-au împiedicat un timp să percep amploarea şi acuitatea fenomenului căruia îi căzusem pradă: marginalizarea politică şi organizatorică. Mi se părea, la început, că mă aflu într-o expediţie comandată, cu un ţel important, de mare interes general. Prezentând Secretariatului propuneri de modernizare a Academiei, credeam că fac o treabă mai importantă decât îndrumarea presei, intrată din nou în raza „obtuzităţii partinice", şi mă felicitam că mi-am găsit un cadru de muncă util şi elevat. Încet-încet m-am dezmeticit însă: analizele şi prospectele mele nu interesau pe nimeni; poate destinatarilor li se părea că ceea ce întreprind e un fel de sterilă şi disperată încercare de a-mi da importanţă, de a atrage atenţia, de a ieşi din punctul mort în care fusesem definitiv şi iremediabil fixat.

Sesizam grave rămâneri în urmă într-un sector vital al regimului, anomalii extrem de periculoase în aliniamentul ideologic. Dintr-un rest de consideraţie individuală, nu mi se zâmbea în faţă flegmatic, nu eram luat la vale şi trimis să-mi văd de ale mele în foişorul somnolenţei academice. Se prefăceau toţi, în frunte cu N.C., că frunzăresc rapoartele, răsturnându-le, apoi, în teancul hârtiilor „avizate", cu gesturi leneşe, din care se putea deduce că şi cu ele, şi fără ele, „tot un drac". Cu alte cuvinte, eram lăsat să acţionez pe cont propriu, toată lumea fiind convinsă că ce voi întreprinde nu va fi nici dăunător, nici util, că nu voi face „gaură în cer". (De partea lor fiind, firește, dreptatea, nu de partea mea, aflat într-o criză himerică.)

Dar pe acest fond s-a conturat clar şi fenomenul de bază: marginalizarea. Am constatat la un moment dat că nu mai figurez pe lista secţiei organizatorice cu sarcini de deplasare în ţară pentru îndrumarea organizaţiilor judeţene. Nu m-aş fi sesizat că nu sunt solicitat, ca până atunci, să prezidez plenare sau să conduc brigăzi de control, dar am aflat întâmplător că şi în judeţul unde eram deputat (prin tradiţie membrii CPEx răspundeau în principal de organizaţia unde candidau pentru Marea Adunare Naţională), alţi colegi de-ai

mei se duceau cu treburi curente de conducere. Atâta pagubă! mi-am zis. Deplasările acestea aveau un înalt grad de formalism şi numai cineva foarte infatuat îşi putea închipui că prezenţa lui asigură bunul mers al nu ştiu cărei campanii economice într-un colţ de ţară. Dar nu mai figuram nici pe lista secţiei de propagandă; la manifestări publice specifice — intrând neapărat în sfera de interes a Academiei — se omitea să fiu chemat. Unde instituţia trebuia să facă act de prezenţă aflam că a fost invitat un adjunct al meu, în cele mai frecvente cazuri prorectorul Dumitru Ghişe. Nici aceste omisiuni sau substituiri nu mă deranjau. Ştiam că n-am ce pierde absentând la cutare consfătuire pe ţară; puteam prevedea dinainte ce idei se vor vehicula acolo şi cine vor fi protagoniştii. Poate cei ce operau radierile habar nu aveau că mi se face un serviciu, luând în calcul doar criteriul reprezentativităţii, ţintind eminamente spre estomparea imaginii mele publice. Au urmat la rând acţiunile de protocol la care nu era obligatorie prezenţa întregului CPEx: marcarea unor sărbători, inaugurări, întâlniri cu importante personalităţi străine, recepţii ale Consiliului de Stat, ale CC, sau oferite de preşedintele republicii. Şi exceptarea de la aceste plicticoase ocazii era binevenită, mă săturasem cât fusesem secretar de atâta figuraţie. La cel mai elementar calcul, nu puteam decât să exult: aria raptului asupra timpului meu se restrângea, redându-mi, după o lungă perioadă de frustrare, sentimentul că ceea ce fac depinde de propria voinţă şi nu de cheful aparatului birocratic.

În ultimă instanţă, obligaţiile mele se restrângeau la prezenţa, inevitabilă, de două ori pe lună, în conclavul CPEx-ului, devenit, aşa cum am mai arătat, un fel de adunare generală a factorilor de execuţie (de partid şi de stat) şi o dată pe săptămână la Secretariat (în calitate de invitat) unde nu pierdeam adesea decât o jumătate de oră. La aceste şedinţe aveam loc rezervat; multă vreme în CPEx am stat alături de Gogu Rădulescu. Bârfeam împreună, în timpul dezbaterilor, pe unul sau pe altul, ori frecventele licenţe economice ale lui N.C. mirosind de la o poştă a improvizaţie, a şmecherie negustorească utilizată pentru a-l înfunda pe nu ştiu ce ministru încăpăţânat, încredinţat că „adevărul lui concret” o să triumfe până la urmă. Sala plină de figuri nefamiliare, cunoscute din vedere, sau nici atât, fiindcă rotaţia cadrelor era în plină vogă, îmi dădea senzaţia unui mediu străin, de comersanţi şi geambaşi târguindu-se în gura mare sub autoritatea şefului de breaslă, preocupat mai mult să câştige personal decât să asigure corectitudinea negocierilor. În ultimii ani am luat cuvântul doar de câteva ori în aceste

adunări: o dată când N.C. a făcut apel să ne spunem părerea despre guvern şi de două–trei ori la capitole care priveau cultura, presa, industria tipografică. Asta pentru că vorbirea era zadarnică, jocurile fiind făcute dinainte, pentru că documentele mi se predau la intrarea în sală, aflând doar din controverse despre ce e vorba, pentru că îmi displăcea profund să dau gir expres ciorovăielilor lipsite de principii clare. Mă plictiseam de moarte, iar spiritul se apăra cum putea, astfel că, din când în când, mă trezeam la distanţe astronomice de adunare, încheierea ostilităţilor luându-mă prin surprindere. Îmi lăsam maldărul de hârtii pe masă şi, mulţumindu-mă să salut din mers figurile cunoscute, mă grăbeam să cobor în stradă, de unde o porneam apostoleşte spre Academie, traversând oraşul cu capul în nori, obligându-l pe însoţitor să facă paşi mari, ca pe lângă un cal nărăvaş.

În sfârşit, scăpasem şi de munca la „texte". Fusese o vreme, după Congresul al IX-lea, când lucrasem cu plăcere alături de N.C. la rapoarte, expuneri şi cuvântări, defrişând o nouă gândire politică, o interpretare corectă a trecutului şi, mai ales, o orientare necesară, de bun simţ şi demnitate, a României acelei etape. Spre sfârşitul deceniului al optulea şi la începutul deceniului al nouălea, izvorul noutăţii, bunului simţ şi demnităţii secase, documentele având din nou menirea să foreze în roca prăfoasă a locului comun şi să se împopoţoneze cu glazura râncedă a mistificării. N.C. refuza să mai gândească, îi era destul că vorbeşte; avea energie orală cât o sută şi nimic nu-i plăcea mai mult decât să inunde lumea în cuvinte. Frumoasele adevăruri ce îl slujiseră de minune patru-cinci ani, în deceniul al şaptelea, i se părea acuma că-i dăunează, fugea de ele cât îl ţineau picioarele. Vreo zece ani oscilase dacă să se reîntoarcă la ele sau să se învăluie în pâsla sonoră a clişeelor politice, şi intrând în anii '80 s-a hotărât definitiv: avea să recurgă la iluzionismul demagogic.

Atunci a cedat la presiunile Elenei şi s-a debarasat de persoana mea. S-a speriat pentru moment, cum am spus, dar s-a adaptat repede la noua condiţie. Rapoartele de bază le dicta stenografei şi apoi i le dădea lui Mitea să le corecteze ortografic. După ce am plecat de la CC — era la sfârşitul anului 1981 — şi-a conceput în modul arătat mesajul de Anul Nou şi, încă nesigur pe el, m-a chemat să i-l pun la punct. Voia să experimenteze, probabil, primul pas spre desprindere. Textul se cerea rescris. Nu în sensul de a-i injecta alte idei, am convenit cu mine însumi să mă rezum la cuantumul intelectual avansat de autor, dar morfologia şi sintaxa erau inavuabile. L-am lucrat, l-am dat dactilografei şi l-am lăsat

şefului de cabinet. Elena Ceauşescu a aflat şi a cerut martorul, respectiv stenograma „arată”. Împrejurarea o avantaja nesperat. A întocmit un dosar şi s-a dus cu el la N.C. Venise momentul să-l „dezbare”. „Acum ori niciodată!” — şi-o fi zis. Ce-a făcut, ce n-a făcut, important e că într-o pauză la Marea Adunare, N.C. m-a chemat — misterios — în biroul ce i se punea acolo la dispoziţie, şi a scos din sertar „dovada crimei”. „Ia uite ce mi-ai făcut!” — mi-a zis, e drept, fără nervi, dar cu o blândeţe deprimată, ca bărbatul „tradus”, care-i arată consoartei că în ciuda răbdării şi bunelor lui intenţii, mariajul nu mai e posibil. Mi s-a părut ridicolă poza încărcată de acel lamento fals. „Alteori a fost şi mai rău, am spus. E inevitabil când se transpune oralitatea în scris. Şi pe textele mele fac la fel, dacă dictez, înnegresc apoi stenograma.” El ştia asta, îşi mai văzuse dicteurile rescrise, avea însă o sarcină de dus la bun sfârşit. S-a uitat pe hârtie şi a ales un cuvânt la întâmplare: „Uite! ai scos cuvântul «deja» şi l-ai înlocuit cu «de-acum». De ce? Fiindcă nu-ţi place ţie?” Era nostim. E drept, nu-mi plăcea cuvântul, dar nu de-aceea i-l scosesem, ci pentru că el îl pronunţa greşit, punând accentul pe prima silabă. Spunea „déja”, ceea ce suna îngrozitor. Mi-am asumat însă răspunderea, am calificat termenul barbarism şi l-am rugat să-l evite.

Când ne-am despărţit, am înţeles că… pentru totdeauna, şi i-am strâns mâna mare, puţin puhavă, poate mai cordial ca de obicei. Lui Mitea nu i s-a spus că textul mai fusese lucrat, acesta a făcut acordurile gramaticale, a pus virgule la locul cuvenit şi, în noaptea de Revelion, textul s-a citit ca atare. Eram de faţă, cu tot CPEx-ul, când s-a transmis la TV (fusese înregistrat înainte), şi îl vedeam pe N.C. urmărindu-se atent, încordat să-şi surprindă o eventuală inadvertenţă. N-a descoperit nimic şi s-a convins că E.C. are dreptate. M-a mai solicitat de formă la un congres, cred că şi la o conferinţă pe ţară a partidului, dar metoda dicteului supervizat de Mitea a fost adoptată definitiv. Realmente, i-a venit mai uşor. Nu mai avea mare lucru de spus, iar „nimicul” prefera să şi-l construiască şi să şi-l dozeze singur, fără critici şi fără intruziuni derutante, nu numai de conţinut, ci şi de stil.

Mă gândeam ce bine se aranjează uneori lucrurile, de la sine. La marile festivităţi solemne stăteam de-acum în sală, ca tot omul, şi ascultam „noutăţile” servite de omul politic nr. 1 al României, cu sentimentul beneficiarului, curios sau indiferent, afişat public, nu al truditorului anonim, ascuns în culise. Despărţirea se produsese la momentul oportun — nici N.C. nu mai avea nevoie de ajutor la prepararea peltelei oferite ascultătorilor, nici eu n-aş mai fi avut ce face în

atelierul golit de inspiraţie, decât dacă m-aş fi întors la anii uceniciei, când malaxam pasta insipidă a lui Dej, ceea ce nu mai era de conceput.

Cu trecerea timpului, am fost în măsură să fac bilanţul marginalizării şi n-am înregistrat decât acumulări de „activ". Se poate spune că la vârsta de 53 de ani, cât aveam în 1981, îmi încheiasem cariera politic-administrativă, atingând punctul maxim al promovării în ierarhie şi inevitabil „plafonul competenţei". Mai departe n-aş fi făcut decât să mă repet, să bat pasul pe loc, în cel mai bun caz menţinându-mi forma, dar putând tot atât de bine să o şi pierd, începând să involuez, cum se întâmplă cu atâţia înţepeniţi în unghiul mort al carierei (şi ca să nu mă duc prea departe, citez în această ordine de idei cazul lui N.C. însuşi, plafonat cel puţin cu un deceniu înainte de a-şi pierde scaunul — şi o dată cu acesta, capul).

Când am plecat de la CC mă simţeam încă tânăr, în putere, nici vorbă de simptome ale declinului, la Academie căpătând chiar senzaţia luării urcuşului de la capăt. (Urcuşul meu nu avusese niciodată caracter birocratic, nu mi-am propus ţinte administrative, doar escaladări problematice.) Dar Academia, cu toate complicaţiile ei, nu mă putea întrebuinţa la întreaga capacitate — un observator de specialitate subtil şi-ar fi pus imediat întrebarea: ce va face omul acesta cu energia şi experienţa lui? La ce-i vor folosi? Ei bine, în lipsa specialistului respectiv, întrebarea mi-am pus-o singur. Răspunsul a fost deprimant: la nimic. Avuţia mea socială devenise inutilizabilă. Excludeam, firește, ipoteza reîntoarcerii în cazanele clocotinde, revenirii la nu ştiu ce panou public de comandă. Viaţa politică se degrada văzând cu ochii, realitatea economică, deşi încă sub presiune, intra în criză latentă, aspectul societăţii se fixa în mediocritate, rutina îşi întindea pecinginea, gândirea vetustă îneca elanurile. Stăteam pe acel atol din Militari şi priveam cum lumea se îneacă în plictiseală şi marasm, înţelegând că nu mai e câmp de manifestare, că degringolada nu mai poate fi oprită. Trebuiau schimbate echipa conducătoare, partidul, ideologia, mentalitatea managementului. Ciclul progresist al societăţii româneşti început în 1965 se încheiase, se cerea să se facă iarăşi curat, să se deschidă ferestrele şi balastul să se arunce peste bord. Inevitabil, urma un nou început, dar sarcina aceasta revenea altei generaţii; personal îmi făcusem datoria la timpul respectiv, pe mine nu se mai putea conta.

Vrând nevrând, în izolarea în care mă găseam mă deschideam altor disponibilităţi. Abia acum îmi dădeam seama cât de mare fusese frustrarea trăită decenii de-a rândul

de scriitorul — bun sau rău — existent în mine. Cele câteva volume de versuri scrise şi publicate de-a lungul anilor fuseseră eşapări disperate, gâfâite, ale unui eu liric strangulat, bolboroseli dintr-un izvor colmatat de povara vieţii înstrăinate, deturnat de la ţelul natural, strivit de comandamentul social. Romanul, al cărui ultim volum apăruse pe când începusem să trebăluiesc în incinta instituţiei de învăţământ, constituia fructul unui efort intelectual extrem, perceput de mine ca un colac de salvare în naufragiu. Eram conştient că datorită lipsei de experienţă, timpului scurt, şi acela hărţuit, obsesiei de a spune o dată ce aveam de spus, forma suferise, poate cu excepţia părţii a treia, la care mâna mi se dezlegase. Proiectam alt roman, pe care simţeam nevoia să-l elaborez cu mai mult calm, într-un climat mai propice, experimentând modalităţi literare noi.

Dar nu numai scrisul propriu-zis avea de câştigat în noile condiţii, ci şi disponibilitatea pentru gândirea literară, ritmul şi profunzimea lecturilor, reflecţia pe marginea subiectelor şi oamenilor, orizontul intelectual. Experienţa de viaţă, destul de bogată, avea nevoie să fie decantată, filtrată, ordonată altfel, pentru a se converti în materie primă literară de calitate şi a mobila mai plastic şi sugestiv cărţile viitoare. Frustrarea la care m-am referit începea să fie supusă unei terapii psihice profunde, cu perspectiva vindecării, într-o viziune ce-şi pierdea cenuşiul.

Mă vedeam obiectul reaşezării plăcilor geologice existenţiale. Se contura o nouă discernere a principalului de secundar pe întregul eşichier al vieţii. Crezusem că nu-mi lipseşte spiritul de discernământ, dar constatam că anumite elemente ale existenţei le supraapreciasem, în timp ce pe altele le minimalizasem sau neglijasem nejustificat. Raportul dintre general şi particular, dintre major şi minor, dintre esenţă şi formă se aşeza în altă lumină. Becul tare al socialului îşi pierdea intensitatea, pălea; pusesem pe prim plan aşa-zisele interese generale, plasate într-o poziţie de falsă superioritate. Particularul fusese ignorat în dreptul lui de component al întregului, socotit chiar antinomic acestuia şi, de aceea, pasibil de a fi sacrificat într-o concurenţă nemiloasă. Observam cum se potoleşte în mine un tumult comunitar pe care îl găseam acum deplasat, aproape inuman. Comunismul hipertrofiază la culme omul cetăţii, funcţia colectivă a celulei individuale a societăţii; eul este îndepărtat de sine, chipurile pentru a creşte într-o dimensiune generală, dar aceasta nu e decât pază, căci atâta timp cât nu există pentru sine, el se transformă într-un balon. Comunismul omite că operele umane durabile se clădesc numai pe temelii

individuale bine consolidate, în stare să reziste oricărei apăsări a întâmplării sau agresiuni a schimbării. Or, descopeream acum că părţi ale eului rămăseseră nedezvoltate, dacă nu cumva se atrofiaseră; oricum, erau neantrenate pentru a fi puse spontan în funcţiune. Unele resorturi abia se cereau exersate ca să-şi ocupe locul cuvenit în concertul psihic. Fireşte, organismul sufletesc dipune de uriaşe resurse regeneratoare, dar prima barieră ce trebuie ridicată este timiditatea şi abstinenţa, practicate în umbra mitului omului public, a aşa-zisului gigant aparţinând tuturor şi nimănui.

Descopeream nevoia sondajului abisal în prezenţa altcuiva — prieten, cunoştinţă, persoană cu rulajul dialogului — ca şi a cunoaşterii altor peisaje sufleteşti individuale. Prin urmare, plăcerea şi necesitatea dialogului în afara perimetrului social bătătorit, sărăcăcios, plictisitor. Apărea la orizont o tentaţie nouă: fuziunea eurilor, cucerirea sau expunerea proprie la cucerire, a lăcaşurilor lăuntrice, a zonelor tainice. Fireşte, aceasta presupune confesiune şi intruziune liberă, neapărate de reduta orgoliului, confundare în simbioze. Avea loc, astfel, recuperarea unor atribute pierdute în vacarmul, agitaţia şi desolidarizarea de sine ale câmpului de luptă social.

La distilaţia profundă, până la urmă şi dureroasă, a substanţei singurătăţii, din cartierul Militari, din nou am simţit palma miluitoare a destinului deasupra capului, ca şi la brusca decizie a lui N.C. de a se dispensa de mine la CC. Lucrurile se aranjau iarăşi benefic, singure, nemaiaşteptând căutări disperate, de cele mai multe ori zadarnice, consumate în gol.

Noua şi imperioasa nevoie de intimitate a primit satisfacţie în mod nesperat, din partea a două persoane de sex opus, ce s-au oferit să-mi ţină companie, neprimind în schimb decât aceeaşi solicitudine pentru introspecţii, poate nu la fel de indispensabile, dar binevenite în accepţiunea celor ce ştiu din ce se hrăneşte eul uman. E vorba de o scriitoare aparţinând generaţiei mele, şi care a parcurs în mare aceleaşi meandre ale fluviului social. Ea mi-a protejat eul literar, străduindu-se nu numai să-l scoată din ceaţa prejudecăţilor şi din geometria rigidă a principiilor, ci să-l reîntinerească şi revigoreze, plasându-l pe un palier al trăirilor unde, la vremea respectivă, absentasem. A reuşit în general să mă derobeze de multe convenienţe uscate, şi îmi explic răbdarea manifestată în demersul didactic printr-o vocaţie recuperatorie. Cea de-a doua persoană a avut o misiune şi mai grea, anume resuscitarea eului masculin, căzut la fundul grijilor de sine, poate pe ultimul loc, unde credeam că trebuie să stea o

virtute secundară şi efemeră. Aceasta se întâmpla spre sfârşitul deceniului al nouălea, când eram singur şi din punct de vedere matrimonial, în condiţiile în care reuşeam să realizez că unele din cele mai acute suferinţe existenţiale provin din ignorarea structurii biologice, batjocorită de mulţi bărbaţi şi multe femei.

Fericita asistenţă, exercitată într-un diapazon polivalent, a avut efect salutar în trezirea la viaţă a unor facultăţi intrate în proces de mortificare. Înţelepciunea masculină ce s-ar extrage de aici ar fi încrederea în feminitate ca panaceu al crizelor debusolării. Fireşte, concluzia, ca orice generalizare a experienţei umane, este riscată, dar cred că în căutare de soluţii pentru marile căderi în neantul identităţii — această catastrofă a personalităţii umane — se poate risca. Riscul este inferior şansei de succes. Nu ştiu dacă femeia te scoate la liman pentru tine sau pentru ea, în final te edifici singur, dar perspectiva regăsirii busolei merită temeritatea încercării. Cât eşti în faza recuperării, femeia se comportă magistral; înlocuieşte o sută de clinici, o armată de medici curanţi specializaţi, orice instituţie consacrată salvării umanului. E o zeiţă indiană cu o mie de braţe mângâietoare, încărcată de vibraţii curative şi de telurice efluvii resuscitante, promovând în prim plan tandreţe, candoare, virtutea iertării şi înţelegerii, puterea de a transforma greşeala, păcatul, chiar grotescul şi decrepitudinea, în forme ale omenescului, în erori de copii mari, curaţi în fond şi recuperabili. Ce urmează după aceea nu mai interesează în această pledoarie.

Cavaleri ai turnirurilor şi majordomi famelici

Nu poţi înţelege un om, cu toate avatarurile existenţei sale, dacă faci abstracţie de contextul istoric în care a trăit, judecându-l în afara generaţiei căreia i-a aparţinut. Mi-am făcut intrarea în lume după al doilea război mondial, cu trupele sovietice învingătoare în ţară, într-un regim social-politic nou — al patrulea de când mă născusem — impus de o putere mondială de prim rang şi beneficiind de un asurzitor halou propagandistic, autotaxându-se, prin prisma principiilor de dreptate şi moralitate socială, drept cel mai avansat din lume. Am plonjat într-o societate în plină efervescenţă, unde se prăbuşeau majoritatea conceptelor şi instituţiilor vechi şi se cristaliza un model nou de organizare incluzând totul — de la proprietate la religie, de la formele statului la reprezentarea istoriei, omul, familia, sentimentele. Nimic nu mai semăna cu ce învăţasem. Lumea avea o mobilitate derutantă: ce subzista astăzi, mâine devenea caduc, apăreau forme tranzitive repede abandonate într-o succesiune instabilă şi nesigură, doar cu o tendinţă fermă, categorică, severă, neîmblânzită. Se afirmau postulate grave, radicale, atât cu funcţie demolatoare, cât şi constructivă. Regimul era pe de o parte iconoclast, iar pe de alta iconograf, atât adversar intolerant al miturilor, cât şi fervent creator de mitologie. Vectorul conceptual era abolirea exploatării economice şi a privilegiilor sociale deţinute de fostele clase conducătoare. Severitatea chipului acestui regim decurgea din exclusivismul ţelurilor politice şi din neîndurarea cu care îşi înlătura duşmanii. Formele brutale ale luptei politice „corp la corp”, aspectul juridic al acesteia, nu mai puţin violent şi dramatic, erau percepute prin autoritatea sloganurilor. Se producea o extensie rapidă a principiilor de clasă în practica politică generală, dar şi în suprastructura morală impusă întregii comunităţi, atât pentru a o subordona şi manipula fără opoziţie, cât şi în perspectiva ascuţirii luptei cu un duşman pe cât de slăbit pe atât de îndârjit, după cum se spunea. Intram sub autoritatea unui cod de porunci inflexibile, nu uşor de suportat, dar părând inevitabile într-un moment istoric atât de tensionat.

Lecturile liceale ne inculcaseră un sistem de idei elegante, promovând atât tezele religioase ale milei, cât şi principiile

iluminismului francez; la deviza egalităţii şi fraternităţii se adăuga umanismul marilor scriitori clasici, acuzatori ai luxuriei, trufiei şi insensibilităţii celor bogaţi. Tinerii provenind din păturile nevoiaşe ale populaţiei plecaseră urechea la mesajul unor Hugo şi Zola, al autohtonilor Rebreanu, Panait Istrati, Camil Petrescu, ce legitimau aspiraţii revoluţionare. Îi admiram şi compătimeam, în acelaşi timp, pe intelectualii interbelici (în carne şi oase sau în calitate de ficţiuni litarare) călăuziţi de ideile dreptăţii, ca şi clamarea lirică a opresiunii în poetica unor Cotruş, Goga sau Bacovia, isterizaţi ori îmbolnăviţi de melancolie şi depresie. Era încă la modă printre tineri prototipul poetului sărac, tuberculos, al artistului boem, veşnic în căutarea pâinii şi a paharului său cu vin. Acumulasem toate datele pentru intrarea în tagma visătorilor idealişti, a blamatorilor „viţelului de aur", a prietenilor lumii oropsite.

Societatea de după război ne oferea un crez ideologic instituţionalizat. Nu mai aveam nevoie să ne pierdem în utopii individuale, ca sensibila intelectualitate predecesoare, să aspirăm solitari, fără sorţi de izbândă, la o lume mai bună, să nutrim idei grandioase irealizabile pentru că ostile ordinii dominate de avere, egoism şi structuri osificate. Ne aştepta un ideal gata constituit, cristalizat oficial şi extins la proporţia societăţii. Nu ni se cerea decât să slujim ţelurile noii organizări cetăţeneşti: egalitatea claselor şi indivizilor, abolirea privilegiilor moştenite, aprecierea fiecăruia după propria valoare, munca cinstită ca unică sursă a condiţiei individuale, consacrarea energiilor şi talentelor binelui public.

Firește, în acest cadru principial, în această panoramă ideologică şi morală, la care o generaţie abia ieşită din tenebrele războiului nu putea să nu subscrie, se insinuau subliniat, ostentativ, diformităţi. Pe primul plan apărea brutalitatea acţiunii împotriva privilegiaţilor de până ieri. Consideram că ar fi fost suficient să li se smulgă atributele de rang nedemocratic, fără a mai fi oprimaţi şi prigoniţi. Credeam că agresivitatea tratamentului e de sorginte rusească şi că asistăm la o prelungire nejustificată, în timp, a rigorilor, înflorite în sângeroasa revoluţie bolşevică. Apreciam că războiul civil — dus de ambele părţi conform principiului „care pe care" — ar fi trebuit să pună capăt definitiv violenţei, cruzimii şi inumanităţii. S-ar fi putut purcede chiar la expropriere într-un mod civilizat, puterea proletariatului manifestând clemenţă şi urbanitate faţă de clasa pe care o detesta, şi cu care colaborase, totuşi, pentru a-şi câştiga existenţa. Puţini dintre noi ştiau pe atunci la ce regim scelerat

fuseseră supuşi foştii politicieni de valoare şi, mai ales, intelectualii de elită cu orientare de dreapta, ca să nu mai pomenesc de victimele recrutate din rândul prelaţilor, al credincioşilor practicanţi sau de exodul spre Bărăgan al ţăranilor înstăriţi. Devenise publică doar detenţia la Canal a „foştilor", dar cu menţiunea că aceasta le oferă şansa de a contribui, în felul lor, la reconstrucţia ţării.

A devenit repulsivă haina îmbrăcată de conceptul doctrinar; deşi acceptat, acesta a căpătat un ton agasant, penibil. Ideologia şi morala au intrat în moara unei propagande stereotipe, stridente, lipsite de argumente inteligente, postulatele luminoase degradându-se prin simplificare, exagerare şi repetare obsesivă. O morală firească, inteligibilă, a fost deviată în rigiditate canonică. În viaţa obştească s-a instalat un automatism elementar, lipsit de orizont, restrictiv şi împovărător, ce nu lăsa spiritele să se desfăşoare, omorând iniţiativa şi entuziasmul.

Cu timpul, am înţeles că regimul dictaturii muncitoreşti — mai intransigentă decât tot ce cunoscusem până atunci — suferea de o fractură organică fatală: ţelurilor umanitare li se opuneau mijloacele folosite pentru atingerea lor. Am aflat că Lenin şi Stalin, corifeii revoluţiei ruse şi autorii modelului material al utopiei comuniste, îşi însuşiseră, mai mult sau mai puţin explicit, principiul machiavelic, potrivit căruia „scopul scuză mijloacele". Ştiam din lecturi şi din puţina experienţă de viaţă că acesta este sloganul oamenilor fără cultură şi educaţie, care au renunţat la scrupule, sau nu le-au avut niciodată, hotărâţi să se căpătuiască şi să se înalţe cu orice preţ, călcând pe cadavre, aruncând la gunoi onoarea, nemaipăsându-le de imaginea lor publică murdărită. Adevărul fusese valabil nu numai pentru exemplarele umane de rând, tarate, din care răsăreau potentaţi, bogătaşi, chiar posesori de titluri, ci şi pentru regi şi împăraţi, conducători de oşti, oameni politici şi de stat ce nu-şi puteau atinge ţelurile imorale decât prin metode josnice. Dar de ce să cadă în acestă eroare promotorii idealurilor cinstite, stegarii aspiraţiilor justificate ale mulţimilor? Cu alte cuvinte, de ce o cauză justă să fie terfelită prin procedee venale, practici ticăloase, metode aparţinând celor situaţi la opusul dreptăţii? Nu mă puteam pronunţa asupra fatalităţii revoluţiilor, ştiam că toate răsturnările — inclusiv revoluţia franceză, cea mai idilizată — au dezlănţuit furia distrugătoare a plebei şi s-au soldat cu masacre. Minoritatea dominantă nu cedează nimic de bunăvoie, nici chiar ceva din marile surplusuri şi aceasta stârneşte excesele claselor în atac. Dar după revoluţie ce mai face necesară perpetuarea forţei, a comandamentelor militare,

a asprimii guvernării, ca şi a fanfaronadei declarative cu privire la superioritatea regimului instaurat, ce de fapt abia trebuie să-şi dovedească avantajele (şi nu în ultimul rând prin toleranţă)? De ce să fie constrânşi oamenii la o adeziune politică factice şi categorică? De ce se cere îndoctrinat, într-un sistem teoretic inevitabil grosolan, pentru că de uz larg popular, şi cel din urmă cetăţean? Şi pentru ce o revedicare raţională, aceea ca oamenii să muncească cinstit într-o societate neantagonică, să ducă la construirea unui sufocant eşafodaj de constrângeri, restricţii, încorsetări, uniformizări, alinieri, ajustări, egalizări impuse?

De ce şi-a compromis comunismul ţelurile superioare prin mijloace inadecvate, greşite, evident indezirabile? Din orbire, ignoranţă, prostie? Crezând că numai aşa se poate impune şi consolida? Că binele se consacră prin mijlocirea răului? Oricât de limitaţi au fost muncitorii şi ţăranii ajunşi să dirijeze treburile publice, nu aveau şi ei măcar un strop de bun-simţ? Odată instalaţi la putere îşi pierdeau minţile? Rămâne de cercetat, fiindcă un atare fenomen social, unic în istorie, n-ar trebui expediat propagandistic de către unii analişti, la capitolul fatalitate, drept componentă intrinsecă şi inevitabilă a psihologiei celor de jos, nu ştiu de ce prin natura ei obligatoriu şi antiumană. Personal, cred că se pot distinge câteva cauze de ordin conjunctural istoric profund nefavorabile, care au afectat comunismul la origine şi, cel puţin, o gravă greşeală doctrinară afectând subiectiv sistemul.

Ţara de origine a comunismului instituţionalizat, Rusia, ar fi avut toate şansele să se constituie într-o gazdă bună a sistemului (dimensiune continentală, bogăţie nelimitată a solului şi subsolului, spirit slav molatic, tolerant, cordial), dacă nu ar fi fost intoxicată de un absolutism statal revolut, de grave resturi sclavagiste în structura socială şi, pentru conservarea acestor relicve ale trecutului caduc, de un sadic, atotputernic şi primitiv organism naţional poliţienesc. Uriaşul aparat represiv a supravieţuit revoluţiei şi şi-a oferit serviciile noii puteri, găsind milioane de motive ca să-şi justifice acţiunea împotriva vechilor patroni, pe care-i suspecta de o funciară rea-voinţă, ca şi pe revoluţionarii dinainte. Paralel, au devenit dascăli, întrebuinţându-şi experienţa pentru împrospătarea propriilor rânduri cu muncitori şi ţărani, cărora le-a inoculat otrava suspiciunii politice şi cruzimea profesională. Tânărul stat muncitoresc a fost grav minat de mentalitatea poliţienească a ţarismului, plătind tribut, de la început până la sfârşit, maladiei neîncrederii şi terorii, întreţinute de enorma armată a agenţilor secreţi, ce-şi perpetuau puterea şi-şi autoalimentau motivaţia rolului de

vioara întâi a societăţii. Aşa cum îi neurasteniza şi-i schizofreniza pe ţar, pe guvernanţii centrali şi guberniali, aristocraţia îmbătrânită, înrăită şi sclerozată, la fel i-a împins în paranoia pe Lenin şi pe Stalin, şi pe toţi urmaşii lor la cârma giganticului complex politico-militar al URSS.

În al doilea rând, mesianismul panslavist, combinat cu internaţionalismul marxist, a jucat o festă dezgustătoare regimului popular din Rusia. Cele două curente megalomanice — primul de factură etnic-mistică, al doilea politic-utopică — au dat naştere sindromului maniacal al competiţiei pentru primatul în lume: în superioritate sistemică şi dinamism economic, în bunăstare de masă şi forţă armată, în ştiinţă şi artă, în toate domeniile activităţii umane. Realitatea nefiind pe măsura ambiţiilor, a trebuit inventată una convenabilă, şi aşa a luat fiinţă enorma orchestraţie propagandistică a lăudăroşeniei, vasta operă cosmetică ce ţintea să facă din comunism vedeta seducătoare a lumii. Altceva ar fi fost dacă regimul muncitoresc-ţărănesc şi-ar fi arătat sincer faţa, cu modestie şi pudoare, ar fi recunoscut neajunsurile şi greutăţile cu care se confruntă, ar fi evaluat cinstit în ochii lumii constantele sale progrese, invitând observatorii să judece şi să aprecieze realist eforturile şi rezultatele. Propensiunea megalomanică nu s-a oprit nici după dezastrul provocat de război, fiind impusă şi ţărilor din orbita de influenţă a URSS, cărora li s-a exportat sistemul, propaganda transformându-se într-un adevărat delir al superlativelor, în farsa urcării pe toate podiumurile concurenţiale din lume. Propaganda a fost un viciu dezgustător, dezamăgind propriile popoare şi scârbind asistenţa imparţială de pretutindeni.

În sfârşit, o condiţie istorică negativă a experimentării comunismului în URSS şi apoi, o bucată de timp, în celelalte ţări ale sistemului, a fost autarhia economică sub blocada statelor capitaliste dezvoltate. Nici un popor nu s-a industrializat şi modernizat după ziduri chinezeşti — şi acesta un eufemism chiar pentru imperiul galben, care întreţinea solide relaţii comerciale externe. Este de mirare cum Rusia şi-a putut dezvolta, şi aşa, o ştiinţă de prim rang, competiţională în explorările temerare ale epocii, o industrie grosolană dar masivă, în stare să facă faţă nevoilor imperiului, inclusiv într-un război mecanizat.

În iureşul combativităţii anticomuniste, consideraţiile de mai sus pot părea futile şi neinteresante, invocându-se teza că istoria nu se scrie cu „dacă” şi cu „parcă”, dar reducţionismul e ucigător pentru sociologie şi politologie, iar lucrul acesta s-a demonstrat în cazul celor două ştiinţe şi în comunism, când

bietele de ele au clacat. Unii spun: comunismul a lăsat urme; înclin să le dau dreptate când privesc marja extrem de îngustă pe care şi-o iau acum criticii sistemului decedat.

Mă refeream şi la o eroare doctrinară de ordin subiectiv, care a contribuit la degenerarea „mijloacelor”. Se pune întrebarea: pentru ce suferea comunismul de „mania persecuţiei”? Neîndoios, se pot găsi explicaţii: pomenita blocadă şi încercuire, menţinerea pe tapet, în Vest, chiar în epoca aşa-zisei coexistenţe paşnice, a obiectivului revanşei, a programului restaurării capitaliste, inclusiv prin forţă. În aceste condiţii, eroarea fundamentală a partidelor comuniste a fost că şi-au asumat întreaga răspundere pentru apărarea şi conservarea privilegiilor muncitoreşti, lăsând să se înţeleagă faptul că beneficiarii nu sunt destul de maturi să o facă. „Mania persecuţiei” a fost deturnată de pe umerii maselor, unde în cel mai rău caz s-ar fi cuvenit să stea, pe aceia ai respectivelor partide. S-a creat impresia că e „afacerea” acestora, nu a mulţimilor muncitoreşti, şi chiar a devenit în fapt cauza liderilor, interesaţi să-şi perpetueze poziţiile. Un Stalin, un Mao, un Kim Ir Sen, până la urmă şi un Ceauşescu, n-au mai „salvgardat” sistemul, ci propria putere — şi aceasta nu mai era o cauză dreaptă, nu se mai identifica idealului social. Ca atare, s-au degradat şi metodele, apelându-se din nou la teza machiavelică „scopul scuză mijloacele”. Inevitabil, aceasta n-a plăcut opiniei publice, nici celei muncitoreşti, determinând-o să se îndepărteze de propria cauză, de propriile ţeluri. Proletarii s-au grăbit să arunce apa murdară la canal, cu copil cu tot.

Fireşte, şi ţelurile sunt privite prin unghiuri de interese diferite, şi apreciate ca atare. Muncitorul nu vedea nimic rău în faptul că nu mai slugărea la patron, dar fostul patron naţionalizat, ca şi descendenţii lui, considerau că desfiinţarea proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie a fost o crimă. Totul este să precizezi în numele cui vorbeşti. O abordare corectă a marilor probleme sociale presupune circumscrierea fiecărei poziţii în limitele intereselor de grup, de pătură socială, de clasă. Dacă promotorii tezei *restitutio in integrum*, care califică naţionalizarea proletară drept încălcare a libertăţilor democratice şi furt abominabil, ar recunoaşte deschis că aceasta este teza capitalistă, nu cea muncitorească, nu ar avea nimeni nimic de obiectat. Dar susţinătorii respectivului concept au pretenţia că exprimă interesele generale, ori aceasta este inexact, ba reprezintă o interpretare abuzivă a lucrurilor. Până la urmă, se pune întrebarea: ce trebuie să prevaleze în opţiunile sociale? Ţeluri juste pentru majoritatea populaţiei, chiar prost servite, sau

mijloace mai elegante, puse în slujba ţelurilor dezavantajoase pentru mulţimi? Întrebarea se poate rezuma şi mai mult: să favorizăm minoritatea în dauna majorităţii, să dăm mierea elitei şi fierea plebei, servind şi una şi alta cu mănuşi? Răspunsul la aceste întrebări diferenţiază în societate, din punct de vedere politic, stânga de dreapta.

Într-un fel, această problemă şi-a pus-o şi generaţia mea, la care mă reîntorc acum. Când am intrat în viaţa socială, în deceniul al şaselea, în structuri cristalizate în mare, am fost izbiţi în faţă de aerul rece, igrasios, de hrubă, al societăţii refrigerate. Om fi încercat să încălzim locul, şi după o seamă de eşecuri ne-am resemnat, preferând explicaţia fatalităţii. (Orice am spune, acesta a fost oportunismul de epocă.) Dar ne plasam pe o poziţie revoluţionară, situându-ne sincer şi ferm de partea mulţimilor, a lumii de jos aflate în centrul atenţiei acelui regim. Vedeam că „mijloacele" sunt greşite, că maniera în care erau servite clasele mizere dăuna, dând vieţii un gust sălciu, chiar acru, dar ne supuneam fiindcă în ochii noştri prevala ţelul. Aici am greşit: în supraevaluarea ţelului şi subestimarea mijloacelor. Speram, fireşte, în forul intim, că glaciaţiunea doctrinară, de mentalitate, relaţii şi comportament social nu va dura, dar slujeam fantoma îngheţată.

Nu eram fericiţi. Nu eram mândri de noi. Din contră, chipurile ne erau obosite, vinete, spectrale — atât de surmenaj, căci fantoma ne storcea ca pe lămâi, cât şi de insatisfacţie. Ne consumam energiile într-un ritual rigid, conduşi de încrâncenaţii păpuşari, duceam poverile încovoiaţi, fără să le lăsăm să cadă, deşi abia mai respiram, ca şirurile de sclavi puşi să înalţe piramide în deşert. Nu crâcneam, sub biciul supraveghetorilor şi ameninţarea anatemei, la fel de rea ca excomunicarea inchizitorială. Era suficient să pierzi puţin ritmul, să greşeşti din nebăgare de seamă, să ieşi o clipă din rând, ca să te lovească blamul. Când nu mai erai pe plac, te trezeai îmbrâncit în tabăra duşmanilor. Din nimic puteai fi catalogat adversar de clasă (mi s-a întâmplat şi mie şi am relatat împrejurarea) şi transformat în mort civil — cutreierând fâşia îngustă, pustie dintre tabăre.

Credeam că aşa se cuvine? Că altfel nu pot fi promovate marile ţeluri? Credeam şi nu credeam, mai degrabă totul părea aberant şi inuman. Teroarea blamului, frica de azvârlirea pe fâşia „ţării nimănui" ne micşorau în propriii ochi, ne îndoiau şira spinării, ne alterau personalitatea.

Iată, acesta a fost tributul plătit de generaţia noastră, pe parcursul întregului deceniu al şaselea, în cleştele de fier al

partinităţii proletare, al principialităţii hieratice de anahoreţi nebuni. Poate unii au uitat, dar aşa a fost deceniul acela lung, uscat, toxic, prin care am trecut chinuitor de încet — părea că nu se mai termină — ca prin solul deşertului Gobi, cu mărăcini, păianjeni de crăpătură şi cer galben ca pucioasa.

În deceniul al şaptelea a început moina. O ploaie călduţă a stropit pământul crăpat, prăfuit şi, ici-colo, au început să răsară smocuri de verdeaţă. În ’65, când s-au rupt zăpoarele şi a bufnit aerul proaspăt, înviorător, am ieşit ca insectele clorotice la lumină. A urmat un deceniu şi jumătate în care s-a conceput şi s-a înfăptuit tot patrimoniul pozitiv al comunismului din ţara aceasta. Generaţia mea şi-a răscumpărat culpa morală de a fi suportat glaciaţiunea ideologică, de mentalitate şi comportament, a deceniului al şaselea, printr-o muncă titanică de construcţie, recuperând timpul pierdut, elanul, geniul şi mândria spiritului românesc, vocaţia unei naţiuni lipsite de noroc în greaua ei istorie milenară. În acei 15 ani ne-am zbătut să conectăm România la pulsul industrial, ştiinţific, tehnic şi cultural al socetăţii moderne, să părăsim plutonul aşa-zisei lumi a treia ce se târăşte în coada planetei ca o dâră de praf. Această generaţie a încercat să fertilizeze conştiinţa socială afectată de frigul moral anterior. Am făcut tot ce-am putut ca să împrăştiem dogmatismul religios primitiv — cu apostoli de carton şi ţeluri vindicative, cu gheena schismelor. Ne-am străduit să abrogăm antiintelectualismul proletar, cu tabuurile şi schemele sale deformatoare, cu primordialităţile elementare ale mentalităţii plebee. Am luptat pentru afirmarea ideii naţionale, curăţând terenul infestat de dominaţia străină, cultivând o nouă viziune a locului nostru în lume, ţinând piept autorităţii hegemone. Ne-am înverşunat să abrogăm decalogul moralei proletare de cavernă, ce ne înspăimântase pe toţi, redând spiritului respiraţia naturală. Pe primul plan am pus cinstea publică, încorsetarea egoismului potentaţilor, astfel încât să nu poată profita de pârghia socială pentru căpătuire, primatul demnităţii asupra bogăţiei, al valorii intrinseci în faţa banului, al onoarei personale în raport de meschinul interes material imediat. Devizele au fost: echitate socială, onestitate politică, înfrânarea rapacităţii instinctive, mutarea accentului de pe „a avea” pe „a fi”.

Dar în deceniul al nouălea, blestemul ne-a ajuns iarăşi din urmă. Puterea tutelară ne privea cu ochi de uliu şi, din când în când, îşi arăta ghearele, mişcându-şi pliscul ameninţător. N.C. s-a moleşit, şi-a pierdut bărbăţia, s-a lăsat încălecat de o muiere, şi a început să abandoneze năzuinţele noastre cutezătoare, să se întoarcă la terciul ideologic din tinereţe şi

la manierele proletare pur sânge. Gândirea şi practica socială s-au ofilit în aerul înăbuşitor, am pierdut, peste tot, altitudine, am intrat din nou în zodia intrigilor politice mărunte, sub obrocul restricţiilor şi dictatului obtuz. Încet-încet, societatea românească s-a rostogolit încă o dată în mlaştina rutinei şi conservatorismului, nonconformismul a fost interzis, inteligenţa şi subtilitatea au primit vot de blam.

Ca un făcut, generaţia la care mă refer a intrat din nou în criză de demnitate, şi-a pierdut ţinuta morală şi onoarea. Principala ei culpă de conştiinţă este că a plecat capul, s-a încovoiat de spate şi a acceptat capriciile căpeteniei ieşite din formă, incapabile să mai gireze linia elanului cult, raţional, al ideii naţionale elevate. Am intrat într-un dureros marasm al voinţei, într-o amară renunţare la flacăra idealului, în toleranţă faţă de mediocritate, ignoranţă şi prostie. O maladie gravă ne-a lovit, paralizându-ne: comoditatea spiritului, complicitatea cu orientarea debusolată, meschină, ce nu mai păstra nici aparenţele deschiderii din 1965–1970, slujirea despotismului mărginit şi grosier, aflat la antipodul misiunii pe care ne-am asumat-o după Congresul al IX-lea. De ce a clacat această generaţie călită în înfruntarea cu Goliatul de la răsărit? De ce şi-a înmuiat genunchii şi şi-a pierdut verticalitatea, după ce reuşise să strivească fantoma de gheaţă a trecutului, clocită în hrubele bolşevice neaerisite de decenii? Cum a subscris la cotitura retrogradă din anii ’80?

Verdeţ îmi spusese, în aproape neplauzibila noastră complotare nocturnă anticeauşistă din Arieşeni, de faţă cu Homoştean şi cu soţiile noastre, că datoria mea era să-l las de izbelişte pe Ceauşescu, să nu-i mai distilez mesajul politic, să permit devoalarea formaţiei sale rudimentare de cizmar necalificat, pentru a se face de râs în ochii poporului şi ai opiniei publice mondiale. Aşa s-a întâmplat, pe jumătate ca urmare a diligenţelor mele, pe jumătate datorită antipatiei înverşunate pe care mi-o purta Elena Ceauşescu. Poate că astfel N.C. s-a făcut cu adevărat de râs, fiindcă discursul său şi-a diluat catastrofal substanţa ideatică şi s-a îngălat într-un verbiaj bombastic, anost şi incoerent. Dar aceasta nu i-a subminat totuşi poziţia, cum crezuse Verdeţ; ba, eliberându-l de rigori intelectuale, i-a permis să se desfăşoare în paranoicele întâlniri cu masele muncitoreşti — care nici măcar nu sesizau diferenţe de calitate a partiturii de tribun. Ducându-mă la Academie — cimitir al elefanţilor în concepţia lui N.C. — m-am înhămat însă la plugul reformator, nu numai pentru a curăţa rugina de pe această instituţie comunistă, dar şi pentru a-i spori utilitatea. De altfel, aşa a procedat şi prim ministrul Verdeţ, în propriul său

cimitir al elefanţilor — Comisia de revizie a Comitetului Central — pe jumătate conştient, pe jumătate în virtutea inerţiei, sub impulsurile vechi ale militantului ridicat din mină. Acelaşi lucru s-a întâmplat şi cu ceilalţi colegi, pe care nu-i mai numesc, marginalizaţi ori menţinuţi pe linia de plutire, şi cu tot potenţialul uman activ al generaţiei. Cum se explică această conversie a revoltei în supunere, a detestării în slujire, eşuarea aversiunii faţă de conducător şi linia lui, într-o responsabilă angajare în activitatea socială care, oricum am lua-o, consolida nu numai o realitate impersonală, ci şi poziţia de putere a omului contestat şi dispreţuit?

Logica, destul de contorsionată la prima vedere, dar simplă în esenţa ei, este următoarea: spre deosebire de beneficiara privilegiilor de clasă ale comunismului, muncitorimea — care nu s-a sfiit să arunce la canal şi copilul, odată cu apa murdară din copaie — noi, militanţii, identificaţi conceptual şi afectiv cu ţelurile majore benefice ale sistemului, de dragul copilului şovăiam să răsturnăm zoaiele.

Şi mai exista o motivaţie a blocajului nostru, tot atât, dacă nu şi mai gravă. În sabotarea şi debarcarea lui Ceauşescu ne-am fi întâlnit, cot la cot, uniţi de o fatalitate detestabilă, căpătând aspectul fraternităţii, cu URSS. Cine putea risca dintre noi o asemenea alianţă? Între cele două tabere, îl preferam totuşi pe bătrânul, grosolanul, decrepitul fost animator al spiritului naţional românesc, cândva neînfricat adversar al bolşevicilor ce ne ameninţaseră fiinţa naţională.

Mai existau pilde, în istoria noastră, de trădare a domnitorului autonom prin pactizare cu puterea străină care ne voia paşalîc, gubernie, land. Bine ne venea nouă să reeditäm acele pagini ruşinoase ale trecutului?

Foşti cavaleri ai turnirurilor, devenisem majordomi famelici şi muţi ai unui rege isteric, meschin şi rătăcit. Cândva, el ştiuse să adune glorie, revărsând-o asupra întregii ţări; acum, lovit de autism şi neghiobie, ne condamna pe toţi la decadenţă.

Realismul magic al genialilor anonimi

Într-o zi, m-am apucat să citesc Biblia — şi treaba aceasta a durat un an încheiat. După ce îmi terminam programul zilnic de muncă, şi programul familial de seară, mă retrăgeam în cămăruţa mea şi, cel puţin două ore, mă consacram lecturii — cu aviditatea consumatorului de romane poliţiste, combinată cu reveria melomanului şi răbdarea paleografului pus să decripteze primele mesaje scrise ale umanităţii. Am subliniat pasajele plastice sub raport literar, pe cele de şocantă sinteză istorică şi esenţele înţelepciunii abstracte. Nu am simţit nevoia să accelerez lectura, dar nici s-o întrerup, să fac pauză, satisfăcându-mă porţia zilnică, atât pentru a-mi da senzaţia de saturaţie, cât şi pentru a lăsa neatinsă pofta continuării festinului. Ca şi când m-aş fi înhămat la un serial prea substanţial şi savuros ca să-l devorez dintr-o dată şi, în acelaşi timp, cu o rezervă narativă atât de vastă încât puteam accepta să nu se mai termine niciodată.

Citeam, firește, concomitent, şi alte cărţi şi mergeam la spectacole, dar separam domeniile într-o etanşeitate ce-mi permitea să nu le compar între ele, având siguranţa că în finalul zilei mă aşteaptă ceva rezistent la orice competiţie, în care valoarea şi frumuseţea s-au materializat în reliefuri definitiv conturate pe geografia spirituală a lumii. Nu cred că se cuvine o comparatistică nici cu alte lucrări similare ale umanităţii, cum ar fi mitologia greacă şi romană sau poemele şi baladele asiatice. Fiecare trebuie înţeleasă în dimensiunile experienţei metafizice diferite a lumii, în raport de cutezanţa angajării în explicarea misterului universal, de răbdarea şi capacitatea sintetizării ştiinţifice şi artistice a cunoaşterii. Din păcate, asemenea opere colective ale generaţiilor legate prin testamentul continuităţii naraţiunii, par a nu mai fi posibile, probabil datorită lărgirii câmpului cercetării şi locului ocupat de istorie în stenografierea evoluţiei umanităţii. Dar şi reţinerii de a totaliza umanul, în felul cum au cutezat să o facă înaintaşii de demult. Ştiinţa modernă ne face relativişti, deşi ideologiile şi religiile insistă încă asupra absolutului, iar arta persevereză în forarea unui necunoscut etern indescifrabil. Îşi spune, poate, cuvântul şi teama de a mai lua lumea de la zero, cum a făcut Biblia, într-o splendidă

nepăsare faţă de ridicolul viziunilor infantile. Savanţii sunt timizi şi reticenţi în a defini formele incipiente nu numai ale universului, dar şi ale planetei, şi nu în ultimul rând ale speţei umane.

Cine-şi mai poate permite, fără riscul de a părea naiv, o epopee romanţată a *Facerii*, a demiurgiei divine, a relaţiei primordiale dintre Dumnezeu şi om, a tragicului trăit de primele fiinţe vorbitoare, a prospectării planetei ca loc al refugiului şi, apoi, ca „Pământ al Făgăduinţei”? Biblia a făcut-o cu o tenacitate admirabilă, forţând cercul gândirii preistorice, căznind imaginaţia într-un uriaş efort de inspiraţie, dând timpurilor imemoriale o aură de poveste bătrânească şi de revelaţie lirică. Cosmogonia biblică se învăluie într-un nimb de vis subtil şi, ignorând legile fizicii, închipuie crearea materiei şi mişcarea naturală ca o panoramă onirică, impresionantă prin simplitate şi coerenţă. Dumnezeu, plictisit de neant, de tăcere, de întuneric şi nemişcare, concepe într-o zi cerul ca „o tărie” în golul universal. Duhul se purta pe deasupra apelor ca un abur rătăcitor. S-a gândit să separe apele de uscat, creând oceanele şi ţărmurile. Şi de fiecare dată când realiza ceva în deliranta naştere a concretului, pipăibilului, observabilului, vedea că e bun lucrul acela, ca şi când totul ar fi fost joacă, experiment, artă pentru sine, fără ţel — o distracţie în deşertul nimicului. Firea s-a completat, s-a întregit din aproape în aproape, nu ca urmare a unui proiect, a unei intenţii, aşa ceva haosul neputând genera dintr-o dată. Universul s-a conturat „văzând şi făcând”, ca rod al practicii constructive care îţi spune singură ce e bine şi ce e rău, pentru a da finitudine unei lucrări fără precedent, marcând începutul ordinei, existenţei şi fiinţării. *Facerea* biblică pare plăsmuire iscată din fantezia pură a unui sihastru bătrân, sau a unui păstor mizantrop, înecaţi în muţenie şi nemişcare, nealteraţi de ştiinţă şi filozofie, bizuindu-se pe observarea placidă a exteriorului.

Antropologia biblică este şi ea mirobolantă, dar elementară, ca şi când s-ar petrece în atelierul unui olar de ţară, a unui meşter cioplitor de lemn şi piatră, unde nu există decât unelte primitive şi o practică meşteşugărească empirică, nedublată nici de artă, nici de utilitarism social. Se lucrează cu ţărână, se amestecă şi se dă formă lutului, se suflă asupra modelului căldura inspiraţiei. Ar mai trebui poate frământată încă o păpuşă, încă un caloian, se gândeşte meşterul, în aceeaşi succesiune a deciziilor ivite din constatarea că „e bine cum s-a făcut”, deci din practica imediată, dar îşi dă seama că lucrarea se poate simplifica. Pune mâna pe daltă, scoate o coastă din lutul finisat şi

realizează perechea. În concepţia autorului biblic, în antropogeneza iniţială nu exista vreun program (ca şi în cosmogeneză). Demiurgul nu şi-a propus un ţel, nici cu „tăria" aceea ce a reprezentat primul punct în haos, nici în meşterirea păpuşilor de lut după chipul şi asemănarea sa.

Ce destinaţie i-o fi dat Dumnezeu acestei creaturi la început, când era singulară? Important e că a simţit deodată nevoia să-i facă pereche, şi încă una de alt sex, un sex complemetar, pasibil de a permite conturarea binomului uman, adică trupul unic. Atunci de ce s-a supărat când s-au cunoscut? Nu era fatală cunoaşterea? Tot grandiosul şi tragicul ciclu al destinului uman decurge din această împerechere inevitabilă, predestinată. Doar Adam şi Eva nu aveau să se plimbe la infinit prin Rai, inocenţi şi ignari, surzi la clocotul sângelui şi la chemările telurice ale lutului, astfel potrivit încât să se îmbuce în fantastica alchimie a procreaţiei! Autorul biblic o fi presupus — şi n-a îndrăznit să spună — că Dumnezeu s-a supărat pe creaturile sale fiindcă au descoperit singure procreaţia (dar cât aveau să aştepte să li se dezvăluie?) şi au devenit, de capul lor, născători de om? Că aici trebuiau să ajungă, e mai presus de orice îndoială. Greşeala o fi fost că n-au aşteptat instrucţiuni, sau că n-au ghicit momentul oportun.

Şi mai ciudat pare că, la un moment dat, Biblia omite să menţioneze de unde se iveşte femeia pentru procreare. Adam şi Eva îi nasc pe Cain şi Abel (abia după aceasta se defineşte primul viciu al omului — invidia — şi primul păcat capital — crima), dar Abel, supravieţuitorul crâncenei drame de familie, procrează. Împreună cu cine îl naşte el pe Enoh, şi acesta la rândul lui cum îşi perpetuează spiţa, dacă alte femei nu existau pe pământ la ora aceea. Teribilă această nepăsare a autorului faţă de inadvertenţele narative, atunci când povestea trebuie să capete un halou de cavalcadă tragică, menţinut pe tot parcursul Bibliei, ca un suflu copleşitor. (Nici Set, al treilea fiu al lui Adam, nu ştim cum şi-a găsit femeie pentru a procrea, dar fireşte, chestiunea reprezintă de-acum un element secundar.)

După alungarea din Rai dispare perspectiva nemuririi omului (e drept, nu se spune expres că fusese luată în considerare o atare ipoteză), dar parcă nu dintr-o dată, ci în trepte, Adam şi primii descendenţi având un ciclu biologic fantastic, aproape milenar. Ei procreau sute şi sute de ani, umplând pământul, aşa cum, de altfel, cereau timpurile, cu progenituri. Bărbaţii sunt vânjoşi, lucizi, prolifici, activi, însă nu ştim ce făceau cu memoria lor fabuloasă. Poate se sugerează că ei au dispus de bagajul informaţional necesar

elaborării istoriei mistice a moştenitorilor Raiului. Altfel, cum s-ar fi putut reda intact arborele genealogic inaugurat de Adam, contabilitatea descendenţei exacte prin milenii a oamenilor, fără a scăpa nici un nume? Numai scribi multiseculari puteau să ţină cu atâta acribie şi corectitudine cronica lumii de început.

Biblia consemnează degenerarea longevităţii până la vârstele de azi, dar ne lasă să deducem, cum putem, cauzele acestei slăbiri a vitalităţii, punând-o cumva în relaţie cu pierderea suflului adamic, în urma sancţionării aşa-zisului păcat originar. (La un moment dat, se sugerează chiar o limitare a vârstei de către Dumnezeu.) Cursul biblic al vieţii pe pământ, intrată după toate aparenţele într-o matcă fabuloasă (fiii lui Dumnezeu se împerechează cu fiice ale oamenilor — ca în Olimp — şi apar uriaşi), suferă o fractură apocaliptică, ce-i permite naratorului să imagineze un nou început. Creatorul se supără pe toate vieţuitoarele, în frunte, bineînţeles, cu opera sa capitală, omul, şi le nimiceşte. Nu se ştie de ce, în ultimul moment se răzgândeşte, lăsându-i de sămânţă pe Noe şi ai săi, precum şi câteva dobitoace „fiecare după felul ei". Să se fi temut că în materie de fiinţă vie nu va putea realiza perfecţiunea nici la a doua încercare, sau şi-a pus speranţa într-o viitoare campanie de ameliorare a descendenţilor lui Adam pe calea educaţiei religioase? Potopul, ca şi aşteptarea şi speranţa împăcării cu Dumnezeu, sunt pagini de o frumuseţe literară copleşitoare.

Înmulţirea ulterioară suferă din nou inadvertenţe legate de condiţiile împerecherii şi naşterii, dar nu se insistă asupra acestei etape, înfăţişându-se, după un pod peste timp, continuitatea existenţei terestre aproape neschimbate, ca şi calvarul amplificat al marilor certuri umane cu Dumnezeu. Dacă după alungare, atenţia povestitorului se concentrează firesc asupra perimetrului vecin Edenului, unde urmaşii fugarilor şi-au făcut corturi, scurtându-şi bejenia, după potop, când corabia se opreşte pe Ararat, umanitatea n-a mai pus tabără în apropiere, adică în splendorile Caucazului, ci s-a împrăştiat. Firește, memoria atavică a împins o parte a oamenilor spre vechile meleaguri biblice, devenite teritoriul central al cronicii. Cu timpul, poporul capătă şi un profil etnic distinct, confundându-se cu antichitatea ebraică, respectiv lumea particularizată prin cultul lui Iehova, singura ce deschidea perspectiva iluminării dumnezeieşti, într-o mare de neamuri barbare, înrăite iremediabil şi condamnate la exterminare prin braţul vânjos al Israelului. Avem de-a face, iar, cu o existenţă bucolică, păstorească, ne întâlnim cu patriarhi, ţărani carismatici şi înţelepţi.

O mare parte a neamului e în diaspora, într-o lungă şi dureroasă robie, din care cea mai elegiacă se consumă în vechiul şi trufaşul regat al Egiptului. Hotărându-se să ridice din umilinţă singurul neam pământesc ce-i recunoştea puterea şi măreţia, Iehova organizează exodul victorios, şi totuşi amarnic, al cohortelor lui Moise. Rămâne un mister de ce-l alege pe bărbatul gângav, educat în legea şi etica egipteană, să ducă la capăt epopeea marşului spre „Pământul Făgăduinţei", deţinut cândva şi pierdut. De altfel, nici nu e considerat demn de a intra în perimetrul sfânt după 40 de ani de peregrinare — misiunea lui încheindu-se la porţile lumii noi, unde se retrage în nefiinţă, adăugându-se părinţilor săi. Era impur pentru aureolarea misiunii, sau, dimpotrivă, insuficient de crud şi decis, ca să săvârşească ceea ce trebuia săvârşit. Lupta avea nevoie de conducători militari neistoviţi în truda labirintică şi şovăitoare a lungului exod, plini de energie, ambiţie şi necruţare. Aceşti înlocuitori ai lui Moise, mai fermi şi îndârjiţi, sunt adevăraţii fondatori ai ethnosului israelit, născător de glorii regale impetuoase, de strălucire umană complexă, întrunind curajul războinicului şi îndoiala filozofală, castitatea gândirii religioase şi amărăciunea păcatului imposibil de ocolit, inspiraţie şi brutalitate, talent şi sete de putere.

Un David, un Solomon, un Ecleziast sunt personaje legendare neegalate în literatura lumii, ele singure putând potoli setea de emoţie estetică a cititorilor Bibliei. Regii Iudeii moştenesc puterea sau şi-o cuceresc singuri, vin din adâncul marilor spiţe patriarhale sau dintre oamenii de rând ai vechilor triburi, îşi răpun predecesorii smulgându-le sceptrul, fără să şovăie, sau primesc însemnele din mâinile dregătorilor de cetate. Ei scaldă oştirile duşmane în sânge pe câmpul de luptă şi zidesc temple de o fără pereche splendoare sfântă, îşi petrec nopţile în paturile parfumate ale sutelor de ţiitoare şi compun psalmi spre slava proniei cereşti, scot împreună cu marii preoţi chivotul sfânt la sărbători, îngrămădind prinosul jertfelor pe altare şi enunţă tezele amărăciunii finale ale scepticismului, apropiind omul de sâmburele adevărului terestru. Se roagă şi petrec, omoară şi cântă, lasă urme de aur în călcătura lumească şi coboară cuminţi în mormânturi, adăugându-se părinţilor lor.

Lungii galerii a purtătorilor de coroană, mânuind cu aceeaşi măiestrie sabia şi pana, harfa şi balanţa judecăţii drepte a supuşilor, i se adaugă şirul personajelor escatologice, prin care Iehova ţine legătura cu poporul său, împrospătându-i memoria slabă şi chemându-l la ordine, avertizându-l asupra loviturilor nemiloase pe care e hotărât să i le aplice

vindicativ. Prorocii sunt proiecţii funambuleşti ale intoleranţei divine, gurile mari, asurzitoare din care se revarsă ocară şi blestem, premoniţia exactă a nenorocirii lumeşti. Nu le pasă că sunt urâţi de oameni, nu se feresc să stârnească spaime infernale pe pământ, le place răul, chiar pentru propria fiinţă, nu o dată ultragiată, sau dispărând pe poarta norilor cu un car de foc. Intransigenţi, vizionari, neînfricaţi, guralivi, prorocii reprezintă un arhetip al vechilului dumnezeiesc, plesnind toată ziua gârbaciul pe deasupra spinărilor slugilor leneşe şi viclene, dedate viciului, îndulcite la păcat, sperând mereu că-şi vor înşela stăpânul aflat departe, şi uitând de ochiul neadormit al supraveghetorului pământesc. Limbajul lor e cel mai pitoresc, în stilul oral al antichităţii, indicând tonalitatea până la care Iehova e nevoit să se coboare, pentru a trezi spiritul greoi, amorţit al păcătosului, a face să vibreze coardele sale sufleteşti ruginite, a trezi în el singurul resort perpetuu viu — frica de pedeapsă.

Femeile sunt cariatide elegante, delicate, dar tari ca piatra în supuşenia lor răbdătoare şi fertilă, aparent insignifiante, dar reprezentând stâlpul de rezistenţă al tribului, clanului şi familiei, ca şi al continuităţii puterii regale. În pomelnicul patriarhilor vechi, al fondatorilor neamurilor lui Israel, al căpeteniilor de trib, al preoţilor şi oamenilor de seamă, femeia lipseşte, lăsând cu modestie şi gentileţe locul de cinste bărbaţilor. Dar în ţesătura intimă a Bibliei, în dezlegarea marilor conflicte civice de proporţii şi durată, în diplomaţia relaţiilor de clan, în conservarea şi continuitatea puterii ţărăneşti, regale şi de stat, femeia îşi aruncă permanent umbra tutelară. Înconjurată de misterul ei etern, netrădând ce simte şi gândeşte în forul intim de-a lungul marilor încercări la care-i sunt supuse virtuţile şi stăpânirea de sine, întruchiparea sexului frumos biblic, uneori somptuoasă şi trufaşă, alteori simplă, retrasă, îndatoritoare, reprezintă un fundal de o acurateţe impresionantă, un basorelief lucrat cu inspiraţie şi migală, cu respect şi adoraţie. E comparată cu cele mai tari lucruri: vinul, regele şi adevărul, şi considerată deasupra, până la urmă ea fiind aceea care stăpâneşte lumea. Odele o pun în adevărata lumină, de izvor nepotolit, străveziu, dătător de viaţă, răcorind şi umplând de bucurie pieptul bărbatului. E comparată cu gazelele, păsăruicile, mugurii, razele lunare, cu undele cristaline. Omagiul suprem al recunoştinţei şi admiraţiei, — *Cântarea Cântărilor* — dă măsura soclului pe care este înălţată statuia, vizibilă doar în ploaia de aur a intimităţii, în desfătările ascunse ale nopţilor şi zilelor de vis, restul

timpului rămânând acoperită de draperia discreţiei sobre, ce a marcat lunga epocă a existenţei neamului lui Israel sub privirea neîndurătoare a lui Dumnezeu.

În sfârşit, fiii, progenituri născute parcă de bărbaţi în ciudata exprimare biblică (lui cutare i s-a născut cutare) sunt, mai mult decât în alte cronici, speranţa arzătoare în ziua de mâine, într-o generaţie hărăzită marii străluciri, împlinirii depline a datoriei lumeşti, îmbrăţişării şi nu luptei cu îngerul trimis de Iehova în teribila noapte oarbă a lui Israel. Ei îşi respectă părinţii, sunt devotaţi, dar măcinaţi de egocentrism şi invidie, aspiră să-i depăşească pe înaintaşi, abia aşteptând, nerăbdători, să preia frânele, să se avânte în aventura existenţei, ieşind din cercul unei tradiţii constrângătoare pe care, până la urmă, o vor găsi încrustată în însuşi mesajul genetic.

Biblia este odiseea poporului lui Iehova, scrisă cu o uimitoare măsură, în care adevărul e privit în faţă, cu toate umbrele şi luminile lui, portretul eroului colectiv bucurându-se de o privire caldă, însă lucidă, cu cât mai obiectivă, cu atât mai dramatică, emoţionantă şi verosimilă. Poporul biblic s-a dovedit greu convertibil la credinţa ideală, în ciuda propensiunii sale filozofice spre explicaţia absolută a adevărului, mai exact inconsecvent, influenţabil, dornic să încerce şi altceva şi, probabil, ca toată creaţia umană a lui Dumnezeu, vulnerabil la ispite, atras de păcat, căzând în excese, până la trădarea idolului însuşi. Dar cât de crud încercat ni se înfăţişează, cât de lovit pentru erorile sale, netolerate şi neiertate de Iehova, mai sever şi năpraznic decât toţi zeii antichităţii.

Personajul colectiv şi-a închegat istoria, respectiv condiţia etnică, statală şi religioasă, într-o înverşunată încordare, depăşind uriaşe obstacole derivând atât din pedepse divine, cât şi din vicisitudinile vremurilor şi insuficienta sa înarmare iniţială pentru dobândirea unui loc bun sub soare. Descălecătorii, bejenarii din Egipt, veniţi cu misiunea de a ridica neamul, se arată necruţători. Unele dintre cele mai cutremurătoare pagini ale Bibliei sunt carnagiile de la Ierihon, Ai, Ghibeon, Machida, Lachi şi Hebron unde toată suflarea a fost stârpită, pentru a nu mai rămâne sămânţa revendicativităţii în urmaşii neamurilor dislocate. Pe cât cu putinţă, vecinii politeişti sunt masacraţi, ca şi când s-ar fi simţit nevoia unui cordon sanitar religios, a despresurării spirituale a fiilor lui Israel, preferaţii lui Iehova. Mozaismul antic dispreţuieşte şi urăşte celelalte religii —, fie pentru că le consideră inferioare, fie pentru că vede în ele primejdia convertirii proprii la hedonismul excesiv de sorginte asiatică.

Dar garanţia rectitudinii o constituie legiferarea morală proprie, esenţializată, acoperitorie în toate direcţiile necesităţii sociale şi familiale, de natură să conserve forţa gintei. Fireşte, este tributară cruzimii sclavagiste, unei concepţii în care restul lumii apărea în postura duşmanului. Dar Israelul apare şi ca popor imnic, având vocaţia cultului — ca expresie a nevoii de credinţă în absolut şi ca mijloc de adormire a vigilenţei stăpânului ceresc, de îmblânzire a despotismului său, de menţinere, cât mai îndelungată, a statu-quo-ului amical cu Pronia. Imnul reprezintă şi o supapă a erotismului liric, a iubirii ca sentiment primordial — frânat şi înăbuşit de asprimea unei vieţi în care existenţa materială rămâne tiranic dominantă.

Autorii anonimi ai Vechiului Testament trebuie să fi fost scriitori de mare talent, necorupţi de vanitatea „autoratului", nepreocupaţi de exigenţele rigide ale genurilor literare, cu un extraordinar de plastic simţ istoric, dar şi cu o fină intuiţie suprarealistă. Ei sunt creatorii panoramelor lumeşti de anvergură, ca şi ai eroului tragic, de la care, fără îndoială, s-au inspirat Homer şi dramaturgii greci. Vechiul Testament este dominat de o metafizică zbuciumată, derivată din teribilul conflict iniţial al *Facerii*, în care armonia dintre Creator şi opera sa de suflet s-a rupt definitiv. Omul biblic este insul alungat din Rai, auzind mereu vocea unui Dumnezeu scandalizat de trufia cunoaşterii de sine. Condamnat, el ajunge în vastul ciclu terestru, într-o poziţie incertă — pe de o parte creaţie divină, pe de alta fiinţă carnală, dominată de violente impulsuri senzoriale, a căror împlinire inexorabilă este considerată păcat şi trebuie în veci răscumpărată. Conflictul ireconciliabil între Dumnezeu şi om (asemănător celui dintre stăpân şi sclav, tipic epocii) derivă din faptul că primul pare marcat de insensibilitatea nemuririi, a eternităţii, în timp ce al doilea rămâne, orice ar face, robul finitudinii, aspirând să guste plenar preţiosul, amarul, irepetabilul efemer. Ecleziastul exprimă derutant de sincer, într-o esenţializare maximă, cât de elementară este nevoia şi putinţa omului de a atinge fericirea pe pământ. Constituie poate singura licenţă pe care şi-o permit autorii Bibliei, într-o nesfârşită preamărire a ţelurilor abstracte — în numele bietei existenţe pământeşti. În schimb, Biblia veche îşi impune reţinerea de a reprezenta lumea de apoi, mizând totul pe avantajele unui pact terestru cu divinitatea, într-o aspiraţie dublă: de micşorare a păcatelor omeneşti şi de îndulcire a spiritului punitiv divin. Pedeapsa se administrează şi consumă aici, pe pământ, consecutiv săvârşirii greşelii, fiind suferită de penitentul viu, atât moral cât şi fizic.

Revoluţia de la anul 1, încă neasimilată

Dar, după mii de ani, epopeea se frânge, firul de aur al epicii se rupe, capodopera scripturică a lumii antice intră într-un spasm sufocant, pe cât de dureros şi cutremurător în ordinea tradiţiei contrazise, pe atât de eclatant sub raportul revelaţiei ideii morale. Basorelieful înălţărilor şi căderilor umane de masă, dominate de personaje luminoase şi tragice, de eroi carismatici care ating punctul culminant şi coboară apoi în Pantheonul strămoşesc, înţesat de mărimi transformate în umbre, se opreşte brusc. Nemuritorii scribi se retrag în neantul anonimatului lor şi nu mai apar niciodată, lăsând lumea fără cronicari inspiraţi, cedându-şi locul misionarilor noii religii, care proclamă anul unu al istoriei şi numerotează pagina întâi a altei Biblii. De gloria pământeană se vor ocupa de-acum istorici fără vizionarism, inspiraţie metafizică şi geniu literar, în timp ce consemnatarii cutremurului spiritual nu vor mai ieşi din sanctuarul noii credinţe.

Comune celor două opere biblice sunt ţinuturile consacrate, poporul lui Iehova ales să găzduiască şi noua revelaţie, raportarea la legea săpată cu degetul divinităţii pe tablele lui Moise. Dar conţinutul se schimbă. Regii, preoţii şi mulţimile, cu gloriile, păcatele şi credinţa lor, nu mai fac obiectul atenţiei — decât în măsura în care o minoritate înţelege şi îmbrăţişează noul mesaj divin, iar majoritatea se cramponează cu îndârjire de trecut şi respinge cuvântul revoluţionar, dimpreună cu mesagerul de esenţă dumnezeiască. Fascinantul personaj colectiv al Vechiului Testament sucombă într-o enormă eroare, nereuşind să-l recunoască pe trimisul lui Dumnezeu, pe noul erou al omenirii, materializat în persoana fiului Creatorului lumii. Cu aceasta el iese din istoria revelaţiilor, se cufundă în întunericul crimei antidivine şi îşi pierde locul întâi în mersul spiritual al lumii.

Talentul epic al autorilor Noului Testament este mai slab, evidenţiind nu numai dificultatea de a surprinde pagina cea mai strălucitoare a istoriei, dar însăşi consemnarea peregrinării trimisului lui Dumnezeu — entitatea cea mai intim apropiată a Ziditorului, coborâtă în condiţia de Fiu al Omului, de Împărat Ceresc născut din pântec de femeie

muritoare şi trăind, prin naştere şi moarte, destinul amarnic al pământeanului. Autorii Noului Testament nu reuşesc să închege o biografie completă şi relevantă a Eroului, concentrându-şi atenţia asupra câtorva momente decisive, în special asupra ultimei săptămâni de viaţă terestră şi a unor fulgurante reveniri după Înviere. În schimb, Evangheliile devin eseistice, atingând performanţa de a nu expune ideile creştinismului metodic, scolastic, dogmatic, creionând noua ideologie religioasă prin inserţii vii, prin replicile spontane ale Mântuitorului, care se defineşte pe sine în conflictul cu mărimile lumeşti, cu puterea şi cu mulţimile, cu necredincioşii, ca şi cu zeloşii, la fiecare pas al Calvarului, chiar pe cruce, înainte de a-şi da duhul. În centrul scriiturii se află filozofia moralei, exprimată succint, sugestiv şi convingător.

Faptele de viaţă nu mai au forţa realului magic din Vechiul Testament, cu excepţia demostraţiilor taumaturgice, expuse simplu, ca şi a copleşitorului eveniment reprezentat de crucificare. Aceasta nu scapă însă în naraţiune de echivoc, fiindcă moare doar învelişul material al divinităţii, este plâns, de cei apropiaţi, un om, în timp ce din el se eliberează duhul etern al puterii absolute. Învierea ca atare nu este a substanţei umane, decât în aparenţă, intangibilitatea Duhului Sfânt fiind de la sine înţeleasă. Nu învie omul, decât în măsura în care îl ascunde pe Dumnezeu. Învierea omului este promisă la a doua venire a Mântuitorului, şi atunci doar a prototipului desăvârşit, ridicat la înălţimea poruncilor. Veşnicia va fi rezervată mereu locuitorilor dematerializaţi ai cerului, ieşind din câmpul posibilului până şi Edenul mesopotamian, în care s-au născut strămoşii. Întrebarea este: atunci va fi doar selectarea valorilor morale ale creştinismului, sau şi împăcarea omului cu Dumnezeu, după greşeala săvârşită în Rai de cea dintâi pereche umană? Omul terestru va beneficia de graţie, sau va duce mai departe povara pedepsei, câştigându-şi existenţa cu sudoarea frunţii, înmulţindu-se în păcat?

Ţelul autorilor Noului Testament, derivat din misiunea eroului principal, un Moise ridicat la pătrat, fiindcă nu mai este mijlocitor, ci divinitatea însăşi, constă în esenţă în contrazicerea Legii Vechi. Actul se săvârşeşte cu grijă maximă, pentru menajarea susceptibilităţii unui popor milenar practicant convins al tablelor de pe Sinai (în vorbe chiar se neagă această intenţie), pentru a nu se bulversa sistemul de reprezentare a lumii şi comportamentul moral cristalizate în practica celei mai ordonate societăţi. Dar, în substanţă, legea lui Moise este anulată dintr-o dată şi

înlocuită cu alta, superioară ca subtilitate morală, apropiind umanitatea de condiţia divinităţii. „Corul antic” al momentului sesizează gestul substituirii şi reacţionează violent, lumea sclavagistă considerându-se trădată în idealurile ei istorice. Ideile creştinismului par decadente, izvorând dintr-o mentalitate degenerată, defetistă, periculoasă şi pentru securitatea Dumnezeirii, şi pentru conservarea sistemului social susţinut prin forţă, duritate, eroism neînduplecat.

Mântuitorul cere abolirea „Legii Talionului”– expresia dreptăţii absolute a antichităţii — şi înlocuirea ei cu principiul iertării. Această schimbare de 180 de grade a relaţiilor dintre state, clase şi oameni speria, căci părea să lase societatea dezarmată în acel climat universal de ură şi răzbunare, de insensibilitate şi cruzime, într-o lume a drepturilor decurgând din putere. Ce să înţeleagă păzitorii chivotului auzind îndemnul de a ierta de şapte ori câte şapte, de a ierta la infinit, oricât sânge s-ar vărsa şi oricâtă nedreptate s-ar săvârşi? În al doilea rând, şi în aceeaşi ordine de idei, Mântuitorul proclamă dispariţia conceptului de duşman, toţi oamenii, fără deosebire de neam, credinţă, clasă, fiind fraţi şi trebuind să se iubească. Prescrierea adversităţii nu lasă omul antic incapabil să se apere în faţa agresivităţii nemărginite? În sfârşit, oamenilor li se cere să răsplătească răul prin bine, ceea ce încâlceşte nemaipomenit ideile de dreptate, demnitate şi onoare, sclavagiste, diluând codul bărbăţiei până la slăbiciunea feminină, şi chiar sub ea, spre nevinovăţia şi puritatea copilului. Instaurând conceptul frăţiei, iubirii, milei şi săvârşirii unilaterale a binelui, uluitoarea utopie a creştinismului decretează stingerea conflictelor de orice fel pe cale morală. După două mii de ani, această doleanţă supremă, exprimată dintr-o dată, nu în trepte, şi într-o unitate organică, nu parţial, rămâne încă de împlinit, subzistând doar sub forma aspiraţiei eterne spre perfecţiune. Contemporanii lui Iisus s-au speriat degeaba, recurgând la deicid pentru a opri tăvălugul straniei morale de esenţă extrapământeană. Ea nu avea să fie instaurată nici atunci, nici mai târziu, prin secole şi milenii, rămânând în faza dezideratului, a idealului dorit, neatins.

Hristos aduce şi o nouă variantă a conceptului mistic absolut: Dumnezeu nu mai este vindicativ şi crud în plan imediat istoric, şi în plus prezintă o structură nouă, mai complicată, oarecum democratizată (se apropie de diviziunea puterii) în care mai apar Fiul — ca mijlocitor cu pământul — şi Sfântul Duh, ce se coboară asupra oamenilor, dându-le puteri supranaturale (să vindece, să învie semeni, să

vorbească limbi necunoscute). Coerciţia divină nu se mai exercită în viaţa materială de pe pământ, prin pedepse colective, ca în Vechiul Testament, lăsând oarecum fără obiect tagma profeţilor iehovişti. De altfel, Ecleziastul, şi nu numai el, observa că dreptatea divină nu se împarte corect oamenilor, cei răi prosperând, iar cei buni suferind, ceea ce semăna neîncredere în utilitatea respectării Legii, în eficienţa rectitudinii religioase. Sistemul punitiv se plasează în noua religie post mortem, într-o reprezentare complicată şi extrem de minuţioasă (pentru că este incontrolabilă şi neverificabilă). Plauzibilitatea rigorii dreptăţii divine creşte, într-o viziune în care întregul eşafodaj religios devine abstract, ţine de revelaţie şi de miracol, aşa cum stă bine supranaturalului.

Poate cel mai greu îi venea poporului ales să accepte ideea că Dumnezeu nu-i mai aparţine în exclusivitate, chit că în calitate de supraveghetor sever şi patron părtinitor El exercita o autoritate nu uşor de suportat. Ca for diriguitor universal, inclusiv al umanităţii păgâne, Iehova se îndepărta de Ţara Făgăduinţei, îşi dilua relaţia „de sânge” cu urmaşii lui Moise căruia îi încredinţase tablele sacre, cu urmaşii lui Israel căruia îi permisese să se lupte cu îngerul ceresc obţinând un rezultat indecis. Dispărând criteriul etnic în relaţia cu divinitatea, nemaiexistând discernământul opţiunii speciale, însăşi valoarea de moştenire juridică a Vechiului Testament cădea. Aceasta nu mai era cartea sfântă a lumii ebraice, ci o frumoasă literatură legendară; documentul mistic legal pentru viitorime deveneau Evangheliile. Fără îndoială, între cele două documente există legături organice, o linie de continuitate. Ambele mizează pe miracol, în ultimă instanţă pe mântuirea adusă de Mesia, casele Domnului sunt tot templele şi ele se înmulţesc, slujitorii pământeşti ai divinităţii rămân preoţii şi ei se organizează într-o ierarhie tot mai puternică, depăşind graniţele naţionale şi tinzând la autoritate materială şi politică, uneori militară. Se păstrează şi se precizează mai clar rivalitatea între religii —, din păcate chiar între cele monoteiste şi, ceea ce este mai trist, inclusiv între ramurile creştinătăţii.

În ce priveşte biserica, misiunea superioară dată de creştinism instituţiei este aceea de a alina durerile sufleteşti ale credincioşilor şi, spre cinstea ei, şi ale celor fără credinţă. Aplecarea asupra omului inadaptabil, slab, lovit, ca şi asupra rătăcitului căzut în păcat, strivit de mustrări de conştiinţă, avid de iertare şi îndreptare, devine funcţia cea mai nobilă şi utilă a lăcaşului creştin de cult. Am putea spune că aceasta a fost şi rămâne marea inspiraţie a creştinismului, ideea

apărând într-o formă completă în autodefinirea preocupării principale a lui Hristos. Mântuitorul declară că n-a venit pentru virtuoşi, sănătoşi moral şi puternici prin caracter şi vitalitate, ci pentru abătuţi, bolnavi, dezorientaţi şi neputincioşi. În prelungirea grijii de a fi alături de aceştia rezidă superioritatea esenţială a religiei creştine şi, cred, puterea ei de a dăinui. Cel mai mare rău pe care şi-l poate face creştinismul este să întoarcă spatele dezmoşteniţilor, şovăielnicilor, dezabuzaţilor şi, mai mult, să lovească în ei. Din când în când se greşeşte, agitându-se în faţa omului lipsit de resortul moral al autocontrolului, dar şi în faţa omului de tot felul, spectrul ameninţării. Fanaticii care îndeamnă biserica să sperie, să îngrozească, să demonizeze şi să pedepsească, n-au înţeles nimic din filozofia lui Hristos, din esenţa Noului Testament, din cea mai subtilă şi elevată misiune încredinţată vreodată omului pe pământ.

Omul integral

Romanul pe care am început să-l scriu după ce m-am eliberat de obsesiile eşapate prin *Pumnul şi Palma* — ca atunci când părăseşti o clădire unde ai trăit, stingi luminile şi răsuceşti cheia în broască, lăsând-o cufundată în întuneric — avea ca ideee centrală ceea ce eu numeam „capcana”. De bine, de rău, teza dominaţiei prin politică, ce mă urmărise timp de decenii, căpătase o formă; acum mă persecuta viclenia cu care societatea pune prinzători prin iarba pajiştilor sale şi naivitatea distrată cu care bipedul îşi vâră labele în micul mecanism. Mă revoltau şi viclenia şi naivitatea, şi voiam să le demontez şi să le expun privirilor semenilor. Fireşte, după dezvăluirea mecanicii prinderii, urma să mă concentrez asupra modalităţii desprinderii, ţinând seama că acea capcană oferă prizonierului confort, uneori ispititor, conferă, în felul ei, securitate.

În timp ce-mi elaboram tema, mi-am dat seama că nu prinderea în sine era problema. Orice prindere e dureroasă şi deprimantă, dar dacă omul n-o percepe ca atare? Animalul căzut în capcană urlă sau mugeşte, săgetat de durere, se zbate să-şi desprindă laba însângerată, cuprins de premoniţia captivităţii. Instalaţia în care se lasă capturat omul este prevăzută cu tot felul de amortizoare. Neprovocând pe loc dureri sau conştiinţa pierderii libertăţii, capcana umană nu determină reacţia smulgerii. În plus, în capcană omul începe să uite condiţia iniţială a libertăţii şi, cel mai grav, însăşi nevoia ei. Am realizat mobilul romanului: identificarea substanţei care anesteziază spiritul captiv, a drogurilor ce-l fac să confunde captivitatea cu împlinirea, afirmarea şi fericirea. Mulţi nu mai apucă să-şi conştientizeze noua condiţie, iar puţinii ce ajung în această situaţie nu desluşesc exact cauza suferinţei ascunse şi se resemnează, renunţă să caute ieşire.

Prin urmare, capcana se disimulează. De fapt nici de la început nu apare odios aparatul de fixare în spaţiu şi timp a victimei neatente. Se înfăţişează ca moment al preluării insului în custodia colectivităţii. Aşa ar şi trebui să fie pătrunderea pe făgaşul nou — stimul, nu paralizie, deschidere, nu claustrare în perimetru închis. Atunci de unde caracterul de capcană al momentului? De unde pierderea

libertăţii? Şi primejdia de a o accepta drept condiţie firească, inevitabilă, predestinată şi ireversibilă?

Într-adevăr, obiectivele publice sunt de natură să inspire, să angajeze, să mobilizeze energia şi dorinţa de a fi util. Cu toate acestea, ţelurile sfârşeau prin a produce un efect invers. Adevărul e că societatea — dinamică, productivă, animată în exterior —, pe dinăuntru era fără suflet. Ca un muzeu de ceară. Aşa am şi intitulat noul roman: *Muzeul de ceară*. Trebuie să specific: vedeam acea societate fără suflet individual — căci el era pierdut în cavalcada colectivă. Oamenii acţionau, organizau, produceau, edificau — dar pentru o fantomă globală. Nu e vorba că nu beneficiau de rodul muncii lor, ci că nu insul era subiectul construcţiei, ci masa. Fiecare participa la un ritual acaparant, absorbant, în care se întrebuinţa total, dar uita de sine, nu numai în sensul că nu mai avea timp sau era prea obosit pentru aceasta, ci în sensul că se vedea mijloc, nu subiect. Sunt convins, acum, că în toate epocile, sub ţeluri mari, generale, insul se pierde. Trăieşte pentru toată lumea, dar lumea nu trăieşte pentru el. Nici chiar el. Aceasta îl transformă în obiect de întrebuinţare, îl simplifică şi automatizează, îl secătuieşte moral şi psihologic şi îl cufundă în nemilosul proces de alienare.

Fireşte, într-un asemenea clocot social şi într-un asemenea vacarm public, indivizii nu pot să nu evolueze, să nu se distingă; ei capătă experienţă, devin celebrităţi, chiar eroi — dar numai pe plan social. Spiritual, afectiv, metafizic, se epuizează, nu se îmbogăţesc şi, încet-încet se descoperă goliţi. Chiar dacă lupta împotriva individualismului s-a stins, individualitatea continuă să fie timorată. Eul s-a diluat, înlocuit de maşinăria eficientă, sigură a robotului social.

Forul public, dominat de calcule pragmatice generale, tiranizează individul şi fiecare trăieşte într-un asemenea for. Sloganul punerii intereselor generale deasupra celor individuale se baza în trecutul nostru apropiat pe ideea contradictorie că numai prin confundarea în tot se dezvoltă partea. Mi-e teamă că aceasta nu e valabil nici în matematică, darmite în psihologie. Obsedată de ansamblu, societatea era dominată de o solidaritate formală. Consumându-se cot la cot în eforturi mistuitoare, oamenii ajungeau dezinteresaţi de personalitatea inefabilă a tovarăşilor lor, lăuntricul neintrând în ecuaţia muncii comune, în colaborarea colectivă. Solidaritatea se reducea la funcţia socială, considerată sumă a valenţelor individuale, unică expresie demnă de luat în seamă a spiritului uman.

Societatea nu înţelegea conceptul de om integral, înlocuindu-l cu acela de om social, ce părea mai precis şi mai

valoros. Dar omul integral conţine şi dublura intimă a omului social, în care se ascund psihicul, afectivitatea, emoţia, sentimentele, senzorialul. Omul integral murise în războiul contra individualismului, iar în campania generală de sacrificare a particularului pentru general, acesta n-a mai putut învia. De aceea, generalul s-a încărcat de insensibilitate, în ultimă instanţă de ceea ce s-ar numi egoism colectiv.

Teritoriul privat al existenţei — familia, cuplul, educaţia copiilor — este năpădit de conformismul politico-social necesar conservării privilegiilor materiale, bunăstării clanului. Nici aici nu mai există solidaritate dezinteresată — familia vine în ajutorul societăţii cerând membrilor ei activi să se subordoneze generalului, respectiv, să se sacrifice, nepăsătoare faţă de nemulţumiri sau ratări, dacă ele sunt avantajoase.

Personajul central al romanului *Muzeul de ceară* se angajează într-o acţiune detectivistă, încercând să găsească şi să recupereze ce a pierdut din sine pe drumul vieţii. Vrea să se reidentifice şi să se recompună. Descoperă că, propriu-zis, s-a şi uitat, viaţa constrângându-l la opţiuni defavorabile personalităţii intime. Ce află că a fost îi place mai mult decât ce este şi realizează cât de fericit s-ar fi simţit în pielea veche, sub trăsăturile umane native, impregnat de melancolie şi tristeţe lirică, învăluit de norii mişcători ai fanteziei, înclinat spre pasiuni mistuitoare de scurtă durată, de neuitat, înzestrat cu vocaţia fabulosului, oscilând între absolut şi evanescent. Ceea ce a dobândit în noua identitate nu-l satisface, deşi aparent are consistenţă şi ţinută, tânjind dureros şi iremediabil după vechea imagine, pentru care e gata să renunţe la tot. Singura soluţie este evadarea din mecanismul colectivist care i-a sechestrat individualitatea şi i-a folosit intensiv resursele de utilitate publică.

Conceptul utilitar i-a pervertit şi familia; n-o mai interesează esenţa lui genuină, ci omul productiv care a devenit, garantul unui standard de viaţă convenabil. De aceea nu-l acceptă în ipoteza de evadat, considerând gestul său antisocial, trădare a generalului în care se include. Este acuzat că îi sacrifică pe ceilalţi pentru sine, totul derulându-se într-o inversare crudă şi mincinoasă a rolurilor. Este repudiat ca om social, ca şef de clan, ca soţ model.

Într-o noapte, în pustietatea străzii de iarnă, aude chemarea libertăţii şi promisiunea regăsirii eului lăsat să putrezească printre umbrele şi ruinele trecutului.

Cartea e un avertisment. O contestare de fond a modelului social adversar eului, a mecanismului care subordonează

individul concret entităţii abstracte a lumii şi subapreciază celulele vii, cu nume propriu şi program psihologic predestinat. O pledoarie pentru responsabilitatea fiecăruia în fructificarea armonioasă a moştenirii cu care intră în viaţă, pentru respectul drepturilor extrajuridice ale persoanei ameninţate de organizarea socială cu obiective globale.

Omul este subapreciat, ignorat şi lovit de societăţile globaliste; prin esenţa lor, acestea periclitează însăşi natura superioară a creaţiei conştiente de sine. Noua misiune a instituţiilor publice, a ştiinţelor despre om şi a artei devine îmbinarea organică a individualismului şi colectivismului, într-un concept unitar şi într-o practică responsabilă, lejeră, menită să ocrotească drepturile de cetate dar şi libertăţile de for intim ale fiinţei moderne.

Capricii englezeşti

Am asistat în oraşul Blackpool, cu o mică delegaţie românească, la lucrările congresului laburiştilor. Merită să-i vezi pe englezi adunaţi în dezbateri publice. În primul rând, reuniunile n-au festivismul artificial, febril, de faţadă, întâlnit aiurea. Englezii mi se par aceiaşi şi în saloane şi pe stradă, şi la tribună şi la cafenea, în sensul că în nici o împrejurare nu-şi pierd cumpătul, rămânând flegmatici, practicând un sarcasm ponderat, uşor umoristic, sugerând că nimic nu merită să te bucuri prea mult, sau să te amărăşti în exces.

Mai călătorisem în Anglia, studiindu-i cu interes pe aceşti insulari înclinaţi să ne trateze pe noi, continentalii, cu amiciţie ironică şi condescendenţă, de parcă am fi actori provinciali în turneu pe o scenă cu veche tradiţie profesională. Văzusem Scoţia, cu Edinburghul ei pietros, puţin sălbăticit de o lungă izolare istorică, pajiştile şi mlaştinile pline de turbă în care vechii mineri au afumat pentru prima dată celebrul „Malt", considerat cel mai bun whisky din lume. Contemplasem păşunile şi fabricile Manchesterului, unde se presupune că a început celebra acumulare a capitalismului de tip britanic, şi în care, după expresia lui Marx, „oile i-au mâncat pe oameni". Avusesem ocazia să mă mir de ciudăţenia insuliţei numită Jersey, singurul teritoriu unde s-au putut amalgama organic două civilizaţii antinomice, engleză şi franceză, dând naştere, ca după o încrucişare de rase, unui metis etnic. Observasem lumea conservatoare, fistichie şi clorotică a Oxfordului, respirând frigul vechilor săli de clasă, călcând piatra podelelor tocite, asistând tineri blonzi, purtători de pelerină neagră, în timp ce-şi susţineau tezele în faţa profesorilor mahmuri, imperturbabili, părând că se trezesc mereu dintr-un somn secular. Dar cel mai mult îmi plăcuse să cutreier pe jos pieţele, parcurile şi străzile Londrei — unde nu ştiu de ce aveam impresia că deasupra se învârtesc, nevăzute, braţele morilor de vânt ale bâlciului deşertăciunilor evocat de Thackeray. Da, turnurile Westminsterului, porţile Buckinghamului, podurile Tamisei, clădirile din Picadilly, iarba şi lacul Hyde-Park-ului, străduţele din „Târgul de petice", arhitectura stereotipă a cartierelor clasei de mijloc, pe toate le vedeam, nu ştiu de ce, dominate de spirit ludic, de

mania farselor, de o luciditate batjocoritoare, de hohotul generaţiilor care se amuză pe seama propriului orgoliu eşuat.

La Blackpool aerul era umed, rece, sărat şi, în plină vară, plaja aspră, umbroasă, inospitalieră, cercetată de pescăruşi în picaj, avea înfăţişarea unui ţărm septentrional pustiu. În sala de congres, în holuri şi foaiere, laburiştii luau cuvântul, ascultau, îşi beau ceaiurile şi cafelele cu aerul unor oameni impasibili, neinfluenţabili, eterni. Mărunţi şi îndesaţi, înalţi şi osoşi, pleşuvi sau spelbi sub frizurile decolorate şi sârmoase, în vestoane de tweed uşor mototolite, îmi plăceau pentru că nu se lăsau deprimaţi de nu ştiu ce recente insuccese electorale, nu se enervau la criticile aduse departamentelor şi circumscripţiilor de care răspundeau, nu resimţeau efectul psihic al tristeţii peisajului, al cerului tulbure, al mării metalice, ursuze. Sigur, nu erau originari din acel loc, poate nativii Blackpoolului să fi arătat cum îmi imaginam eu că trebuie să fie produsul uman al naturii rebarbative, dar, la rându-mi, veneam de pe un loc însorit al planetei şi totuşi ţărmul, cerul, marea acelui punct de întâlnire a politicienilor — de ce le-o fi plăcând partidelor britanice să-şi ţină acolo congresele? — mă demoralizau, îmi aduceau adieri de finitudine universală, îmi puneau întrebări fatale despre sensul investiţiilor politice, ca aceea la care asistam. Poate oamenii politici englezi, şefii de partide or fi considerând atmosfera naturală a oraşului un test de robusteţe morală, un examen al optimismului ponderat ce se naşte tocmai din confruntările cu asperitatea mediului, istoriei şi vieţii sociale.

Cred că am stat două sau trei zile în acest oraş, la pomenita manifestare politică de anvergură naţională şi subiectul principal al reflecţiilor mele intime, puse în atenţia celor câţiva companioni, a fost Blackpool-ul ca pol al plictiselii, răcelii spirituale şi inadaptabilităţii, în care omul de partid îşi poate exersa liniaritatea şi consecvenţa, insensibilitatea la factorii aleatori ce hărţuiesc în permanenţă politica.

Weekend-ul l-am petrecut în familia unui om de afaceri, la o casă de vacanţă aflată destul de departe de Londra, într-un spaţiu rural. El afişa toate manierele britanice de curtoazie şi bun simţ, dar ascundea ceva, surâsul enigmatic spunând că ştie mai mult decât vrea să arate. Ea, mamă de puştan cu pretenţii adolescentine, încă tânără, curioasă şi vorbăreaţă, tăinuind, la rându-i, o tristeţe resemnată, un început de ofilire spirituală, ca al frumoasei grădini ce începuse să-şi scuture prematur petalele de trandafir. Puştiul, cunoscându-şi bine părinţii şi perfect antrenat în exploatarea slăbiciunilor pentru interes propriu, nu le acorda mai multă atenţie decât celor câţiva labradori negri, pe care toată lumea îi hrănea ca pe

nişte curteni prea mofturoşi să se servească singuri. Am luat prânzul, ne-am plimbat prin împrejurimi, apoi am fost sfătuiţi să ne odihnim: familia ne-a deconspirat că pregăteşte în cinstea noastră o mică recepţie. Din cămăruţa confortabilă, nu prea somptuoasă, aflată cred în mansarda clădirii, la care se ajungea pe o scară îngustă, întortocheată, scârţâind la fiecare pas, am privit îndelung peisajul, cam lipsit de strălucire, colţ de natură infertil, parcă neatins de mâna omului. M-am lungit în pat, am răsfoit o carte şi m-am gândit la familia aceea în care, timp de două zile pe săptămână, se resorb toate atributele sociale ale membrilor ei.

Spre seară, ne-am reîntâlnit, cum fusese înţelegerea. Pe terasa vilei se instalaseră ghirlande de hârtie gofrată, flori, becuri colorate, în living fusese amenajat un bufet, iar puştiul termina aranjarea boxelor înalte, negre, de performanţă profesionistă. Am uitat să spun: în grupul românesc se aflau Ghizela Vass, despre care am mai pomenit cu alte prilejuri, un prim secretar sau secretar de organizaţie judeţeană, a cărui figură mi s-a şters cu totul din minte, şi cineva de la ambasadă, chiar ambasadorul dacă nu mă înşel care, atunci când gazdele se plictiseau să-şi chinuiască franceza învăţată la gimnaziu, făcea oficiul de translator din engleză. S-a înnoptat repede, becurile au fost aprinse şi boxele puse în funcţiune, pentru început în surdină. M-am interesat dacă aşteptăm şi alţi invitaţi, probabil prieteni din comună, dar mi s-a spus că de faţă sunt toţi participanţii, familia neavând legături cu aşezarea rurală în a cărei rază teritorială se afla casa de vacanţă. În acest caz nu-mi imaginam ce aveam de făcut, cu atât mai mult cu cât puştiul a mărit volumul emisiei muzicale. Şeful familiei, îndesat, corpolent, între 50 şi 60 de ani, cu perciuni blonzi şi mustaţă deasă, ţepoasă, roşcovană, care acum parcă îşi înmulţise surâsurile enigmatice, a invitat-o galant la dans pe Ghizela. Poate, ca un reflex venit din tinereţe, ea şi-a întors privirile spre noi cu aerul că ne cere permisiunea. Ambasadorul, încep să cred că el era, mi-a şoptit că ar fi cazul să-i urmez gazdei exemplul, invitând-o pe frumoasa lui soţie, drapată într-o rochie neagră de seară. Nu eram prea încântat de această sarcină, dar am considerat că raţionamentele şi considerentele protocolare primează şi m-am conformat. Spre norocul meu şi ambasadorul, şi „judeţeanul” s-au dovedit mari amatori de dans, invitând pe rând cele două doamne şi lăsându-mă pe mine să gust în tihnă whisky-ul preparat de serviabilul om de afaceri.

După vreo jumătate de oră, puştiul, probabil înfometat, a întrerupt muzica, sugerând că e timpul să se înfulece câte ceva. În timp ce gustam din tartinele cu somon şi icre negre,

doamna a vrut să afle de ce sunt atât de dezinteresat de plăcuta îndeletnicire mondenă a dansului. În loc să-i servesc un răspuns formal sau să fac „glume", m-am apucat să explic mica şi ciudata mea aversiune sau, mă rog, dezinteresul, pentru coregrafia de petrecere. În tinereţe, deşi nu am făcut o pasiune pentru dans, îi găseam o raţiune: îmi permitea să ţin în braţe cât mai multe fete, fără nici o obligaţie. Acceptam să depun eforturile de rigoare pentru a beneficia de acest privilegiu. Aşa, dintr-o dată, pe muteşte, săream peste toate etapele. Omul de afaceri se amuza. „Ei, şi acum? a insistat doamna. De ce vă displace să obţineţi, expeditiv, ceea ce spuneţi că vă doreaţi în tinereţe?" Am explicat că acum gândeam invers. Nu mai mă interesa să ţin în braţe pentru cinci minute, chiar pentru un sfert de oră, femei străine, necunoscute. Mi se părea chiar un abuz, un abuz reciproc, să ne înţelegem. I-am rugat pe ascultători să-şi imagineze pentru o clipă că legănarea languroasă sau bâţâiala energică, ar avea loc între perechi de acelaşi sex. Cum ar aprecia imaginea? Doi bărbaţi, de pildă, culcându-şi capul unul pe umerii celuilalt, ţinând graţios palma pe spatele sau pe şoldul partenerului, examinându-şi în tăcere chipurile bărboase. Sau, mă rog, două femei, privindu-şi de aproape rimelul, aspirându-şi reciproc violentele efluvii de parfum şi, inevitabil, de sudoare. Desigur, le-am spus, veţi obiecta că între sexe diferite aceste dezagremente dispar, totul fiind transfigurat de atracţia atavică şi de romantism. Asta, poate, am zis, pe fondul vreunei înfometări erotice, după o lungă abstinenţă. În mod normal însă, la un adult atracţia nu se declanşează automat în prezenţa oricărui exponent al celuilalt sex. Şi atunci, de ce această demonstraţie nemotivată, uneori, să recunoaştem, chiar dezagreabilă? Doamna a obiectat: „Dar lumea consideră dansul un frumos joc de societate, elegant, armonios, estetic." Nu am negat. „Aşa e, am zis. E încântător să dansezi cu femeia pe care o iubeşti (cu atât mai mult cu cât ea nu te iubeşte, am glumit). E plăcut să dansezi şi cu femei cunoscute, pe care le preţuieşti (mai ales când te jenezi de soţi să fii prea intim cu ele, am încercat din nou să descreţesc frunţile). Dar cu o femeie cu care n-am schimbat un cuvânt, căreia nu-i cunosc nici mintea, nici inima, care există pentru mine doar ca mulaj material? Ca şi când m-aş legăna pe valurile muzicii cu manechinul de carton scos dintr-o vitrină."

Ascultând, doamna s-a înnegurat, privirea i-a căpătat o opacitate sticloasă, parcă încărcată de furie, oricum de rău augur şi m-am grăbit să subliniez apăsat că, la fel ca în orice discuţie civilizată, persoanele de faţă se exclud. Nu

menţionasem regula de la început, fiindcă mi se păruse elementară. Expusesem o teză eminamente abstractă, de analiză a obiceiurilor caracteristice marilor epoci de civilizaţie. Nimic mai mult. Am împins cât s-a putut ideea într-un ungher de cercetare ştiinţifică obiectivă. Doamna n-a mai alimentat discuţia, chiar a dispărut pentru un timp, dând impresia că are de rezolvat chestiuni familiale practice, atrăgându-l şi pe soţ în pretinsele treburi exterioare petrecerii.

Muzica se mistuia în gol. Puştiul dădea semne de plictiseală şi mesteca alune cu un dezinteres jignitor. M-am uitat la ceas, se apropia de miezul nopţii. Când trecuse timpul? Petrecerea era un fiasco, cel mai bine mi-ar fi prins să mă duc la culcare. Cu zâmbetul său atotcunoscător, şeful familiei, apărut între timp, m-a tras de-o parte şi, cum s-a priceput mai bine, mi-a spus că tocmai a avut o convorbire la firmă (da, un serviciu lucra şi sâmbăta noaptea) şi i s-a spus că a doua zi, la prima oră, se semnează contractul cu nu ştiu ce străini. În condiţiile date ne implora să-l scuzăm, aveam să ne revedem duminică la prânz. Dar îmi adresa o rugăminte. Din partea lui şi a soţiei. Să nu mi se pară ciudat, dar tânăra nevastă ar fi dornică să mai danseze — în special cu mine, mai ales după amuzanta discuţie pe care am purtat-o. Îşi punea toată speranţa în amabilitatea mea. Mi-a strâns mâna şi s-a retras. Între timp se făcuse nevăzută şi Ghizela, dar ea a apărut repede şi a ţinut să mă tragă de asemenea de o parte, în timp ce „judeţeanul” se ambalase în discuţii cu puştiul, asistaţi şi ajutaţi de ambasador. Ghizela nu ştia că vorbisem cu soţul. M-a pus şi ea la curent cu ciudata pretenţie a doamnei. Aceasta apelase la serviciile Ghizelei, considerând-o de-acum prietenă şi rugând-o să intervină.

Am întrebat-o, cât de placid am putut, dacă nu crede că femeia e deplasată, ca să folosesc un eufemism. Sau dacă are altă interpretare mai convingătoare. Nu, nu avea. Din câte ştia, aşa ceva în lumea „lor” se întâmpla. Ambiţii, refulări, crize psihice etc. Mi-a atras atenţia asupra diferenţei de vârstă dintre soţi, sugerând că poate mariajul lor se bazează pe anumite libertăţi acceptate, pe înţelegeri. I-am destăinuit că şi soţul m-a abordat. Rezulta că faptele se înscriu în viziunea ei. Am vrut să aflu ce mă sfătuieşte. Presupunea că-mi displace încurcătura. Altcuiva i-ar fi spus să-i vină doamnei în întâmpinare, tratând ciudăţenia cu toleranţă sau indiferenţă. Am rugat-o să-i comunice „castelanei” că tocmai ne hotărâsem să ne retragem. După o săptămână la Blackpool, în sala congresului, nu prea ne simţeam în formă. Am fi vrut să-i urăm cu toţii noapte bună, dar am însărcinat-o pe ea, pe Ghizela să-i adreseze calde mulţimiri şi cele mai

alese omagii. Ghizela tăcea, parcă mestecând cuvinte în gând. Avea un surâs pe jumătate concupiscent, pe jumătate sever, iar în ochi îi lucea o luminiţă profund batjocoritoare.

A doua zi am ieşit în curte târziu, sărind peste micul dejun, chiar ca oamenii istoviţi şi puţin suferinzi. Ghizela stătea de vorbă sub o umbrelă de soare cu doamna. „Castelana" avea acum aerul unei tinere sportive — îmi făcea impresia că găsise partener pentru o partidă de tenis — şi nu mai păstra nimic din orbirea furioasă şi obstinaţia manifestată în seara dinainte. Purta o fustă scoţiană plisată şi o jachetă bleumarin, un fel de uniformă de colegiu şi avea mutrişoara nostimă a elevei poznaşe. Vedeam că aşa ţine să fie interpretat capriciul ei, ca o poznă de adolescentă nărăvaşă. N-a pomenit nimic de incidentul nocturn, dar în subtext acesta nu numai că era prezent, ci părea pe punctul să se continue. Şeful familiei comunicase că e dezolat, dar treburile la serviciu se încâlciseră, astfel că nu mai putea veni la prânz. Îşi cerea mii de scuze. Spera să ne întâlnim altă dată, ne ura petrecere frumoasă şi aşa mai departe.

Am pretextat şi noi ceva şi am plecat la Londra. Doamna, cu o privire şăgalnică, de imputaţie, conţinând şi o rugăminte de iertare, cu o nostalgie vizând nu cele întâmplate, ci cele care nu se petrecuseră, m-a sărutat cast pe obraz. Pe drum, Ghizela mi-a spus că gazdele noastre trecuseră printr-un frison. El plecase la Londra târziu, spre dimineaţă, şi nici vorbă de vreun contract sau de încurcături la firmă. Capriciile curente, minore ale doamnei, căpătaseră deodată o turnură neobişnuită, care-l afectase. Când i-am cerut să-mi spună dacă acestea sunt presupuneri sau informaţii certe, Ghizela s-a închis într-un mutism ermetic. Luminile din ochii ei întunecoşi semnalizau un secret strict personal.

Spaniolii au ştiut că nu pot trăi cu obsesii

În copilărie, când cineva mă întreba unde aş vrea să călătoresc, ce ţări aş dori să văd, fără să stau pe gânduri nominalizam Spania. Citisem la o vârstă fragedă *Don Quijote*, fiind atras nu atât de aventurile neobişnuitului cavaler, cât de peisajele vălurite şi aride ale La Manchei în care eroul hălăduia pe spinarea costelivei Rosinanta, de spaţiul iberic nemărginit, pietros şi pustiu. Concomitent, îmi căzuse în mână o carte poştală înfăţişând aceleaşi ţinuturi, scăldate într-un misterios, sângeriu, imperial apus de soare, în care identificam însăşi istoria zbuciumată, încărcată de fantezie şi curaj, a acestei trufaşe ţări europene marginale.

Am avut şansa să ajung acolo relativ devreme, în calitate de ziarist, într-un tranzit neprogramat, de câteva zile, pe care ambasada română de atunci mi l-a asistat îndeaproape, fructificându-l la modul superlativ. M-am lăsat înfiorat de autoritatea arogantă a Escorialului, în care probabil răsuflarea regilor şi reginelor îşi pierdea fierbinţeala umană, generând o cruzime în aceeaşi măsură mistică şi păgână. Am devorat pantagruelica orgie imagistică oferită de sălile Pradoului, găsind în pânzele unor Goya, Velasquez şi Zurbaran, ca şi ale mai noilor Picasso şi Dali, reflectarea genială a fanteziei hispanice, când atingând limitele impetuozităţii şi megalomaniei, când contorsionându-se schizoid, în umilitate şi suferinţă. Dar episodul de neuitat al acelei prime călătorii fusese Toledo, oraşul armurierilor regali, continuatorii artizanilor mauri obsedaţi de ascuţimea şi fineţea lamelor de sabie şi pumnal — un fel de cuib nobil în care crima se plămădea embrionar şi abstract. Acolo am găsit spaţiul halucinant din care s-a născut şi pe care l-a hrănit imaginaţia lui El Greco, pictorul cel mai original din câţi am cunoscut. Artistul, atras de casa de nebuni a oraşului, nu se ştie dacă în virtutea vocaţiei profesionale sau a afinităţii emoţionale şi vizionare cu locatarii ei, şi-a luat ca modele paranoicii, făcând din ei sfinţi, mari fanatici ai credinţei. Pe unii, cei mai stranii, i-a imortalizat în două galerii ale ucenicilor Mântuitorului, propagatorii creştinismului primordial, dând rătăcirii din privirile lor, ca şi diformităţilor faciale şi expresiilor fizionomice maladive, o semnificaţie metafizică ce sparge sfera spiritualităţii obişnuite. Geniul lui El Greco a

extras de aici şi o nouă conformaţie a omului, materializată în trupurile alungite, efilate, tocmai coborâte parcă din cer sau invers, înălţându-se atunci, comunicând vizibil cu văzduhul, exersând, goale sau înfăşurate în mantii colorate, actul sublim al zborului în împărăţia lui Dumnezeu.

Cu ocazia altei călătorii, m-am grăbit să ajung în ţinutul de baştină al „Cavalerului Tristei Figuri" devenit cu timpul efigia nobleţii medievale şi, totodată, a visătorului european, a filozofului utopic înaripat de speranţă, temerar în războiul etern cu răul abstract, cu gigantocraţia mitologică în care de regulă se ascunde prezentul concret. Într-adevăr, acolo, pe dealurile golaşe, războinicul halucinat îşi pornea cavalcadele nestăpânite împotriva arătărilor malefice. Cât vezi cu ochii, nici ţipenie de om, doar pe panglica şoselei câte un automobil rătăcit, ţinând locul măgăruşilor de altădată pe care se legănau ţărăncile rotofeie ducându-şi brânza la oraş. Spaţiu nemărginit, nepopulat, lipsit de vegetaţie, ales de justiţiarul încrâncenat ca să-şi desfăşoare campania în discreţie totală, având să se măsoare în luptă nu cu bieţii semeni, ci cu arhetipuri ale basmului, vrăjitori, rivali de totdeauna ai omului. Eroul e un mic intelectual intoxicat de bigotism, saturat de cultul eroului feudal întreţinut de o literatură mediocră şi exacerbată — ca cea de factură poliţistă de azi — chinuit de propria-i fantezie morbidă şi plictisit de viaţa stearpă în care acţiunea se raporta numai la trecut. Ramolit, scrântit de lecturi copilăreşti, incitat de o acută propagandă livrescă a onoarei şi curajului, porneşte să mântuie lumea de răul extrinsec naturii ei, ca un cavaler doar în aparenţă pământean, un fel de Mesia înzăuat. Având la rându-i puterea de a transfigura personajele, ca scriitorii romantici, îşi face scutier dintr-un ţăran puturos şi necioplit, stupid şi fricos, iar din lăptăresele obeze, retardate, dulcinee inspiratoare. Cervantes a servit contemporanilor o excelenţă parodie a extremelor spaniole din epocă — pe de o parte realitatea penibilă, degenerată, a evului de mijloc, pe de alta „castelele din Spania", imaginaţia fără limite şi reţineri, visul menit să facă suportabilă existenţa inconsistentă.

Privind natura La Manchei, mi-am zis că ea l-a inspirat în bună parte pe Cervantes, în afara ei, înţelegând cu greu plăsmuirea —, fiindcă acolo şi numai acolo eroii pot fi percepuţi în deplina lor grandoare ridicolă. Imaginându-ţi-i alergând ca furnicile pe piepturile ample ale dealurilor pustii, capeţi panorama filmului de desen animat, în care doar vocile îngroşate — ce-i ajută pe pigmei să se exprime în limba omului — dau substanţă acţiunilor incompatibilitate cu subiectul şi meandrele aventurii. Ca şi El Greco, Cervantes

şi-a ales, ca mijlocitor pentru comunicarea mesajului artistic, nebunul. Însă, spre deosebire de pictor, care a transformat oamenii cu mintea pierdută în posedaţi ai divinităţii — cei mai indicaţi pentru a primi o minte şi un suflet nou, cu nimic tributare umanului aplatizat de robia materială şi de umilinţă — scriitorul a făcut din rătăcit un caraghios. În ordinea logicii realului, scriitorul mi se pare poate mai puţin spectaculos, dar mai aproape de adevăr. Când depăşeşte o anumită graniţă a bunului simţ, omul poate deveni mai degrabă comic (şi, implicit tragic) decât magnific. Fireşte, „cavalerul" e înduioşător prin ardoarea eradicării răului din lume, respectiv temeritatea de a aborda radical imposibilul. Dar un asemenea curaj se poate naşte doar din naivitate sau alienare mintală, de aceea ridicolul nu produce răul, ci mai degrabă ciudă şi tristeţe.

Ultima dată am fost trimis în Spania să înnod relaţiile, sensibil răcite, cu un partid comunist încăput pe mâna discipolilor lui Carillo, convinşi că nu mai pot mucegăi în umbra marelui eurocomunist îmbătrânit, ajuns probabil greu de suportat. Ceauşescu nu putuse îmbrăţişa, dintr-o dată, schimbarea. Carillo fusese decenii întregi prietenul său de inimă, nici nu i-ar fi stat bine să fraternizeze cu uzurpatorii, şi nici aceştia n-ar fi crezut într-o afabilitate inoscilantă. Ambasadorul aştepta îngrijorat întâlnirea cu noua conducere; el frecventase Comitetul Central dar, fără împuterniciri speciale, nu putuse întreprinde nimic, mai ales că pe unde se ducea dădea tot de cei vechi, aşteptându-şi înlocuirea. Noul secretar general era mai tânăr decât mine, dar neanimat de vreo pornire iconoclastă, şi fără fumuri. Mi-am dat seama că „răceala" era rezultatul unui *malentendu*, el şi ai lui crezând că îi subapreciem, noi închipuindu-ne că noua echipă spaniolă ne poartă pică. Nici una, nici alta. L-am rugat pe secretarul general să realizeze că respectul nostru faţă de comuniştii spanioli are o motivaţie obiectivă, constând în aprecierea politicii lor, a programului, a contribuţiei la modernizarea mişcării. În acest context îl preţuiam şi pe Carillo, incontestabil o personalitate marcantă a stângii mondiale — lucru ce se răsfrângea şi asupra gloriei partidului spaniol. Prietenia cu Ceauşescu era altceva, ea urma să continue în particular, fără să afecteze cu nimic relaţiile partidelor. Omul a înţeles logica noastră şi am bătut palma.

Mai greu a fost să-l conving pe Carillo că cele două prietenii nu se exclud şi vor continua paralel. Arăta, într-adevăr, îmbătrânit, dar mai ales dezolat. Voia să-şi camufleze decepţia prin ambiţie, ca orice personalitate ce crede în sine mai mult decât ceilalţi. Am perfectat o întâlnire cu

Ceauşescu, convins că vulpoiul de la Bucureşti va şti să-l recâştige, şi ne-am despărţit amical. Mă gândeam că, într-adevăr, nimeni nu cedează ce crede că-i aparţine pe drept, de aici tragându-se drama personajelor publice în declin. Un om politic superior, care şi-ar instala singur în jilţ urmaşul, punând gloria sa pe fruntea aceluia, ar rămâne mai departe încoronat în ochii supuşilor. Când aşteaptă ca aceasta să i se smulgă, se transformă într-o epavă.

Comitetul Central a ţinut, conform tradiţiei, să vizitez o organizaţie locală. Aş fi vrut să mă duc în sud, la Cordoba, gândul rămânându-mi de mult legat de Alhambra, dar interesul lor presant cerea să mă deplasez la Barcelona, un fief al lui Carillo, unde prezenţa românească le-ar fi ridicat acţiunile. M-am conformat, părându-mi-se că acesta e preţul imediat al împăcării. Tot ce-mi mai amintesc din programul, destul de încărcat, consumat în portul mediteranean, a fost o baie în apele calde ale mării, pe o plajă cu lume puţină, cu nisip grosolan, cu valuri mari vuind în larg, cu soare incendiar.

Am bătut Madridul cu piciorul, am mâncat ghemotoace de mormoloci de ţipar prăjiţi, o noutate! am gustat ciupercile fripte pe plită, exagerat piperate, am băut câte un pahar de vin roşu, prea subţire şi acrişor pentru gustul meu, şi am constatat că Fundadorul, coniacul ce odată mi se păruse emblematic, s-a banalizat. Singurul lucru remarcabil în acea călătorie au fost cârciumile cu dansatori de flamenco de origine ţigănească. Şi nu atât muzica şi dansul în sine m-au surprins, le cunoşteam, ascultasem casete, văzusem filme documentare, ci ţinuta interpreţilor. Unora poate să nu le placă ţipetele acelea sălbatice, venite dintr-o tradiţie andaluză, sau păcănitul ritmic al tocurilor înalte, care de fapt, în spectacol, joacă rol de instrument. Eu le ascult şi le privesc mirat de vitalitatea primitivă, sobră şi tragică, ce le guvernează. Dar atunci mi-am dat seama ce fenomen uluitor reprezenta ţinuta interpreţilor. Cum a reuşit Spania să lamineze gitanii ei până la această expresie artistică esenţializată, de o plasticitate zgârcită şi radicală, elementar de simplă şi uluitor de profundă? Căci nu este atât un gen de spectacol, cât mai mult un fel de a fi, o condiţie existenţială, o definire a substanţei omului pătimaş şi rigid, viforos şi reţinut, un ritual al eleganţei, nobleţei, frumuseţii, curajului şi demnităţii, în ultimă instanţă al splendorii relaţiei sexelor care se iau în serios şi se admiră. Întrebarea a rămas aceasta: ce trebuie să facă o naţie ca să ridice etnia ţigănească la acest diapazon al virtuţilor artistice? Probabil conţinute de chimia ei spirituală, de mesajul ei genetic, dar înăbuşite de incultură,

lipsă de educaţie şi cutume derizorii, degradante. Mi-am amintit că şi Rusia a cultivat de o manieră originală, superioară, valenţele artistice ţigăneşti, corurile petersburgheze concurând cu succes muzica profesionistă cultă din sălile de concert. Am o casetă veche, dăruită de ruşi, cu Şaliapin acompaniat de coruri de ţigani, şi te înfiori ascultând-o. Ceva la fel de nobil ca flamenco, doar cu o încărcătură diferită, eminamente sentimentală, extrasă din adâncurile spiritului slav, la polul opus al tonalităţii emoţionale iberice.

Se pare că secretul stă în concordanţa întâmplătoare, dar benefică, dintre fondul aperceptiv ţigănesc şi o substanţă psihică exterioară; ţiganii posedă şi ei anumite particularităţi — temperament clocotitor şi sentimentalitate dizolvantă, proprii naţiilor pomenite — dar într-o formă brută, amalgamată, neprelucrată, or simbioza cu forma rafinată determină elevaţia etniei intrate în efervescenţă. Este, cred, extrem de semnificativ că spaniolii îi asimilează organic pe gitani în arta naţională, dar pe ţiganii veniţi din România îi resping. Oare componenţa orientală a climatului românesc e cea care-i împiedică pe ţiganii noştri să se emancipeze, conservând în ei tocmai reziduurile de care ar trebui să se elibereze? Sau este vorba de o nefastă influenţă reciprocă, ţiganii alimentând ceea ce reprezintă mai reprobabil în orientalismul nostru balcanic, şi împiedicându-ne să ne laminăm, la rându-ne, propriul spirit european?

Cel mai mult am apreciat la spaniolii finalului de secol XX, disponibilitatea şi flexibilitatea depăşirii conflictului ideologic naţional. Ca nişte oameni plini de temperament ce sunt, au ştiut că nu pot trăi cu obsesii şi au hotărât să uite, pentru a nu fi obligaţi să se răzbune unii pe alţii la infinit. Cei ce alimentează neuitarea nu au destulă forţă morală pentru a trece peste erori. Cine nu ştie că vendeta se transmite din generaţie în generaţie, devenind fatalitate, izbucnind, când şi când, în explozii de ură şi ferocitate de care nimeni nu e ferit? Societatea spaniolă şi-a digerat rivalitatea războiului civil, generatoare de răzbunare, s-a îmbrăţişat într-o inteligentă şi subtilă reconciliere naţională, frângând sinistra continuitate a adversităţii, oferind lumii un profil liniştit, superior uman, concentrat asupra destinului european, într-o ţară altădată izolată, afectată de solitudine istorică.

La despărţirea de Italia

Ultima călătorie în Italia, ocazionată de participarea la un congres politic (gazdă: partidul burghez de centru dreapta, bogat şi ospitalier, cu un regim protocolar princiar), mi-a dat răgazul şi propensiunea spre câteva reflecţii istorice şi sociologice despre frumoasa ţară. Descinzând din limuzine negre oficiale la hoteluri de lux şi restaurante scumpe, în muzee cu ghid special afectat micului grup căruia aparţineam, exultând în excursii spre centre turistice excentrice, îmi aminteam de primul contact cu Italia, în 1964 cred, după o chinuitoare călătorie de noapte în trenuri de categorie inferioară. Trăgând după mine un geamantan de 30 de kilograme, alergând după autobuze, tocmindu-mă cu portăresele pensiunilor, alegând tratorii ieftine cu paste *carbonara*, mai săţioase decât cele *bolognese*, răsfoind febril prin muzee ghiduri vechi, depăşite, transpirat, nervos şi mahmur, cum eram mai tot timpul, făceam probabil viaţa soţiei mele un calvar. Săraci, ne simţeam înciudaţi că nu găsim în noi buna dispoziţie necesară savurării tihnite a splendorilor înconjurătoare, de care eram pe deplin conştienţi. Acum aveam de toate, dar îmi lipsea aviditatea năpraznică a tinereţii, ce nu ţinea seama de limitele cerebrale ale asimilării, disponibilitatea de a admira frumosul necondiţionat, cu ultimul strop de energie intelectuală şi emoţională. Oarecum blazat, îmi puneam mai mult întrebări, descopeream contradicţii inexplicabile, comparam, raportam şi lăsam în suspensie încâlcite ecuaţii ale istoriei.

Mi-am dat seama că epocalul Imperiu Roman nu a marcat tot teritoriul cizmei italice. Capitala, Roma de azi, concentra probabil întreaga măreţie a acelei civilizaţii — palate, apeducte, terme, lăcaşuri de cultură şi de cult, monumente. Şi în rest? În rest erau latifundiile curtenilor, senatorilor şi generalilor, locuite şi trudite de sclavi sau de coloni rurali, într-un alt tip de civilizaţie. Ca atare imperiul nu avea omogenitate socială şi culturală nici chiar în teritoriul originar, în nucleul demografic străvechi al giganticei puteri statale. Nici de jur împrejurul Mediteranei — lacul interior al imperiului — nu găseşti decât ici-colo, probabil în centrele de dominaţie militară, imitaţii (în mic) ale Romei; respectiv circuri, drumuri, arcuri de triumf. Începând din Spania până

în Asia Mică şi, apoi, din Liban până în Maroc. În atâta a constat bogată şi trainica, elevata şi trufaşa cultură materială a celui mai puternic imperiu din istorie? Sau au distrus-o războaiele ulterioare înfrângerii sale de către hoardele barbare îndârjite împotriva oricărui semn al grandorii romane care le umilea de mai bine de un mileniu? Războaiele purtate între cetăţile feudale rivale, ridicate pe ruinele imperiului! Sau, şi mai simplu, din celebrele vestigii s-o fi înfruptat calm, metodic, tenace, plebea lăsată de Roma în sărăcie şi înapoiere, transformându-le în material de construcţie pentru toate regimurile sociale şi politice care au urmat? Aşa cum s-a întâmplat şi la noi, din 1989, când ţăranii au pus la pământ construcţiile agricole comuniste, fie ca să-şi încropească atenanse proprii, fie doar ca să intre în posesia unui simbol al trecutului.

Mai numeroase, pregnante şi expresive sunt vestigiile Evului Mediu italic, şi anume uluitoarea efervescenţă culturală a Renaşterii. Arhitectura atinge cote inegalabile prin castelele princiare, lăcaşurile de cult creştin, clădirile publice, inclusiv prin locuinţele lacustre ale Veneţiei. Sculptura şi pictura, aparţinând unei pleiade de creatori de geniu, umpleau bisericile şi palatele, locuinţele prinţilor, papilor şi dogilor, şi acum muzeele. Literatura îi dă pe Dante şi Petrarca, muzica pe Vivaldi, Monteverdi, Palestrina.

Ce-i ambiţiona şi-i stimula pe oamenii de artă, de au putut crea atât de mult şi de înălţător? De ce după ei s-a căscat un lung hiatus al inspiraţiei? Au epuizat, în verva lor neostoită şi în voinţa lor nemăsurată, toate resursele artei, secând-o, storcând-o ca pe o lămâie? Au lăsat goale izvoarele fanteziei creatoare, astfel că succesorii nu mai puteau decât să-i imite sau să se reţină, neputincioşi, reduşi la sterilitate? Ori e altceva, artiştii Renaşterii îşi luau foarte în serios profesiile, în timp ce urmaşii au început să se joace, să experimenteze, devenind în loc de maeştri, un fel de laboranţi ai atelierelor de artă? Poate modernii s-au plictisit de vulgul însetat de frumosul uşor inteligibil, au început să producă pentru cercuri restrânse de iniţiaţi, fini degustători ai rarităţii — condamnându-se la o drastică restrângere a popularităţii, la un divorţ cu mulţimea? Sau lumea contemporană nu mai simte nevoia să venereze arta propriului timp, mulţumindu-se cu moştenirea clasică şi renunţând la rodul inspiraţiei în favoarea ofertelor civilizaţiei cibernetice şi erotice? Altfel, de ce artişti italieni de marcă ai secolului al XX-lea, ca D’Annunzio, Papini, Pirandello sau Moravia, ca Modigliani sau Giacometti sunt menţinuţi într-un relativ con de umbră, în raport cu cei vechi?

Apoi, m-am întrebat: de ce cinematografia italiană este atât de inegală? O ţară care i-a dat pe Fellini şi Antonioni, pe Rossellini şi Zeffirelli, pe De Sica, Bertolucci şi fraţii Taviani, creând şcoli mondiale, produce în masă filme şi seriale de duzină, fără nici o inhibiţie sau pudoare? Pentru că în percepţia şi gustul beneficiarilor există falii uriaşe, prăpăstii de netrecut? Societatea modernă adânceşte nu numai discrepanţele sociale, polarizând radical bogăţia şi sărăcia, dar accentuează contrastele culturale, creând curente de receptivitate violent antinomice, care se desconsideră, se ignoră sau se sfidează, determinând şi separarea artei pe criterii financiare.

Dar mi s-a mai născut o nedumerire. De ce consumă italienii cu atâta fervoare, consecvenţă istorică şi obstinaţie, pastele făinoase? De ce zi de zi, la prânzul italianului, al doilea fel după gustarea pescărească îl constituie macaroanele fierte, combinate cu diferite ingrediente în 150 de feluri (ambiţia diversificării acestui aliment se apropie de cea a francezilor în materie de brânză fermentată)? În ultimă instanţă, pastele sunt o pâine preparată altfel, dar nicăieri în lume nu se abuzează atât de cereale (poate în SUA sub formă de fulgi), iar omul modern, dornic să-şi păstreze forma, se fereşte cât poate de hidraţii de carbon. Şi Italia nu e nici măcar o mare producătoare de grâu, ca România, de pildă.

Şi de ce cântă italienii? Ei nu sunt melomani, sunt cântăreţi. Nu au cultură muzicală, nu au un curent tradiţionalist care să exalte muzica populară, uneori nu au nici voce, sau au una aspră, nemelodioasă, şi de ce nu? acolo cântă şi afonii. Ce-i predispune? Nostalgia după ceva necunoscut nouă? Sau Mediterana, omniprezentă de jur împrejurul cizmei? O mare luminoasă, albastră, scântâietoare, pe ale cărei valuri pure se joacă tot timpul nimfele. Sau, şi mai mult, sirenele cheamă din larg peninsularii şi aceştia nu pot decât să le răspundă cântând?

Şi de ce subzistă mafia siciliană, alimentând fenomenul corupţiei ce a infestat atât de adânc politica? Şi nu numai în perimetrul cizmei, chiar în viaţa americană — ţinând în gheare economia subterană a drogurilor, pornografiei, comerţului de carne vie, comerţului de organe omeneşti, pedofiliei şi adopţiei clandestine! Şi nu numai în America, în vechiul continent, inclusiv în fostele ţări comuniste estice, care se pregătesc, astfel emancipate, să intre în „clubul select”. Poate sicilienii nici nu sunt de obârşie italică, nu descind din poporul lui Romulus şi Remus, sunt insulari recalcitranţi, cândva negustori de sclavi, corsari neîndurători, mai târziu contrabandişti ai Mediteranei. Urmaşii oamenilor

certaţi cu legea s-or fi adaptat cumva, în felul lor taciturn, ascuns, enigmatic, lumii moderne, continuându-şi îndeletnicirile tradiţionale şi înlocuind muscheta, sabia şi pumnalul cu pistolul-mitralieră. De aici, legea tăcerii, consemnul secretului sângeros, sancţiunea supremă pentru necredinţă şi trădare.

Când am plecat, atins de aripa unei ciudate melancolii, ca şi când părăseam fragmente împrăştiate prin Italia din propria mea viaţă, m-am întrebat de ce nu are această ţară o emblemă, o efigie, un semn heraldic, aşa cum şi-a găsit Franţa, de pildă, în Turnul Eiffel. Dar, în fond, de ce şi-o fi ales şi acea patrie a spiritului, drept simbol, o construcţie metalică schematică, dacă nu de-a dreptul simplistă? Nu ar fi reprezentat-o mai bine o clădire ca Versailles-ul sau Panthéonul, o statuie sentimental-erotică de Rodin, ori Arcul de Triumf, chiar Bastilia, amintind concomitent de aristocraţia regală şi de revoluţia burgheză? Eiffelul, să recunoaştem, are şi o subtilă elansare, o suplă înălţare gratuită, care într-un fel se potriveşte intelectualismului Franţei, nobleţii umanismului ei. Dar Italiei ce i-ar fi stat bine? Colosseum-ul? Prea te duce cu gândul în afara societăţii de azi. Turnul din Pisa — în care tocmai mă căţărasem pe o scară interioară tocită, scâlciată şi chinuitor de strâmtă? Aici impedimentul putea fi periculoasa ei înclinare, ca semn al perisabilităţii (de curând i se injectase beton în temelie şi situaţia se mai ameliorese). Poate Campanella din Florenţa, sau San Marco veneţian? Poate „Ponti dei sospiri”, Capela Sixtină ori turnul castelului Sant Angelo? Toate aparţin altei istorii a Italiei, n-o exprimă în specificul entităţii de azi. Nici Vezuviul, intrat în cronica lumii printr-o catastrofă (ca Fujiyama nipon, şi el o sursă de nenorociri, dar devenit semn de recunoaştere turistic). Parcă, într-adevăr, Italiei prezente îi lipseşte un element intrat în conştiinţa publică şi potrivit a fi transformat în ecuson. Un Garibaldi abstractizat, estetizat, poate, mă gândeam, dar aşa ceva nu există. Iar Mussolini fascist, antisemit, megaloman şi fanfaron n-a lăsat decât o mamută clădire ridicol de pompoasă în mijlocul Romei, bună numai pentru a evoca grotescul unei scurte epoci de pierdere a măsurii naţionale. Cel mai bine i-ar sta splendidul altar în coloane al bazilicii San Pietro — opera lui Bramante şi a lui Michelangelo, dar şi a papilor şi credincioşilor locuitori ai Romei, ce onorează de sute de ani slujba creştină a speranţei în Mântuitor.

Turcia profundă şi glazura ei

Acum, după 16 ani de piaţă liberă, când ne „mândrim” cu o puzderie de mici afacerişti care operează în Balcani şi, mai ales, bat drumul Istanbulului după marfă (sau cu „marfă”), tot ce ai putea spune despre Turcia, mai ales vizitată într-o postură oficială, fără aventuri private (cele mai picante), cade în banal. Ce-am văzut eu, au văzut atâţia bărbaţi şi atâtea femei din România.

Orice român care se respectă va cerceta la Istanbul întâi vestigiile imperiale, făcând pe cât se poate legătura cu fragmentele de istorie otomană învăţate la şcoală. Încă pe atunci, în anii ’80, când am fost eu ultima dată în Turcia, ca invitat al partidului de guvernământ cu care aveam relaţii, fostele palate ale „Înaltei Porţi” erau înţesate de vizitatori, majoritatea turci, dar provenind şi de prin ţări mai sărace ale Europei. Îmi închipui ce aglomeraţie trebuie să fie acum sub asaltul curioşilor din fostele teritorii dominate de sultan, al bulgarilor, sârbilor, al celorlalte naţiuni constituite cândva în dispăruta Iugoslavie şi, bineînţeles, al românilor.

Cine a umblat prin Europa şi Asia nu rămâne copleşit de vreo măreţie specială a palatelor Topkapâ şi Dolmabacci; mie unuia mi s-au părut un fel de conace boiereşti de pe timpul fanarioţilor. Neîndoios, atrag atenţia veşmintele bogate ale padişahului, armele lucrate în filigran de argint, bijuteriile, preţioase mai ales prin caratele pietrelor scumpe încrustate. Dar locul principal în galantare îl deţineau cadourile primite de sultan de la capetele încoronate ale Europei, expuse atât pentru frumuseţea lor, cât şi ca semn de mândrie pentru cinstea de care se bucura împuternicitul lui Alah pe pământ. Ceea ce diminuează atractivitatea expoziţiilor din aceste clădiri este lipsa obiectelor de podoabă şi a toaletelor femeilor sultanului. În restul lumii, galanteria reginelor şi împărăteselor este cea mai spectaculoasă, atingând culmea rafinamentului, diversităţii şi originalităţii. La Istanbul, seraiul — colectivitatea femeilor personale ale sultanului — era o lume ascunsă, secretă, ferită de ochi străini; în mătăsuri, şiraguri de perle, parfumuri grele şi scule de aur se intoxicau acolo lent, şi păleau în mărire şi decădere, în graţie şi dizgraţie, cele mai reuşite exemplare feminine alese din teritoriile Semilunei, şi chiar de dincolo de ele. Din

considerente religioase sau din discreţie pentru misterele trecutului, organizatorii muzeelor n-au făcut efortul de a reconstitui partea cea mai fascinantă a tradiţiilor imperiale otomane, văduvind astfel instituţiile respective de o mare putere de atracţie.

Interesându-mă de muzee de artă plastică, am fost informat că imperiul n-a lăsat nici o moştenire de acest fel — nu în sensul că n-a creat asemenea lăcaşuri culturale, ci că n-a produs atare artă. Adică n-au existat pictori şi sculptori? Forme de exprimare vizuală a universului atât de pitoresc şi ieşit din comun al lumii otomane? Interlocutorii se fereau să răspundă prin da sau nu, şi n-am aflat nici dacă eventual Coranul interzice reproducerea imagistică transfigurată a omului şi naturii. Deşi, dacă-mi aduc bine aminte, unul din ultimii sultani şi-a construit monument în timpul vieţii. Nici expoziţii artizanale n-am văzut — cu excepţia bazarului şi a magazinelor — deşi ştiam că meşterii turci au o îndemânare răbdătoare.

După cum mi-am dat seama, frumosul, în accepţiunea turcească, tronează, într-adevăr, în „bazar" — însă unul de larg consum popular, de serie mare, adevărată luxurie de culori şi forme care iau ochii şi ameţesc, invitând nu la contemplare şi admiraţie estetică, ci la achiziţie. Destinaţia frumosului este comerţul — unul agitat gălăgios, consumând ciudate talente, inteligenţă, nervi, un puternic simţ pragmatic învelit în logoree lirică, fantezie perversă, minciună dulce ca sugiucul. În miniatură, pe faţete particulare, acelaşi ritual se desfăşoară în uşa fiecărui magazin, a fiecărei dughene, ca şi la tejghea, cu obiectele tranzacţiilor în mâini, ceea ce dă oraşelor un halou de sărbătoare, bună dispoziţie generală, amiciţie cordială, concentrare a tuturor asupra plăcerii fiecăruia. În comerţ ard, cred, însuşi sufletul naţiunii, harurile ei metafizice — dragostea de viaţă, fraternitatea vivace, frisonul comunicării ardente.

Cea mai sobră şi impresionantă panoramă pe care mi-a oferit-o Constantinopolul a fost nu spaţiul unde se exercita altădată puterea absolută, ci Dardanelele, pe care le priveam de pe un promontoriu golaş, ca un şef de stat major în primul război mondial. Instalat pe faleza înaltă, vedeam vasele străine ancorate în Marea Marmara, aşteptându-şi rândul spre Marea Neagră, sau observând ele însele mişcarea pe acest itinerar. Ghiceam că sub un aspect liniştitor se ascundeau vase de război ale marilor puteri, neîndoios cu misiuni de spionaj naval, şi peisajul îmi evoca vremurile cruntelor bătălii purtate în acest loc strâmt al apelor internaţionale, încă din antichitate şi până la prăbuşirea imperiilor feudale. Turcia

părea acum dezinteresată de dansul ascuns al forţei şi, în orice caz, nu mai avea puterea să-l influenţeze, favorizând sau dezavantajând interesele altor puteri, insinuându-şi pe faţă sau camuflat propria pretendenţă la dominaţia mondială.

Dar Turcia adevărată, Turcia etnică, Turcia profundă, cea întemeiată de triburile turanice migratoare, păstrând încă pregnant particularităţile originare, nu este nici Istanbulul, nici Dardanelele, nici micul triunghi european, lăsat în glumă, ca eşantion al nimicniciei gloriilor lumeşti, de marile puteri care au cântat prohodul imperiului Semilunei. Toate acestea sunt o spumă de suprafaţă, o bezea dulce, atrăgător colorată, oferită puternicei, dar frivolei Europe, care până la urmă a frânt ambiţiile statului cuceritor. Ca să cunoşti Turcia, mai exact poporul turc, mentalitatea, tradiţiile şi specificul său genuin, trebuie să pătrunzi în adâncul Asiei Mici, acest continent puţin cunoscut de la războiul troian încoace, şi mai ales după Alexandru Macedon. Ceea ce am şi făcut, stabilindu-mi un itinerar rutier cu punctul final Ankara. Abia de-a lungul acestui drum mi-am putut explica de ce au fost atrase triburile turanice în spaţiul geografic al marii peninsule dintre continente, hotărând să plămădească aici o naţiune puternică, să întemeieze un stat temut, continuându-şi apoi cucerirea declanşată, într-o revelaţie mistică, din înaltele platouri ale Uralilor şi Altailor. Asia Mică este un neţărmurit ocean de pământ încremenit în onduleuri vaste şi adânci, după o furtună cosmică. Maşina urcă şi coboară ca o corabie pe valuri ciclopice, pe fundul văilor pierzând orice perspectivă, primind orizonturi infinite deasupra, pe creste, de unde se văd, ca din Arca lui Noe, apele diluviului potolindu-se. Şoferul a pus o muzică tărăgănată, monotonă, ce reproducea sonor pustietatea ondulată prin care ne strecuram — transfigurare melodică a lungii, obositoarei, aneantizatei expediţii. În uniformitatea lui neliniştită, peisajul e neîndurător şi mă gândeam că turanicii simţiseră putinţa de a-şi conserva aici chemarea ancestrală, asprimea singuratică, voinţa de a rămâne tari, neînfrânţi, găsind totodată ragazul, într-o lungă aşteptare izolată, ascunsă, să-şi pregătească enorma maşină militară cu ajutorul căreia să cucerească lumea. Câteva sute de ani au dospit în tăcere, umăr la umăr cu un Bizanţ tot mai decadent şi mai slab, mai intimidat şi mai pesimist, şi alte câteva sute de ani au urcat pe scara puterii şi gloriei mondiale. Dar şi acum, după ce visul s-a spulberat, după ce beţia cuceritoare s-a împrăştiat ca fumul, poporul turc din Anatolia a rămas neschimbat în esenţa lui — singuratic, taciturn, introvertit, enigmatic.

La orizont, departe încă, s-au profilat deodată zidurile Ankarei. Severe, mohorâte, cu o arhitectură rigidă, cu un nor deasupra, pe cerul foarte înalt, de podiş, ce o întuneca şi nu ştiu dacă doar mi s-a părut atunci, cu ziduri de culoare roşu-cărămiziu, culoarea cetăţilor de graniţă şi a cazărmilor. Când am intrat, caldarâmul şi zidurile sclipeau sub stropii unei ploi reci, transparente, ca într-un defileu muntos. Nimic din dantelăria graţioasă a zidirilor orientale, din langoarea musulmană, din fineţea elansată a minaretelor şi sonorul de megafon temperat al muezinului. Impresie de oraş militar, de tabără a spahiilor şi bivuac al ofiţerilor semilunei, retraşi într-o refacere misterioasă, într-o gravă meditaţie mistică.

La mausoleul lui Atatürk — cred că şi acesta era de granit roşu — unde am depus o coroană de flori, dezimperializarea, demilitarizarea şi pacificarea Turciei mi-au apărut în lumina unei catastrofe venerate. Nonsens, fireşte, dar aceasta spuneau chipurile militarilor de gardă şi expresia solemnă a autorităţilor. Se plecau în memoria părintelui Turciei moderne, a groparului statului războinic hegemon, stăpânitor prin iatagan a destinului altor popoare, dar nu o făceau cu inima uşoară, cu veselia conştientă a emancipaţilor smulşi din ghearele fatalităţii, ci cu gravitatea datorată unui mare mort. Crâncenul înaintaş, ce-şi întindea încă umbra asupra oraşului din inima Asiei Mici, nu era Atatürk, ci imperiul însuşi, drapelul agresiv al Semilunei, sultanul cu nimbul lui de cruzime, viclenie diplomatică şi fanatism. Militarii şi autorităţile reflectau poate, în forul lor intim, că până la urmă nimicirea maşinii de război medievale a deschis drumul nu unei creativităţi efervescente şi subtile, cum poate aspirase Atatürk, compatibilă cu lumea occidentală, ci unei dezeroizări de masă, negoţului mărunt şi gălăgios, traiului epicurian modest, mediocrităţii standardelor sociale ale unei economii încă slab dezvoltate, împotmolirii într-o civilizaţie departe de cultura modernă.

Turcilor oficiali, cu care am avut de-a face, nu le plăcea să vorbească despre crahul statal de după primul război mondial, nici despre istoria războinică de cucerire, destul de apropiată în timp, a fostei puteri feudale, cu atât mai puţin despre rolul ei reacţionar, distrunctiv, frenatoriu în Europa şi în lume. Ceea ce mi s-a părut că nu exprimă o desprindere totală de trecut a generaţiilor politice pe punctul de a intra în secolul al XXI-lea. Dar aceasta nu înseamnă că Turcia nu a devenit un partener plauzibil al efortului comunitar mondial pentru progres. Opţiunea înscrierii în Uniunea Europeană (după ce demult a devenit aliat militar al Occidentului) dovedeşte hotărârea, cel puţin a protipendadei politice, de

includere a stagnantei, enigmaticei şi plinei de surprize Asii Mici, în continentul european.

Există şi o Turcie — dilatată în ghiduri, albume şi pliante, ca şi în memoria turistică — a civilizaţiei epocilor anterioare aşezării populaţiei turanice în peninsulă. Cea mai vie, strălucitoare şi atractivă este patina lăsată pe ţărmul mediteranean de cuceritorii romani, din a căror deşertăciune Semiluna imperială n-a ştiut să înveţe, din păcate, nimic. Circurile, stadioanele, teatrele romane au conservat în jurul lor, din acele vechi timpuri, un aer european luminos, colorat, optimist şi vesel, chemând oamenii nu la încrâncenare, ci la destindere sufletească. Dar Turcia etnică orientală, cu o modestie lăudabilă şi un bun simţ ce-i face onoare, nu se mândreşte cu vestigiile anterioare ivirii ei la porţile Europei. Ştie că nu-i aparţin, le tratează ca pe bibelouri scumpe uitate în teritoriul ei, punându-le cu politeţe la dispoziţia vizitatorilor europeni.

Şi mai există o Turcie restrânsă, riguros circumscrisă, sanctuarizată, de care imperiul a avut onoarea să nu se atingă, în ciuda faptului că reprezenta cultura religioasă a Europei ce i se împotrivea, şi pe care şi-a dorit s-o înăbuşe şi s-o înlocuiască. Este vorba de vestigiile materiale ale creştinismului, cristalizate în Asia Mică încă în primele secole după Hristos, când Roma şi apoi Bizanţul mai oscilau, iar făclierii Evangheliei îşi organizau ritualul în grote transfigurate de lumina credinţei. Ansamblul creştinismului primar al Cappadociei, cu splendidele sale capele implantate în găurile calcarului ros de intemperii, cu altarele de pământ pictate într-un desen şi colorit pline de graţie şi inocenţă, s-a menţinut viu, activ şi după botezarea Bizanţului, iar, apoi, şi după invadarea Asiei Mici de către turanici, dăinuind şi supravieţuind în misiune apostolească printr-o adevărată minune, coexistând alături de o religie intolerantă, într-un anonimat inexplicabil, până după căderea Constantinopolului. Fireşte, nici cu această faţă a lumii încastrate în teritoriul otoman Turcia nu se poate identifica. Cel mai mare beneficiu a fost că la descoperirea taberei creştinismului, practicanţii cultului fuseseră evacuaţi, astfel încât cuceritorii n-au mai impus convertirea, aşa cum s-a întâmplat în cazul Sfintei Sofii, monumentul inegalabil al ortodoxismului bizantin. Ca o pagină regretabilă a înverşunării blasfematorii, cuceritorii marelui oraş al civilizaţiei răsăritene au intrat cu caii în impozanta bazilică şi, nemaiobosindu-se să zidească, au făcut din ea moscheea emblematică a noului imperiu.

Turcia îşi aşteaptă, poate, într-o perspectivă a evoluţiei pe coordonatele noilor secole, o sinteză a civilizaţiilor stratificate pe pământul ei, sinteză care fără să atingă esenţa religiei naţionale, să-i îmbogăţească şi să-i nuanţeze cultura, ca o variantă originală, de factură euro-asiatică, a spiritualităţii unitare a lumii.

Conchistadori discreţi, simpli şi receptivi

Venisem în Portugalia la congresul socialiştilor lui Soares, după mai multe tranzitări ale ţării, de-a lungul anilor, în al căror interval riguros măsurat eram dus ba colo, ba colo, pentru a vedea, în fugă, ceva demn de interes. Aveam totdeauna impresia că acestui popor nu-i pot defini specificul naţional, nereuşind să-l disociez clar de marele iberic — poporul spaniol — decât printr-un fel de tocire a stridenţei lingvistice, printr-un langaj bine pilit, mai mult şoptit, încărcat de „ş”-uri amortizatoare, ca şi prin temperamentul înmuiat, eliberat de patimă, orgolii şi aroganţă. Iberici aşezaţi la ocean, mă gândeam, melancolizaţi prin risipirea privirilor pe ape, fără „castele” — mai mult sau mai puţin materiale — fără granzi încremeniţi într-o onoare desuetă, ajungând până la silueta hieratică a lui Don Quijote, şi fără mari pictori în stare să neurastenizeze un spirit suprasensibilizat.

Am constatat că limba edulcorată, cu un sonor moderat, ca şi calmul exteriorizării temperamentale, te pot înşela, în dosul lor ascunzându-se totuşi tenacitate, suflu moral necesar ducerii la bun sfârşit a marilor ţeluri. Căci, deşi conchista portugheză nu a întâmpinat inimaginabilele impedimente naturale şi opoziţii omeneşti înfrânte de Spania în Peru sau Chile — escaladând înălţimile îngheţate ale Anzilor — şi ea s-a revărsat într-un spaţiu gigantic, cel brazilian, incluzând iadul amazoanelor. Nici pătrunderea în ferocele mister african şi colonizarea triburilor de rasă neagră nu le-au cerut portughezilor mai puţin curaj şi mai mică îndârjire. În aceste condiţii, în ce ar consta presupusa aplatizare de fibră genetică a ibericilor occidentali, într-adevăr mai modeşti, mai reţinuţi şi taciturni, deosebindu-se de rudele lor orientale printr-un spirit realist, impus probabil de modestia dimensiunilor şi bogăţiei ţării.

Prima observaţie a fost ieşirea din schematismul calcinat al aşezărilor de podiş, din mediul rural spaniol, şi îmbrăţişarea stilului degajat, respirabil, al oraşului şi satului occidental, odihnitor colorat. În al doilea rând, am apreciat debarasarea de un protocol greoi al relaţiilor omeneşti, absenţa vechii etichete sacrosancte a aristocraţiei castiliene. În al treilea rând, m-a impresionat demnitatea de oameni săraci şi cinstiţi, care tocmai intrau în Piaţa Comună (numele vechi al Uniunii

Europene), la invitaţia insistentă a comunitarilor, şi nu ca urmare a unor temenele slugarnice şi a unor sforăitoare declaraţii de devotament pentru Europa (se simţeau de mult parte componentă, necerşind „europenizarea" ca urmare a semnării unei hârtii). Ani de zile negociaseră acordul, cu acribie şi sinceritate, declarând, fără reţinere, că nu-i interesează acest pas decât în măsura în care beneficiile materiale pentru ţară vor fi destul de convingătoare şi condiţiile suficient de rezonabile. Atitudine pe care, din păcate, nu toţi solicitatorii ulteriori au avut-o şi am în vedere chiar propria mea ţară, ce n-a făcut o poză onorabilă în calitatea de candidat. Ţărănimea, ca şi clasa muncitoare portugheză, sărăcite după abandonarea experimentului „Salazar", se aflau în faţa unei răscruci: să devină mână de lucru ieftină pentru străinătatea bogată, sau să găsească, din nou, resurse şi motivaţii pentru a munci în propria ţară. Aceasta mi se părea preocuparea centrală, expusă fără falsă pudoare (cum nu se face la noi), a opiniei publice, a autorităţilor şi individului conştient de drepturile sale. Tema a fost dezbătută şi în congresul la care am asistat, iar socialiştii, ca şi celelalte partide, considerau că abordarea ei justă reprezintă piatra de încercare a politicianismului responsabil, conştient.

Proletariatul portughez are o istorie zbuciumată a migraţiei şi un punct de vedere patriotic ferm în privinţa destinului său. Mişcarea socialistă se bucura de mare prestigiu popular, fiind considerată factorul protector al categoriilor dezmoştenite şi intereselor naţionale pe termen lung. Partidele de dreapta nu îndrăzneau nici să bagatelizeze, nici să compromită mişcarea politică promuncitorească — aşa cum se face la noi.

Cu această ocazie şi în acest context am aflat originea şi istoria fado-ului, cântecul ce a fost şi la noi în vogă, un timp, prin intermediul marii interprete a genului, Amalia Rodriguez, care găsise în România un public la fel de ardent ca în propria ţară. Fadoul, considerat cântecul naţional al portughezilor, are două sorginţi: creaţia celebrei universităţi din Coimbra — de o mare vechime şi un prestigiu ştiinţific mondial — şi, paralel, a marinarilor rătăcind pe mările lumii în căutarea unui rost în viaţă. Studenţii şi marinarii şi-au spus poveştile romantice de dragoste şi de moarte în două stiluri muzicale deosebite, dar convergente, exprimând deopotrivă un suflet prea mare pentru o ţară atât de mică, ce trebuia să-şi aibă singură de grijă şi să supravieţuiască între coloşi insensibili şi duri. Am ascultat câţiva interpreţi de marcă ai fadoului în cârciumioarele curate, senine şi liniştite de pe ţărmul oceanului, unde toată lumea vorbeşte ca acasă, fără

acutele animalice ale beţivilor şi fără ieşirile dezordonate, impertinente şi dizgraţioase ale tineretului ce trăieşte „în stil american”. Însuşi cântecul, prin suprimarea bruscă a notelor înalte şi expirarea melodică într-un oftat sentimental, ca şi prin discrete acolade muzicale de mare interiorizare, invită la concentrare, tăcere şi trăire înlăuntrul sinelui.

La Coimbra, oraş universitar încă învăluit în parfumul romantismului juvenil specific evului mediu, am cumpărat fadouri studenţeşti, iar în Lisabona, pe ale marinarilor deşi, ori de câte ori mi s-a făcut dor de acest cântec, am ascultat-o pe inegalabila Amalia. În drum, am trecut a doua oară pe la Porto, mirându-mă de ce au făcut englezii o asemenea pasiune pentru vinul dulce vâscos (au optat pentru Porto ca să evite din motive tradiţional politice spaniolul Malaga?) încât, după cum mi s-a spus, au cumpărat chiar firma cu vii şi crame, cu tot. Am revenit la Caşcais (un frumos oraş de factură mediteraneană, în cimitirul căruia odihnea pe atunci fostul rege Carol al II-lea al României, împreună cu femeia pentru care şi-a sacrificat tronul şi prestigiul monarhic, şi-a părăsit ţara şi a trăit singuratic, aproape uitat, în pribegie). Când asculţi imprecaţiile încrâncenate ale unor politicieni ce nu se sfiesc să-l califice de canalie, vezi în faţa ochilor un golan regal, cam aşa cum fusese Henric al II-lea al Angliei în tinereţe, dar când îi citeşti memoriile, găseşti un om sensibil, plin de sentimente, un rege care a vrut să fie şi om şi n-a fost acceptat nici într-o ipostază, nici în alta.

La Portimao, o mare radă pescărească din sud, mi s-a oferit expresia simplităţii extreme, derobată de orice artificialităţi protocolare, cea a portughezului de rând. Primarul şi şeful socialist al docherilor şi pescarilor erau prevăzuţi în program ca amfitrioni ai prânzului oficial. În grădina unei cârciumi marinăreşti, în plin soare, ne-am aşezat obosiţi pe bănci de lemn rudimentare, în faţa unui grătar. Am primit câte o farfurie în care ne puneam, luate direct de pe grătar cu mâna, sardine fripte. Alături, pe o tavă, fiecare avea obligaţia să depună, în mici grămăjoare, osemintele peştişorilor devoraţi aproape dintr-o îmbucătură. Mâncarea era simplă, fără nici un ingredient şi nici o garnitură — sardine proaspete fripte pe jar, şi atât. La sfârşit, s-au numărat capetele adunate de fiecare şi s-a făcut clasamentul. Socialistul mâncase cele mai multe, dar fiecare se putea mândri cu zeci de peştişori la activul lui. Acesta a fost tot prânzul oficial de la Portimao. Ne-am urcat în maşini satisfăcuţi, uşori şi senini, ca după un picnic, şi am pornit spre Lisabona, unde ne aştepta o cină simandicoasă.

Şeful partidului socialist, ales de curând preşedinte al Portugaliei, Soares, m-a primit în particular, la reşedinţă, în timpul micului dejun. Chipurile, se afla deasupra politicii partizane, în stratosfera imparţialităţii statale, dar în jurul său foiau funcţionarii de partid ai socialiştilor. Îl întâlnisem de mai multe ori la Bucureşti, invitat de Ceauşescu. (După Carillo, cred că fusese şeful de partid occidental cel mai apropiat preşedintelui României.) Soares făcea impresie bună, nu atât ca politician, cât în calitate de intelectual cu formaţie umanistă solidă. Îl vedeam acum sleit, ca şi când ar fi început să tragă la jug, deşi, după cum îmi spuneau foştii colegi de partid, avea un program uşor de întâlniri, convorbiri şi festivităţi protocolare. Fără să cunosc din interior practicile democraţiei occidentale, pe care o calchia acum Portugalia, mi s-a părut tristă noua ipostază a liderului socialist. Funcţia ocupată în stat îi cerea să-şi dea importanţă, dar Constituţia ţării nu-i permitea să se implice în problemele acute ale administraţiei decât declarativ, şi atunci cu grijă, uneori necesar ambiguu. Era încă sub impresia victoriei în alegeri, exaltată de partid, cum se obişnuieşte, se amăgea că e numărul unu, dar începuse să capete figura omului inutil. Trebuie să ai şcoala politicianului caragialean ca să joci acest rol cu vervă şi convingere, iluzionându-i pe oameni că ai un cuvânt greu de spus şi că, fără tine, nu se poate mişca un ac. Am discutat despre vremurile bune când se putea mişca degajat prin lume, luând avionul când avea chef să tragă o fugă la Bucureşti. Nu ştiu dacă în calitate de preşedinte a mai apucat să vadă România şi să stea de vorbă cu Ceauşescu, căci după aceea a venit crahul comunismului.

În sfârşit, l-am întâlnit, cum se cădea, conform cutumelor, pe şeful comuniştilor, străvechiul Alvaro Cunhal (despre care am aflat că s-a stins din viaţă de curând, la peste 90 de ani). Era un binecunoscut prosovietic, dacă nu din generaţia Passionariei, din pleiada condusă de aceasta, dar ca şi ea, se afla departe de tipul slugii imbecile a Moscovei. Ei se subordonaseră PCUS-ului pe când aveau de înfruntat fascismul în propriile ţări, şi participau la războiul civil sub flamura internaţionalismului, ca ultimă speranţă a podişului iberic scăldat în sânge. Şi el intelectual bine pregătit, fost profesor al lui Soares, Cunhal oferea o cozerie plăcută, nu se angaja în polemici împotriva eurocomunismului — doar în cazuri extreme se referea la Moscova, ca ultimă linie de apărare a proletariatului — şi rămânea optimist după o viaţă de eşecuri doctrinare. Ce s-o fi ales din starea lui de spirit, după trezirea din tornada care a măturat decorurile marii supraproducţii, în centrul căreia se afla Kremlinul roşu, şi al

cărei regizor s-a făcut nevăzut? Ce delir, ce fantasmagorie, ce colcăială de halucinaţii, ca într-o veche ceainărie chinezească de opiomani, peste care dimineaţa trimite aerul rece, pustiitor, al realităţii cenuşii, meschine!

Două atitudini în situaţie limită

În a doua jumătate a deceniului al nouălea am vizitat de câte două ori mamuţii sistemului socialist, Rusia şi China, fiind involuntar martor la modul diferit în care aceste ţări intuiau apropiatul crah al modului de producţie şi repartiţie, şi al regimului politic, încercând instinctiv — ori conştient — să-l evite. După conflictul politico-literar cu oficiosul cultural sovietic *Literaturnaia Gazeta*, în centrul căruia fusese cartea mea *Pumnul şi Palma*, mi se părea că devenisem indezirabil pentru URSS — până în ’87, cred, când în România a venit o delegaţie ideologică a PCUS, condusă de noul secretar cu propaganda, om de încrdere al lui Gorbaciov, pe nume Medvedev. A propus CC-ului să mă viziteze la Academie — fie pentru că ne cunoscusem la o conferinţă internaţională (fusese până nu demult omologul meu în Uniunea Sovietică), fie pentru că nu mă cunoscuse îndeajuns şi dorea să o facă. A perfectat cu mine un schimb de experienţă între cele două academii, la nivelul rectorilor, idee care s-a materializat imediat, sovieticul grăbindu-se să vină chiar în acel an, şi presându-mă apoi să-i întorc vizita cât mai repede. Conţinutul principal al deplasării mele în URSS a fost întâlnirea cu şefii instituţiilor ideologice centrale şi, în final, revederea cu Medvedev şi primirea la secretarul organizatoric, al doilea în partid după Gorbaciov. Evident, tema discuţiilor a fost „perestroika” şi „glastnost-ul”, respectiv reforma în economie, în administraţia statului şi în propagandă. Gorbaciov fusese în România şi-şi definise sintetic programul: descentralizarea gestiunii economice, înlocuirea metodelor de comandă cu altele mai democratice, expunerea la lumina zilei a greşelilor trecutului şi critica deschisă a neajunsurilor prezentului. Credeam că Gorbaciov încearcă să deblocheze o serie de pârghii înţepenite ale sistemului, să găsească şi să elibereze resurse pentru uriaşele nevoi ale marelui stat, în special pentru menţinerea ritmului în crâncena competţie militară impusă de SUA — istovitoare, pretenţioasă şi ruinătoare pentru URSS.

Autorităţile ideologice cu care am stat de vorbă (şefii Institutului de cercetări marxiste, Academiei de ştiinţe sociale, învăţământului politic pentru străini şi altele) mi-au declarat fără ocolişuri că reforma este un fiasco. După ei,

aceasta era dirijată confuz, haotic, de oameni necompetenţi, un fel de urechişti, în frunte cu Gorbaciov, şi că în ultimă instanţă ţelul ei s-a dovedit mult mai meschin decât se recunoştea, şi anume înlocuirea generaţiei vechi, deţinătoarea pârghiilor puterii, cu un tineret favorabil lui Gorbaciov — crud, lipsit de experienţa conducerii, ba şi de responsabilitatea politică necesară guvernării enormului stat, pe umerii căruia apăsau şi îndatoriri internaţionale. Deşi nu fuseseră avertizaţi, ştiau toţi că vor fi înlocuiţi în curând cu persoane ce abia peste un deceniu ar fi putut deveni apte să-şi asume răspunderi. Prin urmare, rezulta că s-a declanşat o luptă periculoasă, ce slăbea unitatea partidului şi a societăţii, Gorbaciov neprezentând încredere sub nici un raport, şi având intenţii necunoscute. Cifrele economice înregistrate în cursul „perestroikăi" erau descurajatoare, în mase se înregistrau nemulţumiri, organizaţiile de partid intraseră în derută, iar noile structuri politice — deputaţi ai poporului şi alte scorneli — apăreau total ineficiente. Pe Medvedev şi pe secretarul al doilea al PCUS i-am rugat să-mi descifreze reforma gorbaciovistă în ideologie. Propagandistul mi-a sugerat că ar fi vorba de o întoarcere la Lenin, iar organizatorul a lăsat întrebarea fără răspuns. La Lenin?, m-am mirat. Cine nu se raportase la Lenin? Primul o făcuse chiar Stalin, apucându-se să scrie şi un tom testimonial: *Problemele leninismului*, pe care l-au digerat câteva generaţii de sovietici. La rândul lui, Hruşciov, ca să-l compromită pe Stalin, se întorcea la Lenin. N-am reuşit să obţin explicaţii edificatoare din partea lui Medvedev. Reieşea că se cere mai multă sinceritate, mai mult spirit practic şi mai multă încredere în popor. Vorbe goale, lozinci demagogice, perestroichiştii nu aduceau nici o inovaţie în doctrina sistemului, se făcea tapaj pentru înnoiri de suprafaţă, mai mult sentimentale.

În anul următor, la întoarcerea din Mongolia, unde se întâlniseră din nou rectorii academiilor de partid, omologul meu din URSS, siberian de origine, mi-a organizat un sejur în patria natală, după care m-a invitat la Moscova să ţin o expunere despre perspectivele învăţământului ideologic. Am prezentat viziunea mea despre o predare corectă şi utilă a ştiinţelor sociale, în conceptul de management sistemic, în tandem şi în opoziţie cu cel capitalist. Constatând mirarea aşternută pe feţele auditoriului, nedumerit că aşa ceva se poate petrece în România, am încheiat prin a recunoaşte că e vorba de o schemă ideală, nu de înfăptuiri palpabile, dar că, sătul de realul insipid şi extrem de rezistent, am şi eu dreptul să fac apel la utopie, din care oricând se poate naşte un real

mai bun. Am luat pulsul unui corp profesoral debusolat, pe jumătate sclerozat de o ideologie demodată, pe jumătate speriat de vidul deschis în societate de „perestroika". Se vedeau depăşiţi şi ar fi fost dispuşi să meargă înainte — dar încotro? În spate, un decor pe punctul de a se şterge, înainte o ceaţă, o „apă a morţilor", fără măcar „Fata Morgana". În această stare de spirit a partidului, a aparatului politic, a actorilor şi suporterilor sistemului, s-a produs crahul imensului eşafodaj al puterii sovietice. A fost ca într-un film ştiinţifico-fantastic unde nu ştiu ce declic încremeneşte o lume în poziţiile vieţii agitate de până atunci, luându-i sufletul şi transformând-o într-un muzeu de ceară. Fără îndoială, sistemul era istovit, plictisit de el însuşi, de stagnarea lui, şi lovitura de graţie i-a dat-o falsa resurecţie, pretenţia unei renaşteri fără suport. Un sistem eminamente ideologic nu putea găsi suflul necesar perpetuării, luării de la capăt a ciclului, decât într-o curajoasă ajustare şi remodelare a ideologiei.

Cum s-a întâmplat în China. Teza că gerontocraţia e vinovată de mortificarea sistemului a fost drastic infirmată în această ţară. Îndrăzneala de a rafistola ideologia — unii plătind cu viaţa, alţii lăsându-se molestaţi şi batjocoriţi — a venit din partea veteranilor regimului. Den Siao Pin e principalul artizan al profundei corecţii doctrinare chinezeşti — cel ce încă în 1958 lansase teoria „înfloririi florilor" şi „înfruntării şcolilor", ca o metaforă a ideii de mai multă diversitate în gândire. În dosul frumoasei imagini literare se afla îndrăzneala întoarcerii nu la Lenin — dincolo de care nu au putut trece niciodată sovieticii — ci la Marx, cel ce afirmase deschis că o perioadă — imposibil de determinat istoriceşte — comunismul va plăti tribut dreptului burghez, respectiv inegalităţii economice între membrii societăţii. Principiul egalitarismului, neformulat expres — decât poate la începutul puterii sovietice şi, la un moment dat, în Cuba lui Fidel Castro — dar îmbibând mentalitatea regimurilor muncitoreşti, determinând o organizare socială rigidă, limite fatale peste care nu s-a putut trece nici conceptual, nici practic, a condamnat aprioric sistemul şi l-a dus la eşec. Întronarea dreptului comunist al egalităţii depline presupunea, după Marx, o mare abundenţă materială a societăţii, posibilitatea „repartiţiei după nevoi". Această repartiţie, departe de a fi realizabilă, a fost înlocuită în toate legile comuniste cu formula „după cantitatea şi calitatea muncii". Principiul, nelimitat în esenţa lui, s-a redus la o diferenţă arbitrară, de unu la cinci, între extremele nivelului de câştig. Teama de o prea marcată diferenţiere între oameni

— existentă şi de la natură şi ca urmare a evoluţiei lor diferite — a paralizat iniţiativa socială şi competiţia în interiorul profesiilor, prejudiciind societatea de un uriaş aport la bogăţia naţională. Ei bine, tocmai această corecţie au adus chinezii ideologiei comuniste — recunoscând că orice limitare subiectivă a diferenţierii este dăunătoare, şi dând posibilitatea oamenilor să se îmbogăţească de pe urma muncii lor.

În ultima călătorie în China, în 1988, mi s-a permis să vizitez aşa-numitele „zone speciale", unde reforma se desfăşura cu intensitate maximă — ca într-un fel de laboratoare experimentale —, respectiv Hong Kongul comunist, lipit de cel ce urma să revină în curând la patria mumă (şi destinat poate, să-l înghită) şi insula Hainan, situată cumva vis-à-vis de Taiwan. Aici, şi nu numai aici, pretutindeni unde pulsa viaţa economică oxigenată de reformă, îşi făcuseră apariţia milionarii chinezi. Specialişti de valoare deveniţi întreprinzători, colaborând cu firmele străine, în special japoneze, la ridicarea zgârie-norilor şi a industriei electronice, manageri valorificând cu inventivitate resursele tradiţionale neglijate mult timp, se îmbogăţeau vertiginos sub controlul legalităţii şi al fiscalităţii. Pentru bani se muncea pe rupte, se inventa, se perfecţiona, se străbăteau în timp record distanţele civilizaţiei industriale şi tehnice moderne. În zonele speciale am fost dus în halele unde se montau calculatoare de larg consum ca şi cele de ultimă generaţie.

Am traversat zone întinse ale Chinei şi, pe unde altă dată comerţul vegeta din lipsă de marfă şi de cumpărători, acum domnea o febrilitate ca la apropierea sfârşitului lumii. Comerţul stradal sufoca literalmente localităţile. Cu greu te puteai strecura printre „farmaciştii" populari (şi panerele lor cu ierburi, rădăcini, veninuri şi misterioase extracte), asistaţi de medici naturişti ce dădeau consultaţii pe loc, printre vânzătorii de alimente uscate, afumate, conservate la soare şi la vânt, de o diversitate aiuritoare, şi, mai ales, printre bucătarii ambulanţi sau adăpostiţi în dughene, etalând o fantezie şi o măiestrie culinară ce demonstra că rafinamentul imperial nu se iscase din nimic, ci îşi avea originea în tradiţia marelui popor.

În timpul călătoriei, mi s-a vorbit de conflicte sociale din ce în ce mai numeroase şi violente, între categoriile aflate la extremele noului eşichier economic: undeva, locuinţa unui îmbogăţit fusese asaltată de mulţimea furioasă (probabil în virtutea conceptului încă viu, al egalitarismului), în altă parte un stabiliment comercial privat fusese devastat. Mi s-a vorbit

de moda împrejmuirii clădirilor bogătaşilor cu ziduri de cetate inexpugnabile şi de angajarea paznicilor înarmaţi, transformaţi în gărzi militare, ca ale feudalilor de pe vremuri.

În convorbirile purtate la Comitetul Central, inclusiv cu secretarul general executiv al partidului, un tânăr aparţinând ultimei generaţii de oameni politici, am vrut să ştiu cum văd autorităţile animozitatea, dacă nu se tem că poate degenera în război civil sau măcar în tulburări de amploare, opunând iremediabil importante categorii sociale. Mi s-au dat răspunsuri măsurate, oglindind calm realist, vederi largi în care puteau încăpea surprize dar şi soluţii pentru păstrarea echilibrului. Se vedea că nu se mai ţine la o acalmie totală a societăţii — cea specifică bolii sau mortificării —, nu se mai urmăreşte armonia pasivă şi infertilă, liniştitoare pentru guvernanţi, dar periclitând dinamismul şi creativitatea ţării, aplatizând energiile poporului. Pe de altă parte, regimul nu stătea cu mâinile în sân — în primul rând se opunea nedreptăţilor sociale flagrante, impunând respectul ferm al legalităţii şi continuând să reglementeze noile relaţii, preconizând aplanarea conflictelor pe calea justiţiei. Încă de pe atunci, o ţintă centrală era menţinerea instituţiilor statului şi a oamenilor politici în afara corupţiei, a influenţei banului, şi din câte am citit apoi în presă, de-a lungul anilor, abaterile s-au pedepsit draconic, inclusiv cu moartea.

Cataclismul comunismului european, lăsarea din braţe de către colosul moscovit a zonei sale de influenţă sistemică, într-o criză de anemie paralitică şi, apoi însuşi stopul cardiac al bicontinentalului falanster sovietic, au găsit China în febra unui nou elan, concentrată asupra ţelului devorator al îmbogăţirii. Comunismul chinezesc, intrat într-o nouă tensiune vitală, şi-a primit oxigenul din mâna unui bătrânel simpatic, pitic, pe care îl cunoscusem în 1978, când abia ieşise din noroaiele unei crescătorii de porci, şi care râdea să se prăpădească, povestindu-ne cum la nu ştiu ce consfătuire de la Moscova i-a contrat pe sovietici de nouăsprezece ori. Den Siao Pin — comunist din prima generaţie, a marşului cel lung — împărtăşea ideea că marile evoluţii mondiale trebuie defalcate pe etape istorice ample şi nu constrânse să se epuizeze pripit, prin arderea etapelor şi suprimarea proceselor tranzitorii. El s-a dovedit cel mai serios şi consecvent marxist din secolul al XX-lea, salvând, cel puţin momentan, în timpul descompunerii matricei sistemului, o sursă majoră de adaptare a comunismului la natura omului şi la realitatea postdoctrinară leninistă.

Luat de valul admiraţiei faţă de micul mandarin roşu, ce şi-a arătat până la urmă culoarea integral galbenă, era să uit de

surpriza pe care mi-au făcut-o chinezii în această ultimă călătorie prin ţara lor, pentru mine personal nu mai mică decât discreta, dar cardinala cotitură doctrinară ce tocmai se înfăptuia. Într-o bună zi, fără nici un semn prealabil, nu mai spun vreun avertisment, m-am trezit că mi se pune pe masă romanul meu *Pumnul şi Palma* tipărit în limba chineză. Aflasem ceva de intenţia lor, mi se ceruse chiar o prefaţă, dar cum ştiam că în China evoluţiile sunt lente, nici prin minte nu-mi trecea că evenimentul s-a şi produs. Cineva din partea conducerii editurii şi-a cerut scuze pentru presupusele condiţii grafice umile, iar un reprezentant al Comitetului Central şi-a făcut *mea culpa* pentru că secţia de propagandă n-a intuit la timp semnificaţia polemicii româno-sovietice şi n-a luat imediat iniţiativa tipăririi romanului în China. M-a rugat să interpretez tipărirea ca pe o implicare a lor în polemică, e drept tardivă, dar de un laconism mai mult decât relevant.

Emisferele de Magdeburg

Metamorfozele mele spirituale din „foişorul” Academiei, au determinat publicarea, în numai trei ani, a două romane sentimentale. Un ferment principal al artelor este femeia. Literatura ilustrează temperamental, cultural, psihologic eternul mister al genului feminin şi, mai ales, modul în care sexul frumos participă la conflictele lumii. Puterea de seducţie a literaturii îşi găseşte aici unul din izvoarele inepuizabile. Văzut prin prisma prozei, individul extras din cuplu sau din sfera gravitaţională a femeii (exercitată asupra mentalului, sentimentalului şi eroticului) este arid. Poate cu excepţia bărbatului profund marcat de relaţia mistică ori ştiinţifică, sau de crize existenţiale acaparatoare ca boala, detenţia, războiul, sihăstria etc. În plan practic, lucrurile se prezintă altfel, desigur. Un misogin, un ascet, un mizantrop trezesc interesul prin valenţe intrinsece. Literatura nu cultivă însă omul în sine, ci omul raportat la mediul uman, angajat în fascinanta aventură a căutării perechii — unde apar iluzii, erori, împliniri, dezamăgiri. Această aventură capătă în naraţiunea epică un nimb eroic — precum *Odiseea* sau expediţia argonauţilor — luminos ori dramatic, amar sau fericit, optimist sau demoralizant, punând pe fruntea oamenilor celor mai simpli cununi de lauri.

Aproape patru decenii de viaţă geometrizată în linii fixe, rigide, încorsetată în nesfârşite rigori, mă îndepărtaseră în mare măsură de acest teritoriu al investigaţiei literare. Primele săpături febrile le făcusem în solul conflictelor politice, de unde îmi propusesem să scot, pe baza observaţiei nemijlocite, revelaţii indispensabile conştientizării destinului istoric al contemporanului. Mă eliberasem oarecum de această povară, pe care o socotisem a datoriei, şi mă regăseam deschis marii teme a expediţiei bărbatului şi femeii în necunoscutul bucuriilor şi suferinţelor. Împrejurările mi-au fost favorabile şi mi-au dat impuls.

Nu am nici pe departe intenţia de a face, în cazul celor două cărţi sentimentale, „romanul romanului”. Încerc să explic, doar, legătura organică subterană dintre subiecte, relevată şi mie mai clar după apariţie. Din unghiul propriu de vedere nu personajele masculine au în aceste cărţi rolul major, ci femeile. Bărbaţii nu fac decât să proiecteze, prin

reacţiile lor, profilul eroinelor feminine, clamând fiecare din ei lipsa a ceva pe care posesorul nu ştie să-l preţuiască îndeajuns. Femeile constituie entităţi complete, dar bărbaţilor li se pare că sunt doar jumătăţi ale femeii adevărate.

La începutul idilei din *Vitralii incolore*, bărbatul n-a cunoscut încă femeia, cu atât mai paradoxal cu cât e medic. Castitatea lui are mai mult o conotaţie psihică şi morală decât erotică, fiind rezultatul unei dedicări pasionate şi responsabile profesiei, datoriei sociale. Femeia lipseşte din viaţa lui nu programatic, ci întâmplător: pe de o parte fiindcă nu a găsit timp pentru ea, pe de alta deoarece n-a avut ocazia să-şi descopere vocaţia. În epocă se întâmpla ca unii bărbaţi să perceapă femeile în principal în calitate de tovarăşă de muncă. Nici femeile nu erau obsedate să-şi exhibe feminitatea — lipsea personajul demn de a fi captivat, iar pentru „egali" nu merita să facă eforturi. Pe de altă parte, morala socială exalta, inclusiv în cazul femeii, virtuţile omului cetăţii.

Atracţia feminină se exercită asupra medicului prin intermediul unei paciente. Una deosebită însă — artistă, trecută de prima tinereţe, dar încă plină de viaţă. Atracţia se justifică fiindcă maestra de balet e o fiinţă sensibilă, subtilă, încărcată de dinamism intelectual, cu o libertate de spirit cuceritoare, exprimată în polemica faţă de poncife, convenienţe şi tabuuri. Cu alte cuvinte, o femeie spiritualizată şi temerară, tocmai potrivită pentru a-l scoate pe tânăr dintr-un concept moral închistat, efect al educaţiei familiale mic-burgheze şi din conservatorismul izolării prea mult prelungite. Dar, încet-încet, se insinuează şi insuficienţele. Artista face toate gesturile dragostei; baletează de minune în rolul ispitei, părând că-şi trăieşte marea resurecţie amoroasă, dar nu dogoreşte, nu frige, nu emană toxicitatea organică turmentantă a marii pasiuni. Episodul lor erotic se desenează — în viziunea bărbatului — ca o anecdotică pe un vitraliu de geam incolor, săpat cu polizorul. Complexată, ea se rebifează şi se recuză, iar medicul, căruia evident i-a venit vremea, se însoară cu o colegă — femeie ca majoritatea celor de vârsta respectivă, nici ea prea ardentă, dar mai iniţiată şi, întrucât neacaparată de mari fluxuri spirituale, disponibilă să-şi folosească instinctele pentru a interpreta rolul libelulei în perioada împerecherii. În plus, cu simţ practic, mic burghez, confortabil. Doctorul o mai vede pe artistă mental, dansând în *Lacul lebedelor* (în studenţie o admira pe scena Operei şi o iubea estetic), dar acum îşi spune cuvântul alt criteriu: femeia trebuie să fie mult mai mult decât artistă, decât intelectuală, decât spirit liber cutezător.

Dezinhibarea şi vârsta bărbatului solicită pe prim-plan virtuţile biologice ale perechii feminine, proclamând primordialitatea valorii telurice în raport cu cele eterice. Cartea pune întrebarea dacă decizia acestui bărbat nu este o eroare, mai târziu având să constate cu regret că nici disponibilităţile sale pentru teluricul feminin nu sunt aşa de mari, şi nici aleasa nu excelează pe acest plan, dovedind în schimb grave carenţe de ordin spiritual, acest ordin ridicându-se cu timpul deasupra tuturor în ordinea valorilor sexului opus.

În *Cenuşa din ornic* femeia determină în cuplu un conflict la polul opus. La antipodul balerinei — şi temperamental şi intelectual —, se dedică amorului într-o revărsare pasională exclusivistă a întregii fiinţe, spiritul însuşi nemaifiind decât „foc", şi atâta. Această femeie se mistuie cu adevărat, învăluind bărbatul, şi aproape intoxicându-l, în valurile de miresme ale ofrandei, ca o jertfă biblică a „arderii de tot". Pasiunea revoluţionează înseşi bazele sistemului ei existenţial, modificându-i din temelii opţiunile de viaţă. Luptase prin toate mijloacele să parvină în societate şi acum renunţă la cuceririle fundamentale în schimbul doar al bărbatului dorit. Pasiunea dărâmă toate obstacolele sociale, aruncă în aer un eşafodaj mic-burghez bine consolidat, determină renunţarea la mediul confortabil, sfidează codul moral, face în jur „tabula rasa". Dar ca şi eroul din *Vitralii incolore*, pe alt plan, unul contrar, personajul masculin al *Cenuşei din ornic* descoperă, totuşi — parcă ar fi fost programat în acest sens — insuficienţa esenţială a femeii. Ea dogoreşte, frige, solicitând şi satisfăcând la maxim senzorialitatea bărbatului, dar spiritul nu-i este îndeajuns de cultivat, de subtil şi eteric, de aceea „arderea de tot" nu se converteşte în fastuoase şi rafinate jocuri de artificii abstracte. Poate tendinţa de a supraevalua lacunele intelectuale ale eroinei derivă din formaţia bărbatului, de data aceasta artist el însuşi (dirijor şi compozitor), dar dincolo de nemulţumirea respectivă, apare acuzaţia ancestrală adresată de sexul tare celui slab: lipsa sincerităţii, prefăcătoria, incapacitatea căirii pentru greşeala săvârşită cândva (cu alte cuvinte refuzul de a plăti pentru macularea prin mocirlele vieţii). Muzicianul cade pradă obsesiei că, spiritual, iubita nu-i mai poate oferi decât cenuşa timpului trăit până la el, şi în care ea s-a consumat şi s-a înecat ca o pasăre damnată. Egoismul masculin exclude posibilitatea ca pasărea să renască din propria cenuşă, precum în legendă (una izvorâtă tot din filozofia miracolelor sufletului omenesc) şi o condamnă irevocabil, cu telurica ei pasiune cu tot. Şi el va

aluneca în eroare, pe celălalt versant, fiindcă o atare dăruire nu va mai putea cunoaşte, iar carenţele spirituale nu sunt nici pe departe atât de mari cum i se par, şi chiar zbuciumul la care a supus-o pe femeie constituie o purificare şi o mântuire.

Adevăratele torturi psihice la care cei doi bărbaţi îşi supun iubitele pot fi expresia perfecţionismului masculin, a aspiraţiei, nu lipsită de dramatism, către absolutul feminin compus din îmbinarea etanşă a trupescului şi sufletescului într-o intensă şi elevată mistuire pe altarul iubirii. Este, poate, reflectarea insatisfacţiei originare resimţite de Creator în faţa Evei, transformată în factorul coruptiv al cuplului, pe când acesta încă aparţinea imperiului candorii.

Bărbatul va oscila mereu între exemplarul imaculat al paradisului şi fertila preoteasă a păcatului, care a împânzit pământul cu fructul dragostei, constatând că un braţ al balanţei se înclină mai mult şi că echilibrul perfect este o himeră. Poate s-ar impune înlăturarea a ceva care împiedică perfecta îmbucare a celor două emisfere. Dar ce? Omul de ştiinţă a scos din emisferele de Magdeburg aerul, şi le-a lipit indestructibil, întregind forma perfectă a geometriei — sfera. Ce trebuie să extragă bărbatul din femeie pentru a o face să semene, într-o metafizică simbolică, superlativă, cu un astru?

Olteni – Teleorman: 2004–2005

Anexa 1

România literară, Anul XVI, Nr. 19 / 12 mai 1983, p. 8–9

„Cu pumnii împotriva istoriei”

Însemnări pe marginea romanului scriitorului român Dumitru Popescu

• Informăm cititorii că în *Literaturnaia Gazeta*, nr. 18 din 4 mai 1983, a apărut articolul „Cu pumnii împotriva istoriei” de Pimen Buianov, referitor la romanul *Pumnul şi palma* de Dumitru Popescu. În numărul de faţă publicăm în întregime acest articol şi răspunsul criticului Pompiliu Marcea.

Ai la ce să reflectezi după ce ai citit romanul publicistului român Dumitru Popescu *Pumnul şi palma*. În faţa mea a prins viaţă fără să vreau un tablou pe care l-am văzut recent pe Schwartzenbergplatz în centrul capitalei Austriei. Un grup de huligani fascişti, purtând zvastici şi efigii hitleriste căuta să pătrundă spre monumentul ostaşilor sovietici, ameninţând cu pumnii şi strigând cuvinte injurioase. Reprezentanţii autorităţilor nu au permis huliganilor să se apropie de monument. Din mulţimea care privea a ieşit un om în vârstă. Încet, abia târându-şi piciorul, el s-a apropiat de un fascist dezlănţuit, în vârstă de vreo 25 de ani, şi i-a spus cu o voce calmă: „Nu ridicaţi pumnii împotriva istoriei, domnilor. Aceasta se va termina prost…” Zicând aceasta, şi-a bătut cu bastonul proteza.

La această întreagă scenă privea de la înălţimea sa uriaşul cu steaua roşie şi steagul desfăşurat…

Cititorilor sovietici le sunt bine cunoscute operele admirabililor maeştri români ai literaturii care s-au încadrat imediat după eliberarea ţării de sub fascism, în august 1944, în procesul de înnoire a mult încercatului lor pământ. Mihail Sadoveanu a proslăvit munca ţăranilor cărora li s-a împărţit pământul, Tudor Arghezi a creat *Cântare omului*, Geo Bogza a scris pagini pline de optimism, *Desculţ*-ul lui Zaharia Stancu a străbătut multe ţări. S-au bucurat de o largă popularitate operele multor altor scriitori români. Datorită traducătorilor de limbă română, cărţile scriitorilor din ţara frăţească au devenit un bun al cititorilor din Uniunea Sovietică. Opera de cunoaştere reciprocă a bogăţiilor

spirituale ale popoarelor noastre, începută după război, se dezvoltă, îşi aduce roadele.

În acelaşi timp, însă, în ultimii ani, în literatura română se face simţită o tendinţă îngrijorătoare spre revizuirea a ceea ce s-a realizat şi s-a statornicit demult. Unii scriitori şi publicişti încep să trateze istoria, parcă dintr-un punct de vedere personal, fără să ţină seama nici de evenimentele reale, nici chiar de aprecierile făcute în documentele oficiale româneşti. Ei creează parcă o istorie proprie pe care o interpretează într-o manieră personală, intrând deseori în contradicţie flagrantă cu faptele. Toate acestea s-au manifestat în modul cel mai evident în romanul în trei volume al lui Dumitru Popescu — *Pumnul şi palma* — apărut în Editura Eminescu din Bucureşti în anii 1980 şi 1981.

Mă voi limita la relatarea conţinutului acelei părţi din primele două cărţi voluminoase (circa 1 000 pagini!), unde autorul se referă la istoria statului sovietic, la unele aspecte ale teoriei marxist-leniniste.

Eroul principal al romanului, Vlad Cernea, un bărbat de 50 de ani, care a obţinut fotoliul de şef al unei direcţii generale din Ministerul Învăţământului din România, pleacă în Uniunea Sovietică în fruntea unei delegaţii de lucrători din învăţământul superior. Deplasarea va dura două săptămâni. Vlad Cernea vine pentru prima oară în ţara noastră şi este pe deplin explicabil interesul său faţă de cum trăiesc oamenii sovietici, ce obiceiuri au, ce au păstrat ei din eroii pe care îi cunoaşte Cernea din literatura rusă a secolului al XIX-lea. Cine sunt ei, aceşti oameni sovietici, pe care îi ştie din „cele mai importante cărţi ruseşti traduse în limba română după război”? Cum i-au apărut eroului principal al povestirii Moscova şi Leningradul?

Cernea simţise „ceva neobişnuit plutind în atmosferă. Găsise Moscova încremenită într-un aer sticlos”, iar Leningradul i-a apărut în miezul zilei de februarie „neliniştit, tenebros, ameninţător, ca o peşteră, dându-i un sentiment de reîntoarcere în necunoscute şi înfricoşătoare ere geologice când Pământul mai târa după el spaimele haosului”. De la gară oaspeţii români au fost duşi direct în piaţa dominată de „sălbaticul, misteriosul ctitor al oraşului, cunoscut sub numele «Călăreţul de aramă». Piaţa se cufundase în negură, ca în timpul unei eclipse solare, cerul nu exista…”

În memoria eroului romanului tablourile sumbre se succedă unul după altul. El îşi aminteşte, de pildă, de o după-amiază la Moscova când ei trebuiau să aştepte ceva pe treptele unui hotel enorm situat în „zona excentrică a oraşului”. Cernea se uita atunci la bărbaţii şi femeile

sovietice caer se grăbeau spre uzină, sau, poate, spre gară. Ei treceau la fel de „cenuşiu îmbrăcaţi… cu chipuri obosite, trecute prematur, cu mersul greoi, deformat, poate de prea mult stat în picioare sau de o îndeletnicire fizică istovitoare". Cernea compară istoria de jumătate de secol a statului sovietic cu valul infinit de legende „care continuă deocamdată să silească milioane de oameni să plece capetele sub umbra lui". Perioada de după Octombrie a ţării noastre este comparată cu „povara unui întreg mileniu". În ce priveşte aprecierea caracterelor oamenilor sovietici, nici aici autorul nu face economie de culoarea neagră. El îşi bate joc, de pildă, cu ironie de ospitalitatea lor. Iar „informaţiile" despre femeile sovietice sunt atât de jignitoare, încât îmi este greu să citez pasajele respective din *Pumnul şi palma*.

În descrierea Moscovei, a Leningradului, a întâlnirilor cu oamenii sovietici, Dumitru Popescu nu prea rămâne în urma scriitorilor şi a ziariştilor burghezi care şi-au format mâna în proferarea calomniilor antisovietice. Uneori ai impresia că autorul parcă a intrat în competiţie cu ei şi încearcă din răsputeri să-i întreacă. Aceasta este convingerea la care ajungi când citeşti paginile în care se vorbeşte despre Armata Sovietică, despre ostaşii sovietici.

Au trecut aproape patru decenii de când au încetat luptele în Europa, şi deasupra Reichstagului a fluturat steagul roşu al Marii Victorii. Soldatul sovietic, care a salvat lumea de ciuma brună a fascismului, s-a acoperit de o glorie nepieritoare. Cuvinte de o profundă recunoştinţă la adresa ţării noastre şi a eroicei Armate Sovietice au fost rostite nu o dată de conducătorii României socialiste, ele şi-au găsit reflectare în documentele forurilor supreme de partid şi de stat ale ţării.

Secretarul general al PCR, preşedintele Republicii Socialiste România, Nicolae Ceauşescu, spunea: „Cinstim memoria ostaşilor sovietici care şi-au dat viaţa pentru eliberarea României şi, înfruntând greutăţi nemaiîntâlnite, au adus o contribuţie hotărâtoare la nimicirea Germaniei hitleriste, la salvarea omenirii de cel mai groaznic duşman".

Despre misiunea eliberatoare a Armatei Sovietice, despre umanismul ostaşilor patriei lui Octombrie s-au scris multe în paginile cărţilor, revistelor şi ziarelor româneşti. Voi da numai un extras dintr-un articol publicat în ziarul *Apărarea Patriei*, organul central al Ministerului Apărării Naţionale al României: „Dacă s-ar strânge toate florile cu care popoarele i-au întâmpinat pe ostaşii eliberatori sovietici, cu ele s-ar putea înconjura globul pământesc nu numai o dată. Dacă s-ar putea aduna la un loc focul care strălucea în privirile

oamenilor, care au întâmpinat cu bucurie Armata Sovietică eliberatoare, atunci ar străluci cel mai uriaş foc din toate câte au strălucit vreodată. Iată ce ostaş a crescut măreţul partid, creat de Vladimir Ilici Lenin! Fericirea noastră este de a fi tovarăşi de arme cu acest ostaş".

Cum arată pe acest fundal unele episoade din romanul lui Dumitru Popescu?

…Preşedintele unui tribunal regional românesc (trebuie să amintim — participant la războiul împotriva URSS) a fost prizonier în Uniunea Sovietică. La o recepţie în Bucureşti, încins de o doză mare de alcool, el se destăinuie eroului principal al cărţii, avid de cunoştinţe. Această spovedanie este foarte caracteristică, ea este făcută aproape în spiritul propagandei de tristă amintire a lui Goebbels. Autorul este mărinimos în descrierea cruzimilor „asiaticilor" sovietici. De altfel, aici, ca şi în alte locuri, el nu suflă nici o vorbă despre motivele pentru care s-au pomenit deodată soldaţii români lângă Stalingrad. Se vede treaba că acest lucru nu-i prea convine…

Nu este clar de ce i-au trebuit autorului romanului scene care deformează profilul moral al soldatului-eliberator, profilul Armatei Sovietice, caracterul războiului trecut.

De altfel, răspunsul la această întrebare poate fi găsit în paginile aceluiaşi roman. Rezultă că „modificarea manualelor şi a cursurilor devenise sarcina centrală a ministerului, ocupând cea mai mare parte a timpului lui Cernea. Disciplinele şcolare, aproape fără excepţie, trebiau curăţate de balast…". Un profesor vârstnic, de istorie, care a lâncezit mult timp fără nici o treabă, este atras de Cernea la elaborarea noilor manuale şi evidenţiază necesitatea de „a arunca la coş un morman de gunoi şi a construi cartea de istorie aşa cum trebuia" (sublinierea mea — P.B.).

Experienţa bătrânului învăţător din acei „ani minunaţi îndepărtaţi, din acele vremuri minunate îndepărtate" a convenit cum nu se poate mai bine. La o consfătuire la Recotarul Universităţii, acest profesor îşi expune crezul său, afurisind manualele în care (ce oroare!) voievozii şi domnitorii sunt numiţi feudali şi exploatatori, iar „burghezia de la naştere şi până la moarte — o adevărată pacoste". După părerea profesorului, cei ce şi-au permis asemenea afirmaţii în manualele româneşti urmăreau un singur scop — „dezmembrarea statului nostru naţional, distrugerea bazelor poporului român". Sala a început să manifeste nelinişte, rectorul l-a rugat pe orator să fie mai prudent cu asemenea afirmaţii, iar directorul general Cernea l-a felicitat „călduros şi energic" şi a mulţumit profesorului său.

În roman există multe intrigi, o abundenţă de personaje, convorbiri interminabile, discuţii, reflecţii. Dau numai exemplu. De această dată este vorba despre marxism. Unul din eroii cărţii călătoreşte prin Scandinavia. Electronică, reclame de neon, autostrăzi splendide, hoteluri, baruri şi „Mercedesuri”… Adevărat, pe acest fundal există un mare număr de şomeri, lipsiţi de mijloace de existenţă. Ceea ce nu-l împiedică pe autor să întrebe prin eroul său: „Cum se împacă teoria fundamentală a lui Marx cu asemenea evoluţie a capitalismului? De ce dezvoltarea vertiginoasă a forţelor de producţie, în cadrul cătuşelor proprietăţii private, în loc să ascută contradicţiile, le aplatizează? De ce nimeni nu încearcă o explicaţie ştiinţifică a acestei *răsturnări a profeţiei marxiste*?” (sublinierea mea — P.B.).

Poate oare personajul cărţii să raţioneze în acest mod? Desigur, asemenea oameni există. Dar „lumea” oricărei cărţi se află nu numai sub puterea propriilor emoţii, simpatii şi antipatii. Ea se află sub puterea autorului cărţii. El este judecător şi făuritor de destine. Acesta este un adevăr elementar. Nu îmi voi dezvolta ideea. Menţionez doar că în cele două volume ale romanului *Pumnul şi palma* poziţia autorului se reflectă în spusele eroilor săi. Iar ei — atât cei principali, cât şi cei secundari — reprezintă o masă stihinică, complet nestăpânită, deseori elementar analfabetă, înrăită, unită doar printr-un singur scop: să se răfuiască cu istoria, să-i arate pumnul. Iar autorul nu face decât să „asiste”; el tace, deci înseamnă că este de acord cu ei. O poziţie destul de ciudată, pentru a nu spune mai mult.

Pimen Buianov

Anexa 2

România literară, Nr. 19–12 mai 1983, p. 8–9

Cu foarfecele împotriva adevărului

Literaturnaia Gazeta, nr. 18, din 4 mai 1983, publică un material intitulat „Cu pumnii împotriva istoriei”, semnat de Pimen Buianov în legătură cu trilogia scriitorului român Dumitru Popescu, *Pumnul şi palma*, apărută la Editura Eminescu în anii 1980–1981–1982.

Pimen Buianov, de a cărui activitate de critic — mărturisim — n-am auzit niciodată, reuşeşte o cascadă de neadevăruri, invective şi etichetări denigratoare, de o gravitate excepţională, care nu au nimic comun cu spiritul şi etica socialistă, ci amintesc de un trecut profund anacronic, ignorând complet faptul că este vorba de opera literară a unui scriitor comunist dintr-o ţară socialistă prietenă.

Trebuie să spunem din capul locului că n-am fi avut nimic împotrivă să citim o opinie critică loială, principială, argumentată — desigur în condiţiile în care opera ar fi fost tradusă în ţara respectivă şi s-ar fi bucurat de o circulaţie normală — permiţând în felul acesta masei de cititori să-şi formeze un punct de vedere propriu. În cazul de faţă însă e vorba de un roman care n-a fost tradus şi publicat în limba rusă şi din această cauză nu numai că n-a putut ajunge la cunoştinţa cercurilor largi de cititori, dar nici chiar a oamenilor de specialitate, a scriitorilor, criticilor şi istoricilor literari şi din această cauză toţi aceştia ar putea da crezare denaturărilor premeditate, cu evidentă rea credinţă, ale lui P.B. Materialul din *Literaturnaia gazeta*, lipsit de etică şi competenţă profesională, n-ar fi meritat, desigur, nici o atenţie din partea noastră. O facem însă din respect pentru cititorii, criticii şi scriitorii sovietici, pentru a nu-i lăsa pradă dezinformării lui P.B. Nu ne vom coborî, desigur, la nivelul atât de jos al gândirii şi limbajului autorului „Însemnărilor”, rezumându-ne să punem în evidenţă falsurile comise de el, efectele lor, şi maniera detestabilă în care se face „critica” romanului. Astfel, P.B. eludează cu desăvârşire conţinutul de idei şi semnificaţiile romanului şi construieşte, după bunul său plac, o imagine falsă, denaturată despre carte, pe care

apoi, cu degetul ridicat în sus, mânios şi ameninţător, o combate înverşunat.

Ocolind cu premeditare spiritul general al cărţii, lupta şi frământările unor eroi comunişti, angrenaţi cu trup şi suflet în activitatea de transformare revoluţionară a societăţii socialiste româneşti, făcând totală abstracţie de întreaga amploare şi varietate a universului spiritual al personajelor cărţii, de idealurile şi năzuinţele care îi animă, P.B. procedează — după o binecunoscută metodă de măsluire pe care o consideram, vai, depăşită de mult — în felul următor: scoate din context, folosind foarfecele, propoziţii sau fragmente de propoziţii, le aranjează în conformitate cu scopul ce-l urmăreşte şi le conferă apoi semnificaţii nocive, total inexistente în carte. Falsificând total adevărul, improvizatul recenzent nu se războieşte de fapt cu personajele şi ideile din carte, ci cu propriile sale închipuiri maladive. Se vede limpede că P.B. n-a priceput nimic din roman, sau n-a vrut să priceapă, ceea ce e şi mai grav, căci descalificarea morală e mai compromiţătoare decât cea profesională.

Metoda trucajului şi a măsluirii îi divulgă intenţiile chiar de la început. Când Vladimir Cernea, unul din eroii romanului, îşi aminteşte de Moscova, pe care tocmai o vizitase în februarie 1957, şi rememorează câteva impresii asupra iernii din capitala URSS, P.B. citează o frază, trunchind-o şi dându-i un cu totul alt înţeles: „Găsise Moscova încremenită într-un aer sticlos”, ciuntind fraza romancierului, care sună în continuare: „limpede şi strălucitor, tăind obrazul ca o lamă de brici”. Tocmai în contrast cu aerul moscovit „limpede şi strălucitor”, personajului cărţii îi apăruse „tenebros” Leningradul, din cauza fenomenelor meteorologice (nicidecum sociale, cum insinuează P.B. pentru a-şi induce în eroare cititorii), specifice acestui oraş nordic, binecunoscute de toată lumea şi imortalizate în pagini antologice ale unor mari scriitori ruşi şi sovietici. Se pare că ingeniosul P.B. ar dori ca, fie iarnă fie vară, fie zi fie noapte, fie ploaie fie ceaţă, fie soare fie zloată, afară să fie senin. De aceea el impută autorului faptul că „în memoria eroului romanului tablourile sumbre se succedă unul după altul”, că scriitorul „nu face economie de culoarea neagră” etc.

De ce a avut P.B. nevoie de acest fals? Pentru a strecura ideea perfidă că personajul romanului colorează în negru întreaga societate sovietică. Apoi P.B. trece direct la acuzaţia

că respectivul personaj al romanului denigrează oamenii sovietici şi „îşi bate joc” de ei.

Despre ce este vorba? Intelectualul Vlad Cernea, vizitând pentru prima dată Uniunea Sovietică, este preocupat să confrunte imaginea pe care şi-o formase din lectura literaturii clasic e ruse a secolului trecut, ce prezenta figurile oamenilor „umiliţi şi obidiţi” — cum zice Dostoievski —, striviţi sufleteşte de apăsarea vechii societăţi, cu noul peisaj uman, cu psihologia omului sovietic. Ce se scrie în romanul *Pumnul şi palma* despre aceasta şi ce se face că nu observă P.B.? „Ceea ce văzuse Cernea era exact contrariul a ceea ce citise”. Această singură propoziţiune din roman ar fi suficientă să dezvăluie reaua credinţă a lui P.B. Dacă vom continua, totuşi, o facem pentru a arăta că ea nu are nici o limită. El reproşează eroului romanului că, ieşind în stradă din luxosul hotel „Leningradskaia”, vede oameni „cenuşiu îmbrăcaţi… cu chipuri obosite, trecute prematur, cu mersul greoi, deformat, poate de prea mult stat în picioare sau de o îndeletnicire fizică istovitoare”. Printr-o stranie cecitate, P.B. se face că nu observă că Vladimir Cernea spune în frazele imediat următoare: „Ar fi absurd să se piardă din vedere că nu trecuseră decât doisprezece ani de la război, de la acel dezastru fără precedent în istorie, în care poporul rus trebuise să plătească cel mai greu tribut. Era posibil oare să nu se resimtă uriaşele pierderi, suferinţa oamenilor?”.

Cu aceeaşi logică pervertită, devenită de astă-dată şi ridicolă, el mai susţine că aprecierile „despre femeile sovietice sunt atât de jignitoare, încât îmi este greu să citez pasajele respective din *Pumnul şi palma*. „Cât de „pudic” este domnia sa dacă incriminează, de pildă, faptul că la un banchet organizat de gazdele sovietice, „una din femeile prezente — se spune textual în roman — decană la o facultate, se aşezase la un moment dat lângă Cernea” şi-l întrebase: „Cum vă simţiţi, parcă nu sunteţi chiar la largul dumneavoastră, aşa e?”. Şi iată şi răspunsul „jignitor” al personajului: „Cernea protestase, o asigură că se simte foarte bine şi că ei toţi sunt fericiţi, şi nici nu s-ar putea altfel, fiind încojuraţi cu atâta căldură frăţească”. Scena continuă şi decana îl întreabă pe Cernea: „De ce nu cântaţi? Muzica te ajută să trăieşti. Noi cântam şi în spatele frontului, noaptea, în colibă, în pădure, toată grupa de partizani. Eh! Şi jucam… Hai, nu vrei să dansăm?” Fireşte, dansează şi el şi ceilalţi. Se dansează, se bea votcă, se petrece. Cu ce sunt aşadar ofensate femeile sovietice? S-ar simţi „jignite” femeile din URSS care ar citi romanul — cum se insinuează în „Însemnări”? Se pare că femeile care cântă, dansează, sunt vesele, iubesc viaţa, nu

pot intra în tiparele gândirii lui P.B. El nu înţelege cum e posibil ca asemenea femei să găsească şi în condiţiile grele ale războiului resurse sufleteşti pentru a-şi manifesta bucuria de a trăi. Dar „Savonarola" nu analizează, el falsifică şi acuză, şi aceasta nu mai ţine de literatură, ci de practici inchizitoriale de tristă amintire. Despre oamenii celor două oraşe vizitate, Vlad Cernea reflectează la întoarcerea spre casă astfel: „Nici la Moscova, nici la Leningrad oamenii nu păruseră că suferă de vreun complex, dimpotrivă, îi găsea energici, activi, volubili, plini de bună dispoziţie şi de poftă de viaţă. Nimic din trecutul grandios şi brutal, domol şi spasmodic, supralucid, schizofrenic pe alocuri, nu părea să-i mai preocupe sau să arunce vreo umbră asupra vieţii şi firii lor. Peste tot oamenii vorbeau — într-un mod despre care ai fi putut spune chiar că e obsesiv — de un alt trecut, recent, bogat, dens, incitant, plin de legende şi personaje eroice, şi aceasta ocupa tot spaţiul rezervat evocării, împingând vechiul trecut undeva în neantul unei istorii imemorale". Nu cumva P.B. suferă că acest proces revoluţionar a dus la profunde schimbări în viaţa societăţii, în structura psihologică şi morală a oamenilor? Nu cumva este bântuit de nostalgie pentru un trecut împins în „neantul istoriei" de către revoluţia socialistă? Altfel cum s-ar explica iritarea sa faţă de viziunea despre oamenii sovietici contemporani a autorului român, arătată mai sus? Iată pe ce bază „logică" îşi îngăduie P.B. aserţiuni calomnioase, iresponsabile, de genul: „În descrierea Moscovei, a Leningradului, a întâlnirilor cu oamenii sovietici, Dumitru Popescu nu prea rămâne în urma scriitorilor şi a ziariştilor burghezi care şi-au format mâna în proferarea calomniilor antisovietice". Cum pot fi calificate asemenea aprecieri altfel decât infamie?

După aceeaşi „logică" a lui P.B. — care una citeşte în carte şi cu totul alta comunică cititorilor neavizaţi — mărturisirile unor eroi ai romanului despre soldatul sovietic şi Armata Roşie ar fi făcute „aproape în spiritul propagandei de tristă amintire a lui Goebbels". Deşi, mărturisim, ne reprimăm cu greu reacţia de indignare faţă de o asemenea ignominie, să lăsăm totuşi citatele, netrunchiate, să vorbească. Vlad Cernea, personajul incriminat de P.B. se referă în diferite împrejurări din roman cu căldură şi admiraţie la ostaşii sovietici. El elogiază „eroismul Armatei Roşii şi comportarea impresionantă a popoarelor Uniunii Sovietice în cel de-al doilea război mondial". El păstrează în memorie despre ostaşii sovietici „imaginea de ostaşi bravi ce, printr-o adevărată minune, rezistaseră cumplitelor presiuni ale istoriei, îşi făcuseră până la capăt, cu preţul unor jertfe de

neînchipuit, datoria faţă de patria lor, şi nimiciseră cea mai teribilă armată de invadatori din câte a cunoscut omenirea, ajutând şi alte popoare să-şi redobândească libertatea".

Ce se mai poate spune faţă de falsificarea unor aprecieri atât de limpezi şi fără echivoc? Faptul că ilustrul anonim publicat de *Literaturnaia gazeta* face referire la „spiritul propagandei de tristă amintire a lui Goebbels" ne aminteşte dictonul latin: *Nomine mutatur fabula de te naratur* (*Schimbând numele, fabula despre tine vorbeşte*). Căci cum altfel am putea aprecia textul său, de pe acuma ajuns „de tristă amintire"? Oare procedeele decupajului de texte, amestecate şi denaturate tendenţios, metoda măsluirii şi atribuirii de sensuri contrare adevărului, cu scopul de a induce în eroare opinia publică de bună credinţă, tactica blamării brutale şi a intimidării prin ameninţare, nu ne trimit automat la arsenalul practicilor lui Goebbels? Avem credinţa că recidivele unor atari metode nu mai pot înşela pe nimeni. Omenirea a învăţat destul din tragediile mai îndepărtate sau mai recente ale istoriei.

În articol se inserează, într-un mod destul de nebulos, o scenă ipotetică despre manifestaţia recentă a unor fascişti la monumentul ostaşului sovietic din Viena, unde cineva proferează ameninţarea: „Nu ridicaţi pumnii împotriva istoriei, domnilor. Aceasta se va termina prost…!" Nu discutăm acum autenticitatea scenei, dar ne consternează încercarea de a face o legătură între această „parabolă" şi mesajul umanist-comunist al romanului. Printr-un asemenea procedeu se introduce un element eterogen, extraestetic, cu desăvârşire străin conţinutului cărţii, procedeu menit şi el să agraveze acuzaţiile proferate la adresa romanului, să justifice viziunea tendenţioasă, deformatoare a lui P.B.

Continuîndu-şi „scenariul", P.B. se irită şi atunci când un personaj al romanului, profesor, îndrăzneşte, la o consfătuire ţinută la Universitatea din Bucureşti, să vorbească despre necesitatea elaborării unor noi manuale de istorie, care să nu mai desfigureze trecutul. După opinia semnatarului din *Literaturnaia gazeta*, aceasta este echivalent cu „o tendinţă îngrijorătoare spre revizuirea a ceea ce s-a realizat şi s-a statornicit demult". De cine s-a „statornicit"? De P.B.? Odată ajunşi aici, stăm şi ne întrebăm: la care istorie se referă P.B.? Trebuie să facem precizarea categorică: romanul nu conţine absolut nicii o apreciere proprie autorului privitoare la istoria Rusiei ţariste sau a URSS. Îl nemulţumesc poate pe P.B. unele imagini artistice — în totală concordanţă cu binecunoscuta caracterizare leninistă referitoare la ţarism şi asupra cărora, bineînţeles personajul reflectează, aşa cum am

mai arătat? Îl deranjează faptul că „perioada de după Octombrie”, instaurarea epocii socialiste este opusă de către personaj trecutului, spunându-se că ea este „grea cât un mileniu”, ceea ce sugerează densitatea şi substanţa acestei perioade marcate de evenimente de importanţă crucială în viaţa Uniuni Sovietice? Atragem însă atenţia că aici falsul echivalează cu infracţiunea, căci P.B. spune că această epocă este comparată cu „povara unui întreg mileniu”, ceea ce schimbă total sensul. Acelaşi procedeu îl foloseşte în legătură cu metafora prin care personajul romanului evocă forţa magnetică de iradiere şi influenţare a operei şi personalităţii întemeietorilor statului sovietic asupra maselor, modificând-o, prin introducerea unor cuvinte ce-i aparţin în exclusivitate lui P.B., astfel încât să reiasă că Vladimir Cernea ar afirma că statul sovietic „continuă deocamdată să silească milioane de oameni să plece capetele sub umbra lui”.

Este absolut necesar să precizăm că romanul *Pumnul şi palma* nu este un tratat de istorie, nu emite nici un fel de ipoteze privind disciplina istoriei, ci, aşa cum este specific unei opere artistice de ficţiune, înfăţişează întâmplări, situaţii, personaje, caractere, destine care în mod inevitabil au contingenţe cu realităţile şi evoluţia istoriei.

Dat fiind însă faptul că, în „Însemnările” lui, P.B. abordează probleme ale istoriei României, atunci trebuie să se ştie un adevăr elementar, într-adevăr „statornicit”, şi anume că noi nu cerem nimănui aprobare despre modul în care înţelegem să ne scriem propria istorie. Această istorie a scris-o poporul român însuşi, în lupta sa milenară pentru apărarea fiinţei naţionale, pentru libertate şi independenţă, pentru dreptul de a fi stăpân în ţara lui, şi o făureşte astăzi, în condiţiile socialismului, liber şi demn, printr-o muncă eroică, plină de patos revoluţionar. Orice încercare de imixtiune privind felul în care poporul nostru îşi scrie propria istorie o respingem cu indignare şi fermitate. Împotriva adevărului istoric nu se poate ridica nimeni, nici cu pumnii, nici cu tunurile sau tancurile, cu nici un fel de armament. Adevărul istoric este mai tare decât orice pe lume, nu poate fi ascuns, el iese la lumină cu o forţă inexorabilă. Încercările de falsificare a adevărului istoric, indiferent de către cine, inclusiv de către falsificatori de meserie, sunt sortite eşecului.

Considerând că a „lichidat” romanul *Pumnul şi palma*, P.B. îşi îngăduie, cu dezinvoltură, generalizări şi sentinţe la adresa întregii literaturi române contemporane. Apreciind unele lucrări vechi aparţinând unor maeştri români, P.B. le contrapune în mod insidios evoluţiei actuale a literaturii române. Mistificând programatic această perioadă de

înflorire creatoare, de afirmare a unui mare număr de talente din toate generaţiile, când au apărut numeroase opere literare ce dezbat de pe poziţiile partidului, ale concepţiei materialist-dialectice şi istorice problemele mersului înainte al poporului român pe calea socialismului, ale zbuciumatei sale istorii, „omniscientul" şi „vigilentul" P.B. declară: „În ultimii ani, în literatura română se face simţită o tendinţă îngrijorătoare spre revizuirea a ceea ce s-a realizat şi s-a statornicit demult. Unii scriitori şi publicişti încep să trateze istoria, parcă dintr-un punct de vedere personal, fără să ţină seama nici de evenimentele reale, nici chiar de aprecierile făcute în documentele oficiale româneşti. Ei creează parcă o istorie proprie pe care o interpretează într-o manieră personală, intrând deseori în contradicţie flagrantă cu faptele". Din „Însemnările" lui P.B. rezultă limpede că n-a înţeles nimic — sau nu vrea să înţeleagă — nu numai din cartea pusă în cauză, ci din literatura română în general. El şi-a asumat misiunea penibilă de a ponegri şi jigni scriitorii, intelectualii, creaţia literară actuală românească. Probabil că P.B. ar dori ca literatura română să fie turnată în tiparele rigide, în paturile procustiene ale gândirii sale, să răspundă şabloanelor, schemelor şi gusturilor lui primitive. Ilustrul anonim ar dori din câte observăm, să devină instanţa supremă a ceea ce se scrie la noi, iar ceea ce nu-i place să nu-şi afle loc în literatura română. El ar vrea, popate, să devină cenzorul creaţiei literare româneşti. Din nefericire pentru domnia sa, va rămâne, pe mai departe, dezamăgit. Ne oprim aici, pentru că ni se pare de prisos şi ne repugnă să răspundem până la capăt minciunilor proferate.

Ne întrebăm totuşi cu ce scop a pus la cale P.B. această incalificabilă înscenare?

Evident, faptul că cineva poate scrie inepţii precum P.B. nu e nici nou, nici imposibil. Dar ceea ce nedumereşte profund este că atare măsluiri îşi află ospitalitatea în paginile unei reviste de largă circulaţie cum este *Literaturnaia gazeta*. Faptul ni se pare cu atât mai regretabil cu cât redacţia revistei ştie foarte bine că cititorii săi nu cunosc romanul scriitorului român şi, de bună credinţă, pot lua drept adevăruri flagrantele mistificări. De aceea aş sugera revistei să publice şi intervenţia de faţă pentru ca cititorii sovietici să se poată edifica în deplină cunoştinţă de cauză. După cum, loial, probă şi colegial ar fi ca *Literaturnaia gazeta să publice integral capitolele sau paginile din care s-au scos frazele incriminate*, pentru ca cititorul să poată judeca lucrurile cu propria-i minte, ţinând seama de faptul că în cadrul acestui articol în mod inerent n-am putut oferi decât o infimă parte

din pasagiile care infirmă total aserţiunile calomnioase din „Însemnări”. Loială, probă şi colegială ar fi şi o eventuală discuţie între critici români şi critici de la revista sovietică privitoare la trilogia *Pumnul şi palma*.

Evident, în orice operă de ficţiune personajele pot să poarte, într-o măsură sau alta, amprenta autorului care le-a creat, fără însă ca ele să se identifice, în mod mecanic, automat, cu filozofia şi concepţia politico-ideologică a scriitorului. După cum este tot atât de adevărat că unele personaje se află la polul opus al gândirii autorului, literatura nefiind altceva decât confruntare de idei, conflicte morale, filozofice, politice, sociale, în contextul unei pledoarii a autorului pentru idealuri înaintate, prin intermediul imaginilor artistice adecvate. Or, P.B. confundă toate personajele romanului cu autorul şi prin stratagema sa de a-i prezenta pe toţi ca „o masă stihinică, complet nestăpânită, deseori elementar analfabetă, înrăită, unită doar printr-un singur scop: să se răfuiască cu istoria, să-i arate pumnul”, el falsifică şi identitatea personajelor din roman — luptători pentru transformarea socialistă a României — cât şi viziunea şi gândirea autorului. Desigur, nici o operă de artă nu este infailibilă. Ea poate şi trebuie să fie supusă judecăţii critice, cu condiţia de a fi făcută cu competenţă şi de pe poziţiile eticii profesionale. O evaluare principială, la obiect, după criterii ştiinţifice nu se confundă însă cu răstălmăcire, a insinuările şi procesele de intenţii. De altfel, trilogia *Pumnul şi palma* a fost discutată în presa noastră, formulându-se atât aprecieri pozitive cât şi unele observaţii critice, dar nici una de natura sentinţelor pronunţate de P.B.

Este profund reprobabil faptul că asemenea atacuri lipsite de responsabiltate şi onestitate elementară, de natură să impieteze asupra relaţiilor, atât de cordiale, principiale şi tovărăşeşti dintre scriitorii celor două ţări, au putut vedea lumina tiparului. În ceea ce mă priveşte, am considerat totdeauna şi continuu să cred cu tărie că idealul nobil al literaturii este şi va rămâne acela de a sluji şi lumina adevărul vieţii, de a servi bunele relaţii dintre oameni şi dintre popoare.

Pompiliu Marcea

Cu şefii academiilor de partid din ţările socialiste

Pe malul Baicalului. În mijloc, lângă autor, fiul fostului preşedinte al URSS,
Cernenko, şeful Academiei social-politice siberiene.

În 1984 cu Adrian Păunescu şi marele vraci…

În aula Academiei de studii social-politice cu tot corpul profesoral

La Academie

În mijlocul conducerii Partidului Dreptăţii, aflat la guvernământ în Turcia

La Academie

La prezidiul Academiei de partid împreună cu regretatul Dumitru Ghişe

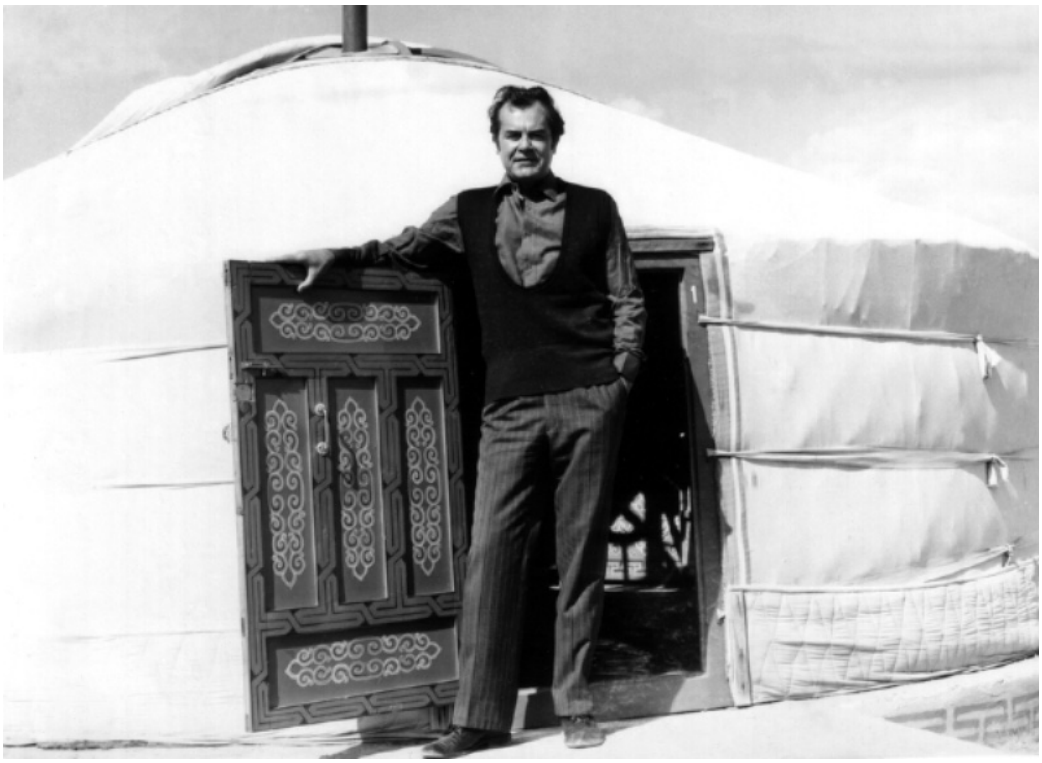

Într-o iurtă mongoleză

La Snagov

Cu mareşalul Wan Cen — vicepreşedinte al Parlamentului chinez şi şeful Academiei de studii politico-sociale a Chinei

În faţa unei pagode, cu ambasadorul român în China, Angelo Miculescu, şi cu profesorii C. Vlad şi Tomescu

În China

Printre vestigiile culturii milenare chineze

La muzeu, în China

În oraşul savanţilor de la Novosibirsk. Convorbiri cu tineri cercetători

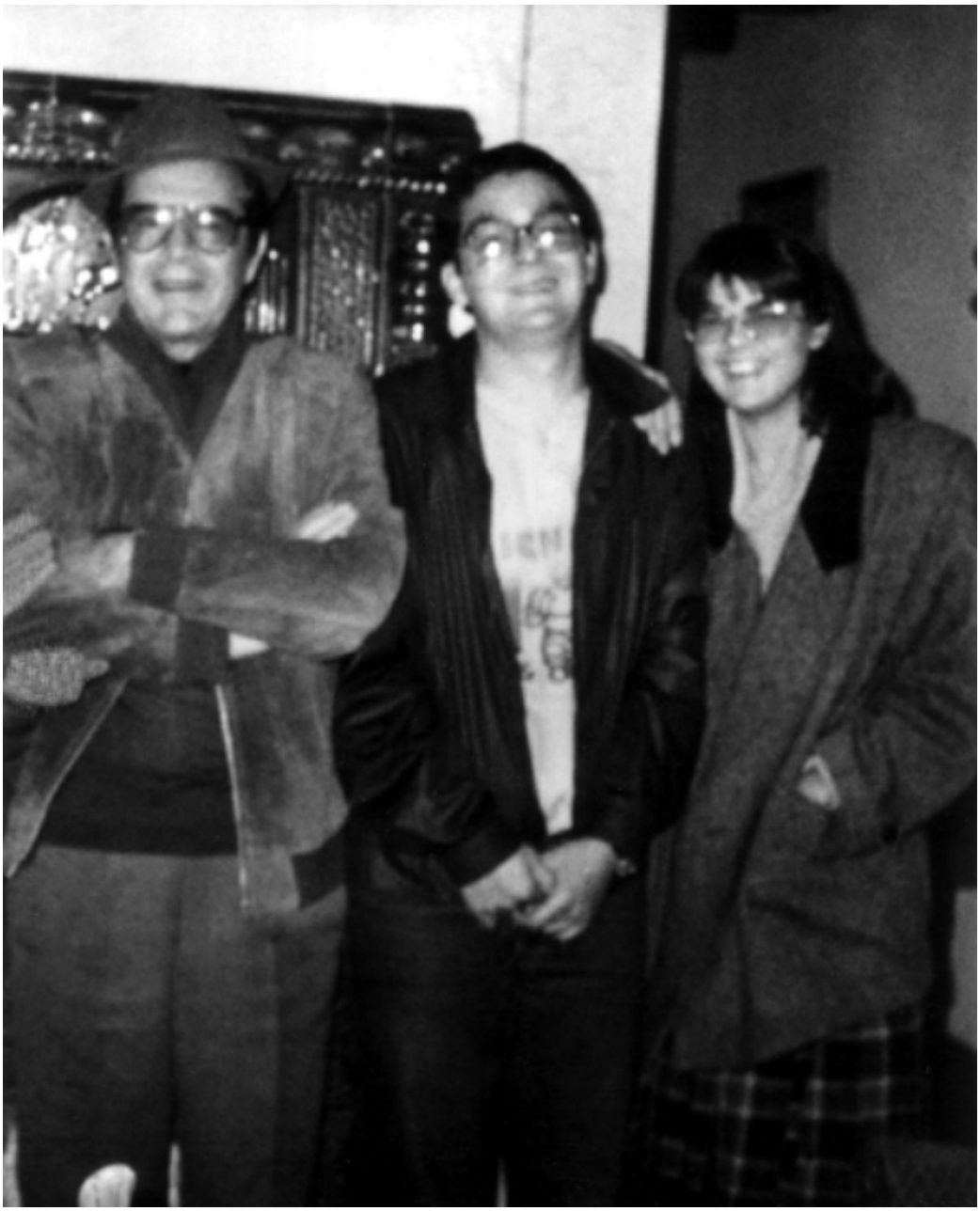

Cu Gabriela şi Octavian

Table of Contents

Foișorul
Instrumentele de suflat și știmele lor
Sfetnicii
În locul zimbrilor solitari ai cetății universitare
Mareea anuală
Narcisismul
O relație oficială anormală
Autism, prizonierat și misiune ocultă
Printre panourile aeriene ale trecutului
Soarta extraliterară a unui roman
„O să sfârșești rău, domnule!”
Resuscitări eșuate în embrion
Poetul și tămăduitorul
Un capitol de roman
Exorcismul
Un talent prolific și neliniștit
Întâlniri pasagere
Aerul stătut
Diluția puterii colective
Ceva se stingea
Soliștii sacerdotali sub cupola de plumb
Resemnarea în caricatură
Personalizarea și anonimatul
Vechea gardă proletară
…Și cea nouă, mai mult cu numele
Intelectualii din „prima gardă”
…Și din a doua „gardă”
A treia promoție
Caricaturizarea reprezentativității
Pigmalion și opera sa
Substitutul virtuților pierdute
Marginalizare și interiorizare
Cavaleri ai turnirurilor și majordomi famelici
Realismul magic al genialilor anonimi
Revoluția de la anul 1, încă neasimilată
Omul integral
Capricii englezești
Spaniolii au știut că nu pot trăi cu obsesii
La despărțirea de Italia
Turcia profundă și glazura ei
Conchistadori discreți, simpli și receptivi
Două atitudini în situație limită

Emisferele de Magdeburg
Anexa 1
Anexa 2

Table of Contents

Foişorul 6
Instrumentele de suflat şi ştimele lor 11
Sfetnicii 26
În locul zimbrilor solitari ai cetăţii universitare 29
Mareea anuală 33
Narcisismul 37
O relaţie oficială anormală 40
Autism, prizonierat şi misiune ocultă 42
Printre panourile aeriene ale trecutului 45
Soarta extraliterară a unui roman 55
„O să sfârşeşti rău, domnule!” 62
Resuscitări eşuate în embrion 73
Poetul şi tămăduitorul 80
Un capitol de roman 85
Exorcismul 88
Un talent prolific şi neliniştit 92
Întâlniri pasagere 95
Aerul stătut 100
Diluţia puterii colective 103
Ceva se stingea 106
Soliştii sacerdotali sub cupola de plumb 108
Resemnarea în caricatură 112
Personalizarea şi anonimatul 115
Vechea gardă proletară 118
…Şi cea nouă, mai mult cu numele 123
Intelectualii din „prima gardă” 134
…Şi din a doua „gardă” 141

A treia promoţie 145
Caricaturizarea reprezentativităţii 149
Pigmalion şi opera sa 155
Substitutul virtuţilor pierdute 161
Marginalizare şi interiorizare 167
Cavaleri ai turnirurilor şi majordomi famelici 175
Realismul magic al genialilor anonimi 185
Revoluţia de la anul 1, încă neasimilată 193
Omul integral 198
Capricii englezeşti 202
Spaniolii au ştiut că nu pot trăi cu obsesii 208
La despărţirea de Italia 213
Turcia profundă şi glazura ei 217
Conchistadori discreţi, simpli şi receptivi 223
Două atitudini în situaţie limită 228
Emisferele de Magdeburg 234
Anexa 1 238
Anexa 2 243